

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ»

На правах рукопису

Д'ЯКОНОВА ІРИНА ІВАНІВНА

УДК 336.71.078.3

Д93

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА БАЗІ
СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант:
доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України
Єпіфанов Анатолій Олександрович

Суми – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	15
1.1. Аналіз поняття системи та використання системного підходу в економічних системах.....	15
1.2. Оцінка застосування системного підходу в банківській діяльності	23
1.3. Визначення відповідності банківської системи України ознакам системності.....	36
1.3.1. Еволюція банківської системи України.....	36
1.3.2. Аналіз основних показників діяльності банківської системи та економіки України з метою визначення відповідності принципам системності.....	38
1.3.3. Особливості функціональних ознак банківської системи України.....	48
Висновки до розділу 1.....	57
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА ОСНОВІ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	60
2.1. Відповідність функцій банківського нагляду системній організації банківської діяльності	60
2.2. Інституційна організація нагляду з урахуванням принципів системності	79
2.3. Обґрунтування реалізації принципу незалежності наглядового органу	106
2.4. Організація наглядової роботи незалежного органу банківського нагляду.....	128
2.4.1. Аналіз теоретичних основ застосування методів наглядової роботи.....	128
2.4.2. Аналіз методичних основ банківського нагляду в Україні.....	137
Висновки до розділу 2.....	153
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ БАЗИ СИСТЕМИ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ.....	156
3.1. Дослідження передумов розвитку ризик-орієнтованого нагляду	156
3.2. Критичний аналіз міжнародних рекомендацій щодо банківського нагляду та основних внутрішніх положень, які регламентують нагляд.....	169
3.3. Розробка методології ризик-орієнтованого нагляду.....	175
3.4. Методичні підходи до оцінки загальносистемних ризиків.....	181
3.5. Методичні підходи до оцінки ризиків НБУ.....	193
Висновки до розділу 3.....	204

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО НАГЛЯДУ ЗА ЕЛЕМЕНТАМИ ДРУГОГО РІВНЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	207
4.1. Ідентифікація ризиків та їх оцінка органами банківського нагляду	207
4.2. Удосконалення системи раннього діагностування проблемності банків та розробка моделі планування інспектувань.....	218
4.3. Побудова рейтингової оцінки діяльності банків з урахуванням системного підходу	237
4.3.1. Вибір методики рейтингової оцінки діяльності банків органами нагляду.	237
4.3.2. Загальна модель побудови рейтингової оцінки діяльності банків.	252
4.3.3. Методичні засади оцінювання тупеня впливу на рейтингову оцінку банку факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ та динаміки розвитку банку..	264
Висновки до розділу 4.....	277
РОЗДІЛ 5. РОЗРОБКА СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК ЕЛЕМЕНТА РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО НАГЛЯДУ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	280
5.1. Формування системи фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду.....	280
5.2. Удосконалення оцінки ризиковості банківських операцій у процесі внутрішньобанківського фінансового моніторингу	293
5.3. Типологія схем легалізації доходів як динамічний критерій оцінки ризиковості банківських операцій.....	316
Висновки до розділу 5.....	329
ВИСНОВКИ	332
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	336
ДОДАТКИ	367

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід економіки України від планових до ринкових принципів господарювання супроводжувався значними потрясіннями в усіх її сферах, що обумовило потребу в поглибленні досліджень сутності та закономірностей розвитку основних складових національної економічної системи.

Без сумніву, банківська система займає стратегічне положення в економіці будь-якої країни. За часів адміністративно-командної економіки вона виконувала переважно функцію забезпечення планового перерозподілу грошових фондів, а перехід до ринкових засад у її діяльності відбувався майже революційно. Важливого значення набували завдання докорінного реформування практично всіх сфер функціонування банківської системи України. Ці процеси часто відбувались на тлі соціально-економічної та фінансової кризи. Слід також зауважити, що сьогодні економіка вимагає застосування стратегічного планування, а розвиток банківської системи відбувається здебільшого за рахунок виключно ситуаційних регулятивних заходів, дія яких може проявитись значно пізніше, ніж очікувалось. При цьому банківська система має особливі повноваження та можливості впливу на забезпечення стабільності економічного зростання шляхом впровадження комплексних заходів щодо зміцнення та підтримки фінансової стійкості банків, зниження ризику системної кризи. Визначені завдання повною мірою можуть бути реалізовані за умови існування ефективного нагляду за функціонуванням та розвитком банківської системи, взаємодії її складових. Таким чином, вкрай важливо мати якісний інструмент, за допомогою якого банківська система змогла б оперативно реагувати на зміни як внутрішніх, так і зовнішніх дисбалансів, та забезпечувати стратегічний розвиток економіки держави.

Аналіз вітчизняної практики свідчить, що головною проблемою у функціонуванні банківського нагляду є відсутність системності, синхронності в зміні вла-

сних організаційних основ, методів та принципів з урахуванням відповідного рівня розвитку банківської системи країни.

Подолання визначеної проблеми залежить від розробки виваженої, науково обґрунтованої методологічної бази формування та функціонування банківського нагляду з переосмисленням сутності банківської системи, її функцій та ролі в економічному розвитку.

Проблемам становлення та функціонування банківської системи України та інших держав присвячено багато досліджень, зокрема праці таких українських учених, як А. С. Гальчинського, А. А. Гриценка, О. В. Дзюблюка, А. О. Єпіфанова, А. М. Мороза, А. А. Мещерякова, В. В. Глуценка, І. В. Сала, В. С. Стельмаха, С. А. Циганова, Н. М. Шелудько, російських учених А. Г. Братко, Ю. С. Голікової, О. І. Лаврушина, І. Д. Мамонової, В. В. Масленнікова, В. В. Попкова, А. М. Тавасієва, В. М. Усоскіна, М. А. Хохленкової, О. Б. Ширинської та західних учених Ед. Доллана, П. Вінсента, П. Роуза, Дж. Сороса, С. Фішера та ін. Їх наукові праці дозволили сформуванню концепцію еволюції банківських систем.

Питання побудови ефективного банківського нагляду висвітлені, зокрема, у працях українських учених Б. П. Адамика, О. І. Кіреєва, В. Л. Кротюка, А. М. Мороза, С. В. Мочерного, А. А. Пересади, Л. О. Примостки, М. І. Савлука, Л. М. Стрельбицької, А. П. Яценюка; російського вченого А. Ю. Симановського та західних учених Р. Бернда, Ед. Доллана, Б. Едвардса, Ж. Матука, П. Роуза, К. Редхарда, Дж. Синки, Е. Хелферта та ін.

Незважаючи на достатньо пильну увагу з боку наукової спільноти до питань розвитку банківської системи, сутність системної організації банківської діяльності у вітчизняній науковій літературі до цього часу вивчена недостатньо ґрунтовно. Невирішеними в теоретичному і практичному плані залишаються питання формування основних принципів функціонування банківської системи, відсутнє чітке визначення взаємозв'язків та взаємодії основних компонентів банківської системи та всієї системи в цілому по відношенню до систем вищого порядку. Дискусійними залишаються підходи до трактування самого терміна “банківська система”.

Потребують ґрунтового вивчення теоретичні основи функціонування банківського нагляду, визначення його місця, ролі в банківській діяльності в сучасних умовах, глибини та якості взаємодії із банківською системою. Проблеми розвитку банківського нагляду з урахуванням системної організації банківської діяльності до сьогодні залишались поза увагою науковців.

Наявні теоретичні та практичні потреби у вивченні та розробці науково обґрунтованих засад розвитку банківського нагляду на основі системної організації банківської діяльності обумовили актуальність, мету, завдання та зміст дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у науково-дослідних роботах Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, а саме: “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер державної реєстрації 0102U006965); “Розвиток механізму функціонування банківської системи України під впливом іноземного капіталу” (номер державної реєстрації 0107U012112); “Стан та перспективи розвитку банківської системи України” (номер державної реєстрації 0190U044204). До звітів за цими темами включені пропозиції автора щодо: структурної реорганізації органів нагляду Національного банку України; методики оцінки операційного ризику при проведенні дистанційного нагляду за банками; розробки та впровадження циклів нагляду при проведенні інспекційних перевірок з конкретними пропозиціями щодо визначення критеріїв віднесення банків до різних циклів нагляду, вибору і обґрунтування основних напрямків розвитку дистанційного нагляду.

Мета дослідження – формування методологічних засад розвитку комплексної системи ризик-орієнтованого банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності.

Відповідно до поставленої мети у роботі визначені та вирішені такі завдання:

- розкрити сутність банківської системи з точки зору функціонального та інституціонального підходу;
- дослідити структуру, цілі та принципи функціонування банківської системи України;

- визначити загальносистемні та індивідуальні ознаки системності в банківській діяльності та перевірити відповідність цим принципам банківської системи України;
- виявити основні тенденції розвитку банківської системи України та визначити основні етапи становлення та розвитку банківського нагляду;
- дослідити концептуальні підходи до організації банківського нагляду та здійснити комплексне дослідження впливу наглядових функцій на розвиток банківської системи;
- здійснити узагальнення вітчизняних та закордонних наукових та практичних досліджень щодо організації наглядової діяльності в банківській системі;
- на основі дослідження різних моделей організації банківського нагляду визначити фактори, які обумовлюють вибір відповідної моделі;
- дослідити передумови для забезпечення реалізації принципу незалежності наглядових органів;
- сформулювати концепцію розвитку банківського нагляду з урахуванням системної організації банківської діяльності;
- визначити концептуальні засади формування ризик-орієнтованого банківського нагляду в Україні;
- обґрунтувати основні напрямки розвитку дистанційного нагляду шляхом удосконалення рейтингового оцінювання банків;
- дослідити зв'язок між наглядом та фінансовим моніторингом та удосконалити схему ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу.

Об'єктом дослідження є процес формування ефективного банківського нагляду з урахуванням системної організації банківської діяльності.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади організації комплексної системи банківського нагляду України.

Методи дослідження. Теоретична основа дослідження базується на осмисленні досягнень вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем функціонування банківської системи та банківського нагляду. При проведенні дослідження використовувались: діалектичні методи – при виявленні еволюційних закономірностей, наукових підходів до визначення банківської системи, банківського нагляду;

системний підхід – для виявлення структурних основ функціонування банківської системи та банківського нагляду, встановлення взаємозв'язків та взаємозалежностей між складовими цієї системи, а також для систематизації основних характеристик; метод системного аналізу – при оцінці діяльності комерційних банків та функціонування банківської системи; метод порівняльного аналізу – при визначенні принципів та функцій банківської системи, механізму регулювання з боку Національного банку України; метод наукової абстракції – при визначенні особливостей і проблем функціонування банківської системи; економіко-статистичні та економіко-математичні методи – для побудови моделі оцінки незалежності банківського нагляду, відпрацювання методичних підходів до удосконалення дистанційного банківського нагляду, а також для формулювання концепції нагляду за банківською діяльністю на основі системи випереджаючих індикаторів, методи аналогії та абстрагування – при відпрацюванні методик застосування міжнародних принципів організації пруденційного банківського нагляду та при елімінуванні несуттєвих для цілі дослідження питань.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти з питань розвитку грошово-кредитних відносин, банківської системи та реалізації Національним банком України регулювання та нагляду у банківській сфері, статистичні матеріали Національного банку України, Держкомстату України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Асоціації українських банків. Використано інформацію, зібрану автором під час особистого вивчення практики функціонування комерційних банків та банківської системи в цілому в Україні, Росії, країнах СНД, Центральної та Східної Європи, Франції, Німеччині та в інших країнах – членах ЄС. Проаналізовані монографічні дослідження і статті зарубіжних та вітчизняних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці нових методологічних засад організації банківського нагляду на основі системної організації банківської діяльності.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційного дослідження є такі:

вперше:

- обґрунтовано та доведено відповідність банківської системи загальносистемним ідентифікаційним ознакам з інституціональної та функціональної точок зору. Це дало змогу визначити, що банківську систему слід розуміти як складне об'єднання визначених суб'єктів (банків та інших фінансових установ), яке побудоване за ієрархічним типом, має ознаки керованості, цілеспрямованості та інтегративності, що реалізуються центральним банком, самоорганізовується за рахунок реалізації наглядових та регулятивних функцій, активно та динамічно розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників в межах окремих національних фінансових та економічних систем;
- доведено, що банківська система України відповідає всім ознакам системності з позиції функціонального підходу. Встановлено рівень її відповідності загальному визначенню системи за кожною ідентифікаційною ознакою системності, на підставі чого доведено необхідність удосконалення дієвості принципів цілеспрямованості, активності, саморегуляції, детермінованості та ймовірності;
- запропоновано та обґрунтовано доцільність вилучення нагляду з функцій Національного банку України та закріплення їх за окремим наглядовим органом, що обумовлено необхідністю нагляду за фінансовою системою в цілому та банківською системою зокрема. Такий підхід визначає необхідність розмежування функцій нагляду та регулювання та забезпечення незалежного статусу банківського нагляду;
- розроблено науково-методичний підхід до оцінки рівня незалежності банківського нагляду шляхом визначення його бюджетної, операційної, персональної та цільової незалежності. Застосування даного підходу дозволило визначити рівень незалежності банківського нагляду в Україні;
- запропоновано та обґрунтовано концептуальні засади формування комплексної системи банківського нагляду в Україні на основі виокремлення трьох різновидів нагляду за видами ризиків. Пропонується розрізняти: 1) нагляд за загальносистемними ризиками; 2) нагляд за діяльністю Національного банку України

з погляду виникнення ризиків на даному рівні та 3) нагляд за ризиками, що провокуються діяльністю елементів другого рівня банківської системи. Визначено основні положення ідентифікації та оцінки ризиків, що можуть бути викликані діяльністю Національного банку України, із визначенням їх груп, видів та факторів, що спричиняють прояв даних ризиків; формалізовано визначення та розроблено відповідні класифікації загальносистемного ризику банківської діяльності згідно з загальними напрямками взаємодії із зовнішнім середовищем та основних функцій; визначено перелік ризиків в межах кожного виду, та фактори, що спричиняють їх виникнення;

- розроблено методичний підхід до оцінки загальносистемних ризиків на основі відокремленого аналізу кожного самостійного різновиду ризику на оцінку окремого загальносистемного ризику, а також на оцінку сукупності ризиків у всій банківській системі за рахунок кумулятивного ефекту.

набули подальшого розвитку:

- методичні засади щодо визначення місця та ролі банківської системи у функціонуванні систем більш високого порядку (економічної, фінансової). При цьому роль банківської системи розглянута з позиції основних складових економічної системи (механізму господарювання, продуктивних сил, економічних відносин). Здійснено структуризацію банківської системи шляхом виділення підсистем більш низького порядку;
- визначення економічного змісту категорії “банківський нагляд”, яке, на відміну від існуючих трактувань, базується на розмежуванні нагляду з погляду його функціонального призначення, організаційного підходу та методичного забезпечення. З позиції функціонального призначення банківський нагляд слід визначати як підсистему контролю для забезпечення надійності і стійкості банківської системи, яка адекватно реагує на зміни умов її функціонування та своєчасно переоцінює наглядову політику і практику в світлі нових тенденцій і явищ. З точки зору організаційного підходу, банківський нагляд – це уповноважені установи, яким надано виключне право здійснювати нагляд за банківською діяльністю. З позиції методичного забезпечення, банківський нагляд слід розглядати як сукупність методів, прийомів, інструментів, які використовують органи

банківського нагляду в межах їх компетенції та у відповідності до норм проведення;

- дослідження та визначення особливостей реалізації нової концепції банківського нагляду – ризик-орієнтованого нагляду, який, виходячи з системного підходу, пропонується розуміти як систему постійного моніторингу та контролю за комплексом ризиків (загальносистемними ризиками банківської діяльності, ризиками, що формуються на рівні діяльності Національного банку України та ризиками, що формуються банками другого рівня банківської системи), спрямовану на виявлення сфер підвищеного ризику щодо системної стійкості банківської системи та оцінки ефективності здійснених раніше антикризових заходів;

удосконалено:

- зміст категорії “банківська система” як складного об’єднання визначених суб’єктів (банків та інших фінансових установ), яке побудоване за ієрархічним типом, має ознаки керованості, цілеспрямованості та інтегративності, що реалізуються центральним банком, самоорганізовується за рахунок реалізації наглядових та регулятивних функцій, активно та динамічно розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників в межах окремих національних фінансових та економічних систем;
- методичні підходи до організації інспекційного банківського нагляду, який заснований на циклі нагляду, що дозволяє застосовувати системний підхід до процесу його проведення і здійснювати моніторинг всієї банківської системи. Обґрунтовано, що наглядовий цикл повинен розраховуватись для кожного банку та враховувати системний вплив окремо взятого банку (банківської групи);
- методичні підходи до рейтингової оцінки банків як елемента дистанційного нагляду. Розроблена та апробована модель, яка, на відміну від існуючих, враховує загальну динаміку розвитку банку та ступінь впливу на діяльність банку внутрішніх і зовнішніх факторів, які мають вплив на банк протягом періоду дослідження;
- методичні підходи до здійснення банками внутрішнього фінансового моніторингу. Обґрунтовано необхідність посилення орієнтації внутрішньобанківського моніторингу на оцінку рівня ризику фінансових операцій. Встановлено

критерії ризиковості клієнтів та їх операцій, а також формалізовано порядок їх застосування при визначенні банківських операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та методологічні розробки, висновки дисертаційної роботи можуть використовуватися у процесі формування та удосконалення організації роботи банківського нагляду, що дозволяє підвищити дієвість самоорганізації банківської системи України в сучасних умовах.

Розробки автора, практичні висновки та пропозиції щодо переосмислення підходів до визначення сутності понять “банківська система” та “банківський нагляд” використані Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти (довідка № 04-22/16-615 від 15.05.2008).

Пропозиції автора щодо визначення термінів “банківський нагляд”, “банківське регулювання”, “контроль”, обґрунтування принципів функціонування банківської системи, розвитку системи фінансового моніторингу в банках, а також щодо розробки методичних основ удосконалення системи банківського нагляду зазначених питань були використані Асоціацією українських банків при підготовці проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)” (довідка № 01.01.–10/0481 від 04.09.2008).

Запропоновані в дисертації концептуальні положення щодо підсилення ролі банківського нагляду, врахування системної організації та функціонування банківської діяльності в Україні використані Національним банком України (довідка № 23-54/5-1065 від 20.04.2008).

Рекомендації щодо модернізації системи оцінки та управління операційним, валютним, ринковим та кредитним ризиками використовуються в аналітичній роботі ВАТ АБ “Столичний” (довідка № 01-05/568-1 від 19.03.2008).

Запропонована система випереджаючих індикаторів розвитку дисбалансів в банківській системі з урахуванням рівня інфляції; удосконалена модель рейтингової оцінки банку, що враховує загальну динаміку розвитку банку та ступінь впливу на його діяльність внутрішніх і зовнішніх факторів, а також удосконалена схема інформаційного обміну між ДКФМУ та іншими учасниками фінансового ринку

при взаємовідносинах легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, використані в роботі Управління Національного банку України в Сумській області (довідка № 12-13/147 від 14.03.2008).

Результати дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі при викладанні курсів “Грошово-кредитні системи зарубіжних країн”, “Банківський нагляд”, “Центральний банк та грошово-кредитна політика”, “Міжнародні розрахунки та валютні операції” в Державному вищому навчальному закладі “Українська академія банківської справи Національного банку України” (акт від 18.03.2008).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним дослідженням. Результати наукового дослідження отримані автором особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. З наукових праць, опублікованих у колективних виданнях, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом власної роботи здобувача. Зокрема, у роботі [118] автором обгрунтовано зовнішні та внутрішні чинники стійкості банківської системи України та досліджено удосконалення механізмів банківського нагляду з урахуванням світових тенденцій; у [169] відпрацьовані теоретичні основи формування банківської системи та монетарної політики в контексті економічних теорій розвитку, а також методичні осни аналізу діяльності комерційного банку; у [262] проведено дослідження основних етапів еволюції банківської системи України в різних економічних та політичних умовах, визначено методологічні основи функціонування банківської системи; у [81] проведено обгрунтування позитивних та негативних аспектів розвитку банківської системи за умов вступу України до СОТ; у [250] визначено передумови зміни концептуальних засад банківського нагляду за умов дієвості механізмів міжінституційної співпраці в реалізації інфляційного таргетування.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження доповідались автором у 2002–2008 роках на 15-ти міжнародних, загальнодержавних та регіональних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях. Серед них: Міжнародна науково-практична конференція “Забезпечення сталого розвитку банківської діяльності” (2007 р., м. Київ); Всеукраїнська науково-

практична конференція “Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми, перспективи” (2007 р., м. Львів); Міжнародна науково-практична конференція “Макроекономічна політика в Україні: проблеми науки та практики” (2007 р., м. Харків); Міжнародна науково-практична конференція “Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків” (2007 р., м. Черкаси); Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (2002–2007 рр., м. Суми); Науково-практична конференція “Новости научной мысли – 2007” (2007 р., м. Пшемисль, Польща); Міжнародна науково-практична конференція “Фінансові ринки та інститути” (2007 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (2008 р., м. Тернопіль); Міжнародна науково-практична конференція “Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (2006–2008 рр., м. Суми).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано у 49 друкованих виданнях, в тому числі 12 монографіях, з яких 9 є одноосібними, 1 підручнику; 24 статті опубліковано у наукових журналах і збірниках наукових праць, що визнані ВАК України фаховими з економіки; 12 – в інших виданнях. Загальний обсяг опублікованих робіт складає 179,29 друк. арк., з них особисто автору належить 98,84 друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи складає 395 сторінок, у тому числі на 94 сторінках розміщено 33 таблиці, 38 ілюстрацій, 25 додатків, список використаної літератури із 357 найменувань розміщений на 31 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Аналіз поняття системи та використання системного підходу в економічних системах

Економічною основою функціонування банківської системи в умовах ринкової економіки є розвиток товарно-грошових відносин. Ці відносини виникли при завершенні фази мінової торгівлі. Розвиток товарного виробництва, збільшення обсягів грошової маси та поглиблення суспільного поділу праці призвели до виникнення банківської діяльності, яка пов'язана з накопиченням та перерозподілом грошових коштів. Таким чином, банківська діяльність зводиться до посередництва на ринку позичкових коштів. Саме тому банки можна назвати унікальним утворенням з точки зору “добування” грошей в результаті банківських операцій та за рахунок фінансового посередництва [126, с. 7]. Розвиток банківської діяльності пов'язаний з еволюцією економічних процесів та поступовим формуванням ринкового механізму. З розвитком банківської діяльності виникають банківські системи в таких країнах Європи, як Голландія, Англія та в інших [20]. Банківській системі належить одне з центральних місць в економіці будь-якої країни. У науковій літературі перевага віддається вивченню суті банків, їх ролі в економіці, їх функціям, а також завданням банківської системи. Проте сутності банківської системи, вивченню факторів, що впливають на її ефективне функціонування, приділена незначна увага. Поняття “банківська система”, як і більшість визначень в теорії банківської справи, не є єдиним і сталим [184, 243]. Для формулювання власної позиції

з приводу змісту визначення банківської системи доцільно, на наш погляд, зупинитись більш детально на понятті «система».

Єдиної точки зору серед фахівців у сфері системних досліджень з приводу визначення поняття «система» немає, навпаки, спостерігається розбіжність думок при практично повній відсутності потреби визначити основні вимоги, що висуваються до цього поняття.

На сьогодні розробка тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з дослідженням різних систем, проводиться шляхом застосування системного підходу та різних спеціальних теорій. В дослідженнях багатьох фахівців система визначається як сукупність елементів, об'єднаних самоорганізацією, єдністю мети і функціональною цілісністю. При цьому самоорганізація виражається у властивості системи прогнозувати на основі відкритості зміни своєї структури і функцій при виборі мети з адаптацією до навколишнього середовища і здійснювати управління шляхом включення функціональних механізмів. Звідси виходить, що самоорганізація включає управління і необхідні для цього в системах структурні і функціональні елементи [140, 114].

Все різноманіття підходів до визначення поняття «система», яких за підрахунками відомо більше сорока, можна поділити на наступні групи.

Першу групу підходів складають ті, що трактують систему як обрану дослідником будь-яку сукупність змінних, властивостей або суті. Такий підхід характерний для У. Р. Ешбі, а також М. Тоди і Е. Шуфорда [258, 275]). Якщо слідувати подібній логіці, то системою можуть виявитися два будь-які довільно обрані об'єкти, що мають насправді настільки слабкі взаємозв'язки, які або не можуть бути виявлені спостерігачем, або ними можна спокійно нехтувати.

Другу групу підходів складають такі, у яких визначення системи пов'язується з цілеспрямованою активністю. Наприклад, І. М. Верещагин систему визначає як «організований комплекс засобів досягнення загальної мети» [12]. А от Н. Г. Белопольський вважає, що матеріальна система – це створена з певною метою природою або людиною частина об'єктивного матеріального світу, яка складається з відносно стійких взаємодіючих і взаємозв'язаних елементів, розвиток і вдосконалення якої залежить від взаємодії з навколишнім середовищем [23, с. 19]. За результатами аналізу такого підходу слід зробити наступний висновок: якщо маються на увазі тільки штучні системи, залишається незрозумілим, чому

з поля зору випали природні; якщо ж, як у другому визначенні, розглядаються обидва типи систем, то для природних об'єктів потрібно визнати існування суб'єкта, який визначає мету функціонування системи.

До того ж, крім розвитку і вдосконалення (див. визначення Н. Г. Белопольського), в системах можуть відбуватися процеси деградації і руйнування, які залежать не тільки від взаємодії систем з навколишнім середовищем, але і від внутрішніх властивостей самої системи. Отже, ні перша, ні друга групи визначень не дають адекватного розуміння системи.

Третя група підходів до визначення «система» базується на розумінні системи як безлічі елементів, зв'язаних між собою [270]. Деякі фахівці виступають проти визначення системи через множину, підкреслюючи, що будь-яка система допускає можливість різних її проявів, кожна з яких є множиною, тобто систему можна розглядати як множину, але сама по собі множиною вона не є, з чим важко не погодитися.

Четверту групу підходів складають такі, у яких даються найзагальніші визначення системи як комплексу елементів, що знаходяться у взаємодії. В цьому випадку може виникнути враження, що будь-які об'єкти, навіть ті, що слабо взаємодіють, можуть бути віднесені до системи і розглянуті з системних позицій.

Необхідно також відмітити, що основним системоутворюючим чинником є її функція. Однак існування розбіжностей у трактуванні сутності цього поняття також вимагає більш ґрунтовного його вивчення.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити чотири основні точки зору на природу і походження функції системи. Згідно з першою точкою зору, функція системи полягає в переробці входів у виходи [109].

Точка зору, що поєднує дослідників іншої групи, близька до першої і вбачає функцію в збереженні системи, підтримці її структури і впорядкованості, тобто виходить, що система повинна існувати для того, щоб існувати.

Третє бачення ототожнює функцію і функціонування системи, визначаючи функцію як спосіб або засоби досягнення мети, як дії, що робляться для цього, проте можливе існування нецільових систем, що здійснюють функціонування, а значить, мають функцію.

I, нарешті, з четвертої точки зору, функція розглядається як значення існування, призначення, необхідність системи. Саме цю точку зору, на наш погляд, і слід визнати найбільш вдалою, бо за даним визначенням функція відображає призначення системи, що виключає і суперечки з приводу походження системи.

Функція задається системі ззовні і показує, яку роль дана система виконує по відношенню до загальної системи, в яку вона входить як підсистема нарівні з іншими підсистемами, які в свою чергу для неї виступають оточуючим середовищем. Прийняття цього положення має дуже важливі наслідки: імпульс до зміни, у тому числі і розвитку системи, може як генеруватися усередині системи, так і викликатися зовнішніми чинниками. Якщо перша частина твердження достатньо обґрунтована ще в рамках матеріалістичної діалектики, то друга потребує логічного обґрунтування.

По-перше, будь-яка зміна функції викликає зміну механізму функціонування системи (за визначенням понять «функція» і «функціонування»), а це приводить до зміни структури системи і зв'язків, що може відбуватися як у напрямі прогресу, так і у напрямі регресу.

По-друге, з ускладненням функції в межах старої структури відбувається диференціація, яка в майбутньому може викликати відособлення нової частини, тобто розвиток системи. Саме те, що функція визначає структуру, функціонування і розвиток системи, дає підстави говорити про неї як про головний системоутворюючий чинник.

Не викликає сумнівів серед дослідників у галузі теорії систем, що крім функції система повинна мати мету. Мета – це бажаний стан її виходів, тобто деяке значення або підмножина значень функцій системи [121]. Мета може бути задана як ззовні, так і поставлена системою самостійно. В останньому випадку мета виражатиме внутрішні потреби системи. Тому всупереч думці, що склалась як в економічній літературі, так і в дослідженнях щодо системного аналізу, цілі підсистеми (якщо вона є самокерованою цілеспрямованою системою) не можуть (і не повинні) бути підлеглими цілям системи, в яку вона входить. Їх цілі не повинні суперечити одна одній.

Всупереч достатньо поширеному, зокрема серед тих, хто розробляє і здійснює соціальні реформи, волюнтаристському погляду, система може досягти мети

не з будь-якого стану, не при будь-якій початковій умові і тим більше не в будь-який проміжок часу. Щоб досягти мети, система повинна знаходитися у межах досяжності, що означає, що параметри як самої системи, так і її середовища повинні досягти певних значень.

Важливе значення у теорії систем має питання співвідношення функції і мети системи, особливо для цілеспрямованих соціальних систем, тим більше що часто мета і функція або ототожнюються, або функцію вважають підлеглою меті. За усталеним визначенням, функція відображає призначення системи, її роль в середовищі і є об'єктивно обумовленою середовищем, а мета, навпаки, виражає внутрішні потреби системи, що має внутрішній блок управління. Отже, про ототожнення цілі і функції або підпорядкування одного іншому мова йти не може, можна лише стверджувати, що кожна з них в змозі перешкоджати здійсненню іншої або не перешкоджати. При цьому ключова роль належить функції, оскільки саме від неї залежить можливість самого існування системи: якщо функція не виконується, вплив середовища може бути для системи руйнівним, тоді як зворотне вірне не завжди – якщо система виконує свою функцію, то недосягнення (або досягнення) мети, як правило, не несе безпосередньої загрози руйнування. Наприклад, якщо який-небудь банк не задовольняє вимоги клієнтів, Національного банку України (функція), то рано чи пізно постане питання про його ліквідацію. Якщо ж, цілком задовольняючи потреби, банк не одержує максимального прибутку (одна з можливих цілей), він може існувати ще значний час.

Зрозуміло, що мета впливає як на структуру, так і на поведінку системи і разом з функцією повинна бути визнана системоутворюючим чинником, але при вирішальній ролі функції. Будь-яка система має певний склад. Компоненти системи можна умовно розділити на підсистеми і елементи. Вивчення складу системи має особливе значення при визначенні властивостей системи на основі аналізу властивостей її елементів, що фактично є однією з найактуальніших і універсальних задач сучасної науки [190]. Звичайно, при цьому необхідно враховувати “кооперативний ефект”, тобто виникнення при взаємодії компонентів системи їх нових якостей і властивостей.

Компоненти системи не існують незалежно один від одного, а мають один з одним певні зв'язки. Загальне визначення поняття «зв'язок» передбачає викорис-

тання терміна «відношення», що уявляється не зовсім коректним через невизначеність, розпливчатість його значення, а також унаслідок того, що він не відображає найважливішої системної властивості – цілісності. Це дає підставу підтримати точку зору, згідно з якою зв'язок передбачає наявність рішень між компонентами системи, що здійснюють взаємодію між іншими компонентами, а також між системою в цілому і середовищем.

Важливим питанням теорії систем є питання структури системи, яку можна визначити як сукупність компонентів і внутрішніх зв'язків системи. Іноді її визначають як сукупність елементів і зв'язків або відносин, але щоб дійсно пізнати структуру системи, потрібно провести послідовну її декомпозицію, тобто виділити в ній підсистеми всіх рівнів, доступних аналізу, і її елементи. Через властивість ієрархічності структура системи може бути представлена через структуру її частин – від підсистем до елементів.

Структура під впливом функції багато в чому визначає властивості системи, у тому числі і загальносистемні властивості цілісності, ієрархічності та інтегративності. Вона також виконує важливу роль у функціонуванні системи, забезпечуючи відносну її стійкість і сприяючи збереженню якісної визначеності системи.

Слід зазначити, що функціонування системи є реалізацією в часі і просторі її функцій і відбувається за певними законами. Закони функціонування визначають рух системи в рамках відповідної її якості, а закони зміни та розвитку диктують правила зміни якості. Обидва типи законів взаємно впливають один на одного, один одного обумовлюють.

Що стосується питання про ефективність системи, то дотепер його можна вважати не вирішеним, хоча певні думки з цього приводу є. Наприклад, С.Л. Оптнер запропонував розуміти під ефективністю ступінь фактичного досягнення результату [200, С. 58], тобто ступінь досягнення мети. Значна ж частина фахівців з системного аналізу взагалі обходить питання про ефективність системи.

Як ефективність, так і оптимальність системи залежать від того, наскільки ефективні і оптимальні її підсистеми, і навпаки, проте залежність тут непряма: ефективність функціонування компонентів сприяє ефективності системи в цілому, але не завжди приводить до неї через системну властивість інтегративності. Що стосується оптимуму, то тут ще складніша і суперечлива залежність, яка може

бути навіть зворотною: досягнення системою глобального оптимуму порушило б нормальне функціонування підсистем; а підсистеми не можуть одночасно досягти оптимуму, бо це може вивести за допустимі межі змінні інших підсистем.

Отже поняття “система” об’єднує багато елементів, що знаходяться у відносинах і зв’язках одне з одним і створюють певну цілісність та єдність.

На підставі проведених досліджень уявляється можливим як всю діяльність системи, так і її зміни представити цілком в поняттях результату, що підкреслює його вирішальну роль в поведінці системи. Ця діяльність може бути повністю виражена в питаннях, що відображають різні етапи формування системи:

- 1) який результат повинен бути одержаний;
- 2) коли саме повинен бути одержаний результат;
- 3) за допомогою яких механізмів повинен бути одержаний результат;
- 4) як система переконується в достатності одержаного результату [11].

На наш погляд, поняття “система” повинно відображати, по-перше, морфологічну, функціональну та інформаційну єдність доступних вивченню об’єктів, процесів і явищ а, по-друге, єдність законів їх руху. Якщо системний аналіз претендує на роль загальнонаукової методології, то поняття «система» повинно бути універсальним, відображати загальність системних властивостей і закономірностей.

При використанні системного аналізу слід концентруватися на дослідженні відбитку загального в особливому, а не розглядати особливе саме по собі, у відриві від цілого і закономірностей його становлення і руху. Тобто дослідження в конкретній області повинні спиратися на загальне поняття системи, що не виключає необхідності визначення того особливого типа систем, який цією галуззю знання вивчається [94].

Узагальнення вищевикладених методологічних положень загальної теорії систем представлено на рис. 1.1.

Найбільш суттєвими ідентифікаційними ознаками системи слід розглядати такі її характеристики: комплекс складових або елементів, функцію, мету, середовище (внутрішнє та зовнішнє), наявність та дієвість механізму зв’язків, вхід та вихід, можливість отримання проміжних результатів на виходах системи.

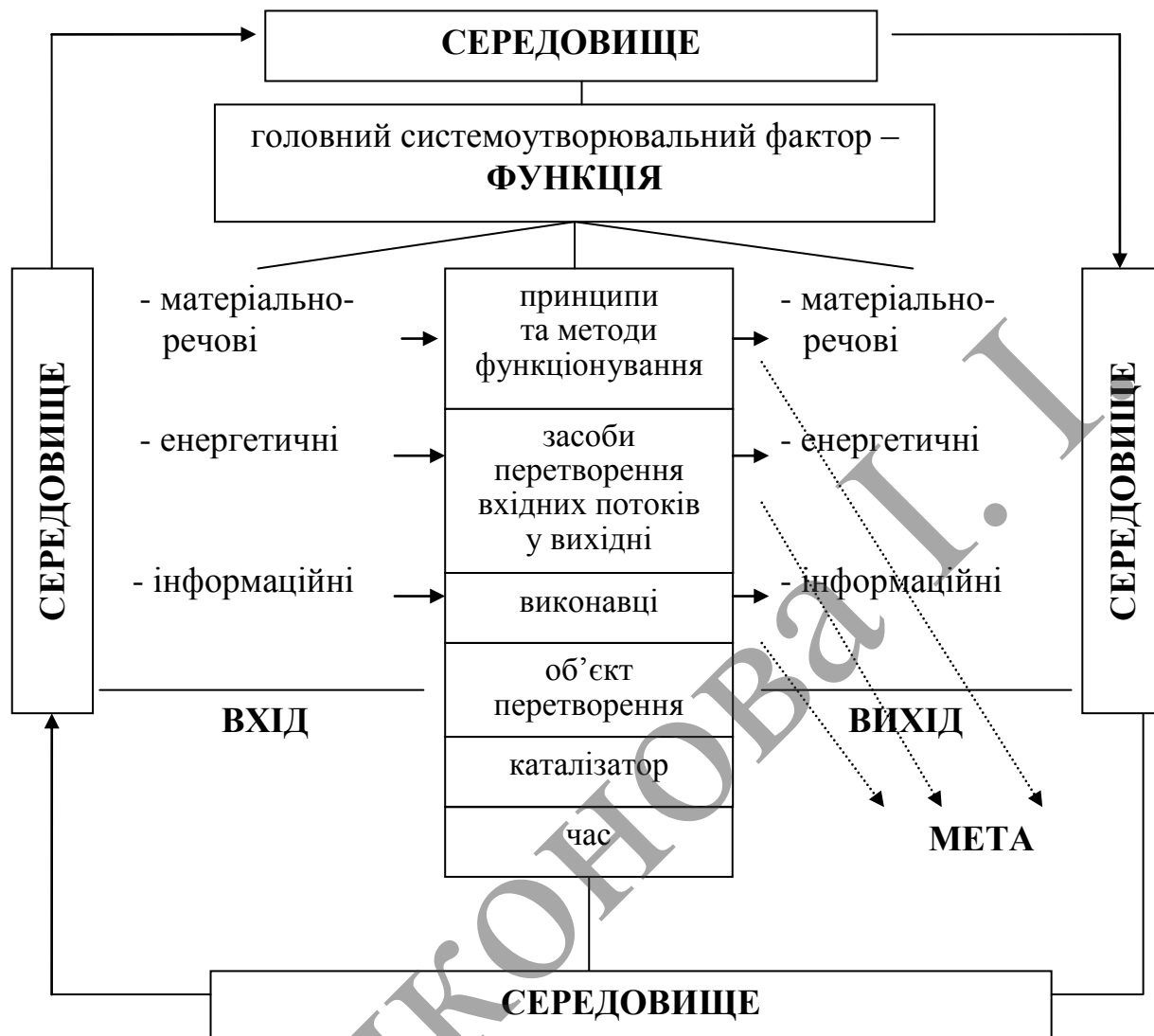

Рис. 1.1. Схема побудови системи в межах загальної теорії систем

Таким чином, *під системою слід розуміти* комплекс елементів, що характеризується певною функцією та метою, який утворюється та функціонує у певному середовищі та в процесі взаємодії забезпечує дію механізмів зв'язків, а також зв'язок із цим середовищем через входи та виходи системи.

1.2. Оцінка застосування системного підходу в банківській діяльності

Практично ні в у кого не викликає сумніву те, що банківська система має всі ознаки системи, але сутність окремих її характеристик недостатньо визначені, що ускладнює розвиток та побудову дієвого механізму регулювання та нагляду.

Розгляд різних визначень щодо сутності банківської системи з системних позицій показує, що одна група фахівців визначає її через склад, не звертаючи уваги на зв'язки; друга, навпаки, абстрагується від складу; а третя група зв'язує банківську систему лише з процесами трансформації.

На наш погляд, при дослідженні банківської системи її необхідно розглядати в процесі розвитку, що визначається безліччю умов і чинників зовнішнього і внутрішнього характеру. Іншими словами, стан банківської системи обумовлений комплексом процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі і комплексом процесів в самій банківській системі та середовищі, яке її оточує. Вказані процеси протікають об'єктивно, оскільки базуються на економічних законах розвитку, та є незалежними від волі окремих суб'єктів. Такий підхід дозволяє виокремити систему з навколишнього середовища і проводити її аналіз на основі вхідної та вихідної інформації та аналізувати структуру [332, 294].

У міжнародній практиці найбільш поширеною є думка про те, що банківська система – це сукупність банківських і небанківських фінансових установ, що виконують окремі банківські операції. Але і там існують різні точки зору на це питання. Наприклад, деякі німецькі автори відзначають, що банківська система – це сукупність універсальних і спеціалізованих банків та емісійного банку [36]. Тобто банківська система визначається як механічне об'єднання банків, що не має заздалегідь окреслених цілей, своїх специфічних функцій і не виконує самостійної ролі на грошовому ринку.

Як зазначає вітчизняний науковець М.І. Савлук, банківська система має своє особливе призначення, свої специфічні функції, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків, що виникає банківська система не внаслідок

механічного поєднання окремих банків, а будується відповідно до заздалегідь виробленої концепції, в межах якої певне місце відводиться кожному виду банків і кожному окремому банку. Під банківською системою, на його погляд, слід розуміти “законодавчо визначену, чітко структуровану сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю [46].

На підтвердження визначеного наведемо точку зору російського вченого О.І. Лаврушина, який визначає банківську систему як сукупність банків, банківської інфраструктури, банківського законодавства і банківського ринку, що знаходяться в тісній взаємодії один з одним і зовнішнім середовищем [236].

Л.М. Стрельбицька і М.П. Стрельбицький надають два визначення поняття «банківська система». У першому варіанті банківська система характеризується як сукупність банків, що виконують відповідні функції. Банківська система, на їх думку – це сукупність різних видів банків і банківських інститутів в їх взаємозв’язку, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний період. Ця система є внутрішньо організованою, взаємопов’язаною, має загальну мету і завдання. В другому варіанті визначення до складу банківської системи ними включаються кредитно-фінансові установи, зокрема фонди спеціального призначення, кредитні товариства, ломбарди, каси взаємодопомоги [252].

В.С. Стельмах визначає, що “банківська система – це складний комплекс, який функціонує і розвивається відповідно до цілого ряду законодавчих і нормативних документів. Основним елементом цієї системи є комерційний банк – кредитно-фінансова установа, яка залучає і накопичує вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, а також здійснює випуск цінних паперів, кредитування народного господарства і населення на умовах платності, зворотності і строковості. Стан і рівень розвитку банків досить серйозно впливає на розвиток всієї суспільно-економічної формації. Тому, аналізуючи діяльність банківської системи, можна зрозуміти ситуацію в державі, а також зробити правильні висновки про роль Національного банку України у виконанні своєї головної функції – забезпечення стабільності національної грошової одиниці” [189].

Наведені вище визначення не характеризують діяльність банківської системи як складової кредитної системи. Проте “метою функціонування банківської системи як сукупності всіх банків країни, які взаємодіють між собою, дотримуючись встановлених норм і правил ведення банківської справи є, перш за все, забезпечення ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ” [31]. Це, в свою чергу обумовлює необхідність розгляду законів функціонування кредитної системи в цілому, а банківської системи – як її складової. Діяльність банківської системи як підсистеми національної економіки підпорядкована цілям економічної політики держави і полягає в стимулюванні оптимальних темпів господарського розвитку шляхом надання економіці специфічного товару – грошей. В контексті такого підходу заслуговує на увагу визначення банківської системи, надане А.М. Морозом, який вважає, що “банківська система – сукупність різноманітних видів банків та банківських установ у їх взаємозв’язку, складова частина кредитної системи” [14].

Банківська система має як загальносистемні, так і особливі властивості. При цьому до загальносистемних властивостей можна віднести цілісність, ієрархічність і інтегративність [120].

Пояснимо визначення цілісності, ієрархії та інтегративності. Зазначимо, що цілісність виявляється у тому, що зміна структури, зв’язків і поведінки будь-якого економічного суб’єкта діє на всі інші економічні суб’єкти і змінює систему в цілому. Правильним є і зворотнє: будь-яка зміна банківської системи викликає перетворення структури, зв’язків і поведінки економічних суб’єктів.

Ієрархічність системи означає, що вона включена підсистемою в систему вищого порядку – кредитну систему, економічну систему, а кожен її компонент також є системою.

Інтегративність банківської системи полягає у тому, що в цілому вона має власні характеристики, які відсутні у її складових елементів, тобто перенесення на банківську систему властивостей окремого банку означає заперечення її соціаль-

ного характеру. Специфічні властивості банківської системи виникають у процесі кооперації її підсистем (банків).

Виходячи з таких позицій, банківська система – це елемент систем більш високого порядку – економічної, фінансової тощо, який у складі цих систем виконує цілий ряд специфічних функцій, знаходиться у взаємозв'язку з іншими компонентами зазначених систем з визначеним рівнем ієрархічних взаємозалежностей (рис. 1.2.).

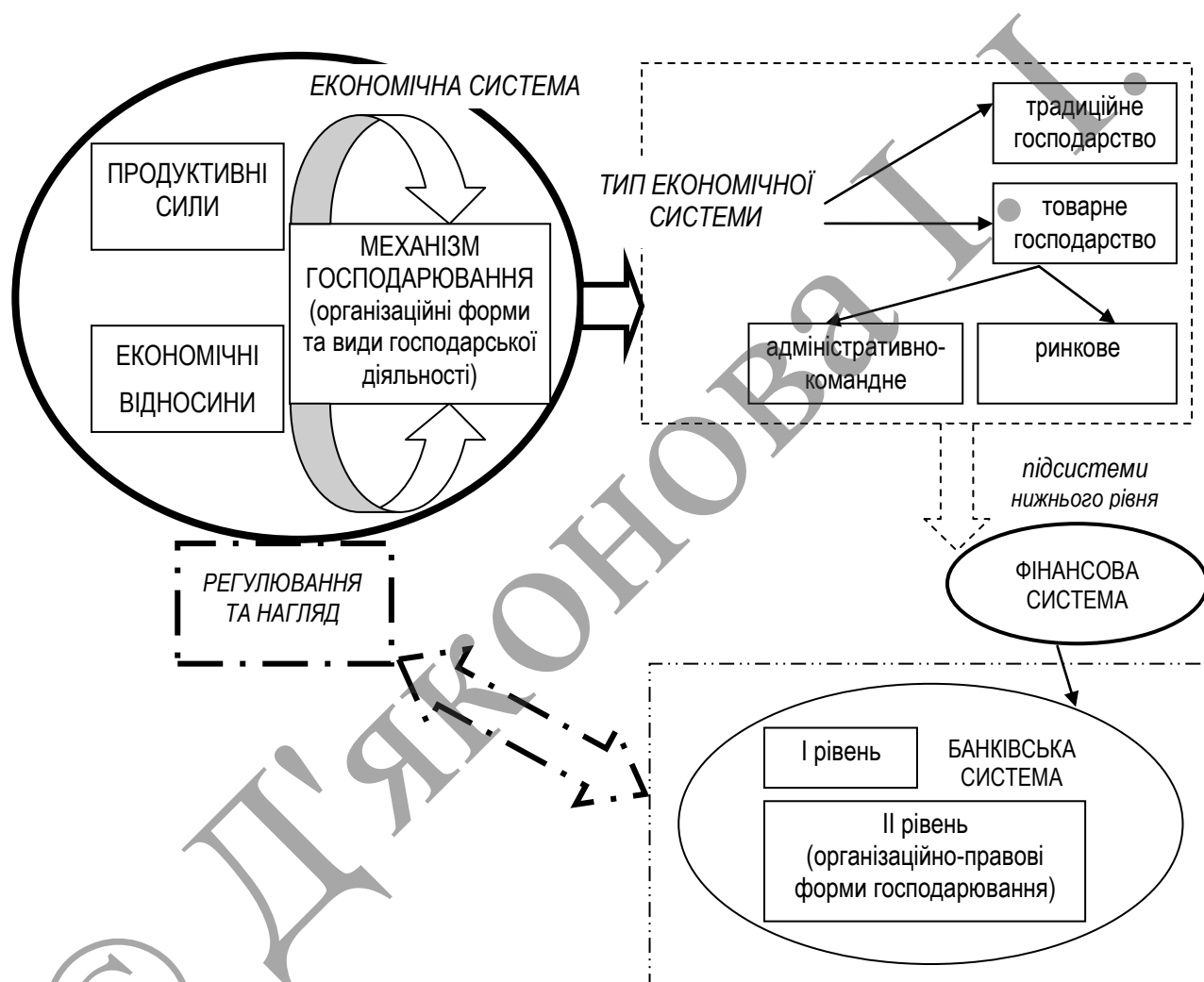

Рис. 1.2. Взаємозв'язок банківської системи з економічною системою країни

Проведений аналіз дозволив виділити (див. рис. 1.2), що особливими властивостями банківської системи є наступні:

- підсистеми банківської системи мають нечіткі межі, бо один і той же економічний суб'єкт може одночасно брати участь в різних процесах самоорганізації

економіки, може бути елементом системи, що самоорганізовується, і навколишнього середовища одночасно;

- самоорганізація банківської системи виникає з кооперації не тільки економічних суб'єктів нижчого рівня один з одним, але і з кооперації з економічними інститутами, а також кооперації інститутів між собою;
- банківська система є динамічною системою;
- банківська система – стохастична система, яка не піддається точному і детальному прогнозу.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, банківську систему слід визначити як складне об'єднання визначених суб'єктів (банків та інших фінансових установ), яке побудоване за ієрархічним типом, має ознаки керованості, цілеспрямованості та інтегративності, що реалізуються центральним банком, самоорганізовується за рахунок реалізації наглядових та регулятивних функцій, активно та динамічно розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників в межах окремих національних фінансових та економічних систем [94].

Такий підхід характеризує систему як закрити, але якщо ж розглянути систему, до якої входить економічна система певної країни, а також визначити ступінь впливу елементів цих систем, то можна говорити про відкритість економічної системи та розробку певних інструментів регулювання впливу. В такому разі виникає питання щодо необхідності збереження національних систем та можливості бути інтегрованим у світові системи.

Наразі виникає питання відпрацювання підходів до формування банківської системи.

Наприклад, перші банки поєднували в собі функції одночасно як емісійного банку, так і комерційного, тобто не було розмежування на центральний та комерційні банки, тому не йшлося про регулювання банківської діяльності у сучасному розумінні. На другому етапі еволюції зростає кількість банківських установ, проходить процес розширення банківських послуг та розмежування на два рівні залежно від функцій цих установ, які вони повинні виконувати.

Таким чином, необхідно не лише визначати економічний зміст поняття “банківська система”, а слід його постійно порівнювати з еволюційним процесом щодо зміни сутності цього поняття.

На сучасному етапі під поняттям “банківська система” розуміють дворівневу банківську систему з різноманітністю банківських установ та їх взаємодію, а також із розмежуванням їх на різні рівні за певними принципами та функціями, які вони виконують. На думку О.В. Дзюблюка, банківська система сприяє забезпеченню можливості ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, а також стабільності її діяльності [108]. Банківська система є складовою кредитної системи. Вона виступає основним органом регулювання грошового обігу, а вибір методів та форм державного регулювання в банківській сфері визначають принципи побудови самої банківської системи.

А.М. Котляров підходить до цього питання з позиції так званої “грошової влади” або державного впливу на економіку через регулювання національної грошової одиниці і каналів обігу національної грошової одиниці. “Грошова влада” повинна створити банківську систему для подальшого втілення в життя своїх регулюючих дій. Такий підхід означає переорієнтацію банківського нагляду на показники ефективної діяльності кредитних організацій, створення стимулів для залучення інвесторів в капітали кредитних організацій, у розвиток нагляду, що заснований на поведінкових моделях банківського сектора [148].

Існують дві моделі організаційної побудови банківських систем розвинутих країн, що визначаються різноманітністю функцій, які вони виконують.

Відповідно до першої моделі центральний банк проводить грошово-кредитну політику, що розглядається як частина інструментарію, яким володіє орган влади для регулювання економіки. Грошово-кредитна політика поряд з бюджетною політикою доходів використовується для досягнення ряду економічних та соціальних завдань уряду. Така модель організації діяльності центральних банків характерна, наприклад, для Франції, Великобританії, Японії.

Відповідно до другої моделі перед центральним банком ставиться мета, яка зводиться до підтримки стабільності цін за допомогою спеціально призначених

для цього інструментів грошово-кредитної політики, на яку не впливає політична влада. В межах такої моделі, що існує, наприклад, у Німеччині, центральний банк є одночасно і незалежним, і виконує визначені завдання. Цю організаційну модель використовують більшість країн світу.

Загальне визначення банківської системи з позиції складових (елементів) проводиться через уявлення про неї як про сукупність банків.

Деякі визначення мають розширене трактування банківської системи: 1) за рахунок включення додаткових елементів, пов'язаних з нею, але які не беруть прямої, безпосередньої участі в створенні системних властивостей, або 2) на основі включення елементів, що виконують окремі банківські операції (небанківські кредитні організації).

Банківську систему слід віднести до складної системи, що поєднує в собі елементи детермінованих систем і систем імовірнісного типу. Характеристика банківської системи як складної сукупності різних елементів, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем, що представляє цілісне утворення, визначається державними функціями, які вона виконує. Кредитні організації, ефективно залучаючи внутрішні заощадження і грошові ресурси, збільшують можливості економічного зростання і інвестиційний потенціал країни. Складність системи визначається наявністю взаємозв'язків, сукупністю елементів та впливом на інші системи.

Однією з рис банківської системи є динамічність її розвитку, особливо наприкінці XX – початку XXI століття, що зумовлено прискоренням економічних процесів в усьому світі.

Ці чинники впливають на кількісну характеристику системи і можуть порушувати її цілісність. Приведена сукупність змінних у свою чергу визначається макроекономічними чинниками, такими, як: збалансованість бюджету, податкова політика, внутрішні і зовнішні запозичення, інвестиційна активність, відповідність попиту і пропозиції та іншими чинниками. З урахуванням дії цих чинників банківська система також поєднує в собі риси системи імовірнісного типу.

Ступінь фінансової стійкості елементів системи визначає можливість структурних змін. Це відповідь на дію зовнішніх і внутрішніх чинників. Іншими словами, імовірнісний характер банківської системи негативно відбивається на її стабільності.

Виходячи з особливостей поведінки систем, їх поділяють на активні і пасивні. Активні системи, у свою чергу, класифікують на цілеспрямовані і протилежні (що характеризуються випадковою поведінкою). Цілеспрямовані системи, у свою чергу, поділяються на системи із зворотними і беззворотними зв'язками з зовнішнім середовищем.

Процеси, явища, зв'язки, які стосуються національної банківської системи, – це чинники, що визначають тип її поведінки, – *реактивний, адаптивний і активний*, а також стимулюють розвиток механізмів саморегуляції. Тип поведінки банківської системи визначає напрямки її розвитку [173].

Реактивна поведінка банківської системи визначається переважно середовищем, в якому вона функціонує. Серед основних чинників, що зумовлюють реактивну поведінку банківської системи, виділяють загальний рівень розвитку економіки країни і окремих її регіонів, структуру власності в економіці, інфляційні процеси, соціально-політичні чинники, особливості державного регулювання.

Адаптивна поведінка, крім середовища існування банківської системи, визначається властивою їй функцією саморегуляції. Чинники, що визначають можливості банківської системи до саморегуляції, – це ступінь незалежності і методи роботи центрального банку, структура організації і ступінь розвиненості мережі комерційних банків, зокрема іноземних, здатність комерційних банків регулювати свої витрати, наявність або відсутність традицій у банківській справі.

Активна поведінка системи допускає зміну навколишнього середовища відповідно до її потреб.

Виходячи з наведених уявлень, можна, на нашу думку, стверджувати, що банківська система належить до категорії активних, цілеспрямованих систем із зворотним зв'язком. Характеристика банківської системи як активної цілеспрямованої системи обумовлена її стратегічним положенням, цілями і функціями, які вона виконує.

Стратегічними цілями розвитку банківської системи, на наш погляд, є:

- зміцнення стійкості елементів системи, яка дозволяє виключити можливість виникнення системних банківських криз;

- виконання в повному обсязі функцій банківської системи;
- підтримка довіри з боку інвесторів, кредиторів і вкладників банків і, насамперед, населення.

Очевидно, що стабільність системи визначається фінансовим станом та системою заходів, направлених на зміцнення стійкості комерційних банків, що дозволяє створити умови стабільного розвитку банківської системи.

Банківська система займає стратегічне положення в економіці, що визначається трьома основними функціями, а саме:

- забезпечення стабільності національної валюти;
- акумуляція і перерозподіл грошових коштів населення та суб'єктів господарювання в кредити та інвестиції;
- регулювання попиту і пропозиції грошей в економіці;
- організація і гармонізація платежів в економіці.

Стратегічні цілі розвитку банківської системи свідчать про цілеспрямований характер її розвитку, а повнота виконання функцій вказує на здатність впливати на навколишнє середовище, а також на наявність зворотного зв'язку з іншими системами. Отже банківська система по своїй суті складна система, яка поєднує в собі риси детермінованих і імовірнісних систем, що активно взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем. Такий підхід націлює дослідження на вибір відповідних засобів системного макро- і мікроаналізу.

Дане визначення дозволяє підкреслити динамічність і цілеспрямованість банківської системи та існування зворотного зв'язку із зовнішнім середовищем. З даного визначення витікає, що банківська система належить до категорії активних і керованих систем, схильних до коливань. Такий підхід, на нашу думку, дозволить в процесі подальшого дослідження визначити умови і чинники стабільності банківської системи в ринковій економіці.

Використання системного підходу до вивчення банківської системи вимагає чіткої характеристики внутрішнього та зовнішнього середовища, в якій вона функціонує, а також визначення механізмів взаємодії всіх елементів цієї системи, якості та дієвості зв'язків.

Зовнішнє середовище функціонування будь-якої системи, і банківської в тому числі, формується незалежно від цільової системи, але суттєво впливає на її розвиток. При цьому специфіка банківської системи вимагає розуміння принципів функціонування зовнішнього по відношенню до неї середовища та врахування особливостей його розвитку.

Межа між зовнішнім та внутрішнім середовищем для банківської системи є нестійкою, що пояснюється когерентністю банківської системи по відношенню до систем більш високого порядку, зокрема економічної системи (рис. 1.3).

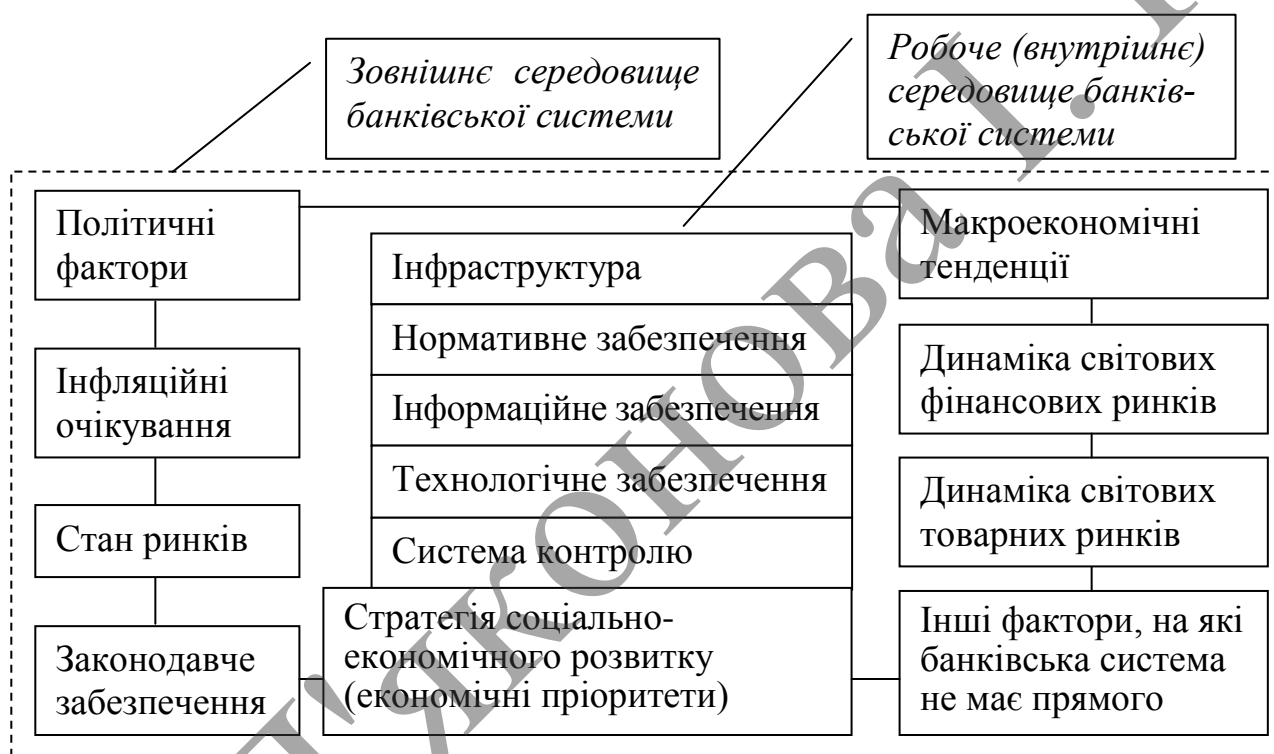

Рис. 1.3. Зовнішнє та внутрішнє середовище банківської системи

Характеристика банківської системи як саморегулюючої полягає в її здібності самостійно, без дії ззовні встановлювати та підтримувати надійний режим функціонування і реагувати на зовнішні дії, що порушують її діяльність. Саморегуляція забезпечується на основі зворотного зв'язку з іншими системами, зокрема економічною.

Характеристика банківської системи як керованої системи визначається цілями і завданнями системи, які, поза сумнівом, повинні співпадати з цілями суспільства.

Проведене дослідження загальних закономірностей функціонування систем, до яких належить і банківська система, дає підстави стверджувати, що ефективне функціонування системи можливе, якщо відомі чіткі цілі та функції цієї системи.

Натомість, мета – це власна спрямованість банківської системи на визначення та досягнення відповідного результату, що має реалізовувати виключно з урахуванням функції. Метою банківської системи може бути забезпечення прибутковості та фінансово стабільного функціонування системи.

До складу банківської системи слід віднести підсистеми банківського нагляду та регулювання. Основними завданнями, відповідно, підсистеми банківського нагляду слід вважати забезпечення самостійного розвитку та модифікації власних функцій в залежності від потреб, що стоять перед банківською системою в кожний окремий історичний період, і тих відповідних норм та вимог, що прописуються системою банківського регулювання.

Класифікація характеристик банківської системи може бути представлена на основі двох класифікаційних ознак – загальносистемних та специфічних (рис.1.4.).

Рис. 1.4. Ознаки характеристики банківської системи

Визначення чіткого місця та ролі банківської системи в економіці сьогодні має входити до числа стратегічних задач держави. З основних цілей, що стоять перед банківською системою, сьогодні можна виділити наступні: підвищення зага-

льноекономічної ефективності функцій і зміцнення її ролі в економіці; підвищення конкурентоспроможності українських кредитних організацій; посилення захисту інтересів кредиторів банків; зміцнення довіри до банківської системи; запобігання використуванню кредитних організацій в несумлінній комерційній діяльності. Досягнення перерахованих цілей значною мірою визначається якістю аналізу банківської діяльності в країні, пошуком шляхів покращення стану банківської системи.

Наявність принципу самоорганізації та керованості доводить той факт, що реалізація регулюючої та контролюючих функцій по відношенню до банківської системи має виконувати орган, що структурно входить до її складу.

Банківська система має своє особливе призначення, свої риси та функції у розвитку економіки, і головні цілі діяльності банківської системи пов'язані з регулюванням та стабілізацією на грошово-кредитному ринку й спрямовані на:

- забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів комерційних банків та загальносуспільних інтересів;
- забезпечення надійності і стабільності функціонування банківської системи в цілому з метою стабілізації грошового обігу та безперебійному обслуговуванні економіки.

У рамках цієї концепції повинні бути визначені головні принципи функціонування системи, серед яких:

- 1) рівні умови для роботи кожного комерційного банку;
- 2) незалежність;
- 3) відкритість.

Рівні умови – коли економічні нормативи, встановлені НБУ, однакові для всіх комерційних банків, включаючи малі, середні та великі, коли вимоги стосуються всіх банків та дають змогу розвиватись і найменш захищеним – регіональним малим і середнім банкам.

Незалежність – тобто ні органи влади, ні органи управління не мають права втручатися у діяльність банку, який самостійно визначає кредитну політику для підтримки ліквідності, виконання нормативів згідно з нормативними документами Національного банку України та щодо достатності капіталу банку.

Відкритість – коли будь-який з банків може стати банком з обслуговування програм уряду, державних і недержавних фондів, зрозуміло за умови, що цей банк відповідає визначеним вимогам, параметрам, а ці вимоги оголошуються всім банкам і кожний з них може взяти участь у їх виконанні через конкурс чи тендер [19].

Контроль передбачає, як правило, “наявність відносин підлеглості між органом, що контролює, та особою, над якою здійснюється контроль, а також втручання в оперативну діяльність підконтрольної особи з метою усунення допущених порушень” [245, с. 240-268].

Основна причина нестабільності банківських систем у більшості країн обумовлена наступними обставинами:

- розвиток новітніх технологій, систем безготівкових розрахунків (використання он-лайн систем, які дозволяють переводити кошти в будь-яку частину земної кулі за короткий термін часу), комп’ютеризація банківського бізнесу;
- введення в обіг новітніх фінансових інструментів та розвиток фінансових ринків. Як наслідок, пропозиція нових банківських продуктів, які самі по собі містять штучно створені відносини;
- інтеграція капіталу, яка обумовлює залежність систем від “зовнішніх шоків”;
- поєднання суто банківського бізнесу з іншим бізнесом, що призводить до прийняття банківською системою значної кількості фінансових ризиків.

За таких обставин вимоги до регулювання та нагляду за діяльністю банків та банківських систем потребують іншого підходу. Саме необхідність у попередженні системних криз призвела до створення міжнародного органу з метою опрацювання досвіду банківських систем різних країн та розробки рекомендацій щодо нагляду.

На сьогодні “у світі вже склалося розуміння, що стабільне функціонування банківської системи передбачає комбінацію нагляду регулюючих органів, високого професійного управління банком та ринкову дисципліну” [194]. При цьому інституційна побудова органів нагляду та методи проведення нагляду за банківською діяльністю повинні ґрунтуватися на системному розумінні банківського сектора та враховувати еволюційний розвиток такої системи.

1.3. Визначення відповідності банківської системи України ознакам системності

1.3.1. Еволюція банківської системи України. Стосовно етапів становлення банківської системи України у науковій літературі існують спроби виділення основних з них. Зокрема, можна відзначити роботи М.П. Денисенка [107] та І.О. Лютого [167], в яких виділені наступні етапи формування банківської системи України:

1. Перший етап (1991–1992 рр.). НБУ починає перереєстрацію комерційних банків, які були зареєстровані Держбанком СРСР. Акціонуються державні банки, відбувається процес перетворення державних спеціалізованих банків в комерційні. “З 2 жовтня 1991 р. Національний банк починає перереєстрацію комерційних банків України, які були зареєстровані Державним банком СРСР. У цей же період галузевий капітал, тобто частина капіталу, вкладеного в комерційні банки різними державними установами, поступово зливається з капіталом спільних і малих підприємств, акціонерних товариств. Державні банки Промінвестбанк СРСР, Агпропромбанк, Укрсоцбанк акціонуються, а вірніше приватизуються персоналом банків і основними клієнтами”.

2. Другий етап (1992–1993 рр.). З’являються банки “нової хвилі” – “Аваль”, “Інко”, “Відродження”, “Транс банк”, “ПриватБанк”. У цей же період починається масове створення дрібних банків, які при невеликих капіталах заробляли гроші на інфляційних процесах. На кінець 1992 р. діяли 133 банки, 1993 р. – 211, на кінець 1995 р. – 230 банків [167].

3. Третій етап (1994–1996 рр.) Припинилися інфляційні процеси і запроваджена система регулювання діяльності банків (1994 р. – ліквідовано 11 банків, 1995 р. – 20 банків, 1996 р. – 45 банків). Відкриваються представництва іноземних банків, близько 70 банків поміняли власників. Водночас немає єдиної концепції становлення і розвитку банківської системи [135].

4. Четвертий етап (1996–2000 рр.). Відбувається стабілізація банківської системи, посилення контролю і запровадження національної валюти – гривні.

Погоджуючись з таким визначенням етапів створення і розвитку банківської системи України, на нашу думку, слід доповнити ці етапи.

По-перше, необхідно додати етап створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР (1988–1990 рр.).

По-друге, додати етап розвитку банківської системи України в умовах стабілізації і розвитку економіки (2000 р. – до сьогодні).

Узагальнюючи наопрацювання за даним питанням, нами була розроблена власна еволюційна схема розвитку банківської системи України (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Етапи створення і розвитку банківської системи України*

Період	Характеристика етапу
1988–1990 рр.	Створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР
1991 р. – I півріччя 1992 р.	Перереєстрація українських комерційних банків і початок формування банківської системи незалежної України
II півріччя 1992 р. – 1993 р.	Розвиток банківської системи України у період економічної і політичної незалежності
1994–1996 рр.	Розвиток банківської системи України за рахунок впровадження монетарних методів регулювання
1997–2000 рр.	Розвиток банківської системи в умовах фінансово-економічної кризи
2000 р. – до сьогодні	Розвиток банківської системи України в умовах стабілізації і розвитку економіки. Стрімке збільшення іноземних банків
2008 р.	Входження України до СОТ

*Опубліковано в монографії [94]**

Наведена послідовність зміни окремих параметрів в роботі банківської системи України в сучасному періоді дає можливість дійти висновку, що банківській системі України притаманні риси когерентності, саморегуляції та динамічності.

Окремі характеристики банківських систем, зокрема таких як, активність, цілеспрямованість та інтегративність знаходять підтвердження при аналізі основних показників діяльності банківської системи та економіки України.

1.3.2. Аналіз основних показників діяльності банківської системи та економіки України з метою визначення відповідності принципам системності. Сукупність зовнішніх факторів можна розглянути більш докладно і розділити на підгрупи [128, 247]:

1. Загальноекономічні умови – це динаміка реального ВВП, наявність певних джерел для інвестиційних процесів, конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках (апреація реального курсу), приплив (відтік) капіталу, промисловий потенціал і ступінь розвитку злиття банківського і промислового капіталів, виробничі процеси (вибуття основних фондів), структура та динаміка експорту та імпорту країни, темпи інфляції, обсяги зовнішнього боргу та ніші.

2. Стан і особливості грошового і фінансового ринків в країні – це доходність операцій на фінансовому ринку, спеціалізація і розвиненість банківських послуг, динаміка грошового мультиплікатора, динаміка чистих депозитів та кредитів.

3. Фактори інфраструктурного характеру – соціально-політична ситуація, банківський нагляд в країні, об'єднання зусиль банківського сектора та держави щодо зниження можливості виникнення системних ризиків.

Очевидно, що стабільна банківська система повинна відпрацьовувати нові методи, програми, які будуть враховувати всі зовнішні фактори у їх взаємодії і тісному зв'язку.

Насамперед, слід визначити, що в останні роки позитивно змінюються умови роботи банків. На перший план виходить тенденція до економічного піднесення. Як наслідок – поліпшились макроекономічні умови розвитку банківської системи: зростання ВВП та помірна інфляція стали важливими чинниками розвитку банківського бізнесу до 2008 року. Зростання доходів населення та позитивні темпи розвитку промислового виробництва також свідчать про існування передумов стабільного розвитку банківської системи нашої країни (додаток А).

На прискорення економічного зростання великий вплив має грошово-кредитна політика, реалізація якої в Україні призвела до збільшення кредитів в економіку, забезпечення стабільності валютного ринку та обмінного курсу при зростанні резервів Національного банку.

Хоча за період після відновлення в 1999 р. процесів економічного зростання темпи приросту грошової маси в 2006 р. (на 34,5 % – до 261,1 млрд. грн.) були найменшими (не враховуючи 2004 р., який мав певну специфіку внаслідок виникнення наприкінці року кризових явищ, пов'язаних із політичною нестабільністю) (додаток Б).

При цьому рівень монетизації економіки збільшився в 2006 р. майже до 45 %, що свідчить про реальне збільшення насиченості економіки грошовою масою. Процесу ремонетизації економіки сприяло певне пожвавлення фондового ринку, поступове відновлення ролі капіталомістких галузей (металургії, машинобудування) у структурі економічного зростання, що зумовлювало більший попит на кредити з відповідним збільшенням потреби в платіжних засобах на одиницю ВВП, а також значне зростання цін на певні види інвестиційних активів (зокрема, на нерухомість і землю), що потребувало більше коштів для здійснення операцій на відповідних ринках.

За таких умов порівняно повільні темпи збільшення в 2006 р. монетарної бази на 17,5 % – до 97,2 млрд. грн. були переважно наслідком впливу операцій Національного банку України на валютному ринку. Позитивне сальдо інтервенцій з купівлі-продажу валюти за підсумками 2006 року його становило 906 млн. дол. США і було значно меншим, ніж у попередні роки – 2,7 млрд. дол. США у 2004 р. та 5,7 млрд. дол. США у 2005 р. (без урахування коштів, що надійшли під час приватизації ВАТ «Криворіжсталь»).

Таке динамічне зростання монетарних агрегатів є адекватним сучасному розвитку економіки і спрямоване на підтримання економічного зростання і ремонетизацію економіки. Національний банк України забезпечує потреби суб'єктів господарювання у платіжних засобах, не провокуючи монетарного тиску на споживчі ціни та обмінний курс. Здійснювана грошово-кредитна політика враховує ряд факторів, зокрема:

- необхідність підтримання стабільності номінального обмінного курсу за умов позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, що зумовлює значне розширення грошової пропозиції на внутрішньому ринку;

- зрушення в структурі економічного зростання, які обумовлюють збільшення попиту на кредити і, відповідно, потреби в платіжних засобах;
- необхідність активного підтримання процесів економічного зростання через створення монетарних передумов для розширення можливостей кредитування реального сектора економіки, насамперед, довгострокового та інвестиційного. З цією метою вживалися заходи щодо розширення доступу банків до кредитних ресурсів, у т.ч. з використанням механізму довгострокового рефінансування. Попит на гроші задовольнявся як за рахунок зростання монетарної бази внаслідок проведення операцій на валютному ринку та збільшення рефінансування банків, так і через створення умов для мультиплікації грошей.

Як свідчать дані додатка В, такий стан макроекономічних показників позитивно вплинув на всі параметри динамічного розвитку якісних показників банківської системи України. Банківське посередництво відіграє все більшу роль у перерозподілі ресурсів у економіці. Банки перестали бути казначействами, які акумулюють грошові кошти підприємств і розміщують їх в активи, які не працюють. Вони перетворились на чистих кредиторів підприємств, перерозподіляючи до них ресурси інших секторів. Зростання потреб економіки в кредитах збіглося з посиленням кредитного потенціалу банківської системи, що змінило характер її взаємодії з реальним сектором (рис. 1.5).

Обсяг чистого банківського кредитування реального сектора поступово зростатиме. Проте в порівнянні з іншими країнами, сьогодні в Україні спостерігається низький ступінь розвиненості як фінансового сектора взагалі, так і банківського зокрема. Фінансові сектори країн, які пройшли процес трансформації економіки від директивної до ринкової, за розміром є значно меншими, ніж у країнах з розвиненою ринковою економікою.

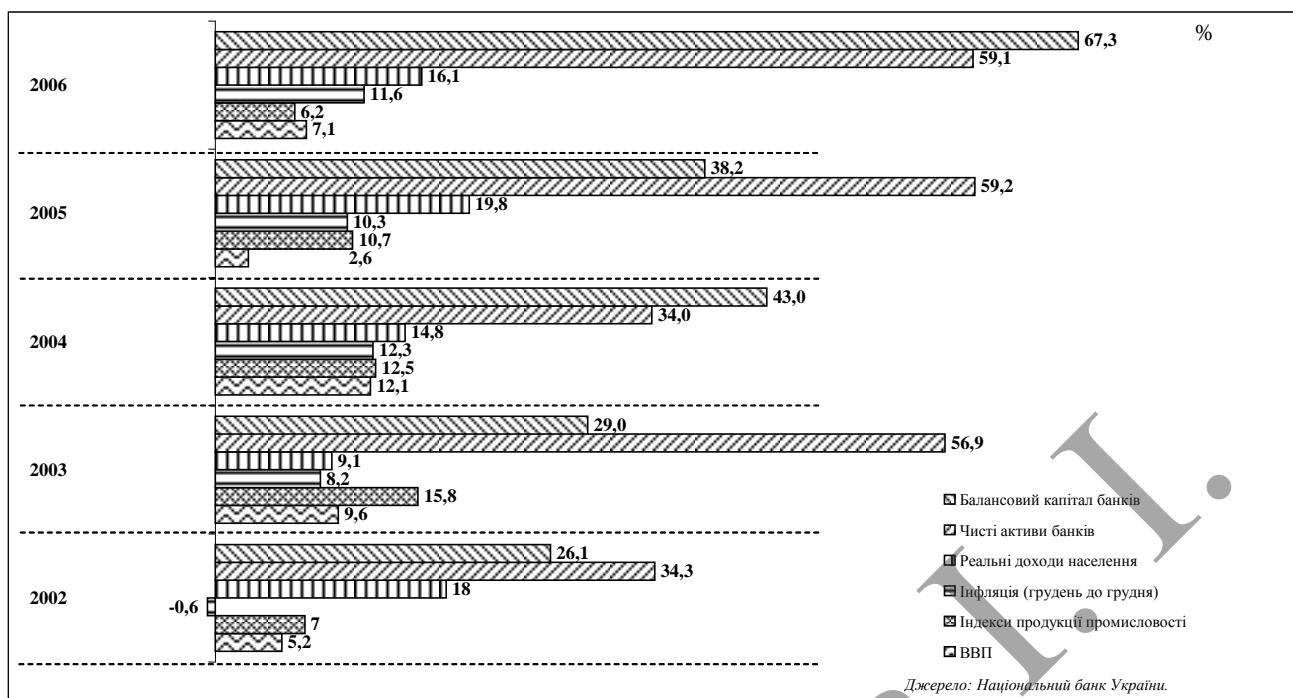

Рис. 1.5. Темпи приросту показників банківського сектора порівняно з основними показниками розвитку економіки, %

Хоча темпи зростання активів банківської системи за останні 5 років є вражаючими, що можна вважати ознакою позитивного розвитку щодо глибини та рівня банківської системи, проте їх частка у ВВП становить лише 63,3 % (станом на 01.01.2007). Для порівняння: чисті активи банківського сектора в більшості країн – нових членах ЄС – складають близько 100 % ВВП, а в країнах Єврозони цей показник становить 300 %.

Банківська система України є важливим сегментом вітчизняної економіки. Протягом 2002–2006 років вона розвивалася динамічно, покращилися її кількісні і якісні характеристики, підвищилася конкурентоспроможність українських банків. Стійкість і спроможність українських банків протистояти кризовим явищам у суспільстві підтвердив кінець 2004 року, коли банківська система успішно справилася з загрозою втрати ліквідності, яка була пов'язана з політичною дестабілізацією в країні (додаток Д).

Детальний аналіз структури фінансового сектора України станом на 01.01.2008 (табл. 1.2) свідчить про незначну частку небанківського сектора в загальній структурі. Крім того, вивчення активності окремих сегментів фінансового

ринку (фондовий ринок та ринок нерухомості) (додаток Д), підтверджує тезу про недоцільність на даному етапі створювати мегарегулятор.

Таблиця 1.2

Фінансовий сектор України за 2007 рік

Фінансові інститути	Загальні активи, млрд. грн.	Структура, %
Банки	287,5	90,8
Небанківські фінансові інститути, в т.ч.:	29,3	9,2
страхові компанії	22,5	7,1
кредитні союзи	2,9	0,9
пенсійні фонди	0,1	0,0
фінансові компанії	3,8	1,2

Про стабільність розвитку банківської системи свідчить зростання відношення основних показників діяльності банків до ВВП. Відношення чистих активів до ВВП збільшилось з 23 % на 01.01.2002 до 63 % на 01.01.2007; кредитних операцій – з 16 до 50 %; зобов'язань – з 19 до 56 %, з них коштів фізичних осіб – з 6 до 20 %; балансового капіталу – з 4 до 8 %.

Діяльність банків протягом 2002–2006 років характеризувалася поліпшенням якості активів, нарощуванням капітальної бази, залученням депозитів, підвищенням ефективності діяльності, що є ознакою фінансової стабільності.

Згідно з даними додатка Е, станом на 1 січня 2007 року у Державному реєстрі банків було зареєстровано 193 банки, з них 35 банків створено за участю іноземного капіталу, в тому числі 13 банків – зі 100-процентним іноземним капіталом. Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків становить 27,6 %. При цьому із загальної кількості банків в стадії ліквідації перебуває 19 банків.

Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, збільшилася з 152 банків на 01.01.2002 до 170 банків на 01.01.2007, кількість філій банків – з 1350 до 1414. Це підвищує рівень конкуренції на банківському ринку і стимулює банки впроваджувати нові передові банківські продукти і технології.

Головний індикатор значення банків для економіки – відношення чистих активів банків до ВВП країни – за підсумками року зріс з 28,9 % у 2002 році та 38,2 % у 2003 році до 66,5 % у 2006 році.

Доцільно, на наш погляд, приділити увагу зовнішнім факторам інфраструктурного характеру, зокрема, системі банківського регулювання, та страхуванню депозитів як таких, що повинні оперативнo протидіяти системним кризам в банківській системі.

У цілому банківська система, яка сформувалася в Україні за період незалежності, незважаючи на досить обмежені ресурсні можливості (недостатня капіталізація) відповідає цілям, які стоять перед економікою.

Вивчення стану і аналіз тенденцій розвитку банківської системи України дають підстави стверджувати, що вона практично сформована і, в цілому, відповідає вимогам перехідного періоду і враховує рекомендації Базельського комітету. За рівнем використання сучасних технологій в окремих напрямках вона навіть випереджає банківські системи розвинених європейських країн.

Банківська система країни істотно впливає на реальний сектор економіки, а банки як регулятори грошового обігу і центри мобілізації грошових ресурсів та їх перерозподілу володіють важливими важелями впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки. На сучасному етапі розвитку економіки до найважливіших особливостей необхідно віднести ускладнення соціально-економічних процесів і пов'язане з цим посилення нестабільності організаційного середовища і умов банківської діяльності. Постійно плінне економічне середовище приносить в діяльність кредитних організацій нові аспекти і проблеми, рішення яких залежить від рівня їх стійкості.

Підводячи підсумок, можна визначити, що Національний банк України активно та ефективно виконує функцію забезпечення стабільності грошової одиниці шляхом застосування адекватних інструментів грошово-кредитної політики.

Сьогодні йдуть суперечки – яка кількість банків необхідна та про недостатність капіталу в цілому по системі (і це дійсно так – банківський капітал України становить приблизно 10 % ВВП, тоді як у країнах Центральної і Східної Європи – майже 40 %), але ж від того, що із 170 працюючих банків сьогодні зробити 30 або 50, загальний капітал не збільшиться, але кредитування реального сектора еконо-

міки значно погіршиться. Отже, кількість працюючих сьогодні банків – це не головна перешкода зростання капіталу. Головне – у відтворювальному процесі розвитку економіки.

Середовище у банківській системі України є достатньо конкурентним: жоден із банків не має домінуючої позиції в окремій сфері діяльності.

Динаміка прийнятого в міжнародній практиці індексу Херфіндаля–Хіршмана (ІХХ) для України свідчить про низький рівень концентрації активів, зокрема кредитного портфеля та капіталу (рис. 1.6). Цей показник подібний до показників Великобританії, Франції, Італії та є кращим, ніж в Іспанії, Австрії, Швеції та багатьох інших країнах [212].

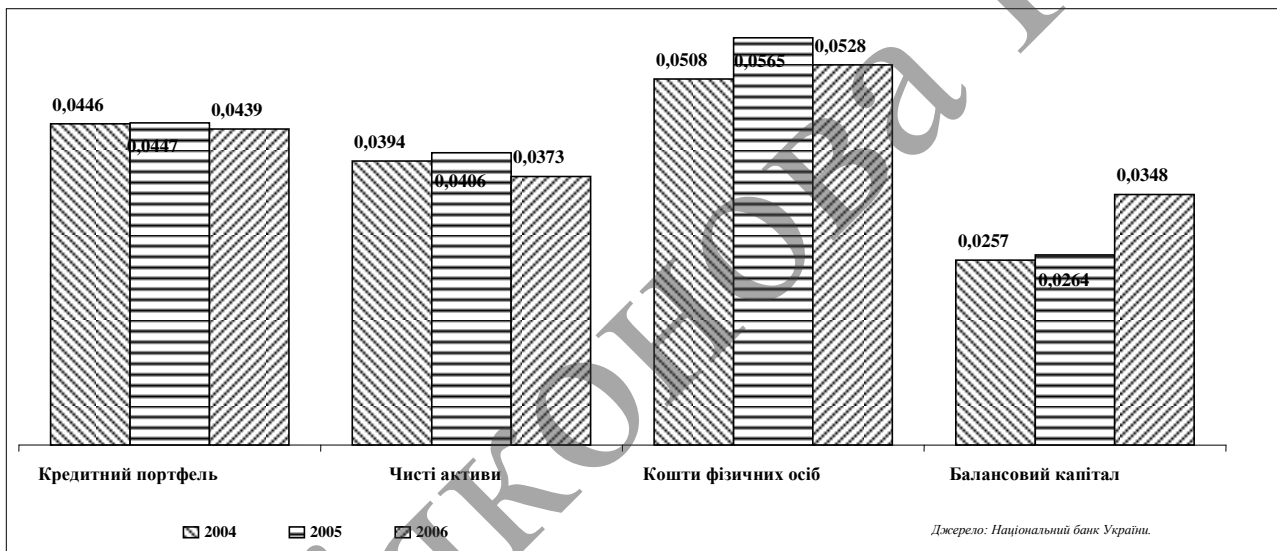

Рис. 1.6. Показники концентрації банківського сектора України в 2004–2006 рр. (Індекс Херфіндаля–Хіршмана)

Індекс концентрації ринку коштів фізичних осіб є вищим, проте також свідчить про мінімальну концентрацію.

Проте спостерігається зменшення монопольних тенденцій у банківському секторі. ІХХ за кредитним портфелем зменшився на 0,0008 пункта, за активами – на 0,0033 пункта, за коштами фізичних осіб – на 0,0128 пункта. Значного зростання мав ІХХ за балансовим капіталом – 0,084 пункта, що свідчить про нерівномірність темпів нарощування капіталу банків.

При цьому тенденція зростання індексу в країнах Європейського валютного союзу свідчить про зниження конкуренції в банківському секторі і зростанні монопольних тенденцій (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Показники концентрації банківського сектора євросони в 1999-2006 рр.
(Індекс Херфінадаля-Хіршмана)

Роки	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Показник								
Індекс Херфінадаля-Хіршмана	0,062	0,0066	0,0068	0,0067	0,0070	0,0072	0,0078	0,0078

У цьому аспекті ми повинні відповісти на питання – який капітал ми хочемо бачити в банківській системі України. Якщо іноземний, то це завдання вирішується через інвестиційну привабливість країни для іноземного капіталу. Або ми хочемо бачити капітал національний. Тоді завдання нашої держави – змінити економічну ситуацію, що сприятиме розвитку легального бізнесу, економіки і банківської системи.

Розвиток банківської системи в Україні відбувається в умовах конкуренції, що зростає з боку банків із переважаючим іноземним капіталом в їх статутних фондах, адже в Україні 9 банків зі 100 %-ним іноземним капіталом і 30 – із змішаним. Усе більший тиск на банківський сектор чинять фінансові компанії (особливо з іноземним капіталом), які володіють новітніми технологіями, а це призводить до витоку капіталу за кордон.

Ситуація ускладнюється нестабільністю соціально-економічних умов і неадекватністю чинного законодавства, що не дає змоги прийняття дійових регулятивних заходів НБУ для успішного розвитку комерційних банків і банківської системи.

Як наслідок, банки України у процесі своєї діяльності стикються із серйозними проблемами, найбільш актуальними з яких у даний час є: нарощення їхнього капіталу, захист прав банків як кредиторів і забезпечення сприятливих умов для успішного розвитку перспективних напрямів банківського бізнесу.

Головною умовою успішної діяльності банків є їх фінансова стабільність, під якою треба розуміти насамперед ліквідність банку і його захищеність від будь-яких ризиків. Фінансова стабільність забезпечується наявністю у банків капіталу в достатньому розмірі та виконанням нормативних вимог НБУ, забезпечення довіри клієнтів та їх попиту на кредитні ресурси.

Слід також відзначити високу концентрацію капіталу в банківській системі України – 55 % банків володіють 81,9 % капіталу системи, тобто простежується чітка тенденція створення системи великих банків. Великі банки працюють з такими ж клієнтами. Такі банки повинні, на наш погляд, бути об'єктами окремого нагляду з боку Національного банку України.

Банківська система України має сьогодні недостатній рівень капіталізації, багато банків мають серйозні труднощі з нарощуванням капіталу, а отже – й обсягу активних операцій. Це зумовлено як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками.

Знецінення капіталу внаслідок інфляційних і девальваційних процесів для українських банків є причиною невиконання встановлених НБУ нормативів капіталу, що змушує НБУ застосовувати до цих банків неадекватні заходи.

Наприклад, незалежно від якості роботи банку та терміну його існування, наявності ліцензій НБУ, затверджені ліцензійні вимоги. По деяких пунктах ліцензій вимоги до капіталу банку збільшено до 5 млн. євро і 10 млн. євро. Але падіння курсу гривні до євро в 1999 р. становило 34 %, і всі зусилля українських банків для виконання програм капіталізації здебільшого не мали успіху. Все це поставило чимало банків перед проблемою подальшого продовження ліцензії на різні види операцій.

Слід зазначити також, що банк, який має малий капітал, зазнає значних труднощів у розвитку своєї матеріально-технічної бази, в результаті чого знижується його конкурентна спроможність.

При цьому іноземним банкам дозволено фіксувати капітал в іноземній валюті, вони мають роками відпрацьовані технології обслуговування клієнтів, злагожену команду високопрофесійних фахівців, що продають якісні, недорогі продукти, і за ними, як правило, стоять величезні капітали їхніх засновників.

Для прикладу можна навести такий факт: внаслідок часткової девальвації національної валюти в 1998 р. капітал українських банків знизився на 28,0 %, тоді як капітал банків з іноземним капіталом зріс на 60,1 %. За 1999 р. темпи росту капіталу таких банків (42,0 %) значно випереджали темпи вітчизняних (11,7 %). Проте нарощення капіталу за цей період було отримано лише за рахунок організації нових банків з іноземним капіталом.

Внутрішні чинники: неякісний банківський менеджмент з управління капіталом; неадекватна ризикова політика і формування страхових фондів.

Неякісний банківський менеджмент зумовлюється переважно низькою фаховою підготовкою персоналу банків, відсутністю цільових програм з комплексної професійної підготовки банківських фахівців в галузі менеджменту.

Слабкий механізм мобілізації банківського капіталу, залучення джерел з метою його збільшення, недосконала система використання власних коштів (розміщення коштів, моніторинг активних операцій, рівень їхньої прибутковості, запобігання втратам капіталу внаслідок менеджменту низької якості) зумовлюють нераціональну структуру капіталу на рівні конкретного банку.

Всі ці чинники негативно позначаються як на надійності банківської системи України, так і на ефективності функціонування економіки країни в цілому.

Результат аналізу впливу на капітал банків зовнішніх і внутрішніх чинників свідчить про те, що завдання збереження капіталу вітчизняних банків повинно вирішуватися комплексно.

По-перше, на рівні держави шляхом законодавчого врегулювання цих проблем через реалізацію механізму рівності усіх форм власності.

По-друге, всередині банківської системи шляхом взаємодії банків із НБУ і між собою в різноманітних напрямках діяльності.

По-третє, всередині кожного конкретного банку шляхом удосконалення системи менеджменту, особливо в частині управління капіталом.

Особливої уваги потребує захист інтересів клієнтів банків і особливо захист вкладів підприємств та заощаджень населення, а тому комерційним банкам необхідно:

- розробити комплексні заходи щодо активного збільшення економічного потенціалу банку за рахунок нарощування власного капіталу, звільнення його балансу від проблемних активів;
- при плануванні розміру і структури капіталу проводити систематичний моніторинг його реального стану;
- забезпечувати зростання прибутку банку, його раціональне використання з метою подальшої капіталізації.

Отже політика держави по відношенню до банківської системи країни повинна базуватися на збереженні та укріпленні ринкових засад діяльності банків та використанні переважно опосередкованих методів впливу на процеси, що відбуваються в банківській сфері.

1.3.3. Особливості функціональних ознак банківської системи України.

Точка зору про банківську систему України як сукупність Національного банку України та банків (Стаття 4 Закону України “Про банки і банківську діяльність”: “Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього закону” [225]), відповідає загальноприйнятій у світі (рис. 1.7).

Оскільки банківська система України є дворівневою системою, остільки в законах, регулюючих банківську діяльність, визначені цілі функціонування для кожного рівня.

Так, для Національного банку України серед пріоритетних функцій слід виділити захист і забезпечення стійкості гривні; розвиток і зміцнення банківської системи; забезпечення ефективного і безперебійного функціонування розрахунків.

Таким чином, в Законі “Про Національний банк України” чітко прописуються функції НБУ, однак в Законі “Про банки та банківську діяльність”, що визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків, дає визначення складу банківської системи України, функції банківської системи не визначаються.

Рис. 1.7. Інституційна модель банківської системи України

Крім того, ні в науковій економічній літературі, ні в законодавчих документах неможливо знайти мету або ціль банківської системи. Враховуючи значну кількість функцій НБУ, визначених законом (додаток Ж), пропонуємо щодо банківської системи виділяти головні та другорядні функції. На підставі критичного аналізу теорії систем пропонуємо *функцію банківської системи* визначати як категорію, що дає підставу системі чітко уявляти межі власної відповідальності та обов'язки по відношенню до зовнішнього середовища. Відповідно, головними функціями банківської системи як сукупності банків та Національного банку України

є забезпечення стабільності національної грошової одиниці та водночас забезпечення економіки України необхідною кількістю грошей для забезпечення економічного зростання, зниження безробіття та загального стабільного розвитку економіки. Другорядними, на наш погляд, можуть бути функції, що деталізують ступінь відповідальності банківської системи по відношенню до різних категорій суб'єктів економіки, клієнтів, споживачів, держави та інше.

Стратегічні завдання діяльності Національного банку України відповідають і підпорядковані інтересам розвитку економіки країни. З цих позицій банківська система є керованою. В той же час виконання завдань, що стоять перед банківською системою, викликає потребу в регулюванні управління на основі економічних методів елементами системи – комерційними банками. Потреба в такому управлінні пов'язана з рівнем ризиків банківського бізнесу і його суспільним характером. Акумулявання коштів в економіці з метою їх перерозподілу в сфері, що потребують додаткових коштів, додає банківській діяльності суспільний характер та вимагає високої відповідальності за дбайливе використання отриманих ресурсів. Це викликає потребу в використанні методів регулюючого і захисного характеру.

Досвід розбудови банківської системи незалежної України однозначно свідчить: не можна керувати банківською системою не маючи перспективи, тобто чітко визначеної, науково обгрунтованої стратегії її розвитку, а тому визначення чітко окреслених орієнтирів розвитку банківської системи є надзвичайно важливим завданням, адже концепція розвитку – основний стрижень, що дає розуміння головної мети і шляхів її реалізації.

Якщо дотримуватися західної ідеології управління, де превалює стратегічне управління, то концептуально можна виділити два рівні управління банківською діяльністю: стратегічний і тактичний.

Стратегічне управління являє собою процес, що включає постановку цілей, аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, вивчення альтернатив розвитку, розробку стратегії, визначення необхідних ресурсів і підтримку відносин із зовнішнім середовищем і внутрішніх відносин елементів, безперервний контроль за ходом виконання стратегії, оцінку результатів і план коригуючих дій. Тактичне

управління зосереджене на тому, якими інструментами можливо здійснити реалізацію поставлених цілей, і охоплює рішення внутрішніх проблем.

Таким чином, кожен рівень має свої функції управління. На стратегічному рівні здійснюється визначення цілей, аналіз, прогнозування, розробка стратегій, контроль, організація і мотивація, а на тактичному здійснюється планування інструментів і дій для досягнення поставлених цілей, збір і облік даних про діяльність системи управління і регулювання її діяльності.

Відповідальність за формування і реалізацію рішень на кожному рівні несе окремий рівень ієрархії системи управління. Причому стратегічні рішення формуються на вищому рівні і доводяться до нижчих рівнів, тобто стратегічне управління і планування здійснюється зверху вниз. Рішення тактичних задач здійснюються на нижніх рівнях управління, тобто тактичне планування і управління реалізується за принципом знизу до гори.

Таким чином, на нашу думку, в управлінні діяльністю банківською системою необхідно також виділити два рівні: стратегічний і тактичний (рис. 1.8).

Кредитні організації (в т.ч. банки та філії іноземних банків), як елементи нижнього рівня банківської системи повинні розробляти індивідуальні плани розвитку відповідно до стратегії розвитку банківської системи і формувати таким чином тактичний план для банківської системи.

Сформована на верхньому рівні стратегія реалізовуватиметься нижнім рівнем банківської системи. За наслідками реалізації планів кредитних організацій необхідно здійснювати контроль з боку Національного банку України за тим, наскільки поточний стан банківської системи відповідає цілям розвитку системи, виявляти відхилення від наміченого ходу реалізації стратегії, визначати причини і необхідні коригуючі дії. Кредитні організації в результаті здійсненого контролю повинні коректувати свої плани.

Планування діяльності банківської системи з боку Національного банку України полягає у формуванні цілей розвитку банківської системи, визначенні пріоритетних напрямів розвитку, інструментів і методів досягнення поставлених цілей. Відповідно до виділених рівнів управління банківською системою ми розрі-

знятимемо стратегічне і поточне (тактичне) фінансове планування діяльності банківської системи.

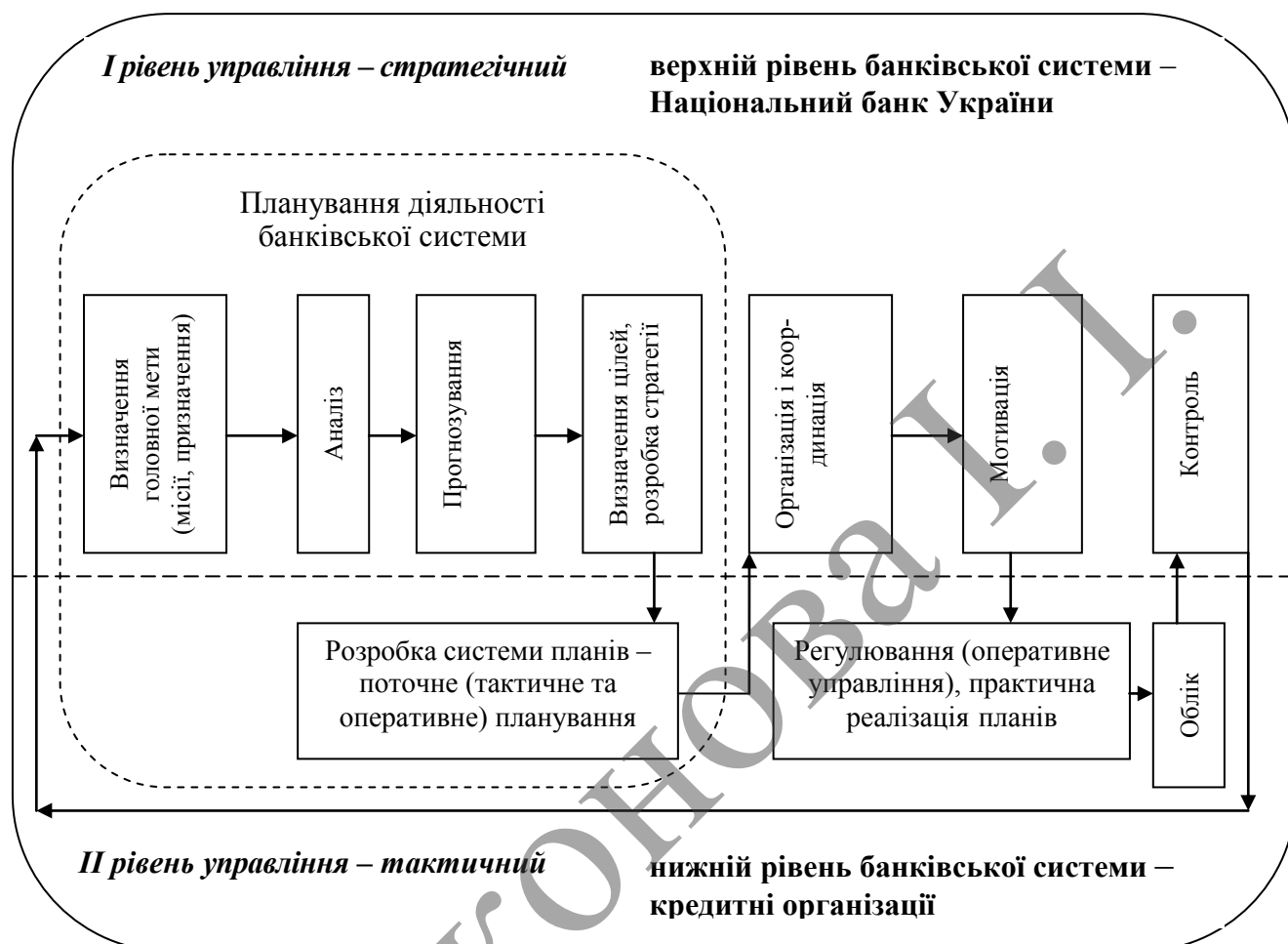

Рис. 1.8. Рівні управління банківською діяльністю

Аналіз практики управління і планування банківської діяльності в Україні показує, що розвиток банківської системи і окремих банків не можна назвати цілеспрямованим, в практиці їх управління відсутні механізми реалізації і контролю досягнення поставлених цілей.

У відсутності технологій планування діяльності банківської системи, контролю реалізації поставлених цілей НБУ не має можливості концентрувати зусилля на формуванні майбутнього банківської системи, не може передбачати і запобігати можливим проблемам, здійснювати ефективний контроль ризику системної кризи. У таких умовах банківська система України схильна до різних ризиків, а її розвиток – хаотичний і нестабільний.

В умовах зниження прибутковості і посилення конкурентної боротьби одним із способів підвищення ефективності діяльності банківської системи, забезпечення збалансованого і стійкого її розвитку ми вважаємо застосування принципів бюджетування. Це доцільно як для окремих банків, так і для верхнього рівня банківської системи. Технологія бюджетування дозволить забезпечити переведення стратегічних цілей банківської системи в набір фінансових показників, які можна розрахувати і контролювати їх виконання. Крім того, необхідність бюджетування на верхньому рівні банківської системи, з погляду системного підходу, обумовлена потребою обробки значного обсягу інформації і узгодження цілей системи з інтересами окремих її елементів.

У запропонованій системі управління діяльністю банківської системи ми виділяємо два рівні: стратегічний рівень управління банківською діяльністю, функціонування якого відбувається в рамках верхнього рівня банківської системи в особі НБУ, і тактичний рівень – рівень кредитних організацій.

Стратегічний рівень системи, на нашу думку, повинен включати наступні елементи (підсистеми): підсистему нормативного та методичного забезпечення, підсистему аналізу, підсистему прогнозування і моделювання діяльності кредитних організацій і банківської системи, підсистему планування діяльності банківської системи, підсистему збору і обліку даних про діяльність кредитних організацій, підсистему контролю, підсистему регулювання (оперативного управління) діяльності кредитних організацій і банківської системи, підсистему комунікації і координації – “контактна група”.

Тактичний рівень системи формується з підсистем поточного планування кредитних організацій і підсистем бухгалтерського і управлінського обліку кредитних організацій. Стратегія кожного банку повинна сприяти реалізації загальної стратегічної орієнтації банківської системи.

Банківський нагляд є вторинним по відношенню до банківської діяльності. Здійснення регулювання та нагляду призначене забезпечувати умови для стійкого розвитку як окремого банку, так і банківської системи в цілому. Іншими словами,

еволюція розвитку банківської системи вимагає розвитку та удосконалення системи банківського нагляду. За результатами вивчення даних про банківські кризи [330, 299, 319] за період з початку 70-х років до 2000 року понад 120 країн мали або значні проблеми або кризи банківської системи, при цьому, як зазначив у своєму дослідженні А.В. Муричев, “після Другої світової війни до 70-х років ХХ ст. банківські кризи були достатньо рідкісним явищем” [193].

Під банківською системою України, на нашу думку, слід розуміти сукупність Національного банку України, банків та філій іноземних банків під об'єднуючим управлінням Національного банку України, яка знаходиться в постійному розвитку і взаємодії між собою, зовнішнім середовищем, і разом створює єдине ціле.

Однак, обрання методології теорії систем як наукового підґрунтя дослідження особливостей функціонування банківської системи дозволило застосувати аналогічний підхід і при визначенні меж відповідності основних характеристик організації банківської діяльності в Україні ідентифікаційним ознакам системи (табл. 1.4.).

Риси детермінованої системи виявляються, наприклад, в тому, що діяльність кредитних установ – банків – суворо регламентується і контролюється НБУ та передбачена з погляду реалізації основних положень грошово-кредитної політики, а також функцій і операцій, що здійснюються банками.

Ці риси слід розглядати як якісну характеристику банківської системи. У той же час, вважаємо, що стабільність розвитку банківської системи в цілому і її елементів – комерційних банків, визначається безліччю чинників, які з великим ступенем ймовірності передбачити неможливо. У даному контексті мова йде про такі явища, як: зміна цін на банківські продукти і послуги, динаміка процентних ставок, валютних курсів, рівень інфляції тощо.

Таблиця 1.4

Характеристика відповідності банківської системи України ознакам системності

Вид ознаки	Ознака	Зміст відповідності банківської системи України визначеним ознакам	Відповідність (+) / Невідповідність (-)
Загальносистемні	Цілісність	Банківська система зберігає свою цілісність за рахунок адекватного виконання визначених пріоритетів, функцій, дії механізму захисту депозитів. В іншому випадку виникає велика загроза системного ризику та колапсу	+
	Ієрархічність	Банківська система України має дворівневу будову, а саме центральний банк (НБУ) та комерційні банки	+
	Інтегративність	НБУ та банки другого рівня банківської системи в процесі взаємодії виконують головну функцію забезпечення стабільності національної грошової одиниці	+
	Цілеспрямованість	Наявність у банківської системи України власної мети, яка прописана в законодавстві з точки зору інституційного підходу окремо для НБУ та окремо для банків, що потребує відповідного узгодження та корегування цілей	+/-
Індивідуальні	Динамічність	Якісний та кількісний склад банківської системи України змінюється внаслідок зміни внутрішніх та зовнішніх чинників. Як приклад можна навести перехід від однорівневої до дворівневої побудови та відповідну зміну функцій при переході від командно-адміністративної до ринкової економіки	+
	Активність	Здійснюючи грошово-кредитну політику шляхом використання економічних та адміністративних інструментів, банківська система суттєво впливає на активну діяльність суб'єктів економічних відносин	+
	Керованість	Визначається реалізацією функцій управління та регулювання в банківській системі Національним банком України – вищою ланкою банківської системи, що розробляє норми регулювання банківської діяльності та грошово-кредитну політику	+
	Саморегуляція	Проявляється через реалізацію наглядової функції	+/-
	Детермінованість	Діяльність учасників банківської системи повинна мати причинно-наслідкові зв'язки між собою, а також між банківською системою та іншими складовими фінансової та економічної систем	+/-
	Ймовірність	Ступінь впливу багатьох чинників, в тому числі і економічних, на діяльність банківської системи України важко прогнозується, вони не завжди залежать від якості функціонування банківської системи, оскільки можуть порушити її цілісність	+/-
	Науковість	Наявність у банківської системи науково обґрунтованої концепції функціонування та розвитку, а також окреслених стратегічних орієнтирів	+/-

Банківська система України на сучасному етапі розвитку не в повній мірі відповідає ознакам системності, що проявляється, наприклад, у наступному:

- у законодавстві України відсутнє чітке визначення цілей та функцій банківської системи в цілому. Оскільки банківська система визначається як дворівнева, то в законах визначені цілі для кожного рівня окремо, причому чітко визначена лише ціль Національного банку України. Цей факт підтверджує гальмування дієвості принципу цілеспрямованого розвитку банківської системи України;
- існують очевидні проблеми в реалізації принципу саморегуляції банківської системи України. Національний банк України в рамках конституційних норм завжди вчасно та адекватно реагує на зміни параметрів економічної системи за допомогою грошово-кредитної політики, але внутрішні проблеми банківської діяльності та їх вирішення часто залежать від зусиль лобіювання інтересів окремими банківськими установами;
- недостатньо розвинутими є процедури раннього визначення та попередження чинників, що можуть загрожувати стабільності системи, відсутній механізм визначення системних загроз та оцінка здатності банківської системи протистояти цим загрозам;
- принцип саморегуляції недостатньо чітко проявляється в реалізації наглядової функції. Банківський нагляд, на думку автора, повинен забезпечувати якісний зворотній зв'язок із зовнішнім середовищем функціонування банківської системи України та мати ознаки системності.

У Законі України “Про Національний банк України” надається визначення системоутворюючого банку як банку, питома вага зобов'язань якого в загальних зобов'язаннях банківської системи перевищує 10 %. Для підтримки власної цілісності система повинна запобігати виникненню структурних елементів, що можуть значно порушити її єдність, стабільність, рівновагу. Такими елементами і можуть бути системоутворюючі банки.

Згідно з даними офіційної статистики в 2007 році жоден банк України не відповідав визначеному законом критерію системоутворення (найвищі показники – у Приватбанку – 9,6 %). Однак інтегративність, активність, детермінованість та ймовірність системи доводять необхідність перманентного регулювання визна-

ченого критерію для запобігання ризикам. Автор наголошує на розробці науково обґрунтованої методики розрахунку цього нормативу, яка на сьогодні відсутня.

Вищевикладену тезу підтверджує і динаміка показників по банківській системі порівняно з основними показниками розвитку економіки. Так, протягом 2003–2007 років середній темп зростання регулятивного капіталу банків склав 48,7 %, активи банків зростали в середньому на 55,9 %. При цьому реальний ВВП збільшувався в середньому на 6,02 % на рік, реальні доходи населення – на 14,48 %, індекс цін – на 11,6 %. Необхідно також звернути увагу на суттєве зростання темпів зростання активів банків з іноземним капіталом, що може суттєво підвищити ризики залежності національної банківської системи від іноземних інвесторів. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про необхідність розробки науково обґрунтованої методики розрахунку нормативу системоутворення.

На нашу думку, значна кількість проблем, що порушують ознаки системності банківської системи, може бути вирішена шляхом посилення дії важелів самоорганізації, що здебільшого входять до компетенції банківського нагляду. Все це потребує розробки та обґрунтування принципово нових концептуальних та методологічних засад розвитку банківського нагляду з урахуванням системної організації банківської діяльності в Україні.

Навіть в умовах ефективної організації банківської справи та професійності нагляду загрози форс-мажорних обставин залишаються. В цьому разі нагальним стає своєчасність та оперативність роботи нагляду, уряду та банківського сектора.

Задача, яка потребує вирішення, полягає у визначенні суті банківського нагляду, його функцій та принципів, на яких базується його організація та проведення.

Висновки до розділу 1

1. Банківську систему слід визначити як складне об'єднання визначених суб'єктів (банків та інших фінансових установ), яке побудоване за ієрархічним типом, має ознаки керованості, цілеспрямованості та інтегративності, що реалі-

зуються центральним банком, самоорганізовується за рахунок реалізації наглядових та регулятивних функцій, активно та динамічно розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників в межах окремих національних фінансових та економічних систем.

2. При формуванні банківської системи слід враховувати її здатність протистояти негативним зовнішнім і внутрішнім чинникам, зберігати стійку рівновагу і надійність. При цьому стійку рівновагу стосовно банківської системи можна визначити як здатність системи виконувати властиві їй функції і операції за умови дотримання нормативних показників у встановлених межах, що дозволяє системі навіть при суттєвих негативних діях зовнішніх і внутрішніх чинників повертатися до рівноваги.

3. Стійкість банківської системи не можна розглядати відособлено від економічної системи, частиною якої вона є. При цьому існує обумовлений взаємозв'язок між економічною і банківською системою. Банківська система може впливати на економіку через регулювання попиту і пропозиції грошей, яким управляє Національний банк України. На основі використання прямих і непрямих методів регулювання Національний банк може нейтралізувати негативне зрушення кривої сукупного попиту, наприклад, зменшивши пропозицію грошей.

4. Банківська діяльність об'єднує всіх суб'єктів ринкової економіки і є більш, ніж інший вид діяльності, залежною від рівня та фінансового стану економіки країни, крім того, діяльність банківських інститутів сильно впливає на інших учасників ринку, тому і потребує особливого регулювання та нагляду.

Крім того, банківська система постійно еволюціонує (однорівнева, дворівнева), тому з еволюцією банківських систем пов'язані підходи та методи, які застосовують у регулюванні та нагляді (в банківській системі перехідного типу застосовують переважно адміністративні методи, а в банківській системі ринкового типу перевага надається економічним методам).

5. Незалежно від того, в якій формі представлена дворівнева банківська система, головне, щоб вона дотримувалась ринкових відносин у своїй діяльності, тоб-

то мала ринковий характер, і перший рівень не лише формально, а й насправді гарантував би стійкість банківської діяльності.

6. З розвитком банківської системи постійно збільшуються й її функції. На нашу думку, успішність трансформації банківської системи до ринкового типу значною мірою залежить від Національного банку України, який завдяки проведенню ефективної грошово-кредитної політики, головне завдання якої полягає у стабілізації національної валюти та системі захисту фізичних вкладників, повинен повернути довіру населення до банківської сфери.

7. Оскільки банківська діяльність є одним із видів економічної діяльності, яка стимулює та забезпечує рух грошей в обігу, і банки в умовах ринкових відносин можуть впливати на економічні процеси як позитивно, так і негативно, то регулювання банківської діяльності (в широкому розумінні) є необхідною умовою стійкого функціонування банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Основні результати розділу опубліковані в наукових статтях та монографіях [94, 115, 65, 89, 79, 169, 83, 84, 262, 93, 71, 103, 81, 77, 100].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА ОСНОВІ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Відповідність функцій банківського нагляду системній організації банківської діяльності

Виходячи з теорії системності, банківська діяльність специфічна тим, що вона не тільки відчуває на собі вплив економіки, але і сама може впливати на інших учасників ринку. Оскільки банківська діяльність є одним із видів економічної діяльності, яка стимулює та забезпечує рух грошей в обігу, і банки в умовах ринкових відносин можуть впливати на економічні процеси як позитивно, так і негативно, то регулювання банківської діяльності (в широкому розумінні) є необхідною умовою стійкого функціонування банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Визначальним є факт взаємозалежності визначених причин. Так, не всі вкладники можуть адекватно оцінювати та перевіряти достовірність діяльності банківських інститутів, що зумовлено недостатнім рівнем економічних знань. З іншої точки зору, як правило, вкладники працюють з певним банком, при банкрутстві якого вони можуть втратити всі свої заощадження та не зможуть відстоювати свої права, бо їх вклади невеликі за розміром, а велика кількість таких вкладників може призвести до відтоку грошових вкладень із банківської системи, що і є економічною причиною.

Постійні зміни в законодавчій базі та нестабільна політична ситуація негативно впливають як на розвиток всієї економіки, так і на банківську діяльність зокрема. Тому, як ми бачимо, метою банківського регулювання є як суспільні інте-

реси вкладників, так і інтереси держави у забезпеченні стабільної діяльності банківської системи.

Однак, в яких межах необхідно здійснювати регулювання банківської діяльності? На нашу думку, еволюція розвитку банківських систем сама сприяє вибору методів та інструментів банківського регулювання. Крім того, як зазначають фахівці, “важливим є питання розмежування та визначення функцій банківського регулювання та нагляду” [279].

Розглядаючи визначення таких термінів, як “банківське регулювання” і “банківський нагляд”, які, як показали дослідження, досить часто використовуються як слова-синоніми, слід підкреслити, що в економічній літературі при розгляді банківської системи і банків виділяють термін “банківський нагляд” як контролюючий орган за діяльністю банків, а “банківське регулювання” застосовується як допоміжне, що забезпечує банківську діяльність.

Такі автори, як О.О. Качан, О.А. Костюченко, А.М. Мороз терміни “банківське регулювання”, “банківський нагляд” і “банківський контроль” використовують як синоніми, причому ці терміни, як синоніми, проходять як в спеціальній літературі, так і в законодавстві [136, с. 37-38; 147, с. 52-61; 195, с. 11-13].

Наявність проблеми визначення категорії регулювання в економічній науці можна пояснити тим, що регулювання економічних процесів розглядається з позицій суб’єктів регулювання, до яких фахівці відносять державу та ринок. Саме тут з’являється протиріччя. Держава може дійсно виступати як суб’єкт регулювання в особі державних органів влади, які являють собою об’єднання людей. Але як розуміти ринок як суб’єкт регулювання? Фактично, регулювання здійснюється на основі об’єктивних законів ринку (закон попиту і пропозиції, закон вартості тощо), які виникають тільки за певних умов розвитку людського суспільства, але діють незалежно від бажання окремих людей [268].

З огляду на викладені міркування стає зрозумілим, чому неможливо охарактеризувати регулювання в найбільш широкому розумінні, оскільки це проблема більш філософська, ніж економічна. Тому надалі розглядатимемо регулювання у вузькому розумінні як діяльність груп людей, що ставлять собі за мету свідомо

впливати на всі важливі економічні процеси [35]. Такий підхід дозволяє зробити висновок, що оскільки регулювання – це діяльність людей, то йому притаманні наступні ознаки:

- регулювання передбачає відповідь на три головні запитання:
 - мета регулювання;
 - умови регулювання (аналіз ситуації і теоретично обґрунтоване уявлення про очікуваний ефект);
 - засоби регулювання (методи та інструменти досягнення мети, сукупність яких являє собою механізм регулювання);
- регулювання – це суб'єктно-об'єктні відносини, де суб'єктами регулювання виступають: інститути державної влади, міжнародні організації, а також будь-які об'єднання юридичних та фізичних осіб. Об'єктом регулювання є діяльність економічних суб'єктів. Особливість регулювання полягає у тому, що об'єкт в деяких випадках виявляється тотожним його суб'єкту. Держава у даному випадку не є виключенням;
- динамічність регулювання [39].

Ще одна ознака регулювання випливає з дослідження етимології слова. У словниках можна знайти наступні тлумачення поняття “регулювання”:

“Регулювати: 1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2) домагатись нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей; 3) зменшувати або збільшувати швидкість, величину і т. ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь [244]”.

“Регулювати, що зрівнювати (хід, прямування), розміряти, встановлювати в порядку.... улаштований, зроблений правильно [256]”.

“Регулювання (від лат. *regulo* – улаштовую, упорядковую; *regula* – норма, правило): 1) регулювання... механізму: регулювання, налагодження...; 2) упорядковувати [4]”.

Отже, регулювання – це об'єктивний процес, підставою якого є окреслення меж, що здійснюється за допомогою методів та відповідних їм інструментів для досягнення визначеної мети.

Згідно з наданим визначенням суб'єктами регулювання є не тільки державні органи влади, але й інші можливі об'єднання людей. Це дає нам підстави виділити три основні види регулювання: державне, наддержавне (міжнародне) та асоціативне.

Державне регулювання – це регулювання, що здійснюється відповідними державними інститутами, до яких належать: Верховна Рада, Уряд, НБУ та інші органи державної влади. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі характерно подання визначення державного регулювання у найбільш загальному розумінні: “Регулювання: цілеспрямований вплив держави через розпорядження на поведінку підприємств для того, щоб досягнути бажаних результатів на ринку” [297, 34, 562, 274].

Наддержавне (наднаціональне) регулювання – це регулювання, що здійснюється, по-перше, міжнародними організаціями світового та регіонального рівнів (МВФ, МБРР, ЄБРР, БМР та інші), а, по-друге, інститутами окремих країн, в коло інтересів яких входить Україна (транснаціональні компанії).

Асоціативне регулювання – це регулювання, що провадиться різноманітними асоціаціями (договірними об'єднаннями, створеними з метою координації діяльності господарюючих суб'єктів) юридичних та фізичних осіб на недержавному рівні. Такий вид регулювання виділений не випадково, оскільки він на сьогодні є альтернативою державному регулюванню. Асоціації розглядаються західними науковцями як структури, що швидко змінюються і пристосовуються до нових умов. Це стає можливим завдяки тому, що асоціативні об'єднання дають змогу уникнути вертикальної ієрархічної структури, тобто їм притаманна горизонтальна комунікативна система. Саме такі регулюючі організації мають прийти у майбутньому на зміну державним структурам [257].

Принципи, які мають бути покладені в основу державного регулювання банківської діяльності, визначалися різними фахівцями, які досліджували питання загального регулювання економіки та регулювання банківської діяльності як складової загального регулювання [38; 174]. Узагальнюючи існуючі підходи, можна

визначити наступні, які, на наш погляд, найбільше відповідають регулюванню банківської системи:

- достатність – означає, що держава має здійснювати регулювання банківської діяльності лише в межах своєї компетенції, визначеної законом;
- адекватність – відповідність методів державного регулювання реальному стану банківської системи, і в першу чергу це стосується неприпустимості механічного перенесення системи методів регулювання, що застосовується в західних країнах;
- еластичність – в даному випадку йдеться про те, що не існує раз і назавжди визначених ідеальних методів регулювання, вони змінюються в залежності від ситуації і головне завдання державних керівних органів полягає в усвідомленні того, які складові регулювання мають залишатися відносно постійними, а які – змінюватися відповідно до вимог сучасності;
- послідовність – цей принцип передбачає суворе дотримання обраної економічної політики протягом певного відрізка часу, навіть якщо вона має недоліки, оскільки інший шлях, можливо навіть кращий за обраний, може привести до непередбачуваних наслідків, і як правило, господарюючі суб'єкти можуть втратити довіру до заходів, що проводяться державними органами влади;
- відкритість – означає поінформованість юридичних та фізичних осіб щодо намірів державних органів влади не тільки в банківській сфері, а й в економіці в цілому;
- справедливість – рівність всіх банківських установ перед державними інститутами, що регулюють діяльність банків.

Відповідно до функцій, які притаманні державному регулюванню у банківській сфері, належать:

- організаційна функція – означає, що для досягнення економічної стабільності необхідно створити ряд певних правил, якими банківські інститути будуть керуватися, реалізуючи свою політику. Будь-яка людська діяльність вимагає певної організації для того, щоб їх дії були узгоджені і в кінцевому підсумку вели до загального процвітання;

- захисна функція – виводиться з організаційної і означає, що правила, які встановлюються у банківській діяльності, повинні забезпечувати захист вкладників;
- стабілізаційна функція – пов'язана, перш за все, з тою визначною роллю, яку банки відіграють у сучасній економіці. Це, насамперед, використання різноманітних запобіжних заходів щодо усунення дестабілізаційних елементів у діяльності банківських установ.

Економіко-правові принципи регулювання банківської системи в умовах відкритої економіки систематизовані в таблиці 2.1.

Державне регулювання банківської діяльності здійснюється у відповідності з цілями захисту вкладників та забезпечення стійкості у банківській сфері. Однак інтереси держави в регулюванні діяльності банківських інститутів на цьому не вичерпуються. Банківська система є одним з найкращих інструментів регулювання економіки, оскільки економіка не може розвиватися без необхідної кількості грошей. Тому регулювання банківської системи здійснюється з метою не тільки створення безкризових умов її функціонування, але й з метою стимулювання (гальмування) економічних процесів у країні [269].

Найбільш поширеним в дослідженнях фахівців є ототожнення регулювання з контролем та наглядом: “...регулювання – система заходів, за допомогою яких держава ... проводить роботу по забезпеченню стабільного, безпечного функціонування комерційних структур, запобіганню дестабілізуючих тенденцій. У сучасних умовах... регулювання зводиться насамперед до ... нагляду [127]”. Аналогічне визначення регулювання знаходимо у західних довідкових виданнях: “Регулювання: встановлення державного контролю за рішеннями, що приймаються окремими особами або фірмами [259]”. У цьому визначенні закладено підміну нагляду регулюванням, тобто таке визначення не є правомірним, оскільки:

- по-перше, банківський нагляд забезпечує виконанням правил, регулювання ж передбачає встановлення цих правил;
- по-друге, нагляд – це безпосереднє втручання у справи господарюючих суб'єктів, тоді як в регулюванні закладені інші методи;
- по-третє, нагляд – це спрямування зусиль на покращення ситуації у банку, підприємстві та й в економіці в цілому.

Економіко-правові принципи регулювання банківської діяльності
в умовах відкритої економіки

Принципи	Особливості прояву
1. Свобода економічної діяльності	Суб'єкти ринку фінансово-банківських послуг мають право без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству країни. Обмеження у діяльності на ринку фінансово-банківських послуг передбачається законодавством країни
2. Принцип неухильного виконання економічних нормативів, встановлених центральним банком країни чи іншим органом згідно з законодавством країни та норм чинного законодавства	Суб'єкти фінансово-банківських правовідносин повинні дотримуватися правил поведінки відповідно до норм фінансового (банківського) права
3. Поєднання публічних і приватних інтересів у фінансовій (банківській) сфері	З одного боку, держава займається організацією, регулюванням і управлінням банківською системою в інтересах усього суспільства. А з іншого, виявляються приватні інтереси кредитних установ, клієнтів, тобто діє паритет інтересів усіх суб'єктів фінансового (банківського) права
4. Задоволення потреб клієнтів та максимізація прибутку банками або іншими фінансовими установами	Зростання прибутку банків можливе завдяки зростанню попиту клієнтів на такі послуги. Отже банк, щоб максимізувати прибуток, повинен забезпечити задоволення потреб своїх клієнтів
5. Добровільність взаємовідносин і взаємної зацікавленості банків (інших фінансових установ) та їх клієнтів	Суб'єкти фінансових (банківських) правовідносин (при кредитуванні, організації розрахунків) будують відносини на підставі рівності сторін, їх диспозитивності та ініціативності у формуванні й виконанні прав і обов'язків, У цих відносинах виявляються взаємна воля і свідомість учасників
6. Підтримка конкуренції та заборони економічної діяльності, спрямованої на монополізацію й недобросовісну конкуренцію	Це означає, що банкам (іншим кредитно-фінансовим установам) забороняється укладати угоди з метою обмеження конкуренції в банківській діяльності, а також монополізації умов надання кредитів, інших послуг, встановлення відсоткових ставок і комісійної винагороди. Контроль за додержанням антимонопольного законодавства у сфері фінансової (банківської) діяльності здійснюється Антимонопольним комітетом країни
7. Принцип нагляду за діяльністю банків та інших фінансових установ	У належному функціонуванні банківської системи найважливіша роль відводиться нагляду. Без нього не може здійснюватися економічна діяльність, за його допомогою забороняється втручання держави у внутрішньогосподарську діяльність банків, підприємств, забезпечується законність у банківській сфері

Розроблено автором з використанням джерела [41]

Підтвердженням цього в контексті банківської діяльності є думка В.С. Стельмаха, А.О. Єпіфанова, І.В. Сала: “Хоча терміни “банківське регулювання” і “банківський контроль” часто використовують як синоніми, вони, фактично, відбивають види діяльності, які доповнюють одна одну. Банківське регулювання – це розробка і видання уповноваженими органами конкретних правил чи інструкцій відповідно до діючого законодавства, що сприяють зміцненню структури і банківської справи. Ці закони і інструкції створюють основу для банківської поведінки, яка забезпечує стійкість, безпечність і раціональність банківської системи, а також справедливе і ефективне надання послуг банківським споживачам. Банківський контроль займається головним чином безпекою і раціональною діяльністю окремих банків і забезпечує загальний і постійний нагляд за додержанням вимог відповідних законів і інструкцій.

Деякі урядові органи розрізняють відповідальність за контроль і за регулювання діяльності депозитних установ [145, с. 232].

Отже, досліджуючи систему банківського нагляду, слід підкреслити, що як банківський нагляд, так і регулювання, взаємопов’язані. В українській економічній науці необхідність банківського нагляду обґрунтовується особливим статусом банків в економіці країни, а також посиленням на «...забезпечення стабільності банківської системи та захист інтересів вкладників [30]», причому пояснення досить рідко виходить за межі цих тез. Проте, якщо будь-яка галузь економіки регулюється державою, повинно існувати економічне обґрунтування доцільності цього регулювання, оскільки будь-яка його форма є втручанням у свободу підприємництва [37].

Банківський нагляд за своєю суттю виконує функцію спостереження за належним виконанням регулюючих обмежень щодо банківської системи з боку органів регулювання [298, с. 49]. Тож моделі банківського регулювання, які є підґрунтям для здійснення нагляду, повинні:

- ґрунтуватися на теорії фінансового посередництва, тобто відображати особливості, які мають банки як посередники;

- моделювати для фінансового посередника виникнення ситуацій на ринку, які можуть спричинити втручання держави у банківські справи;
- пояснювати шляхи запобігання масовому відтоку вкладів за допомогою регулятивних заходів.

Дві останні вимоги відповідають традиційним вимогам до моделей регулювання сучасної економічної теорії: державне регулювання виправдане в тому випадку, коли ринкова система не в змозі виконувати притаманні їй функції, що може призвести до негативних наслідків в економіці; а також коли спроможність держави за допомогою наявних інструментів може поліпшити ситуацію.

Перша вимога необхідна лише для того, щоб охарактеризувати фінансового посередника, який є центральною ланкою моделі. Це пояснюється тим, що функції банківських установ з часом змінюються, оскільки змінюється зовнішнє середовище, а тому потрібно щоразу по-новому оцінювати можливості банківських установ, щоб результати моделі могли бути застосовані на практиці.

Завдання регулюючих органів полягає у тому, щоб захистити клієнтів банку від втрати довіри до банківської системи в цілому і, таким чином, запобігти ланцюговим реакціям у цій сфері. Важливим і досить впливовим фактором є ступінь поінформованості клієнтів банку, а тому необхідно враховувати наскільки достатнім є:

- обсяг інформації про стан платоспроможності банку;
- рівень захищеності прав клієнтів;
- ступінь важливості вкладів для кредиторів банку.

Банківські установи, які піклуються про формування іміджу стабільної, захищеної установи, не зацікавлені подавати своїм клієнтам в умовах жорсткої конкуренції правдиву інформацію про дійсний стан справ. Також це пов'язано з значними витратами, тому завдання подання інформації щодо стану банківських установ має бути покладене на органи регулювання.

Таким чином, регулювання націлене на розробку моделі функціонування системи, на яку воно націлене, а також на виявлення та попередження ситуацій, які можуть призвести до невиконання функції системи. Складовою системи регулю-

вання є нагляд. Банківський нагляд у широкому розумінні є системою, яку використовує уряд, щоб гарантувати стійкість фінансової системи, її безпеку.

Як стверджує А.Г. Завгородній, «банківський нагляд – це: 1) діяльність щодо створення ефективної системи захисту інтересів кредиторів і вкладників, оперативного реагування на події, які дестабілізують діяльність банківської установи; 2) контроль банку за використанням банківського кредиту» [125, с. 277, 376].

Натомість, ст. 1 Закону України “Про Національний банк України” визначає банківський нагляд як “систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-кредитними установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стійкості банківської системи та захисту інтересів вкладників, а банківське регулювання – як одну з функцій Національного банку, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства” [225]. У п. 8 ст. 7 “Про Національний банк України” банківське регулювання та нагляд розглядаються як єдина самостійна функція Національного банку, у ч. 2 ст. 55 говориться про те, що Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду, тобто дві окремі функції.

Одним із очевидних протиріч у наведеному аналізі підходів до розуміння сутності визначених вище термінів є те, що банківський нагляд розуміється як один із видів контрольної діяльності, що здійснюється Національним банком, але ніде не йде мова про те, що це є орган, який виконує цю діяльність.

Отже, очевидно, що завдання полягає у чіткому визначенні сутності нагляду в банківській системі України, а також у необхідності розробки рекомендацій в цьому аспекті. При цьому, на наш погляд, нагляд, регулювання та контроль за банківською системою мають, перш за все, визначатись та розумітись як сфери діяльності.

Відповідно, другою проблемою є розробка зваженої системи координації дій органів, що мають реалізовувати відповідні функції та визначення їх підзвітності та відповідальності з метою забезпечення виконання покладених на них функцій.

Цікавим є визначення сутності діяльності наглядового органу з точки зору теорії права. Як визначає О.П. Орлюк, “наглядовий орган за своєю суттю не має відносин підлеглості із органом, за яким здійснюється нагляд. Наглядовий орган оцінює діяльність відповідної особи лише з позиції законності, але не доцільності, не втручаючись у його оперативну або іншу форму діяльності” [203, с. 158].

Натомість, контроль “передбачає, як правило, наявність відносин підлеглості між органом, що контролює, та особою, над якою здійснюється контроль, а також втручання в оперативну діяльність підконтрольної особи з метою усунення допущених порушень” [245, с. 240-268].

На наш погляд, виходячи із забезпечення реалізації принципів системності, доцільно стверджувати, що кожен із органів в реалізації зазначених сфер діяльності повинен мати:

- організаційну структуру та керівництво;
- чітко визначену мету діяльності;
- програму або план дій;
- принципи та методи діяльності;
- механізми забезпечення виконання покладених на нього завдань.

При цьому під банківським наглядом науковці пропонують розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення банківської ліквідності та послаблення ризику банківських операцій, яка має на меті захист вкладників та посилення довіри суспільства до банківської системи і національної валюти [38, с. 231]. Таке ж визначення знаходимо в монографії “Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України” [122, с. 241].

Гері Гегенхаймер, представник The United States Agency for International Development (USAID), зазначає, що “нагляд” означає процедуру постійного моніторингу, “пруденційний нагляд” є спеціалізованим типом нагляду, який, за загальним правилом, належить до фінансових інститутів, передусім банків. Замість того, щоб просто створювати правила, які регулюють діяльність банків, підхід пруденційного нагляду розроблений для гарантування фінансової стабільності банків. Країни, що вдаються до пруденційного нагляду, здійснюють його двома шляхами:

1) гарантуючи те, що банки вчиняють діяльність з обмеження та контролю за ризиком;

2) гарантуючи те, що банківська діяльність здійснюватиметься особами, які відповідають критеріям порядності і чесності” [49, с. 4].

Б.П. Адамик говорить, що “нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій” [1, с. 174].

Науковці А.М. Мороз і М.Ф. Пуховкіна визначають, що “банківський нагляд – особливий вид відомчого контролю, система моніторингу та активних упорядкованих дій, здійснюваних державою (в особі центрального банку чи уповноважених наглядових органів) з метою забезпечення дотримання комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами законодавства та обов’язкових економічних нормативів” [120, с. 69].

Узагальнюючи вищевизначені підходи, можна визначити, що:

- по-перше, нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій;
- по-друге, нагляд являє собою моніторинг процесів, які проходять в діяльності банківських установ.

Крім того, нагляд сам по собі не може існувати окремо від контролю за виконанням тих чи інших нормативних документів, які регламентують банківську діяльність. В кожній країні система нагляду побудована по-різному, враховуючи специфіку побудови як банківської системи, так і структури регулювання та умови, і специфіку розвитку ринкової економіки.

Погоджуючись з вищенаведеними визначеннями нагляду, можна визначити, що банківській нагляд потрібно розглядати з трьох позицій: з точки зору функціонального навантаження; з точки зору організаційного підходу та в позиції конкретних дій для виконання визначених цілей (методичний підхід).

З позиції функціонального призначення банківський нагляд слід визначати як підсистему контролю для забезпечення надійності і стійкості банківської системи, яка адекватно реагує на зміни умов її функціонування та своєчасно переорієнтує наглядову політику і практику в світлі нових тенденцій і явищ.

З точки зору організаційного підходу, банківський нагляд – це уповноважені установи, яким надано виключне право здійснювати нагляд за банківською діяльністю.

З позиції методичного забезпечення, банківський нагляд слід розглядати як сукупність методів, прийомів, інструментів, які використовують органи банківського нагляду в межах їх компетенції та у відповідності до норм проведення.

В науковій літературі відсутній глибинний аналіз функцій банківського нагляду. Разом з тим, такий аналіз є необхідним елементом для дослідження роботи органів банківського нагляду [58].

На наш погляд, функціональне призначення банківського регулювання полягає у розробці відповідних нормативів, визначенні процедури отримання новими банками ліцензій на здійснення банківських операцій тощо, при цьому банківський нагляд є складовою системи регулювання, яка виконує спостережну функцію. Саме за допомогою нагляду можна скласти уявлення про дійсний стан на грошово-кредитному ринку. Тому необхідно приділяти увагу саме процесу нагляду, бо від того, наскільки точно він відображає дійсність, залежить встановлення задач для грошово-кредитної політики та вибір інструментів для регулювання грошово-кредитного ринку, а значить, і банківської діяльності. При цьому для попередження протиріч між нормативними актами НБУ та законами України органам нагляду необхідно виконувати *функцію забезпечення законності*, яка полягає у забезпеченні повної відповідності між визначеними правовими документами.

На практиці наявні випадки, коли прийняті Національним банком України нормативні акти вступають в протиріччя із законами. Створено значну кількість законних і підзаконних актів, у відповідності з якими здійснюється регулювання. Одним з перших законів в Україні був Закон «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.91, на сьогодні виданий новий, суттєво змінений закон, що регулює бан-

ківську діяльність [217]. В наступні роки була видана ще низка законів: «Про господарські товариства» [219], «Про цінні папери та фондовий ринок» [228], «Про аудиторську діяльність» [216], «Про заставу» [221], «Про банкрутство» [218], «Про Антимонопольний комітет України» [215], «Про Національний банк України» [225], інші. Цей перелік законів може бути доповнений іншими нормативними документами, право видання яких надано Президентові, Кабінету Міністрів та Національному банку України. Однак на сьогодні залишається чимало білих плям у банківському праві. Це, насамперед, невирішеність проблеми прав вкладників та обов'язків банківських інститутів по відношенню до них. Заощадження населення на сьогодні, за підрахунками аналітиків, сягають п'яти мільярдів доларів, що є могутнім ресурсом для кредитування економіки. Але ці заощадження залишаються в кишенях приватних осіб, оскільки ніхто не може гарантувати повернення цих коштів. Навіть Указ Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України» не є тим документом, що може вирішити цю проблему.

Натомість регулювання банківської діяльності може здійснюватися не тільки державними інститутами, оскільки відомо ще два види регулювання: наддержавне та асоціативне [40]. На сьогоднішній день асоціативне регулювання банківської діяльності представлено в Україні декількома асоціаціями, але найвпливовішою є Асоціація українських банків (АУБ), яка являє собою громадську організацію, що має на меті створення розвиненої банківської системи та забезпечення її ефективного функціонування. Діяльність АУБ спрямована на захист інтересів банківських установ, що входять до неї.

Міжнародне регулювання діяльності банківських установ здійснюється шляхом подання рекомендацій та зауважень щодо функціонування банківської системи і, як правило, стосується не прямо комерційних банків, а опосередковано – через НБУ. Важливу роль у регулюванні банківської діяльності відіграє Банк міжнародних розрахунків, заснований в Базелі у 1930 році. Учасниками банку є на сьогодні 33 країни. Основними функціями цієї міжнародної установи є сприяння співробітництву центральних банків та забезпечення сприятливих умов для між-

народних фінансових операцій. Для нагляду за банківською діяльністю був створений Базельський комітет, який включає в себе: форум для обговорення специфічних проблем нагляду; координацію розподілу наглядових повноважень між національними установами по відношенню до іноземних філіалів банків з метою забезпечення ефективного контролю за діяльністю банків у всьому світі; зміцнення надійності та стабільності міжнародної банківської системи [273, с. 382].

Таким чином, ми дійшли висновку, що банківське регулювання – явище, де об'єктом є діяльність банківських установ, а суб'єктами – органи державної влади, інші юридичні та фізичні особи, а також їх об'єднання, які створюють формальні та неформальні правила функціонування банків.

Важливим є розуміння того, що держава здійснює регулювання діяльності банківських інститутів не тільки тому, що непокоїться про стан справ у самій банківській системі, але й тому, що банківська система є важливим інструментом для впливу на всі економічні процеси в країні. Тобто цілями державного регулювання банківської діяльності є забезпечення стабільного розвитку банківської системи та захист вкладників, і насамперед фізичних осіб. У свою чергу, вказані цілі можна розглядати як проміжні, оскільки основною метою держави є стабільний, безперервний розвиток економіки.

Банківська діяльність за своєю суттю є своєрідним бізнесом, який полягає у виконанні певного набору посередницьких операцій та інших фінансових операцій з метою отримання прибутку. Однак банки мають декілька специфічних характеристик. По-перше, банки в загальному розумінні більш закриті, а інформація про їх діяльність є не настільки прозорою, ніж про інші фірми. Проте асиметрія інформації існує в усіх секторах економіки, однак найбільша вона в банках (Furfine, 2001). Якість кредитів у банках не є очевидною і може бути захищена в довгостроковій перспективі. Банки також можуть змінювати розташування ризику власних активів більш швидко, ніж нефінансові інститути, наприклад продовжуючи терміни кредитного договору для клієнта та інші.

По-друге, діяльність банків складніше регулювати. Завдяки важливості банків для економіки, відносній непрозорості банківських активів, державні органи,

частіше всього, вимагають значного регулювання в банках. Крім того, держава може виступати власником банку. Згідно з законодавством України такими банками є державні. Широке розповсюдження міжнародних стандартів через Банк міжнародних розрахунків, МВФ, Світовий банк опосередковано доводить факт значної участі урядів в банківських системах різних країн. У 2001 році Світовий банк розрахував, що в кінці 1990-х років 40 % населення світу мешкало країнах, де більшість активів банків знаходилась під контролем державних банків.

Значний регуляторний вплив позитивно асоціюється з національним рівнем корупції та негативно асоціюється із загальним рівнем банківського розвитку. Крім того, влада регулятивних органів позитивно впливає на обмеження щодо відкриття нових банків, що загрожує засадам компетенції. До того ж, жорсткі стандарти капіталу, що сьогодні є стандартом регулятивних функцій, не підтримують ефективність банківської діяльності та знижують можливості банків щодо розширення свого потенціалу.

Дж. Сінкі [242, с. 42] визначає, що в контексті банківської діяльності припустимий ризик може мати наступні форми:

1) в будь-який момент вкладники можуть вимагати отримання власних депозитів до запитання;

2) банки можуть надавати кредити неплатоспроможним клієнтам.

І в першому, і в другому випадках у банку виникає ризик ліквідності, тобто здатності в будь-який момент виконувати власні зобов'язання.

Функція органів нагляду, пов'язана з контролем, націлена на обмеження цих форм прояву ризику ліквідності шляхом визначення пруденційних нормативів. Термін “пруденційний” включає в себе поняття рівноваги між свободою діяльності банків та її обмеженням з боку центрального банку. З одного боку, банки повинні бути максимально прибутковими, з іншого – ризики повинні бути мінімізовані. Саме такої рівноваги повинні досягати органи банківського нагляду.

Виконання органами нагляду *функції пруденційності* полягає в тому, щоб при прийнятті нормативних актів та встановленні нормативів знаходити оптимальне рішення між обмеженням ризиків та збереженням достатнього рівня доход-

ності від здійснення банківських операцій. Таким чином, пруденційність – це вирішення протиріччя при здійсненні фінансових операцій банків – залежності ризику та доходності.

Особлива роль органів нагляду полягає у виявленні системних ризиків, тобто ризиків, на які наражається банківська система в цілому і які не можуть бути виявлені в межах одного банку. Прикладом таких ризиків може бути ризик концентрації банківських активів в одній галузі чи в одному регіоні тощо.

Для виявлення такого виду ризиків органам банківського нагляду необхідно проводити аналіз наступних процесів в банківській системі та за її межами:

- розвиток нових банківських продуктів та технологій;
- зміна зовнішніх умов у галузях, які фінансуються банками;
- тенденції зміни курсів основних валют та вплив їх зміни на активи банків та банківської системи в цілому;
- рух процентних ставок та можливість зниження доходності банківських операцій;
- загальні тенденції розвитку банківської системи;
- виникнення нових видів ризиків та прояв відомих;
- зміни в політичній, економічній та правовій сферах функціонування банківської системи.

В результаті такого аналізу органи нагляду повинні розробляти рекомендації щодо попередження втрат банківських активів, створювати механізми контролю за ризиками, а також в межах банківської системи – пруденційні норми, які дозволяють уникнути негативного впливу ризиків на фінансовий стан банків та банківської системи. В цьому повинна полягати попереджувача роль банківського нагляду, яка являє собою виконання *аналітичної функції*.

Аналітична функція являє собою комплекс задач, які націлені на попередження виникнення проблем як в окремому банку, так і банківській системі в цілому на ранніх стадіях.

Виконання аналітичної функції дозволяє заздалегідь побачити виникнення проблеми, розробити механізм їх попередження та надати банкам рекомендації для застосування заходів щодо уникнення втрат.

З метою виконання аналітичної функції органи нагляду повинні аналізувати передові методи роботи банків по скороченню та управлінню ризиками та виробити загальні для всіх установ банківської системи рекомендації.

Об'єктом такого аналізу може бути також достатність внутрішнього контролю в банках над ризиками, які в межах окремого банку можуть бути незначними.

Результатом роботи органів банківського нагляду в окремому банку є оцінка відповідності його роботи нормативним актам, оцінка якості активів банку, оцінка роботи банку у відповідності до рейтингової системи. В цьому випадку органи банківського нагляду виконують *оціночну функцію*, яка пов'язана з визначенням ступеня відповідності роботи банку діючому законодавству та пруденційним нормам.

У результаті виконання оціночної функції виникає звіт про проведення інспектування банку, в якому наводяться вищезазначені оцінки.

При розгляді функцій банківського нагляду слід звернути увагу на необхідність надання консультаційної допомоги банкам. Така задача банківського нагляду не визначена законодавством України. Вивчення світової практики банківського нагляду [308, 185] свідчить про те, що органи банківського нагляду в багатьох країнах надають консультаційно-методологічну допомогу банкам, по-перше, тому, що це скорочує загальну кількість порушень в банківській системі, пов'язаних з недостатнім розумінням норм банківського законодавства та вимог банківського нагляду. По-друге, консультації з банківського нагляду необхідні банкам тоді, коли органи нагляду узагальнюють практику роботи банківської системи, та спостерігаючи за тенденціями її розвитку, розробляють рекомендації банкам, які відповідають поточному стану банківської системи.

Консультативна допомога підвищує загальну ефективність роботи органів нагляду, тобто при виникненні проблем в банку від органів нагляду буде вимагатися більше часу для вирішення проблем, пов'язаних з непорозумінням керівництвом банка обґрунтованості негативної оцінки органами нагляду ситуації в банку у порівнянні з тими випадками, коли керівництво обізнане у підходах органів нагляду до оцінки конкретної ситуації в банку з урахуванням загальних тенденцій роз-

витку банківської системи та фінансових ринків, а також готове до співпраці з органами банківського нагляду.

Консультаційно-коригуюча функція органів банківського нагляду являє собою процес ліквідації незначних недоліків, виявлених в процесі роботи банку. Виконання даної функції полягає у пред'явленні банку вимог щодо корегування його роботи, направлених на ліквідацію виявлених недоліків. Якщо виявлені недоліки не мають системного характеру та не несуть загрози роботі банку, органи нагляду можуть обмежитися проведенням консультацій з керівництвом банку та узгодити характер заходів щодо ліквідації недоліків в роботі.

У разі, якщо в результаті перевірки виявлені недоліки, які загрожують втра-тою платоспроможності банку, органами банківського нагляду можуть бути засто-совані більш жорсткі заходи впливу, наприклад, штраф на банк або проведення за-ходів щодо скорочення пунктів ліцензій банку на проведення операцій. Також ор-ганями банківського нагляду можуть бути прийняті такі санкції, як усунення кері-вництва банку або введення тимчасової зовнішньої адміністрації. Зазначені дії ор-гану нагляду являють собою виконання *ліцензійно-штрафної функції*.

Узагальнюючи функції, які повинні виконувати органи нагляду, можна ви-значити їх наступним чином (рис. 2.1) [58].

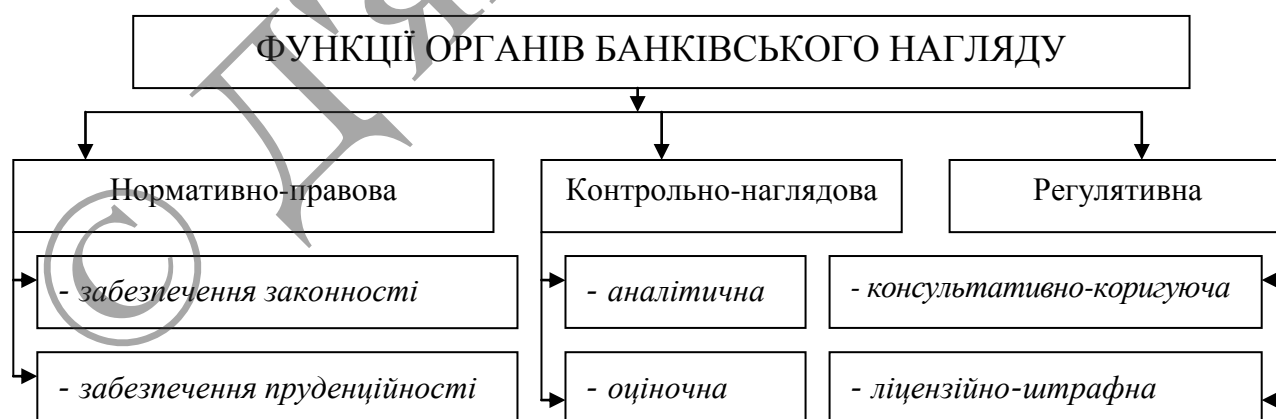

Рис. 2.1. Основні функції органів банківського нагляду

Тож банківський нагляд виконує спостережну функцію, має засновуватись на певних принципах та мати обґрунтовану інституційну організацію, що буде сприяти підтримці реалізації принципу системності банківської діяльності.

Можливі й інші функції банківського нагляду, пов'язані з монетарною політикою, виконанням соціальних програм, впровадженням платіжної системи, страхуванням вкладів тощо.

Таким чином, розгляд нагляду з позиції функції контролю, органів, які мають право проводити даний контроль, а також з позиції методів та інструментів проведення контролю, дозволяє визначити, що в Україні банківський нагляд будуватиметься з урахуванням міжнародних стандартів. Для врахування системного підходу в банківській діяльності та еволюції розвитку банківської системи потрібно обґрунтувати організаційну (інституційну) структуру органу нагляду, а також оцінити адекватність методів та інструментів нагляду сучасному стану банківської системи.

Аналіз існуючої системи банківського нагляду в Україні дає можливість визначити, що банківський нагляд виконує переважно спостережну функцію за дотриманням банками нормативів регулювання та застосування заходів впливу, що порушує принцип цілісності та системності в організації банківської діяльності та негативно позначається на її ефективності.

2.2. Інституційна організація нагляду з урахуванням принципів системності

У світовій практиці існують різні моделі інституціональної побудови системи банківського нагляду, проте для всіх їх дуже важливо, щоб регулятивно-наглядові органи мали всі необхідні повноваження для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. Крім того, ці повноваження мають бути передбачені на законодавчому рівні.

Виконання зазначених умов передбачає як розробку адекватної методології, так і відповідної моделі інституційного устрою банківського нагляду в країні.

У зв'язку з цим, на наш погляд, доцільним є вивчення світових тенденцій щодо інституційних основ побудови систем банківського нагляду, а також визначення умов обрання певної моделі країнами.

Практика наглядової роботи за банківською діяльністю нараховує більше ста років. За цей період було відпрацьовано декілька моделей наглядових систем. На підставі вивчення різних точок зору на питання функціонування банківського нагляду, можна ідентифікувати три основні моделі (рис. 2.2).

Перша – секторна модель, згідно з якою кожний сектор (банківський, страховий, інвестиційний) надглядається окремим органом.

Спільна тенденція відходу від цієї моделі, продовжується: за останні декілька років тринадцять країн відійшли від цієї моделі (табл. 2.2). Однак, секторна модель все ще відносно широко розповсюджена, і діє у 6 країнах – членах ЄС (Греції, Іспанії, Кіпру, Литві, Польщі та Словенії), а також з деякими модифікаціями у Франції, Португалії, Фінляндії та Люксембургу.

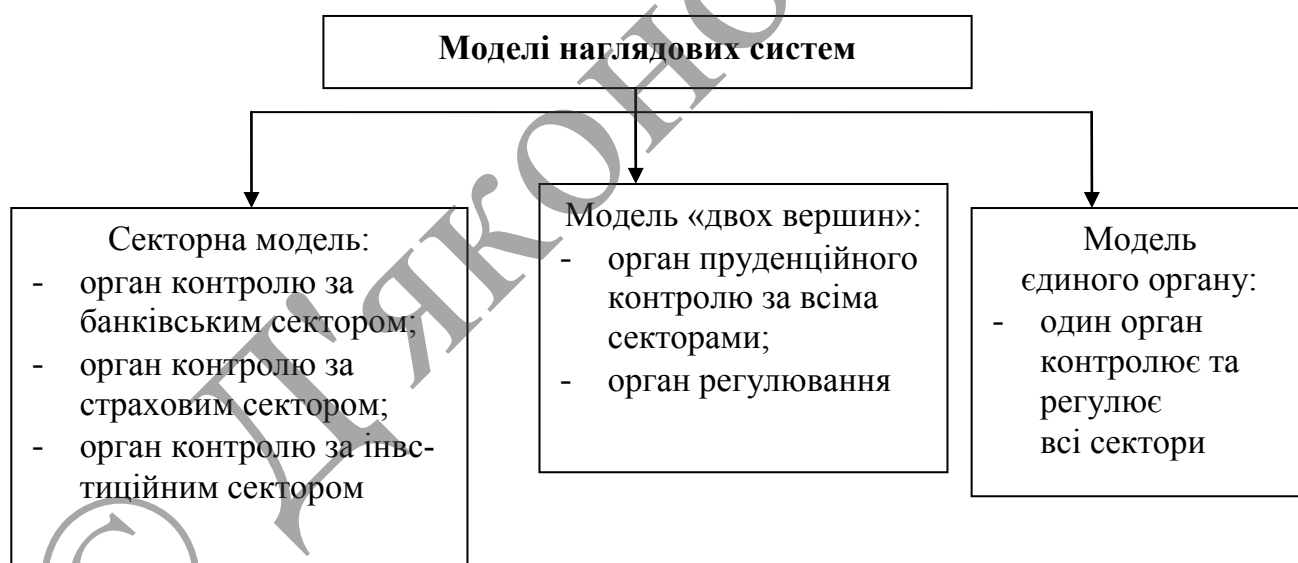

Рис. 2.2. Характеристика моделей наглядових систем

Одна з цих країн, Польща, перебуває у процесі переходу до єдиного органу нагляду. Як варіація цієї моделі, у двох країнах, Фінляндії, Люксембургу, надгляд і банківського, і інвестиційного секторів розподілений до одного органу нагляду.

Структура нагляду в країнах – членах ЄС та країнах, що приєднуються до ЄС

Країна	Секторна модель	Модель «двох вершин»	Модель єдиного нагляду	Кількість наглядових органів	Центральний банк має завдання в сфері нагляду
Бельгія	0	→	X	1	
Чехія	0	→	X	1	X
Данія			X	1	
Німеччина			X	1	X
Естонія			X	1	
Греція	X			3	X
Іспанія	X			3	X
Франція	X	X		4	
Ірландія			X	1	
Італія	X	X		4	X
Кіпр	X			4	X
Латвія			X	1	
Литва	X			3	X
Люксембург	X			2	
Угорщина			X	1	
Мальта			X	1	
Нідерланди		X		2	X
Австрія			X	1	X
Польща	0	→	X	1	
Португалія	X	X		3	X
Словенія	X			3	X
Словакія	0	→	X	1	X
Фінляндія	X			2	
Швеція			X	1	
Великобританія			X	1	
Болгарія	X			2	X
Румунія	X			4	X
Разом	12	4	14		

Примітки:

– зміни після червня 2003 р.

Згідно з другою моделлю обов'язки перерозподілені на основі завдань нагляду, з пруденційним наглядом та регулюванням бізнесу – виділених двом різним органам влади (так звана модель “двох вершин”). Дана модель повністю прийнята у одній країні – Нідерландах, в той час як в іншій країні – Італії – певна відповідальність з нагляду встановлена згідно з моделлю секторної. Елементи цієї моделі також представлені у структурі нагляду Франції та Португалії.

Згідно з третьою моделлю всі наглядові функції зосереджені в одному органі нагляду, який охоплює разом пруденційний нагляд та захист інвесторів.

Ця модель широко прийнята новими членами ЄС, деякі з них створили новий орган нагляду, відокремлено від центрального банку (Естонія, Латвія, Угорщина, Мальта), в той час як інші передали всі функції нагляду за фінансовим ринком до центрального банку (Чехія, Словаччина). В деяких випадках існування відносно малого фінансового ринку, здається, було причиною прийняття рішення про створення єдиної адміністрації, яка відповідає за нагляд за фінансовим ринком.

Цікавим є приклад діяльності банківського нагляду у Швейцарії, яка фактично має третю модель банківського нагляду. Однак банківський нагляд у Швейцарії ґрунтується на розмежуванні завдань між Швейцарською федеральною банківською комісією (далі Комісія) (Swiss Federal Banking Commission – SFBC), яка є державним органом нагляду, та кількома авторизованими аудиторськими фірмами (рис. 2.3).

Комісія є незалежною у власних директивах щодо Федерального Уряду і не є частиною урядової адміністрації. Адміністративно вона інтегрована до Федерального департаменту фінансів. Але контроль над окремими частинами фінансового сектора здійснюється Комісією на незалежній основі.

Історична відповідальність за здійснення контролю за банківським сектором згодом вплинула на розширення повноважень щодо контролю над всіма фінансовими секторами [280, 337].

Сьогодні Комісія виконує на незалежних засадах наступні завдання: контроль над банками та дилерами цінних паперів; контроль над аудиторськими фірмами, що здійснюють перевірку окремих структурних підрозділів фінансового рин-

ку; контроль над колективними інвестиційними схемами; контроль над іпотечним бізнесом; контроль над ринком цінних паперів; забезпечення прозорості інформації щодо власників та дивідендів акціонерних компаній, що належать до фінансового сектора; контроль над фінансовим сектором з метою запобігання відмиванню коштів, здобутих злочинним шляхом; приймає рішення стосовно банкрутств та реструктуризації банків та дилерів цінних паперів.

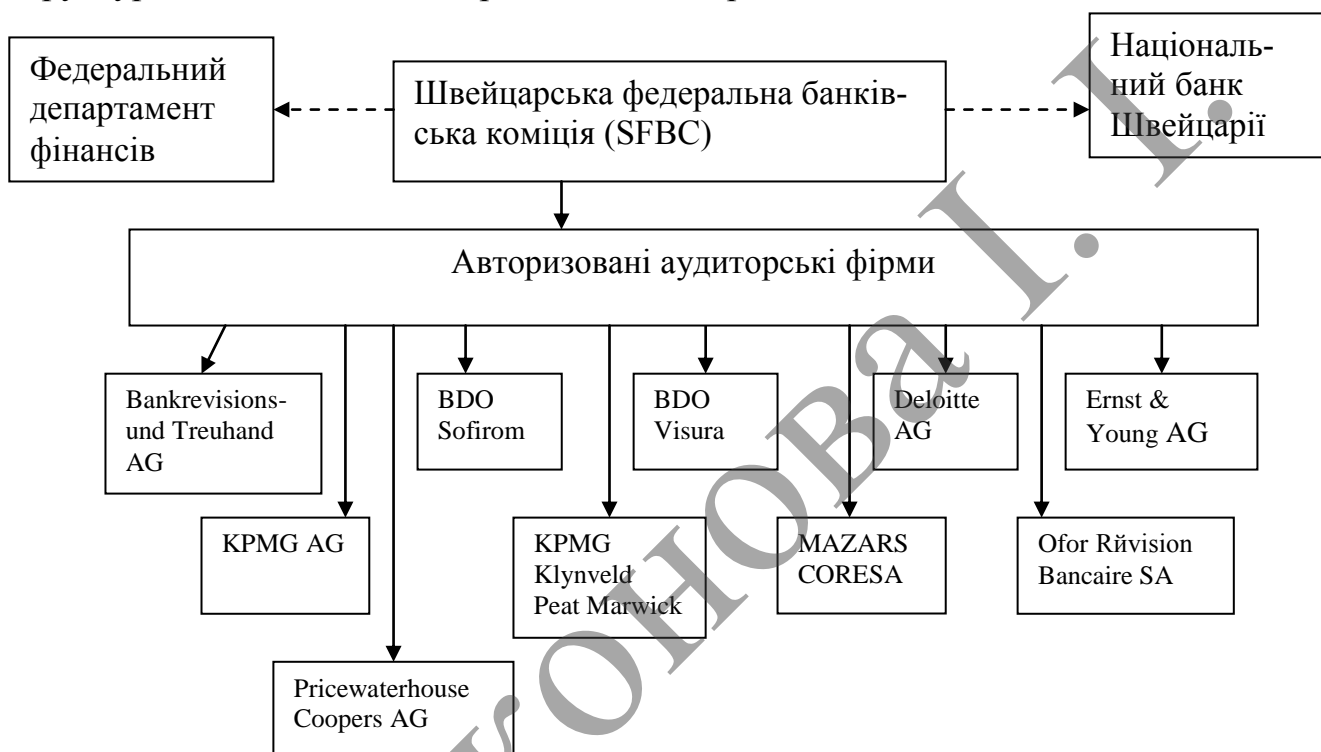

Рис. 2.3. Організаційна структура органів банківського нагляду Швейцарії

Крім виконання своїх основних функцій, Комісія також діє в інших галузях фінансово-кредитного сектора. Підтримує контакти з Федеральним департаментом фінансів, Швейцарським національним банком, Асоціацією швейцарських банків, Асоціацією швейцарських фондів та іншими.

Завдання комісії полягає у співпраці з центральним банком – Swiss National Bank, котрий несе відповідальність за забезпечення стійкості системи [341, 310].

Зазначимо, що банківська системи Швейцарії є надзвичайно концентрованою, при цьому на території країни діють переважно іноземні банки. Тож функціонування моделі єдиного органу тут цілком виправдане.

В країнах ЄС перед національними наглядовими органами поставлені завдання прискорення конвергенції нагляду та регулювання. Зазначимо, що всі центральні банки (незалежно від того, чи вони мають обов'язки з нагляду) беруть участь у Європейському комітеті органів банківського нагляду (Committee of European Banking Supervisors (CEBS) [311]).

Спільною тенденцією в наглядових системах європейських країн є скорочення кількості органів нагляду (див. таблицю 2.2), які в країнах – членах ЄС пов'язані як з раціоналізацією розподілу завдань серед органів влади (як це відбувається у Франції), так і з концентрацією наглядових функцій (Бельгія, Чехія, Словаччина). Однак неможливо ідентифікувати спільну тенденцію в напрямку одного конкретного типу наглядової системи.

Аналіз підтверджує, що центральні банки сьогодні, в цілому, широко залучені до наглядової діяльності. Кількість країн, де центральні банки мають наглядові повноваження, зростає. Чехія та Словаччина трансформували свій центральний банк в єдиний орган нагляду за фінансовим ринком.

Серед головних причин «переведення» всіх наглядових обов'язків до центрального банку можна віднести незалежність, захищеність Угодою ЄС, кредитоспроможність, досвід фахівців.

Майже в усіх країнах – членах ЄС, де центральний банк не є органом, відповідальним за прийняття остаточних рішень у сфері банківського нагляду, є механізми, шляхом яких участь центрального банку, однак, гарантована. По-перше, два центральні банки (Німеччина та Австрія) уповноважені законом вести важливі наглядові завдання стосовно кредитних установ (див. таблицю 2.2). По-друге, існує широкий спектр інституційних домовленостей з набором варіантів, який включає: спільне використання персоналу (в чотирьох країнах: Бельгія, Франція, Ірландія, Латвія), фінансового бюджету (три країни: Бельгія, Франція, Латвія) або інших ресурсів – такі як Італія, та баз даних (сім країн: Бельгія, Естонія, Франція, Ірландія, Латвія, Фінляндія, Великобританія). Три центральні банки є або можуть бути уповноважені здійснювати певні наглядові завдання (Ірландія, Латвія, Угорщина). Нарешті, в дев'яти країнах (Бельгія, Естонія, Франція, Латвія, Австрія, Польща,

Фінляндія, Швеція, Великобританія), центральний банк залучений до управління банківським наглядом шляхом різних засобів, котрі включають: повноваження призначати деяких членів правління адміністрації банківського нагляду (Австрія – центральний банк призначає одного з членів правління банківським наглядом, віце-президента та двох з шести членів наглядової ради), або вносити пропозиції стосовно таких призначень органу політичної влади (Фінляндія, Латвія); та представників центрального банку, де-факто членів керівництва органів банківського нагляду (Бельгія, Естонія, Франція, Великобританія, Швеція). У Люксембурзі немає центрального банку, який бере участь у пруденційному нагляді.

Також варто зазначити, що формальні домовленості для забезпечення співпраці та обміну інформацією між центральними банками і банківським наглядом зараз вже є майже в усіх країнах – членах ЄС. В цілому національні центральні банки відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності, навіть якщо вони не займаються пруденційним наглядом. Однак кожна країна ЄС для формалізації співпраці обирає різні методи: меморандум про взаєморозуміння, комітети з співпраці або угоди про кооперацію (табл. 2.3).

В Естонії, Ірландії та Фінляндії банківський нагляд здійснюється незалежним органом, однак до його складу входить частка особового складу керівництва центральних банків. Стосовно спільного використання персоналу слід зауважити, що:

- у Бельгії закон вимагає від національного банку та Комісії з фінансів й страхування (СВФА) об'єднувати певні види діяльності та персонал на умовах, визначених Королівським Декретом й Меморандумом MoU між СВФА та центральним банком;
- у Латвії Комісія з фінансового ринку та ринку капіталу (FCMC) і Банк Латвії мають спільних представників у Брюсселі (які працюють в постійному представництві Латвії у Брюсселі). Згідно з угодою про співпрацю представники виділяють 30 % свого робочого часу на питання, які стосуються інтересів FCMC;
- ця угода також передбачає, що FCMC компенсує Банку Латвії 30 % всіх його витрат, що стосуються присутності представництва у Брюсселі;

- у Польщі виконавчий орган Комісії з банківського нагляду – Генеральний директорат з банківського нагляду – фінансується та забезпечується персоналом за рахунок центрального банку.

Таблиця 2.3

Домовленості про співпрацю на національному рівні між центральними банками, які не проводять нагляд, та наглядовими органами в країнах ЄС

Країни	Центральний банк бере участь в управлінні банківським наглядом	Спільне використання персоналу	Спільні ресурси фінансового бюджету	Інше спільне використання ресурсів	Центральний банк здійснює певні операційні завдання
Бельгія	X	X	X	X	
Естонія	X			X	
Франція	X	X	X	X	
Ірландія		X		X	X
Латвія	X	X	X	X	X
Угорщина					X
Польща	X	X	X		
Фінляндія	X			X	
Швеція	X				
Великобританія	X			X	

Центральний банк може брати участь у певних бюджетних та фінансових питаннях, які стосуються банківського нагляду:

- у Бельгії закон вимагає певних ресурсів для об'єднання, щоб отримати ефект синергії;
- у Латвії з 1 січня 2007 р. Комісія FCMC фінансується виключно за рахунок коштів учасників ринку, які знаходяться під наглядом, у тій пропорції, яка встановлена законом про Комісію.

Центральні банки Німеччини та Австрії уповноважені законом виконувати конкретні наглядові завдання. Національний банк Австрії здійснює виїзні інспекції банків, коли залучається Органом фінансового нагляду (FMA), обов'язково

у сфері кредитного та ринкового ризиків, надає експертний висновок та займається обробкою даних наглядових звітів, на основі чого регулярно оцінює ризики банків. В Німеччині Бундесбанк та наглядовий орган (BAFIN) уповноважені законодавством на тісну співпрацю в сфері банківського нагляду. В цьому плані Бундесбанк уповноважений законом на поточний моніторинг установ.

В Естонії, Ірландії та Фінляндії банківський нагляд здійснюється незалежним органом, однак до його складу входить частка особового складу керівництва центральних банків.

Сьогодні в світі спостерігається тенденція до створення мегарегуляторів фінансового ринку. При цьому існує декілька моделей взаємодії державних органів на фінансовому ринку. Однією з них є наявність єдиного наглядового органу і 1-2 органів, що здійснюють нормативне регулювання ринку. За цією моделлю побудований фінансовий ринок Німеччини.

На момент створення єдиного регулятора (федерального відомства Німеччини по нагляду на фінансовому ринку (BaFin)) в Німеччині функції регулювання на фінансовому ринку здійснювали Міністерство фінансів, Бундесбанк і не інтегровані в них три органи нагляду: Федеральне відомство по нагляду у сфері кредитування (BAKred); Федеральне відомство страхового нагляду (BAV) та Федеральне відомство нагляду за ринком цінних паперів.

1 травня 2002 р. відбулося злиття трьох федеральних наглядових відомств, результатом чого стала поява нового єдиного наглядового органу – Федерального відомства фінансового нагляду (BaFin). Таким чином, сама структура органів фінансового ринку створила передумови формування єдиного наглядового органу, при цьому функції видання нормативних актів збереглися за Міністерством фінансів і Бундесбанком. BaFin став єдиним органом нагляду на фінансовому ринку.

Основною причиною створення BaFin послужили реальні економічні зміни на фінансових ринках, що потребували адекватної відповіді від органів влади і були направлені на забезпечення стійкості німецької фінансової системи.

Нова структура фінансового нагляду в Німеччині дозволяє повною мірою досягати синергетичного ефекту. В результаті злиття всіх раніше існуючих нагля-

дових органів в єдиний орган об'єдналися також знання і досвід фахівців, що особливо важливо у зв'язку з конвергенцією фінансових продуктів універсальних фінансових концернів. Відпадає необхідність координації дій між різними відомствами, що раніше приводило до втрати часу і інших ускладнень.

Внутрішня структура визначається колом завдань і основними напрямками діяльності ВаFin (рис. 2.4).

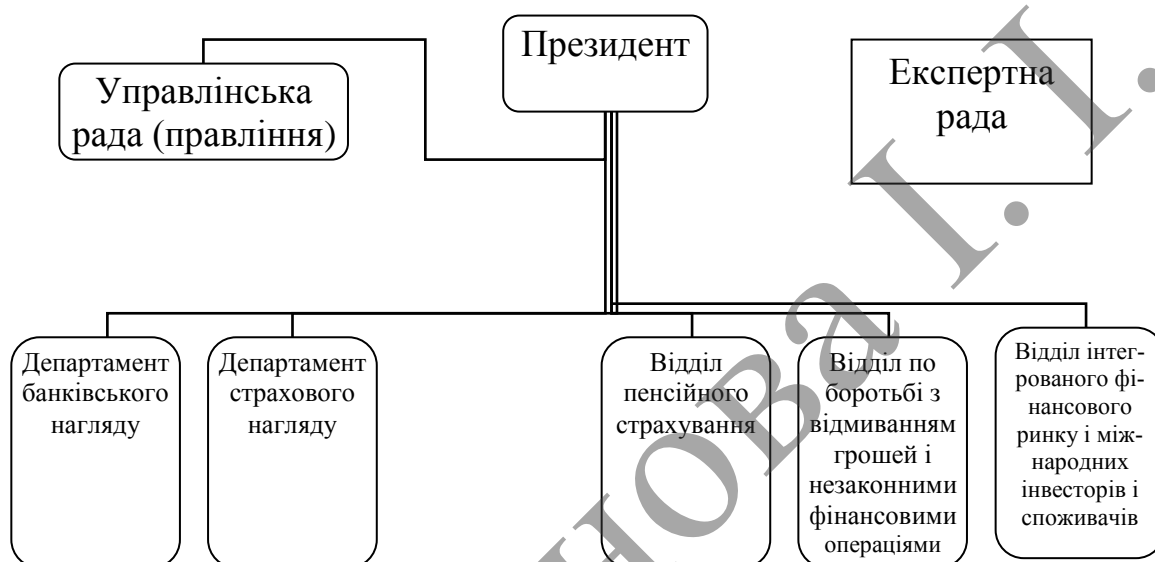

Рис. 2.4. Структура і органи управління ВаFin

У складі відомства функціонують три «галузеві» структурні підрозділи (департаменти): банківський нагляд, страховий нагляд, нагляд за ринком цінних паперів. Разом з галузевими департаментами у ВаFin існує три самостійних відділи за рішенням міжсекторних завдань: відділ інтегрованого фінансового ринку і міжнародних інвесторів і споживачів; відділ пенсійного страхування; відділ по боротьбі з відмиванням грошей і незаконними фінансовими операціями.

Основними органами управління ВаFin є його президент і правління (управлінська рада). Президент ВаFin призначається президентом Німеччини та управляє внутрішньою організацією ВаFin на основі правил внутрішнього розпорядку.

До завдань Правління входять, з одного боку, контроль керівництва відомства, з іншого – допомога керівництву в його діяльності. Правління також ухвалює рішення по бюджету ВаFin. Правління складається з 21 члена, серед яких – пред-

ставники курируючого Міністерства фінансів, інших міністерств, депутатів Бундестагу, банківських інститутів, страхових компаній, різних організацій ринку цінних паперів. Головою правління є уповноважений представник Міністерства фінансів. Бундестаг має право направляти свого представника на засідання правління ВаФін, проте він не має права голосу.

Крім того, у ВаФін створена експертна рада, яка виконує функцію консультативного супроводу діяльності ВаФін, вироблення рекомендацій по подальшому розвитку наглядової практики і вдосконаленню законодавства. Відповідно до Закону про фінансовий нагляд ВаФін покриває свої витрати за рахунок власних доходів. Власні доходи ВаФін складаються з наступних зборів (митних платежів): платежів за здійснення службових актів; спеціальних (особливих) платежів за здійснення конкретних, встановлених законодавством дій; внесків (відрахувань) піднаглядних інститутів (у частині, не покритій за рахунок зборів, митних платежів і особливих платежів). Законодавством не передбачено фінансування ВаФін за рахунок засобів бюджетів.

Основна мета ВаФін – забезпечення стійкого функціонування фінансової системи Німеччини. ВаФін здійснює повномасштабний нагляд за платоспроможністю банківських інститутів, який сприяє забезпеченню успішного функціонування кредитної системи Німеччини.

Серед джерел інформації, якими користуються співробітники наглядового органу, – обов'язкові інформаційні повідомлення банків, звіти аудиторів до річних звітів банків. Звіти аудиторів прямують в наглядовий орган тільки на його вимогу. Як правило, ВаФін вимагає звіти від усіх приватних комерційних банках, а також від найбільш крупних і проблемних ощадкас і кооперативних банків. Оцінку звітів здійснює Бундесбанк, що є однією з форм його участі у фінансовому нагляді. Також ВаФін використовує відомості з інформаційних повідомлень і заяв, які кредитні установи з огляду на закон зобов'язані регулярно або після відповідного приводу подавати в ВаФін. До регулярних інформаційних повідомлень належать щомісячні зведення про основні економічні нормативи, які також оцінюються Бундесбанком.

У необхідних випадках ВаFін проводить власні спеціальні перевірки економічного стану банку або доручає їх проведення професійним аудиторським компаніям. Перевірки поділяються на поточні (щороку їм піддаються приблизно 10-15 % банків) і спеціальні, такі, що мають певну причину.

У разі встановлення недоліків в організації або виникнення ризиків ВаFін має право застосовувати різні заходи і санкції в цілях усунення порушень, починаючи зі звичайного листа з пропозицією звернути увагу на порушення і здійснити заходи щодо їх усунення до вимоги про припинення діяльності.

У разі встановлення загрози коштам вкладників ВаFін має право заборонити кредитування і видати обов'язкові для керівництва кредитної установи розпорядження, заборонити конкретні види діяльності, призначити наглядового представника для контролю за діяльністю інституту «зсередини», а також тимчасово припинити прийом вкладів і видачу кредитів, тобто діяльність кредитної установи. В окремих випадках може застосовуватися крайній захід Фінансового нагляду – відкликання банківської ліцензії.

Разом з функціями фінансового нагляду за банківським, страховим та сектором цінних паперів та фондового рингу ВаFін також виконує ряд функцій загальних для всіх напрямків нагляду. Такі функції виділені в міжсекторні структурні підрозділи, які вирішують відповідні задачі на користь всіх учасників фінансового ринку. До них слід віднести:

- загальні питання розвитку фінансового ринку і нагляду за ним, такі як відстеження тенденцій розвитку фінансового ринку і його окремих сегментів, позитивного досвіду в наглядовій практиці, розвиток сучасних систем звітності та ін.;
- участь ВаFін в міжнародних організаціях (наприклад, в комітеті Базеля банківського нагляду та ін.), формування і відстоювання в них своїх позицій;
- питання захисту прав вкладників, інвесторів і споживачів на ринку фінансових послуг, вдосконалення законодавства у сфері фінансових послуг. Створений єдиний центр, куди зі скаргами звертаються споживачі фінансових послуг;

- вирішення завдань у сфері боротьби з відмиванням грошей, переслідування фінансових правопорушень і злочинів. У відповідному відділі зібрані співробітники, що володіють значним досвідом в питаннях припинення заборонених фінансових практик, зокрема досвідом взаємодії з правоохоронними органами.

Декілька країн СНД на сьогодні також мають досвід створення єдиного наглядового органу. Так, наприклад, Казахстан також пішов шляхом створення єдиного наглядового органу. За станом фінансового сектора країни відповідає єдиний орган, мегарегулятор, – Агенство по регулюванню і нагляду фінансового ринку та фінансових організацій, що відійшло від Національного банку Казхастану 1 січня 2004 р. Агенство напряму підпорядковується голові державі, президенту країни. Мінфін Казахстану не має регулятивних функцій. Комісія по цінним паперам відсутня. До сфери компетенції агентства віднесені банки, страховий ринок, професійна діяльність на ринку цінних паперів та нагромаджувальні пенсійні фонди. Його повноваження – повноцінний нагляд за всіма сегментами фінансового ринку, видача ліцензій. Правовстановлюючі функції у агентства частково присутні, разом з тим воно не має права законодавчої ініціативи. При розробці проектів законів агентство обговорює їх з учасниками ринку і членами Кабінету Міністрів, потім правління вносить проект до парламенту. Вже у рамках закону агентство може приймати підзаконні акти [196].

У Молдові до кінця 2006 р. передбачалось створення мегарегулятора фінансового ринку країни – нового державного органу по регулюванню фінансового ринку в сегменті кредитно-економічних, страхових асоціацій і недержавних пенсійних фондів, а також іпотечного фонду. В країні має функціонувати 2 великі фінансові регулятори: Національний банк Молдавії та мегарегулятор фінансового ринку, зобов'язання якого – супроводжувати розвиток небанківського фінансового ринку. Новий орган буде регулювати фінансовий сектор і стимулювати розвиток ринку цінних паперів [267].

У Росії відповідно до Указу Президента РФ від 9 березня 2004 р. № 314 “Про систему і структуру федеральних органів виконавчої влади” істотно змінилася структура органів виконавчої влади. Функції нормативно-правового регулю-

вання були покладені на федеральні міністерства, а функції контролю і нагляду у встановленій сфері діяльності – на федеральні служби. В структурі Міністерства Фінансів були створені підлеглі йому Федеральна служба страхового нагляду, яка є федеральним органом виконавчої влади, що здійснює функції контролю і нагляду у сфері страхової діяльності (страхової справи), і Федеральна служба по фінансовому моніторингу – орган виконавчої влади, що здійснює функції протидії легалізації “відмиванню” доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму і що координує діяльність у цій сфері інших федеральних органів виконавчої влади [165].

Таким чином, в Росії існує 3 регулятори фінансового ринку, які чітко розмежовані за суб'єктами регулювання: Міністерство фінансів і Федеральна служба страхового нагляду регулюють діяльність страхових організацій. Федеральна служба по фінансовим ринкам – діяльність некредитних організацій, Центральний банк – діяльність кредитних організацій. Вони координують свою роботу з Федеральною службою по фінансовому моніторингу.

Як приклад діяльності контрольних органів розглянемо контрольну і регулюючу діяльність в США. Федеральна резервна система поділяє відповідальність за «створення ефективнішого контролю з боку банківської системи» з іншими федеральними банківськими органами.

Виконуючи роль центрального банку і позикодавця в останній інстанції, ФРС США має на меті фінансову стабілізацію економіки, що зводиться до турботи про силу і стійкість банківської системи та про відповідність банківської структури вимогам монетарної політики. Досвід, набутий у процесі діяльності з нагляду і регулювання, використовується при розробці рішень з питань монетарної політики в практичній діяльності і для експертної оцінки цих рішень для економіки, банківської і депозитної систем та фінансових ринків взагалі.

Конгрес США покладає на федеральний резерв відповідальність за дію законів по захисту споживачів, яка часто виходить далеко за межі банків і поширюється на інші фінансові установи та на кредиторів. Загалом закони (“Про чесність при наданні кредитів”; “Про сумлінне оформлення кредитів”; “Про рівні кредитні

можливості”) передбачають забезпечення споживачів, у тому числі й банківських, повною інформацією з метою справедливої (без дискримінації) участі у фінансових операціях.

Федеральні органи: Федеральний резерв, Управління контролера грошового обігу (УКГО), а також Федеральна корпорація щодо страхування депозитів (ФКСД) мають споріднені, але дещо різні регулюючі функції. Вони поділяють повноваження з банківськими контролерами у п’ятидесяти штатах за так званою подвійною банківською системою, яка має можливість здійснювати банківський чартер, нагляд і регулювання діяльності комерційних банківських організацій на федеральному рівні і на рівні штатів.

Ця структура передбачає деяке дублювання відповідальностей. Але три федеральні банківські контрольні органи США і два федеральні агентства несуть основну відповідальність за регулювання і контроль над банківськими депозитними установами. Федеральна резервна система несе контрольну відповідальність за операції всіх внутрішніх і міжнародних банків-членів, корпорацій, заснованих за законом Еджа, американських банківських холдингових компаній і багатьох інших іноземних організацій, що діють у США.

Перевірка депозитної установи як правило складається з:

- 1) оцінки міцності активів установи;
- 2) оцінки внутрішніх операцій, політики і управління;
- 3) аналізу чільних фінансових факторів, таких як капітал, доходи, ліквідність і чутливості попиту на гроші у зв’язку зі зміною процентної ставки;
- 4) перевірки відповідності за всіма банківськими законами та інструкціями;
- 5) загальної визначеності платоспроможності установи. Крім цієї перевірки загальної безпеки і стійкості штатних банків-членів і банківських холдингових компаній ФР проводить спеціальну перевірку штатних банків-членів у деяких сферах, таких як особові справи споживачів, діяльність трастових відділів, агентів з передачі акцій і дилерів муніципальних цінних паперів, електронна обробка даних.

Федеральний резерв є також головним контролером для банківських холдингових компаній згідно з Законом про банківські холдингові компанії від 1956 р.

з доповненнями. Для того, щоб зробити ці установи безпечними і міцними, ФР проводить перевірки материнських банківських холдингових компаній і їх небанківських дочірніх компаній на місцях. Ці інспекції вивчають небанківські активи, збирають активи, оцінюють політику і процедури управління холдинговими компаніями та їх дочірніми компаніями, а також вивчають законність діяльності банківських холдингових компаній та інші банківські статuti.

У процесі перевірки чи за допомогою інших засобів ФР визначає: стан банку чи банківської холдингової компанії, вживає заходи, якщо необхідно, щодо поліпшення ситуації. У більшості випадків, коли стан дуже серйозний, ФР може увійти в неформальну угоду чи підписати меморандум про взаєморозуміння з таким банком і його директорами щодо вжиття відповідних кроків щодо врегулювання ситуації; при більш серйозних ускладненнях видається письмова угода про недопущення у подальшому незаконних дій, а також ФР вимагає від банку вжиття рішучих виправних заходів.

За критичного послаблення позицій певного банку ФР може надати йому відчутну фінансову і управлінську допомогу при складанні планових заходів. Згідно з положеннями “Закону про банківські холдингові компанії” і “Закону про злиття банків” Рада управляючих може схвалити рішення про негайну купівлю банку, якому загрожує банкрутство. Щоб полегшити виконання цих операцій, федеральний резерв дуже тісно співпрацює з федеральною корпорацією страхування депозитів, управлінням контролю грошового обігу і штатними банківськими органами. Іноді буває потрібною особлива допомога аби усунути проблеми до того, як установи будуть куплені іншою депозитною установою, або ліквідовані страховим агентством [298].

Необхідно зазначити тенденцію інтернаціоналізації банківської діяльності, дотримання однакових стандартів і міжнародних норм банківського контролю і регулювання. Проте організаційна структура державних органів, що виконують контрольні функції, досить різноманітна. Якщо у США, Франції, Японії діє змішана система банківського нагляду, в рамках якої Центральний банк поділяє обов'язки по нагляду з іншими державними органами, то в Австрії, Данії, Канаді,

Норвегії органи нагляду відділені від Центрального банку, а у Великобританії, Греції, Іспанії, Португалії і Швейцарії – тільки центральні банки.

Заслуговує на увагу система органів управління і контролю за банківською діяльністю у Франції. Відповідно до чинного законодавства разом з Банком Франції до органів банківського контролю і управління належать:

- Національна кредитна рада, яка виступає посередником у процесі функціонування банківської і фінансової систем з питань банківської діяльності. Вона консультується з Урядом Франції та має право виносити попередження, а також порушувати розслідування зловживань; щорічно надає Президенту і Парламенту Республіки доповідь про стан функціонування банківської і фінансової системи країни. Згідно з Законом “Про банки” до її складу входять представники адміністрації, парламенту, ділових кіл, профспілок, кредитних установ та експерти;
- Комітет по банківській регламентації, що розробляє та приймає нормативні акти з питань правового регулювання діяльності кредитних установ і затверджує обов’язкові для кредитних установ економічні нормативи та порядок ведення бухгалтерського обліку та звітності;
- Комітет кредитних установ, що видає акти застосування права, які мають індивідуальний характер, займається також реєстрацією кредитних установ, жорстко контролює законність їх створення. До його складу входять Міністр економіки і фінансів, Управляючий банком Франції, Голова Банківської комісії, представник Французької асоціації кредитних установ, представник профспілки службовців, два незалежні спеціалісти в галузі економіки і права.

В системі контролюючих органів Франції за банківською діяльністю особливе місце займає Банківська комісія. Основним її завданням є забезпечення безпеки французької банківської системи. Вона має незалежну адміністративну компетенцію, до складу якої входять управляючий Банком Франції, директор Казначейства, Державний радник, радник Касаційного суду, а також двоє фахівців, які обізнані в галузях права та економіки [172].

Україні сьогодні де-факто функціонує модель нагляду з розмежуванням сфер діяльності наглядових органів за відповідними секторами фінансового ринку, та закріпленням нагляду за банківською діяльністю за Національним банком України. Однак розвиток банківської системи демонструє нарощування тенденцій до універсалізації банківської діяльності, зростання кількості та якості банківських послуг. Це неодмінно повинно впливати і на зміну інституційної побудови банківського нагляду.

Перша модель банківського нагляду, яка функціонує в Україні, базується на законодавчому закріпленні за центральним банком виключного права нагляду та регулювання за банківською діяльністю.

Як визначив Б.П. Адамик, «значне місце в державному регулюванні грошового обігу належить центральному банку з огляду на його ключове положення в національній системі кредитно-грошових відносин. Його можливості контролю за приростом грошової маси дуже великі: непрямий вплив на грошову базу (суму готових грошей, залишки на резервних рахунках комерційних банків в центральному банку) через надання своїх ресурсів, зміну норми процента, проведення операцій на відкритому ринку, рефінансування, зміна рівня банківської ліквідності – безпосередній шлях до досягнення бажаних результатів» [2].

Потреба в центральних банках виникла у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин на межі переходу від феодалізму до капіталізму більш ніж триста років назад. Так, наприклад, Бундесбанк заснований у 1949 р. як наступник Райхбанку (заснований у 1876 р.). Найстарішим центральним банком є шведський Ріксбанк, що заснований в 1668 р., інші центральні банки засновані: Банк Японії – у 1882 р.; Банк Італії – 1893 р.; Австрійський національний банк – 1861 р.; Національний банк Швейцарії – 1905 р.; Федеральна резервна система США була заснована у 1913 р. і є власністю банків-членів, хоча прибутки понад встановлений законом максимум передаються, як у більшості країн, федеральному уряду [210].

Центральний банк є державною або майже державною установою з чітким правовим статусом. Центральний банк звичайно утворюється у формі акціонерного товариства, наділеного особливими повноваженнями. В більшості випадків його

го капітал належить державі, але акціонерами можуть бути комерційні банки та інші фінансові заклади.

«З точки зору власності на капітал центральні банки поділяються на:

- державні, капітал яких належить державі (наприклад, Національний банк);
- акціонерні;
- змішані – акціонерні товариства, частина капіталу, яких належить державі» [202].

Більшою мірою центральний банк підзвітний безпосередньо парламенту чи створеній парламентом спеціальній комісії. Керівника центрального банку призначає голова держави чи парламент.

Покладену на нього функцію контролю за грошовим обігом центральний банк може здійснювати в декількох формах.

По-перше, йому підпорядкована грошова емісія. Тут потрібно зауважити, що для ефективного виконання центральним банком своїх задач необхідно виключити можливість будь-якого тиску з боку уряду чи інших державних структур для здійснення своєї політики або ведення інших операцій, оскільки подібне втручання може викликати безконтрольне збільшення ліквідності банківської системи. У переважній більшості країн є спеціальний закон про Центральний (Національний, Федеральний резервний, та інші – від назви суть не зміниться) банк, що встановлює його незалежність від уряду, голови держави чи парламенту. Але природно, заходи центрального банку проводяться за згодою з урядом і в межах загальної національної політики [62].

По-друге, центральний банк здійснює непрямий контроль над грошовою масою через вплив на процентну ставку – норму мінімальних обов'язкових резервів на рахунках в центральному банку для комерційних банків, який здійснюється законодавчо, з диференціацією за видами депозитів і кредитних інститутів [208, 90].

В цілому можна сказати, що вплив центрального банку значний, але він не має вирішального значення. Проводячи політику по усуненню інфляції в масштабі цілої держави, необхідно пам'ятати, що грошові відносини не відірвані від інших сфер економічного і соціального життя країни. Активні дії, що проводяться ви-

ключно в рамках можливостей центрального банку, без інших комплексних заходів можуть не мати потрібного ефекту, і навіть викликати зворотній ефект. Обмеження емісії, підвищення мінімальних обов'язкових резервів і зменшення попиту на кредити, особливо в умовах олігополістичної структури ринку, може призвести до скорочення інвестицій і обсягів виробництва [188].

В умовах економічної кризи, нерозвинених ринкових відносин, слабкості грошової і кредитно-фінансової системи центральний банк неминуче буде користуватися жорсткими адміністративними методами регулювання, і тільки в перспективі – перехід до непрямого регулювання, в тому числі через встановлення цільових орієнтирів [157, с. 135, 101].

“Національний банк України (далі – Національний банк) – це емісійний центр держави, який проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці, організовує міжбанківські розрахунки, координує банківську систему в цілому, визначає курс грошової одиниці щодо валют інших країн. Він має монополіне право на випуск грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків за рішенням Верховної Ради України. Відповідно має в своєму складі державну скарбницю і організовує її діяльність, зберігає резервні фонди грошових знаків, дорогоцінні метали та золотовалютні запаси. Національний банк представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях, де міжнародне співробітництво передбачене на рівні центральних банків” [249].

Структура Національного банку України побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням (додаток 3).

До системи Національного банку входять центральний апарат управління, філії (територіальні управління), а також банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, центральна бібліотека, навчальний центр та навчальні заклади Національного банку, інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Закріплені законодавством загальні функції і повноваження наділяють Національний банк незалежним статусом щодо організації та регулювання банківської діяльності, у тому числі й у відносинах нагляду. Об'єктивність є одним з основоположних принципів організації наглядової діяльності і базується на неупередженості та безсторонності здійснюваної контрольної діяльності. Національний банк не має права вимагати від банків виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами Національного банку. При цьому слід розуміти, що центробанк не повинен віддавати перевагу окремим представникам банківського бізнесу, хіба що за винятком ситуацій, коли для забезпечення стійкості всієї банківської системи центробанк зменшує економічні нормативи для конкретного банку у випадку його тимчасових фінансових проблем для відтворення нормальної фінансової діяльності. Компетентність контролюючих органів (Національного банку та його філій) пов'язана із професійною здатністю посадових осіб відповідних структурних підрозділів центробанку якісно, у встановлені терміни та в межах загальноприйнятої центробанком політики виконувати свої повноваження у сфері здійснення регулювання. Принцип гласності також має визначальне значення для організації банківського регулювання і складається з декількох аспектів. Його основи встановлені ст. 57 Конституції України [144] і полягають у тому, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом. У протилежному випадку вони не є чинними. З іншого боку, гласність є визначальним принципом і для роботи суб'єкта, що перевіряється, тобто банківської установи. Банк зобов'язаний публікувати квартальні баланси, а також звіт про прибутки (збитки) в газеті "Урядовий кур'єр" чи "Голос України" протягом місяця, наступного за звітним кварталом. Все це сприяє підвищенню довіри до банківської системи країни. Принцип плановості при здійсненні контрольних повноважень центробанком закладений у Законі «Про банки та банківську діяльність» [217] та у відповідних актах Національного банку, що регулюють порядок проведення перевірок. Зокрема, відповідно до ст. 71 зазначеного закону кожний банк є об'єктом перевірки на місці інспекторами Національного банку чи призначеними

ним аудиторами. Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки Національний банк України зобов'язаний повідомити банк не пізніше ніж за 10 днів до її початку. Щодо принципу постійності, то одним із його головних проявів є закріплений законом обов'язок банків подавати Національному банку фінансову і статистичну звітність щодо роботи банку, його операцій, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, а також інформацію афілійованих осіб банку з метою оцінки його фінансового стану.

В Україні згідно з Законом “Про банки і банківську діяльність” [217], а також Законом “Про Національний банк України” функції банківського регулювання та нагляду здійснює НБУ [225]. Що стосується регулятивної функції, то її виконують різні департаменти центрального апарату НБУ з урахуванням їхнього функціонального призначення.

Так, діяльність комерційних банків на валютному ринку регулює Департамент валютного регулювання, Департамент готівково-грошового обігу регламентує порядок роботи банків із готівковою національною валютою, Департамент бухгалтерського обліку та розрахунків визначає порядок бухгалтерського обліку і звітності в банках тощо. Діяльність учасників фондового ринку контролюється та регламентується Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг здійснює нагляд за відповідним сектором фінансової системи України.

Від початку отримання Україною незалежності НБУ постійно проводить поетапне реформування та удосконалення системи банківського нагляду. Адже у період створення Національного банку України системи банківського нагляду не існувало і її потрібно було створювати відповідно до задач і функцій діяльності банківської системи. Проте розробки щодо виділення етапів становлення банківського нагляду відсутні.

Проведене дослідження формування банківського нагляду дозволило визначити етапи становлення банківського нагляду НБУ як найважливішої умови гармонізації підходів до розробки норм регулювання банківської діяльності (табл. 2.4).

Етапи створення і розвитку банківського нагляду в банківській системі України*

Період	Характеристика етапу
1988–1990 рр.	Формування прототипу банківської системи України у складі банківської системи СРСР
1991–1992 рр. Березень 1991 р. Жовтень 1991р. Липень 1992 р.	Україна – незалежна суверенна держава Прийняття: - Закону України “Про банки і банківську діяльність”; - Тимчасового Положення про порядок створення, реєстрацію комерційних банків і здійснення нагляду за їх діяльністю, в т.ч. п. 6. “Нагляд за діяльністю банків”; - Постанови Президії Верховної Ради України “Про статут Національного банку України”, ст. 11 якого говорить про те, що Національний банк ... методом перевірок здійснює контрольний нагляд за діяльністю комерційних банків і їх філій.
1992–1993 рр.	Створення головного управління банківського нагляду Національного банку України та відділів банківського нагляду в обласних управліннях Національного банку
1994–1995 рр.	Розвиток банківського нагляду – створення Департаменту банківського нагляду з управліннями: - методології і координації банківського нагляду; - аналізу діяльності банків та контролю економічних нормативів; - реєстрації та ліцензування банків
1996–2005 рр.	Подальше реформування та розширення функцій банківського нагляду, створення Генерального департаменту банківського нагляду для забезпечення проведення банками чіткого виконання грошово-кредитної політики НБУ, в т.ч. створення у його складі департаменту банківського регулювання та нагляду
2006–2008 рр.	Створення Дирекції з банківського регулювання і нагляду, у складі якої – 5 департаментів з відповідними управліннями та відділами, введення посади виконавчого директора – директора Дирекції

* Авторське узагальнення

Таким чином, з моменту створення Національного банку України простежується чітка система створення, розвитку і реформування банківського нагляду,

тобто пройдено шлях від створення у структурі НБУ Управління банківського нагляду; Департаменту банківського нагляду (рис. 2.5); Генерального департаменту банківського нагляду до Дирекції з банківського регулювання і нагляду.

Відповідно до розбудови банківського нагляду створюється і розвивається банківське регулювання. На першому етапі, тобто в управлінні банківського нагляду і в подальшому зі створенням Департаменту банківського нагляду функцію банківського регулювання виконували спеціалісти, які займались методологією банківського нагляду.

Рис. 2.5. Структура Департаменту банківського нагляду НБУ

При цьому протягом суттєвого періоду, а практично з початку створення, банківська система України працює в умовах політичної і економічної нестабіль-

ності, що посилює ризикову діяльність банків. На зменшення зростання та нівелювання ризиків значною мірою впливають впроваджені Національним банком фінансові регулятори. Зрозуміло, що у цих умовах банківський нагляд вимушений перебудовувати стиль і методи діяльності, різко підвищувати їх оперативність, оптимізувати організаційну структуру, удосконалювати технології. Тим більше, це необхідно тому, що Україна стала повноправним членом СОТ, а це збільшує інтеграцію як фінансового ринку, так і банківської системи у світові економічні процеси.

Сьогодні у світі простежуються тенденції до реформування системи банківського нагляду. Серед таких тенденцій слід особливо виділити уніфікацію банківського нагляду, а також спрощення та прозорість інституційної та методичної інфраструктур банківського нагляду.

Відповідно до світових тенденцій Національний банк проводить реформування банківського нагляду, саме з цією метою в структурі Національного банку з'являється Дирекція банківського регулювання і нагляду (рис. 2.6), у складі якої два департаменти: з банківського регулювання і нагляду; методології банківського регулювання і нагляду.

Суть банківського регулювання і нагляду в забезпеченні надійності і стійкості банківської системи через сприяння відповідальному використанню банками своїх можливостей.

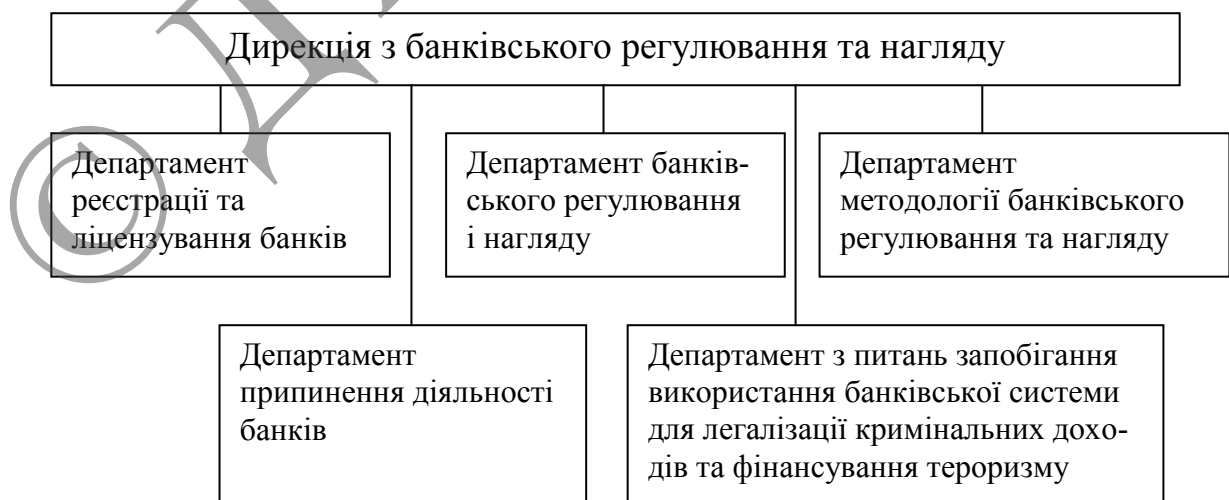

Рис. 2.6. Структура Дирекції з банківського регулювання та нагляду НБУ до 2008 р.

У декількох країнах ЄС з метою зростання ефективності прийнято ряд домовленостей, за якими бюджет, персонал або інші ресурси виділяються у спільне користування центральних банків та наглядових органів.

Нарешті, дотримуючись зростаючої потреби на європейському рівні у поліпшенні співпраці між органами нагляду, майже всі члени ЄС рухаються в напрямку прийняття формальних домовленостей для забезпечення співпраці та обміну інформацією між центральними банками і банківським надглядом.

В Україні сьогодні де-факто існує модель підпорядкування банківського нагляду Національному банку України (додаток І). Натомість, розвиток банківської системи демонструє нарощування тенденцій до універсалізації банківської діяльності, необхідності концентрації та централізації банківського капіталу національної банківської системи. Наявне середовище у банківській системі України є досить конкурентним, але при цьому жоден із банків не має домінуючої позиції в окремій сфері діяльності.

На наш погляд, створивши Дирекцію банківського регулювання та нагляду, Національний банк України зробив перший крок до реформування банківського нагляду в сторону надання йому незалежності.

В даному напрямку доцільним є розмежування департаментів інспекційного та дистанційного нагляду (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Структура Дирекції з банківського регулювання та нагляду НБУ після реформування

Другим етапом реформування повинно стати затвердження бюджету Дирекції, де повинно бути передбачено виділення із складу територіальних управлінь відділів банківського нагляду та їх фінансування із бюджету Дирекції, тобто ввести їх пряме підпорядкування як структурних підрозділів.

Третім етапом стає пряме підпорядкування Дирекції Голові Національного банку України.

Враховуючи те, що Національний банк має затверджуваний щорічно бюджет як по доходам так, і по видаткам, а перевищення доходів над видатками перераховує в Державний бюджет України, а також те, що штатна чисельність Дирекції фінансується з бюджету НБУ, додаткових коштів на утримання Дирекції передбачати не потрібно.

В європейських країнах існує чітка тенденція в напрямку консолідації органів нагляду на національному рівні, з єдиною метою покращення їх ефективності та результативності. Основними причинами для уніфікації відповідальності нагляду, на наш погляд, є «розмивання» кордонів між фінансовими секторами або існування відносно малих фінансових ринків.

Національний вибір варіюється та може бути наслідком історії, конституційних особливостей або інших факторів, які стосуються національного фінансового сектора.

Проте поєднання банківського регулювання та нагляду в рамках одного органу порушує дієвість принципу самоорганізації, обмежує можливість системи якісно оцінити комплексні проблеми її функціонування. Крім того, в Законі України «Про Національний банк України» є цілий ряд неузгодженостей щодо сутності цих явищ. Так, ст. 1 визначає банківське регулювання як функцію НБУ, нагляд – як окрему підсистему, а ст. 55 трактує їх як функції.

2.3. Обґрунтування реалізації принципу незалежності наглядового органу

Порівняльний аналіз форм організації банківського нагляду дозволяє зробити висновок, що основним питанням при обранні тієї чи іншої форми є ступінь участі в даному процесі центрального банку. Основними перевагами закріплення функцій нагляду за центральним банком є:

- незалежність центрального банку захищає нагляд від зовнішнього тиску, що дозволяє зробити його більш ефективним (інституційна та бюджетна незалежність центрального банку дозволяє захистити нагляд від політичного лобіювання та тиску);
- існування тісного зв'язку між органами нагляду та органами, відповідальними за проведення грошово-кредитної політики, дозволяє проводити оперативний обмін інформацією з метою досягнення кінцевої мети проведення нагляду (наявність в центральному банку інформаційної бази та можливостей її формувати оперативно, а також наявність спеціалізованих фахівців, які мають як навички наглядовців, так і обізнаність в банківській діяльності);
- можливість комплексно підходити до питання стабілізації саме банківської системи, що з позиції направленості дозволяє більш ефективно проводити превентивний нагляд (попередження та мінімізація системних криз в банківській системі).

Серед аргументів виокремлення функцій нагляду з компетенції центрального банку можна визначити наступні:

- надмірна концентрація повноважень в центральному банку. Центральний банк за своєю суттю є також комерційною структурою, як і будь-який учасник банківської системи. Це, в свою чергу, не дозволяє гарантувати об'єктивність проведення нагляду. Крім того, центральний банк входить до складу банківської системи, тобто будучи її складовою, впливає на стабільність системи в цілому. Таким чином, центральний банк також потребує постійного банківського нагляду та регулювання з боку держави;

- при розгляді банківської системи як складової фінансової та економічної системи, регулювання повинно здійснюватись щодо системи в цілому, а не окремих її елементів. Тобто виокремлення функції нагляду з компетенції центрального банку дозволяє стерти межі між різними видами фінансових інститутів, тобто доводиться недоцільність існування спеціалізованих наглядових органів;
- при поєднанні функцій нагляду та проведення грошової політики виникає конфлікт інтересів. Найбільший конфлікт, який вбачають прибічники концепції виокремлення наглядової функції з компетенції центрального банку, полягає в досягненні цілей проведення грошової політики та підтримці стабільності грошової одиниці. Як приклад, інтереси зниження інфляції вимагають більш жорсткої грошової політики з боку регулятора, що негативно впливає на роботу банків та/або кредитних установ. В цьому випадку задача центрального банку зводиться до вирішення протилежних взаємопов'язаних питань. На наш погляд, такий аргумент не є вагомим. Навпаки, центральний банк, відповідаючи за макроекономічну стабільність, враховує наслідки власних дій на банківську систему. При розмежуванні даних функцій більш ймовірним є виникнення конфліктів між різними інститутами.

Зміні моделі банківського нагляду в Україні може сприяти і зміна монетарного режиму, про який сьогодні активно заявляє Національний банк України.

Для нагляду за банківською діяльністю держав у світі був створений Базельський комітет, який проводить: огляд специфічних проблем нагляду; координацію розподілу наглядових повноважень з метою забезпечення ефективного контролю за діяльністю банків у світі; зміцнення надійності та стійкості міжнародної банківської системи.

Крім того, об'єктивним фактом сучасного банківського світу є тенденція в напрямку консолідації органів нагляду на національному рівні, з єдиною метою покращення їх ефективності та результативності.

Слід мати на увазі, що як у європейських, так і інших країнах прослідковується тенденція до незалежності банківського нагляду, тобто виведення його з центральних банків і створення незалежного банківського нагляду.

У цьому аспекті слід дослідити об'єктивні причини, що можуть обмежувати дію незалежності в діяльності банківського нагляду в Україні, а саме:

- виведення банківського нагляду з підпорядкування Національного банку при відсутності належної організації цього процесу поставить банківський нагляд над банківською системою і НБУ, що призведе до виникнення окремої влади;
- у період розбудови демократії в Україні, при економічній і політичній нестабільності, виникає можливість корумпованої діяльності незалежного банківського нагляду в інтересах окремих великих банків, а не банківської системи.

Для забезпечення функціонування стійкої і надійної банківської системи України перш за все необхідно, щоб вітчизняне банківське регулювання повністю відповідало Основним принципам Комітету з питань банківського регулювання. На сьогоднішній день повної відповідності досягнуто по 11 принципах, значної відповідності – ще по 10 [166, с. 36–37].

Незалежність як один із принципів побудови системи діючого банківського регулювання впливає із правового статусу центробанку і ґрунтується на нормах банківського законодавства.

Чи можливо виміряти рівень незалежності банківського нагляду? І якщо можливо, то яким чином цей показник взаємодіє з основними параметрами банківської системи та економічної системи?

Протягом останніх двох десятиріч банківські кризи виникають в різних країнах світу з майже стабільними інтервалами. Навіть країни з розвинутою економікою не відпрацювали «іммунітету» від дисбалансів банківського сектора економіки. На нашу думку, основою для статистичного порівняння можна обрати основні країни, що входять до Організації з економічної співпраці та розвитку, що включає в себе країни з достатньо різним ступенем економічного розвитку, та такі, що характеризуються відмінностями в структурі банківських систем та мають принципово відмінні законодавчі основи функціонування банківського нагляду. Крім того, такі країни як Україна, Росія та Казахстан, не входять до вищезазначеної організації, але протягом останніх років є основними конкурентами на пострадянсько-

му просторі за темпами економічного розвитку, якістю економічної політики та втіленням структурних реформ в економіці.

Загальною тенденцією для майже всіх окреслених країн є сьогодні впровадження реформ, що змусили б підвищити довіру до фінансового сектора за рахунок владної відповідальності за проведення фінансового нагляду. Іншими словами, нагляд за фінансовим сектором стає все більш уніфікованим та незалежним.

Можна стверджувати, що незалежність центрального банку є сьогодні абсолютно стандартним явищем для всіх країн. Основні принципи банківського нагляду, що були опубліковані Базельським комітетом ще в 1997 році, визначали, що автономія фінансового нагляду є сьогодні абсолютно доцільною як стандартна інституційна реформа та дозволяє досягти режиму найбільшої довіри. Дослідження Куїнтина та Тейлора 2002 та 2005 років доводили, що довіра до банківського сектора може значно підвищитись, якщо мандат наглядача буде передано незалежному органу за умов збереження фінансового контролю за діяльністю такого агентства з боку Уряду [340].

Завдання полягає у визначенні впливу законодавчої незалежності банківського нагляду на уникнення ризиків в банківській системі.

Фінансова політика, як і будь-ка інша, здебільшого оперує «очікуваннями». Отже, «здоров'я» фінансової системи де-факто є відображенням очікувань учасників ринку, які виконують відповідні дії у випадку непогодження з пруденційними нормами або приймають регулюючі норми.

Тож делегування повноважень незалежному наглядовому агентству є одним з ричагів, завдяки якому можна врівноважити очікування учасників ринку, запевнити їх в тому, що політика буде проводитись в інтересах всіх учасників. Законодавча автономія банківського нагляду підсилює довіру до політики, яку цей орган проводить.

У дослідженнях Абрама та Тейлора (2000), Куїнтина та Тейлора (2002), Даса, Куїнтина та Чехарда (2004), Бафа, Каприо та Левіна (2004) обґрунтовано окремі фактори впливу на статус наглядового органу за банківською системою та вплив управління на стабільність банківської системи [289, 288, 281].

Крім того, припущення щодо доцільності запровадження незалежного статусу органу нагляду за фінансовою системою були оприлюднені і в міжнародних стандартах. Однак обґрунтованих досліджень щодо доцільності впровадження незалежного статусу органу банківського нагляду зроблено не було.

Так, більшість країн, які ми визначили для проведення дослідження, мають різні підходи до організації банківського нагляду. Ці країни сьогодні схильні передавати повноваження банківського наглядача до відокремлених адміністративних агентств. Деякі з них є інтегрованими до відповідних міністерств, відомств. Тим не менше, центральні банки активно виконують наглядові функції по відношенню до банківської системи майже в половині країн, що обрані для дослідження. Є поодинокі змішані варіанти. Так, в Ірландії в 2003 році було засновано Агентство регулювання фінансових послуг як автономний орган, що має власний баланс, але організаційно входить як до центрального банку, так і до Агентства по фінансовим послугам Ірландії. На противагу, у Франції, що має достатньо широку мережу наглядових агентств, Банківська комісія (орган, що має найвищі наглядові повноваження включно із можливістю позабавлення банківської установи ліцензії) діє під опікою Банку Франції. США мають достатньо розмежовану структуру банківського нагляду, в якій банки контролюються однією із чотирьох федеральних агенцій: Контролером грошового обігу, Федеральною резервною системою, Федеральною корпорацією страхування депозитів та Офісом контролю за якістю.

Законодавча незалежність банківського нагляду обмежена, з одного боку, вимогами уряду, який самостійно та повністю визначає наглядову політику. Як це наприклад було в Австрійському міністерстві фінансів, що виконував повновладно функції банківського нагляду до 2002 року. З іншого боку, незалежними наглядовими агентствами, що мають законодавчі права на виконання наглядових функцій.

Аналіз наукової літератури, законодавчої бази з банківської діяльності в окремих країнах світу дає можливість виділити декілька складових незалежності наглядових органів:

- персональна незалежність;
- цільова незалежність;

- операційна незалежність;
- бюджетна незалежність.

При цьому кожна з визначених складових можна представити більш детально:

1. Персональна незалежність:

- термін перебування голови наглядового органу на посаді (6 років та більше; 5 років; 4 роки; менше ніж 4 роки; без визначеного строку або за рішенням головної установи);
- орган, який призначає голову наглядового органу (Рада наглядового агенства; законодавча влада; спеціалізований комітет, що надає рекомендації виконавчій владі країни; вищі посадовці виконавчої влади (прем'єр-міністр; президент); один з органів виконавчої влади (відповідне міністерство, відомство));
- умови зняття з посади голови наглядового органу (виключно неполітичні причини (рішення суду щодо порушення цивільного законодавства, професійна недбалість тощо); рішення Ради наглядового органу; політичні чи неполітичні причини, погоджені з законодавством; рішення виконавчої влади; чітко невідзначені причини);
- особисте підпорядкування голови наглядового органу (раді наглядового органу; не визначається чітка підпорядкованість; законодавчій владі; вищим посадовцям виконавчої влади (прем'єр-міністру; президенту); одному із органів виконавчої влади (відповідному міністерству);
- можливість поновлення повноважень голови наглядового органу (неможливе; можливе тільки один раз; можливе більше ніж один раз);
- існування певних політичних вподобань при призначенні голови наглядового органу.

2. Цільова незалежність:

- повноваження органу банківського нагляду щодо визначення, зміни пруденційних норм та здійснення наглядових функцій (орган банківського нагляду не має обмежень в виконанні своїх функцій та має повноваження визначати та змінювати цілі; орган банківського нагляду має достатньо широкі повноваження і в разі конфлікту він має право самостійно приймати рішення щодо зміни цілей та коридорів певних нормативів; орган банківського нагляду має широкі повно-

важення і в разі конфлікту уряд має остаточно приймати рішення щодо визначення цілей та часових горизонтів; Уряд визначає цілі банківського нагляду; орган банківського нагляду має повноваження щодо контролю виконання визначених рішень).

3. Операційна незалежність:

- орган чи посадова особа, що має повноваження встановлення пруденційних норм, здійснення ліцензування (орган банківського нагляду має виключні повноваження в цій сфері; орган банківського нагляду спільно з іншим адміністративним органом мають спільні повноваження; орган банківського нагляду та виконавча влада мають спільні повноваження; орган банківського нагляду виконує лише консультативну функцію);
- звітність органу банківського нагляду (орган банківського нагляду не звітує жодному з органів; орган банківського нагляду звітує перед законодавчою владою шляхом надання річного звіту з метою інформування; орган банківського нагляду звітує перед законодавчою владою шляхом надання річного звіту для схвалення; орган банківського нагляду звітує);
- який орган має повноваження щодо зміни організаційної структури наглядового органу, перегляду прав акціонерів, зміщення директорів структурних одиниць та ініціювання процедури банкрутства (орган банківського нагляду має повні повноваження; орган банківського нагляду спільно з іншим адміністративним органом мають спільні повноваження; орган банківського нагляду та виконавча влада мають спільні повноваження; орган банківського нагляду має лише консультативну функцію);
- до якої межі орган банківського нагляду може стримуватись у застосуванні санкцій (орган банківського нагляду може не застосовувати певних регулятивних норм; орган банківського нагляду таких повноважень не має);
- який орган чи посадова особа може скасувати рішення на які орган банківського нагляду має виключне право (Ні один орган чи посадова особа не мають право скасувати рішення на прийняття яких орган банківського нагляду має виключні повноваження; Суд; визначений на такий випадок орган (відповідний

комітет законодавчої влади); орган виконавчої влади, що відповідає профілю; виконавча влада);

4. Бюджетна незалежність:

- формування бюджету наглядового органу (з неурядових фондів (певні стягнення з регулюючих інститутів, участь у бюджетному процесі центрального банку); з неурядових фондів, але є суб'єктом бюджетного процесу (стягнення з регулюючих організацій); з уряду; від міністерства, до якого орган банківського нагляду адміністративно приєднаний);
- який орган чи посадова особа здійснює бюджетний контроль (орган банківського нагляду самостійно; орган банківського нагляду разом із урядом; уряд);
- який орган визначає внутрішню організаційну структуру органу банківського нагляду та особливо особливості управління персоналом (орган банківського нагляду; орган банківського нагляду спільно з урядом; уряд).

Специфіку діяльності органу банківського нагляду в кожній країні можна проаналізувати за визначеними критеріями. Відповідно кожному з них надається відповідна вага та визначається сумарний індекс незалежності органу банківського нагляду для кожної окремо країни (додаток К).

При цьому кодування складових кожного з елементів індексу незалежності необхідно зробити на підставі критерію П. Фішберна [260].

Сутність змінних моделі наводиться в додатку Л.

Тут необхідно зазначити методи визначення вагомості окремих складових визначених компонентів.

За правилом П. Фішберна, якщо система показників проранжована в порядку зниження їх вагомості, то вагомість i -го показника r_i слід визначати:

$$r_i = \frac{2 \times (N - i + 1)}{(N - 1) \times N}. \quad (2.1)$$

Правило Фішберна відображає той факт, що про рівень вагомості показників нічого не відомо. А отже, оцінка відповідає максимуму ентропії наявної невідомої інформації про об'єкт дослідження.

Якщо ж всі показники мають рівне значення (не має системи вподобань), то

$$r_i = \frac{1}{N}. \quad (2.2)$$

Приклад кодування складових індексу наведено в додатках К, М.

Сумарний індекс визначається на підставі формули (2.3):

$$СІНБНУ = \frac{\sum_{i=1}^n Ri}{n}, \quad (2.3)$$

де R_i – це відповідний код для кожної компоненти;

N – кількість компонентів.

В першому індексі сумарної незалежності банківського нагляду від уряду кількість компонентів дослідження складає 15, а отже і $N=15$. В іншому індексі сумарної законодавчої незалежності від галузі кількість компонентів дорівнює 6. Тож $N=6$.

Відповідно, чим вищим є індекс, тим більш незалежним від законодавчої та виконавчої влади є діяльність наглядового органу у відповідній країні (рис. 2.8).

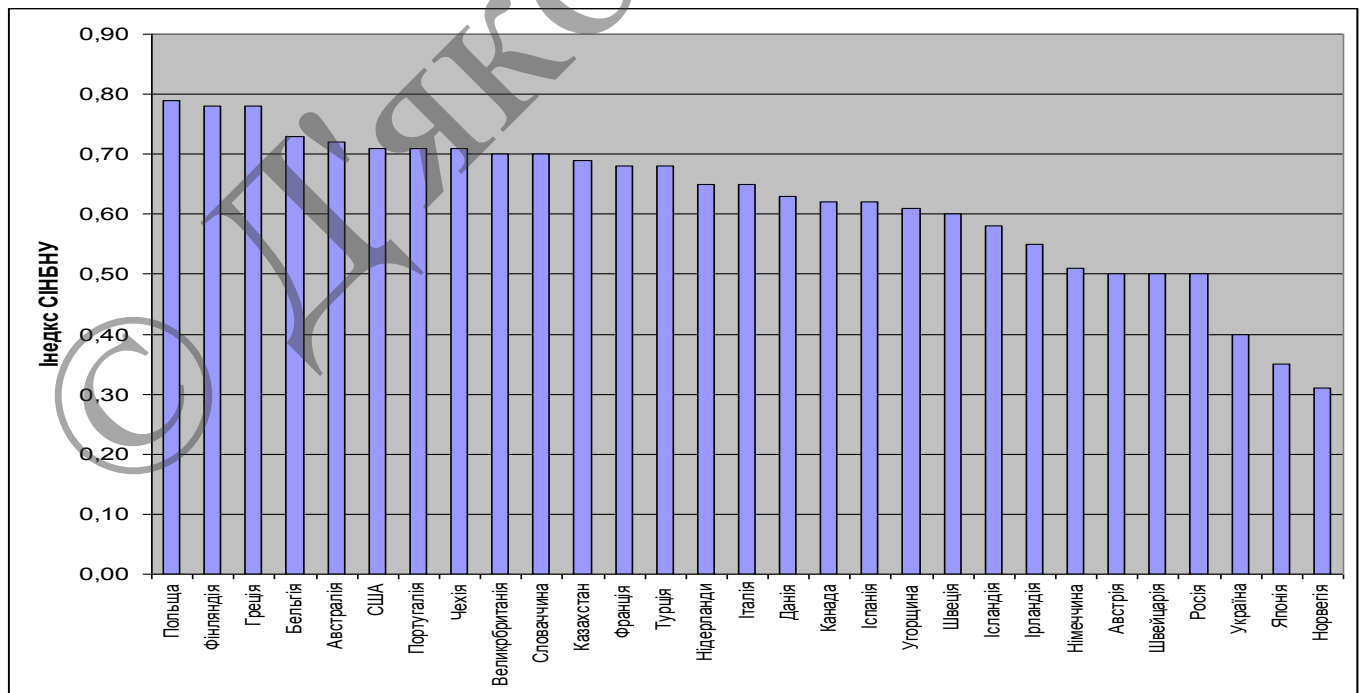

Рис. 2.8. Індекс незалежності діяльності органів банківського нагляду в окремих країнах світу

Відповідний індекс за розрахунками моделі коливається в межах від 0,31 до 0,79, що вказує на достатньо відмінні умови роботи наглядових органів в різних країнах світу. При цьому найбільш незалежними є умови роботи банківського нагляду в Фінляндії, Греції, Польщі. Україна входить до числа 3-х країн, що мають найнижчі значення індексу незалежності наглядового органу за банківською діяльністю. Індекс незалежності органу банківського нагляду від Уряду для України за даними на кінець 2006 року склав 0,4. Нижчими є показники Японії та Норвегії – 0,35 та 0,31 відповідно.

Крім того, на нашу думку, доцільним є оцінювання незалежності наглядового органу від банківської системи. Наскільки впевнено може працювати орган банківського нагляду по відношенню до банківської системи і, відповідно наскільки адекватними будуть дії наглядового органу в забезпеченні стабільно позитивної динаміки розвитку банківської системи.

Сумарний індекс незалежності банківського нагляду від банківської системи, на наш погляд, доцільно будувати на підставі оцінки компонентів вищезазначеного індексу за критеріями персональної та операційної незалежності. Детальний опис визначених компонентів та їх кодування визначені в додатку М.

Критерії оцінки компонентів сумарного індексу законодавчої незалежності банківського нагляду від системи мають включати:

1. Персональну незалежність:

- існування повноважень голови органу банківського нагляду, членів ради директорів та інших посадовців виступати акціонерами банків, директорами, менеджерами та іншими службовцями фінансових інститутів, по відношенню до яких відповідний орган виконує наглядові функції (без певної кваліфікації, ні; не мають відповідних прав; так, або законодавство таких обмежень не визначає);
- чи мають органи банківського нагляду автономію у питаннях управління персоналом, визначення заробітної плати, інших винагород (так, банківський нагляд самостійно визначає рівень заробітної плати та премії для своїх службовців; так, але уряд має право вето; ні, компенсаційна політика наглядового органу підпорядкована певному міністерству);

- чи визначає закон умови подальшої служби голови наглядового органу, можливість роботи в фінансових інститутах протягом визначеного терміну після закінчення повноважень (так; так, але такі обмеження існують тільки для голови наглядового органу; ні, законодавство таких обмежень не визначає).

2. Операційна незалежність:

- чи існує в країні судова недоторканість службовців наглядового органу (так, будь-які дії які виконуються службовцями банківського нагляду в межах наглядового законодавства, не можуть бути оскаржені в суді; недоторканість не діє в певних випадках, передбачених законом; не існує);
- чи існує законодавча основа для участі широкого кола учасників в консультаціях з наглядових питань? (так, будь-які зміни законодавства повинні бути опубліковані заздалегідь та бути об'єктом публічних обговорень; публічні консультації мають рекомендаційний характер; така можливість законодавством виключена);
- яким чином впроваджується в життя рішення наглядового органу (відповідна юридична сертифікація, контроль); (так, механізм публічного та юридичного контролю частково існує; ні).

Законодавча незалежність є найбільш прогнозованою змінною в обраній моделі. Фактично всі країни можна класифікувати за приналежністю до англійської, французької, німецької, скандинавської та соціалістичної традицій права. Стандартні процедури та звичаї зазвичай розповсюджуються на всі сфери права в країні приналежності. Тим не менше, аналіз країн вибірки за обраними критеріями дає можливість визначити розбіжність в індексі законодавчої незалежності наглядового органу від банківської системи в межах від 0,40 до 0,90. До найбільш незалежних в прийнятті рішень та незаангажованими є наглядові органи США, Канади та Великобританії із значенням індексу 0,90. Цей факт є цікавим з огляду на те, що англо-саксонська система права та бюрократичні традиції здебільшого базується на засадах прозорості та індивідуальної відповідальності, що і відбивається на високих значеннях індексу.

Для забезпечення стабільної та неупередженої роботи наглядового органу слід мати систему відповідальності та інших механізмів, які б були запорукою належного виконання визначених функцій. Так, наприклад в Іспанії голова наглядового агентства за діяльністю банківських установ не може працювати в фінансових структурах протягом не менше ніж 2 роки після закінчення роботи в агентстві. В Японії всі працівники відповідних наглядових агенцій не будуть прийняті на роботу в банківські установи раніше ніж за 2 роки після закінчення терміну їх служби. В США можливість здобути роботу в будь-якій фінансовій структурі для колишніх працівників наглядових органів виключена взагалі.

Для України такий індекс визначається на рівні 0,4 (рис. 2.9), що є нижчим за середню величину. Рівень законодавчої незалежності для України знаходиться на рівні з Португалією, Ісландією, Росією та Данією (додаток Н).

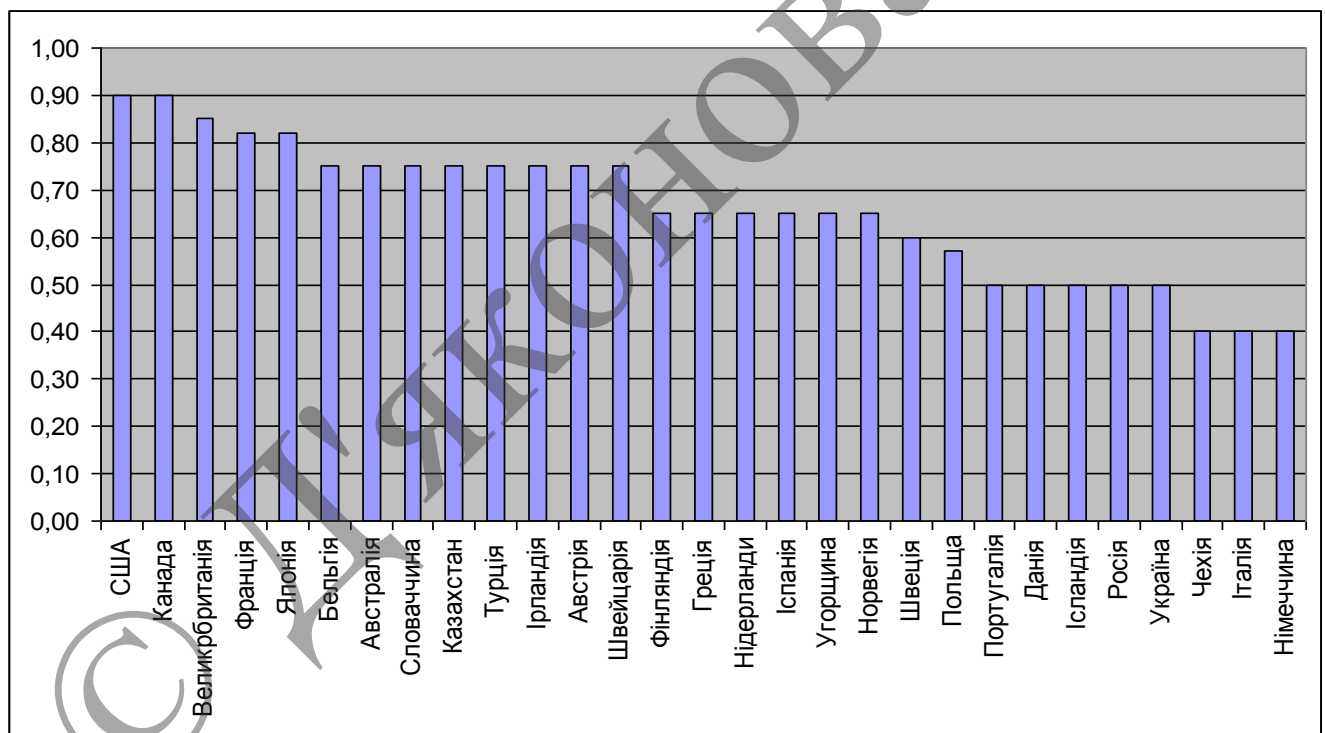

Рис. 2.9. Сумарний індекс незалежності органу банківського нагляду від банківської системи (СІБНС), 2006 рік

Зокрема для України така позиція визначається перш за все майже абсолютною відсутністю самостійного законодавства щодо банківського нагляду та незначеністю більшості із представлених позицій в законодавчій базі.

Необхідно зазначити, що в 19 з обраних для аналізу країн існує правова норма щодо юридичної недоторканості діяльності наглядовців в межах кола питань, що стосуються виконання обов'язків визначеним наглядовим законодавством.

Подальший аналіз моделі дає можливість зробити висновки щодо того наскільки тісно корелюють між собою рівень економічного розвитку та індекс незалежності.

В цілому сучасні тенденції засвідчують достатньо цікаві взаємозв'язки. В середньому, в найбільш розвинутих країнах із представленої вибірки наглядові органи за банківською системою мають найбільш незалежний статус. Однак цей факт не є неочікуваним. Крім того, в останнє десятиріччя країни з перехідною економікою докладали значних зусиль в проведенні інституційних реформ з метою запровадження сталої та дієвої монетарної та фінансової політики. Дослідження Абраама та Тейлора [281] доводять, що концентрація наглядових повноважень в центральному банку доцільна в тих країнах, де фінансова дисципліна розвинута недостатньо сильно і де центральний банк може гарантувати дієвість незалежного положення для наглядовго органу.

Позитивні тренди залежності сумарного індексу незалежності банківського нагляду від Уряду та ВВП на душу населення та сумарного індексу незалежності банківського нагляду від системи та відповідно ВВП на душу населення свідчать про доцільність підвищення незалежного статусу наглядового агентства (рис. 2.10, 2.11).

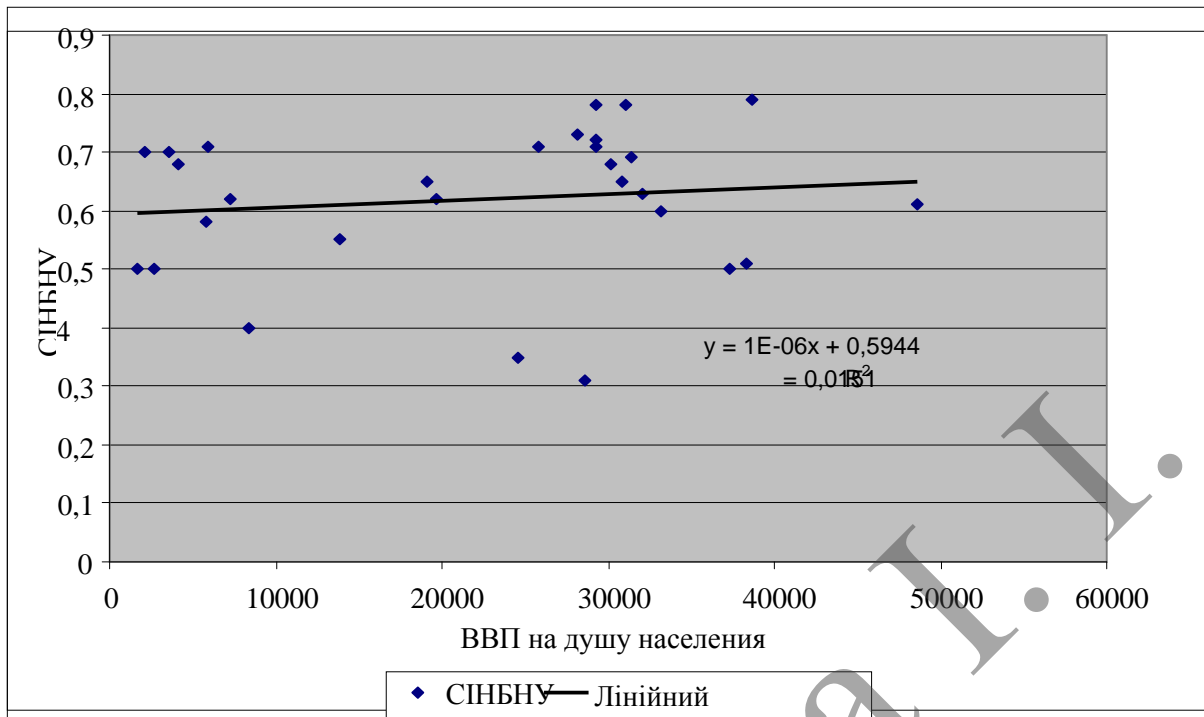

Рис. 2.10. Залежність рівня економічного розвитку країни та незалежності органу банківського нагляду від Уряду

Цю закономірність можна додатково довести тим фактом, що в найбільш розвинутих країнах, тобто країнах, де рівень ВВП на душу населення значно вище середнього (22091 дол. США), наглядові функції по відношенню до банківської системи виконують незалежні агентства. Зважаючи на той факт, що середній рівень ВВП на душу населення в Україні за останні 5 років складає 1704 дол. США, можна стверджувати, що виведення наглядових функцій за рамки НБУ та впровадження дійсно незалежного його статусу може стати можливим за умови значного підвищення рівня економічного розвитку країни.

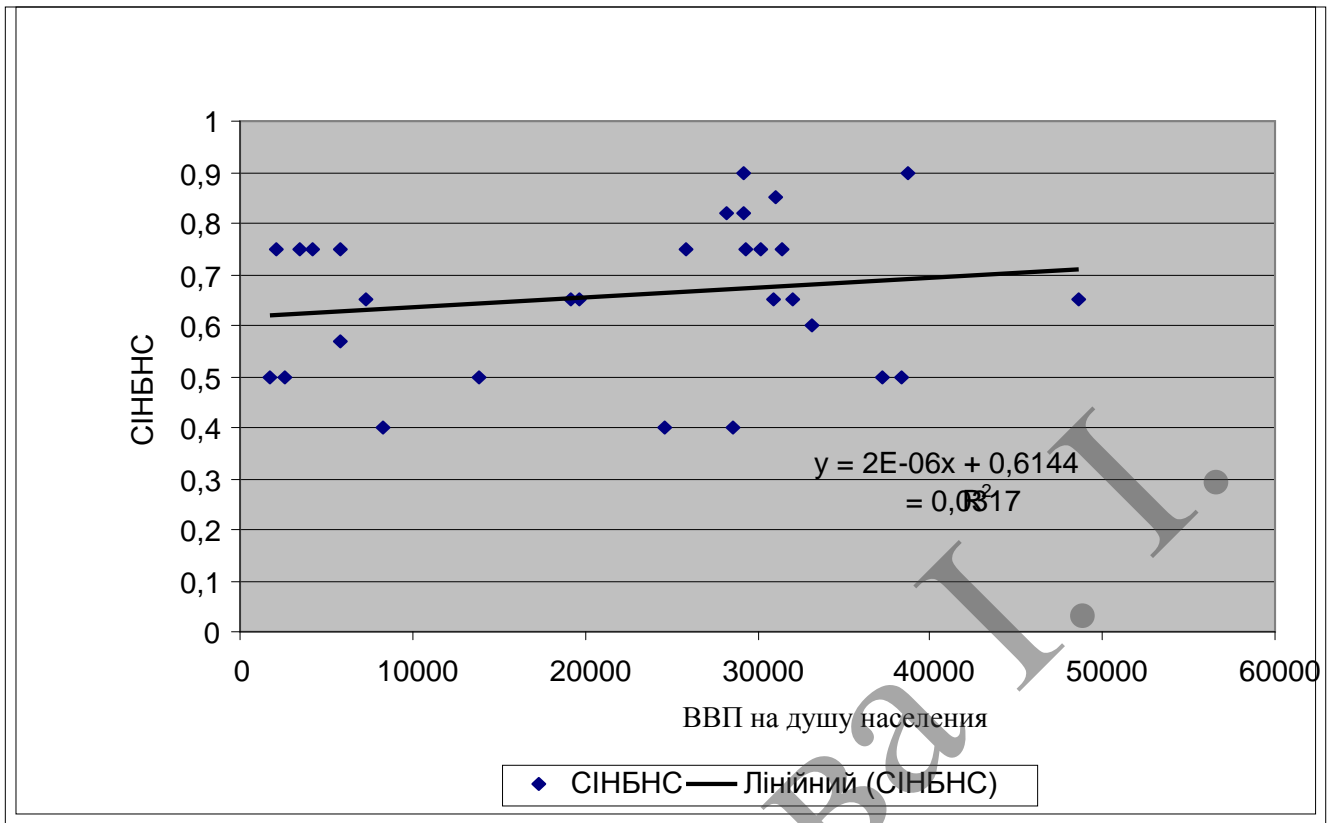

Рис. 2.11. Залежність рівня економічного розвитку країни та сумарного індексу незалежності органу банківського нагляду від банківської системи

Іншим важливим висновком проведеного аналізу є виявлення факту зниження уніфікації нагляду фінансового сектора в країнах, де рівень банківської незалежності є достатньо високим. Аналіз компонентних індексів, що входять до сумарного індексу незалежності, доводять, що компроміс між незалежністю банківського нагляду та відповідальністю може бути досягнутий за рахунок визнання на законодавчому рівні індивідуальної незалежності (табл. 2.5).

Кореляційний аналіз змінних величин, які охоплюють показники, що вимірюють системні ризики в банківських системах, якість банківського капіталу та пасивів, індекси незалежності наглядових агентств, а також основні показники макроекономічного розвитку країни, доводять, що найбільш статистично вагомим для запобігання розвитку системних ризиків в банківській системі є показник ВВП на душу населення.

Кореляційний аналіз індексів незалежності банківського нагляду та основних макроекономічних показників

	РКБ/АР	НРА/ЗА	СІНБНУ	СІНБНС	ВВП/ДН	ВВП зростання	ІСЦ	Тип	ІСРБС
РКБ/АР	1								
НРА/ЗА	0,3720766	1							
СІНБНУ	0,0927414	-0,1466154	1						
СІНБНС	0,0880241	-0,2939126	0,07946416	1					
ВВП/ДН	0,4847068	-0,5490475	-0,15952839	0,1780968	1				
ВВП зростання	0,4993182	0,36256098	0,073359921	0,0531718	-0,50821341	1			
ІСЦ	0,8083396	0,40573275	-0,04638914	-0,041277	-0,53681906	0,642458451	1		
Тип*	0,3254679	0,33347437	0,305156988	-0,080218	-0,49355912	0,036833873	0,201777	1	
ІСРБС	0,5771991	0,56243839	-0,24732878	-0,201237	-0,68748067	0,482455553	0,50317	0,149018	1

* (Кодування типів органів банківського нагляду наведено в додатку П)

Рівняння множинної регресії для Індексу системних ризиків банківської системи в цьому випадку матиме вигляд:

$$\text{ІСРБС} = 1,335422 + 0,132145 * \text{РБКАР} + 0,056562 * \text{НРАЗА} - 0,000033 * \text{ВВПДН} + 0,068518 * \text{ВВПзростання} - 0,039911 * \text{ІСЦ} \quad (2.4)$$

Як бачимо, незалежність банківського нагляду не є необхідною умовою запобігання ризикам в банківській системі. Однак аналіз вихідних даних, сумарної статистики та компонентів сумарних індексів незалежності банківського нагляду (додаток Р) доводить, що за інших рівних умов країни з незалежним банківським наглядом мають значно сильніші банківські системи, ніж країни, де на виконання наглядових функцій можуть впливати урядові або політичні структури.

Крім того, аналіз законодавчих основ діяльності органів банківського нагляду в різних країнах, розрахунки та аналіз моделі доводить той факт, що нагляд, який зосереджується в центральному банку, сьогодні може бути більш незалежним, ніж відокремлені наглядові установи. Крім того, чим вище незалежність банківського нагляду, тим менш інтегрованим є нагляд за фінансовим сектором.

Емпіричні дослідження доводять, що незалежні банківські наглядачі мають більшу довіру з боку банківської системи, а реакція ринку на незалежність банківського нагляду відбивається на підвищенні стійкості банківської системи.

Таким чином, національний вибір банківського нагляду повинен спиратись на історичні та конституційні особливості або інші фактори розвитку української банківської системи, а діяльність банківського нагляду повинна отримати певну незалежність. Ось чому відповідальність за встановлення національної системи нагляду в Україні повинна покладатися не тільки на Національний банк, але і на державні органи влади і уряд. Адже не існує єдиної чіткої тенденції щодо моделі нагляду; кожна країна обирає прийнятну інституційну структуру залежно від особливостей національної економіки, тенденцій розвитку кредитної системи, фінансового ринку.

Крім того, загальносвітова тенденція до збільшення активності фінансових ринків і зокрема фондових ринків, а також поступове зростання попиту на відповідні послуги фондового ринку з боку суб'єктів господарювання і загальних законів функціонування ринків, на наш погляд, змусить Україну приєднуватись до ініціатив створення єдиного органу нагляду.

Передумовами цього слід виділити:

- високий ступінь проникнення (когерентності) окремих елементів фінансової системи: банківські послуги, страхова система, фондовий ринок, що фактично визначається зростанням універсалізації фінансових інститутів;
- значне зростання якості фінансових інструментів;
- підвищення ролі небанківських фінансових інститутів та підвищення їх взаємодії з банківським сектором, що обумовлює доцільність впровадження єдиної процедури ліцензування, регулювання та нагляду;
- зміну якісних та кількісних характеристик ризиків, що запроваджуються на фінансових ринках;
- активізацію процедур злиття та поглинання на фінансовому ринку і за рахунок цього створення великих фінансових груп, корпорацій.

Відповідно принцип саморегулювання системи має забезпечити в кожному окремому випадку створення власного підходу до норм регулювання та інституційної побудови системи нагляду та регулювання.

При цьому регулятивна незалежність передбачає можливість такого органу самостійно переглядати норми та правила в залежності від змін світової фінансової кон'юнктури, світових фінансових організацій, з інших причин.

Крім того, принцип наглядової незалежності передбачає виконання функцій класичного наглядача за якісними та кількісними показниками-нормами і повноваження вимагати доведення відповідних показників до визначеного рівня та застосовувати заходи впливу.

Інституційна та бюджетна незалежність мають забезпечувати дію попередніх принципів незалежності, виключати корупційні схеми, протидіяти зовнішньому втручанню.

В основі впровадження принципів незалежності лежить їх підзвітність, яка також має спиратись на чітку правову основу, чітку взаємодію органів виконавчої, законодавчої та судової влади.

Очевидною проблемою в процесі концентрації наглядових функцій в єдиному органі є визначення та розмежування функцій підзвітності та незалежності, відпрацювання механізмів їх реалізації. Механізми підзвітності дають можливість суспільству контролювати відповідні установи, що змушує їх виконувати визначені стандарти діяльності.

Особливо важливою ця проблема є для органів фінансового регулювання, оскільки вони мають дотримуватись в своїй діяльності принципів відповідальності та унеможливлення попадання під вплив чи контроль зацікавленої сторони.

Емпіричні дослідження останніх років доводять факт тісної кореляції між незалежністю органів регулювання та контролю та стійкістю фінансової системи [117].

Однак є і об'єктивні чинники, що можуть обмежувати дію принципів незалежності в діяльності наглядових органів у фінансовому секторі:

- відсутність належної організації цього процесу, що може призвести до виникнення окремої влади, що не буде підпадати під дію механізмів контролю виконавчої, законодавчої та судової влади.
- можливість діяльності незалежних органів нагляду на користь окремих галузей чи секторів, а не суспільства в цілому;
- політичні фактори, що пов'язані з використанням в окремих країнах корупційних схем та отримання інших благ за рахунок фінансової підтримки виборчих процесів, можуть гальмувати цей процес.

Отже, діяльність наглядової системи має здійснюватись на базі механізмів підзвітності.

На нашу думку, підзвітність має відповідати наступним принципам:

- наявність зворотного зв'язку із виконавчою владою країни, що делегує повноваження відомству, в частині звітів та виправлення недоліків;
- наявність взаємодоповнюючих механізмів нагляду та інструментів контролю, при яких ніхто фактично не контролює незалежне відомство, але при цьому воно залишається «під контролем»;
- дієвість комунікаційної політики відомства, за допомогою якої відомство має формувати активну, сильну та надійну репутацію шляхом прозорості та роз'яснювальної роботи, а також забезпечення врахування громадської думки.

При розробці механізмів підзвітності органу банківського нагляду, на наш погляд, доцільно врахувати наступні обмеження:

1. Результати діяльності відомства можуть бути оцінені згідно з критеріями виконання функцій, визначених законодавством. Отже, цілі мають бути чітко прописані в законах. В більшості країн світу перед наглядовими органами закон ставить декілька цілей: забезпечення надійності банківської системи; захист кредиторів та позичальників банків; зниження фінансової злочинності, запобігання зловживанням на ринку та ін. Більшість визначених цілей дуже важко оцінити кількісно.

2. Забезпечення компромісу між прозорістю, гласністю та конфіденційністю. Проведення дослідницьких процедур органами банківського регулювання та нагляду мають здійснюватись конфіденційно, щоб не викликати зайвого ажіотажу та негативної реакції клієнтів банків та призвести до відтоку депозитів та інших дисбалансів

(проблема морального ризику), тоді як прозорість має забезпечити справедливість, належну аргументацію, надійне законне підґрунтя. Оголошення про наявність певних проблем у банків навіть через деякий час також може призвести до негативних наслідків.

3. Наявність повноважень щодо розробки пруденційних норм, вимог до звітності та розкриття інформації, а також розробки правил поведінки.

4. Множинність реципієнтів інформації від наглядового органу формує основи диференціації підзвітності кожному із них.

Аналіз законодавчих основ діяльності механізмів підзвітності наглядових органів фінансово-кредитної системи в окремих країнах світу [117] доводить той факт, що органи банківського нагляду мають сьогодні виконувати функцію агента по відношенню до значної кількості реципієнтів (рис. 2.12).

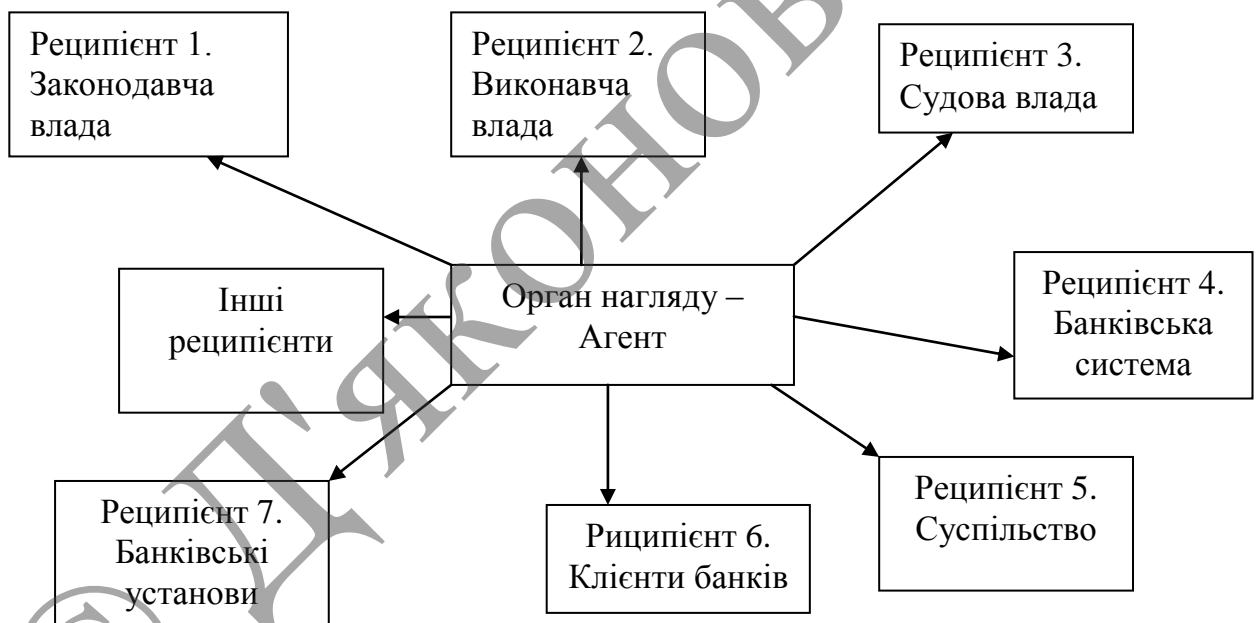

Рис. 2.12. Множинність відношень «реципієнт-агент» органів банківського нагляду

Ця множинність реципієнтів наглядових органів формує принципи диференціації підзвітності кожному із них.

5. Застосування правових норм та регулюючих норм є для органів нагляду не завданням, а засобом виконання власних завдань, цілей, що передбачені законом. Результати діяльності наглядових органів мають оцінюватись. І оцінювання цих ре-

зультатів має ґрунтуватись на принципі оцінювання виконання визначених норм та досягнення цілей, визначених законом.

Таким чином, базуючись на визначених обмеженнях, логічно було б визначити механізми, за допомогою яких можна забезпечити дієвість принципу підзвітності.

Дієвий набір механізмів повинен включати збалансоване поєднання заходів із наступних категорій:

- попередньою підзвітністю називають надання підзвітності до початку дій установи;
- фактичною підзвітністю називають звітність після прийняття відповідних заходів;
- роз'яснювальна підзвітність вимагає вказувати чинники прийняття заходів та пояснювати ці заходи;
- коригуючою підзвітністю називають зобов'язання розглядати та задовольняти скарги, прийняття заходів по виправленню недоліків політики та нормотворчості;
- процедурна підзвітність стосується вимог по відношенню до зобов'язань для виконання процедурних норм;
- функціональна підзвітність покликана забезпечити обґрунтованість заходів регулювання та нагляду з точки зору мети відомства (стаття МВФ про підзвітність);
- персональна підзвітність стосується виконання зобов'язань, що делегуються окремим особам;
- фінансовою підзвітністю слід називати надання фінансових звітів;
- підзвітність за результати діяльності стосується міри виконання відомством своїх цілей (рис. 2.13).

Але перш ніж встановлювати механізми підзвітності, політичному керівництву необхідно зробити наступне: забезпечити чіткість та конкретність формулювання цілей відомства, що визначаються законом; визначити операційні принципи та процедури або визначити результат, який має бути досягнутий установою; чітко прописати в законі механізми підзвітності по відношенню до гілок влади та інших зацікавлених сторін.

Підзвітність законодавчій владі має забезпечити виконання завдань визначених законом органом банківського нагляду, що функціонує на засадах незалежності, а також забезпечити канал обміну інформацією та врегулювання питань внесення поправок до закону, в разі необхідності. Однак саме представників законодавчої влади недоцільно, на наш погляд, допускати до участі у керівництві органів нагляду за банківською діяльністю. В законі мають бути передбачені формати звітності перед законодавчою владою та її періодичність.

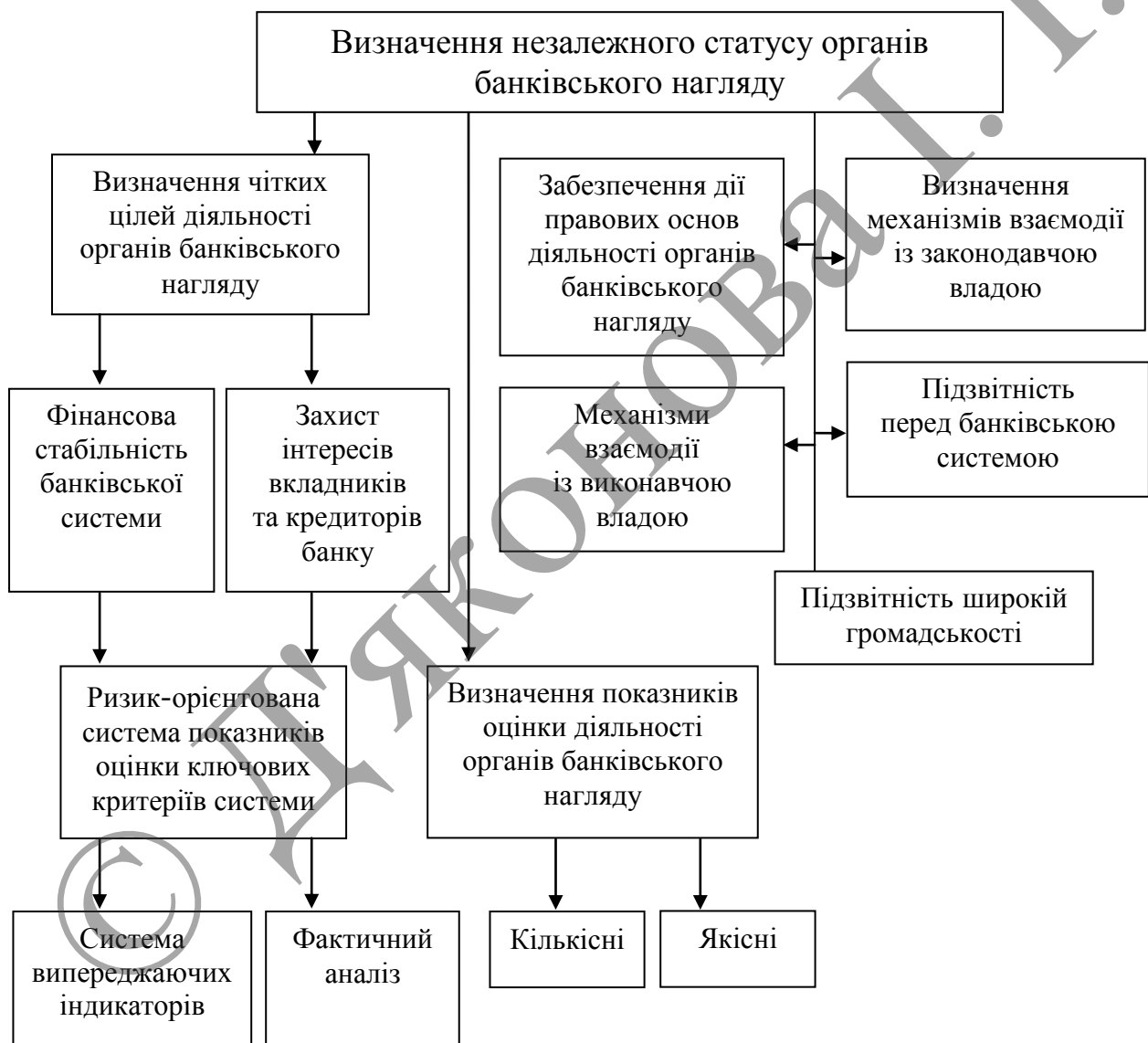

Рис. 2.13. Мапа впровадження незалежного органу банківського нагляду в Україні

Координація дій уряду та незалежного органу банківського нагляду має виконуватись за принципом прямої підзвітності. Оскільки Кабінет Міністрів несе кі-

нцеву відповідальність за розробку та реалізацію фінансової політики в державі, необхідно чітко визначити можливість організації постійної співпраці, надання відповідних звітів, оглядів та прогнозів стосовно реалізації мети наглядових органів, визначених в законі.

Для подальшого дослідження організації банківського нагляду необхідно приділити увагу підходам до його проведення.

2.4. Організація наглядової роботи незалежного органу банківського нагляду

2.4.1. Аналіз теоретичних основ застосування методів наглядової роботи.

Узагальнюючи існуючі точки зору щодо методів проведення банківського нагляду, доцільно виділити три підходи: неформальний, формалізований та легалістичний [138, с. 30; 277, с. 486; 16]. Неформальний підхід заснований в основному на консультаціях, переговорах, попередженнях. Наприклад, у Великобританії центральний банк (Банк Англії) традиційно здійснював нагляд на неформальній основі, тобто через безпосередні контакти з банками та шляхом морального переконання.

Оскільки у 70-80-ті роки ця система зазнала серйозних випробувань у зв'язку з фінансовими кризами, економічними подіями та політичними явищами, то британська влада поступово надала перевагу більш формальному підходу до регулювання банківської діяльності та нагляду, тому створила з цією метою у 80-ті роки спеціальні підрозділи у структурі Банку Англії. Так, у Великобританії завдяки концентрації банківської системи функції банківського регулювання та нагляду були зосереджені в єдиній установі – Банку Англії. А з 1998 року у Великобританії почали створювати спеціальну організацію з повноваженнями нагляду за діяльністю всіх посередників фінансового ринку, тобто банків, страхових та інвестиційних компаній, будівельних товариств тощо [277].

Формалізований підхід будується на застосуванні активних перевірок та інспектування на місцях з боку органів банківського контролю.

Третій підхід ґрунтується на обговоренні сукупності показників, які необхідно дотримуватись банку, та контролю і перевірки банківської документації на місцях незалежними аудиторами чи органами банківського нагляду. В сучасних умовах віддають перевагу легалістичному підходу, бо він поєднує у собі методи та засоби формального та неформального підходів, які можна комбінувати [173, с. 30-32].

Крім того, можна визначити, що банківський нагляд в загальному вигляді здійснюється як заочно (дистанційно), так і очно – шляхом проведення інспекційних перевірок. Безвиїзний нагляд включає в себе дистанційний контроль за дотриманням економічних нормативів та банківського законодавства, аналіз поданих звітів, встановлення рейтингу банківської діяльності.

Задача дистанційного вивчення певного об'єкта полягає у визначенні його невідомих властивостей і параметрів при обмеженій можливості нагляду об'єкта, тобто при неможливості вивчити об'єкт “напрямую”. Точність отриманих оцінок пошукових властивостей об'єкту при використанні дистанційного аналізу визначається якістю і кількістю інформації про об'єкт, а також якістю моделі, що описує функціонування цього об'єкту. В даній роботі поняття “дистанційний аналіз” є спеціалізованим терміном, який використовується для опису технології робіт по дослідженню і оцінці діяльності банку в умовах обмеженої інформації.

Основна задача дистанційного аналізу банків полягає у визначенні характеристик банків на підставі кількісної інформації, одержаної з банківської звітності. Кількісна інформація описує стан окремих показників банків, їх складові і окремих взаємопов'язаних з ним економічних агентів в чітко визначені проміжки часу.

Дистанційний аналіз є основним інструментом інституту банківського нагляду в усьому світі. Банківський нагляд ґрунтується на постійному аналітичному обстеженні банків і є одним з основних чинників підтримки стабільності банківської системи, а отже, і економіки.

Дистанційний аналіз в банківському нагляді використовується для отримання якісних оцінок діяльності банків і філій, банківських груп і холдингів, а також банківської системи в цілому. Отримані оцінки можуть мати статус попередніх, якщо є можливість їх підтвердження при проведенні інспекційної перевірки банку. Результати дистанційного та інспекційного аналізу використовуються для ухвалення рішень у сфері регулювання діяльності банків і ризиків, фіскальної політики, економічного планування тощо.

Дистанційний нагляд у порівнянні з інспекційним наглядом має ряд переваг, які дозволяють йому домінувати при аналізі банків. По-перше, він забезпечує більше охоплення – при використанні інформаційно-аналітичних систем в діяльності банківського нагляду стає можливим отримання результатів аналізу відразу за всіма банками. По-друге, при дистанційному аналізі потрібні набагато менші часові затрати праці для здійснення наглядових функцій. По-третє, дистанційний нагляд, на відміну від інспекційного, дозволяє отримати одноразовий «знімок» стану банківської системи на будь-яку дату.

Крім того, дистанційний аналіз окремих банків достатньо часто використовується клієнтами банку та іншими банками з метою оцінки фінансового стану. Яскравим прикладом такого використання можуть слугувати рейтингові агентства, які, використовуючи відкриту інформацію про діяльність банків, роблять висновки про їх прибутковість, стійкість і перспективи.

Базова методологія дистанційного аналізу банківської діяльності розробляється Базельським комітетом з банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків в рамках стандартів, рекомендацій і публікацій на тему ефективного банківського нагляду [29]. Надалі ці підходи використовуються і доопрацьовуються центральними банками окремих країн. Істотний внесок в стабілізацію міжнародної фінансової системи і банківських систем окремих країн вносить також Міжнародний валютний фонд (МВФ).

Наразі більшість країн світу використовують в наглядовій практиці для цілей дистанційного аналізу рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду, заснованого в 1974 р. при Банку міжнародних розрахунків. Базельським

комітетом розроблена безліч стандартів ефективного нагляду, основна мета яких – недопущення послаблення довіри до фінансової системи і ланцюгової реакції фінансової кризи.

У 1988 р. Комітет представив систему оцінки величини капіталу, відому як Базельська угода по капіталу. Дана угода регулює мінімальні вимоги до капіталу кредитних організацій для покриття неочікуваного кредитного ризику у розмірі 8 %. Дана угода використовується наглядовими органами у всьому світі до цього дня. В 1999 р. Комітет представив Нову Базельську Угоду по капіталу, що складається з трьох компонентів: 1) мінімальні вимоги до капіталу для покриття більшості відомих ризиків, включаючи кредитний; 2) аналіз достатності капіталу з боку органів нагляду; 3) розкриття інформації перед громадськістю [124].

Останнім часом Комітет серйозно працює у сфері загальносвітових стандартів пруденційного нагляду. В рамках цих робіт у червні 2006 року були опубліковані Базельські принципи ефективного банківського нагляду [204].

Основні Принципи використовуються країнами як стандарти пруденційного регулювання і нагляду для оцінки якості систем нагляду та пруденційного регулювання, а також для планування діяльності у цій сфері з метою досягнення базового рівня ефективної та надійної практики наглядової та регулятивної політики. Вони також використовуються Міжнародним Валютним Фондом та Світовим Банком у контексті Програми Оцінки Фінансового Сектора в цілях оцінки поточної ситуації того, як та чи інша країна виконує ці принципи.

Основні принципи ефективного банківського нагляду є базовими стандартами для здійснення виваженої та ефективної політики нагляду та вважаються універсальними.

Виходячи з цих принципів, дистанційний аналіз в ефективній системі банківського нагляду повинен будуватися на вивченні даних фінансової звітності, аналізі з урахуванням ризику і вирішувати наступні задачі:

- моніторинг фінансового стану банків і банківської системи;
- виділення банківських груп і зіставлення результатів дистанційного аналізу в рамках груп;

- раннє виявлення проблем в діяльності банків;
- визначення пріоритетів використання ресурсів банківського нагляду та інспектування;
- консолідований нагляд за діяльністю банківських груп і холдингів;
- контроль за достовірністю звітності і, при необхідності, коригування окремих показників діяльності банків.

Розглянемо основні підходи до дистанційного аналізу банків:

1. Дескриптивний аналіз, відомий також як моделі описового характеру. В його основі лежить фіксований набір показників, що характеризують різні аспекти діяльності банків. До дескриптивного аналізу належать: системи звітних балансів, представлення фінансової звітності в різних аналітичних розрізах, вертикальний і горизонтальний аналіз звітності, системи аналітичних коефіцієнтів, зведені таблиці. Всі ці моделі засновані на використанні інформації бухгалтерської звітності банків.

2. Коефіцієнтний аналіз також є базовим інструментом оцінки фінансового стану при дистанційному аналізі. Коефіцієнтний аналіз заснований на відстежуванні попадань значень коефіцієнтів з певного виділеного списку показників діяльності в межах дозволених діапазонів, які визначаються емпірично.

Коефіцієнтний аналіз дозволяє оперативно ідентифікувати відхилення в діяльності банків при відхиленні значення нормативу або іншого коефіцієнта за встановлені межі. У коефіцієнтного аналізу, не дивлячись на безліч переваг, є принциповий недолік, пов'язаний з визначенням діапазону допустимих значень коефіцієнта. На практиці далеко не завжди вихід показника за встановлену йому межу є наслідком якісних змін.

3. Аналіз однорідних груп як логічне продовження коефіцієнтного аналізу вивчає положення банку в групі споріднених банків. На цій основі робиться висновок про ризики, що мають місце, і відносну фінансову стійкість банку, який аналізується.

Аналіз однорідних груп є спробою розв'язати одну істотну проблему коефіцієнтного аналізу: у банків з різною спеціалізацією діапазони значень одних і тих

же коефіцієнтів можуть істотно розрізнятися, що може приводити до невірних оцінок. Розподіл банків на однорідні групи є найочевиднішим і часто вживаним підходом для вирішення даної проблеми. Критеріями такого розділення можуть бути: розмір активів, регіональна приналежність, ринкова спеціалізація банку тощо. При розподілі банків на групи виникає проблема вибору класифікаційних ознак. Не можна відносити в одну групу і порівнювати між собою банки з однако-вим розміром активів, але з різною ринковою спеціалізацією. Тому доцільним, на наш погляд, є підхід до групування, що використовує принципи і методи типології (наприклад, методи кластеризації або методи карт, що самоорганізуються [106]). Причому вибір ознак для групування банків повинен обумовлюватися цілями, що реалізуються внаслідок типізації. Наприклад, у випадку класифікації банків для подальшого аналізу їх стійкості до кредитного ризику як ознаки можуть бути вибрані основні показники, що характеризують структуру кредитного портфеля.

4. Наглядові рейтинги банків – наступний клас підходів, що оцінюють фінансовий стан банків за одним або декількома рейтингами, що відображають різні аспекти їх функціонування. Кожен рейтинг розраховується на підставі даних звітності або інформації, одержаної аналітиком від банку, за раніше визначеним алгоритмом розрахунку. З використанням рейтингів в наглядовій практиці будуються рейтингові системи, які значно знижують навантаження на аналітика, але надмірно спрощують аналіз, зводячи його до декількох змінних.

При оцінці банків часто використовуються укрупнені групи параметрів, що характеризують різні аспекти діяльності банку: власні кошти, активи, прибутковість, ліквідність, ділова активність, якість управління. Результуючий рейтинг за банком визначається як певна агрегаційна функція від початкових параметрів, що характеризують діяльність. Достатньо великий перелік алгоритмів і методів, що використовуються для отримання рейтингів, приведений в [241].

5. Статистичні моделі базуються на використанні регресійних методів для оцінки майбутнього значення однієї або декількох ключових змінних на підставі ретроспективної інформації. Як моделі можуть використовуватися моделі із запіз-

нюванням (лагом), а також трендові моделі з використанням модифікованого методу найменших квадратів.

Цей клас підходів базується на використанні статистичних методів, зокрема лагової регресії, для прогнозування окремих показників і деяких подій, які можуть відбутися або не відбутися в майбутньому. В загальному вигляді цей підхід можна описати наступним регресійним рівнянням:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_{1t-\tau} + \dots + \beta_k X_{kt-\tau} + \varepsilon_t, \quad (2.5)$$

де Y_t – значення досліджуваної змінної в момент t ;

X_t^l – значення залежної змінної (чинника) фактора у момент t ;

β^l – коефіцієнти;

ε_t , – випадкова величина;

τ – величина лага.

Рівняння (2.5) оцінюється на певному часовому інтервалі за всією множиною банків (останнім часом пропонується попередній розподіл банків на кластери, див., наприклад [53]). Лаг завжди береться постійним (від 6 місяців до 2 років); його вибір визначається балансом між якістю статистичних оцінок рівняння і бажанням отримати прогноз на якомога більший термін.

6. Системи раннього попередження (СРП) мають на меті завчасне виявлення різних проблем в банківській системі в якомога ранні строки. Мета раннього реагування полягає в завчасному виявленні проблемних банків, що дозволяє органам банківського нагляду вживати заходів щодо оздоровлення, які сприятимуть запобіганню втрати банком платоспроможності. Для досягнення даної мети розробляються системи раннього попередження, що дозволяють в автоматичному режимі визначати проблемні банки.

На сьогодні не існує чіткої концепції даного підходу; органи банківського нагляду різних країн використовують різні індикатори для раннього попередження. Як приклад можна навести систему GMS (Growth Monitoring System) ФРС

США, в якій виділяються банки, що дуже швидко зростають. В Центральному банку Угорщини визначають ризиковість банків, що працюють на ринку нерухомості, на підставі моніторингу цін на нерухомість. Достатньо часто як ядро СРП використовується регресійна модель; в США використання таких моделей стало стандартом де-факто.

7. Методи вартісної оцінки ризику використовують методологію Value-at-Risk (VaR) для визначення величин власних коштів і фондів, достатніх для покриття можливих збитків з деякою довірчою ймовірністю. Даний клас підходів набув широкого поширення завдяки відносній простоті і можливості використання в різних сферах банківської діяльності [161].

В їх основу покладено методологію Value-at-Risk, яка стала останнім часом основним підходом до оцінки ринкових ризиків і стандартом де-факто в ризик-менеджменті. Основа концепції VaR розроблена в 80-90-х роках минулого століття, і з 1993 р., вона рекомендувалася Базельським комітетом з банківського нагляду як універсальний засіб для оцінки різних ринкових ризиків).

Для цілей дистанційного аналізу методи VaR знаходять своє застосування при оцінці таких фінансових ризиків банків, як валютний, процентний, ризик за облігаціями, фондовий – тобто ризиків, природа яких лежить поза банками (так звані ринкові ризики).

У методології VaR під ризиком розуміється невизначеність майбутньої вартості портфеля фінансових інструментів, пов'язана з невизначеністю цін кожного з інструментів, що входить в портфель. Значення VaR являють собою квантиль рівня розподілу приростів вартості портфеля, де a – довірна ймовірність моделі VaR. Тому задача знаходження значення VaR зводиться до задачі визначення виду функції розподілу приростів вартості. Вигляд і параметри функції розподілу знаходяться за допомогою аналізу ретроспективних даних з використанням обраної моделі [175].

Не дивлячись на те, що у світовій практиці дистанційного аналізу підходи VaR використовуються мало, їх використання наприклад, в українських умовах, для задачі аналізу ринкових ризиків поки що залишається актуальним.

8. Методологія стрес-тестування є інструментарієм для аналізу чутливості і стійкості до різного виду негативних дій (шоків).

Стрес-тестування в банківській системі покликано оцінити стійкість окремих банків і банківської системи в цілому до негативних змін у фінансовому середовищі: курсів валют, котирування цінних паперів, цін на різні фінансові активи, а також до фінансової кризи і його проявів.

Використання стрес-тестування при аналізі окремого банку вимагає побудови докладної моделі його діяльності, знання його цілей і планів розвитку, сильних і слабких сторін. Це можна реалізувати при побудові докладної імітаційної моделі діяльності в самому банку, за допомогою якої можна проводити багатоваріантні розрахунки [7]. При дистанційному аналізі, який проводиться лише на підставі інформації зі звітності, проведення адекватного стрес-тестування не є можливим.

Все це накладає серйозні обмеження на використання стрес-тестування для дистанційного аналізу банківської системи, оскільки передбачити реакцію навіть одного банку на фінансову кризу неможливо на підставі одних кількісних оцінок її діяльності. При достатньо сильному стресі в дію вступають закономірності інших порядків, не вивчені унаслідок своєї рідкості, тому один лише фінансовий стан не може слугувати індикатором стійкості банку до стресу. У такій постановці питання стрес-тестування є допоміжним інструментом для аналізу чутливості прибутковості банку до зміни чинників зовнішнього середовища без побудови моделі діяльності.

9. Імітаційне моделювання досліджує і прогнозує поведінку певного об'єкта на підставі моделі об'єкта, що імітує його поведінку [7]. В банківській справі імітаційне моделювання використовується самими банками для більш точного управління своєю операційною діяльністю [7]. Як метод дистанційного аналізу імітаційне моделювання може бути використано для аналізу банківської системи в цілому. Даний підхід реалізований в Банку Росії [132]: з використанням імітаційного моделювання здійснюється прогнозування стану банківської системи на перспективу до одного року з метою виявлення можливих проблем і потенційних ризиків.

10. Ризик-орієнтований нагляд (РОН) – порівняно нова концепція органів банківського нагляду; вона передбачає проведення комплексу заходів щодо упро-

вадження в наглядову практику компонентів аналізу звітності, систем раннього попередження і оцінки системної стійкості банківської системи з метою виділення сфер підвищеного ризику.

Дана концепція пропонує комплексний підхід до організації банківського нагляду і проведення дистанційного аналізу банків. Тому розробка підходів дистанційного аналізу, що відповідають вимогам ризик-орієнтованого нагляду, – актуальна задача, що стоїть зараз перед Національним банком України.

2.4.2. Аналіз методичних основ банківського нагляду в Україні. Сучасна структура системи банківського нагляду України передбачає вирішення таких завдань, як визначення стратегії і пріоритетних напрямів розвитку нагляду, розроблення методологічної і нормативної бази банківського регулювання та нагляду; забезпечення безперервного процесу нагляду, починаючи з реєстрації та ліцензування банків, проведення оперативного моніторингу, інспектування, прийняття адекватних заходів щодо стабілізації діяльності банків, робота з проблемними банками і прийняття рішень про їх подальшу діяльність, а також ліквідація банків. Процедури, які використовуються банківським надглядом, спрямовані на запобігання виникненню ризиків у діяльності банків і забезпечення їх стабільності.

Нагляд за діяльністю банків Національний банк України та його установи традиційно здійснюють за допомогою двох методів:

- безвиїзний (дистанційний, заочний) нагляд;
- виїзне інспектування банків.

«Безвиїзний нагляд – це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, а також застосування наглядовими органами певних заходів з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків» [2].

Виїзне інспектування за розглянутим підходом не включає банківський аудит, що можна визначити як недолік даного підходу.

Безвиїзний нагляд використовується як система раннього застереження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків

коригувальних заходів до загострення ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці. Слід зазначити, що безвізний нагляд може бути ефективним лише за умови, що він провадиться на основі достовірної звітності, отриманої від банків, та у разі дотримання ними певних стандартів обліку та звітності і високого рівня комп'ютеризації банківської діяльності.

Суб'єктами організації безвізного нагляду є:

- територіальні управління Національного банку України;
- Департамент банківського регулювання і нагляду [141].

Основною метою безвізного нагляду є вжиття заходів наглядового реагування, які сприяють забезпеченню банкам безпечної та ліквідної діяльності.

Оптимальний варіант банківського нагляду передбачає координацію зусиль безвізного нагляду та інспектування, тому що ці наглядові методи є взаємодоповнюючими. Слід також додати, що наглядові органи повинні мати контакт з керівниками банків і глибоке розуміння банківської діяльності.

Важливим елементом банківського нагляду є здатність наглядових органів здійснювати нагляд на консолідованій основі, тобто вони повинні розглядати діяльність банку як усередині країни, так і за її межами, аналізувати операції, що провадяться безпосередньо банком, і ті, що провадяться через дочірні організації банку.

З метою підвищення ефективності банківського нагляду з урахуванням світового досвіду та враховуючи функції нагляду, пропонуємо наступні види нагляду:

- попереджувальний (пруденційний);
- поточний (рис. 2.14).

Пруденційний нагляд включає в себе державну реєстрацію банків та інших елементів банківської системи та ліцензування окремих видів діяльності.

Як пріоритетний слід визначити поточний нагляд, який і є ризик-орієнтованим. Саме даний вид нагляду забезпечує попередження негативних явищ в банківській діяльності. Дана модель базується на методиці, яка дозволяє виокремити в діяльності банків зони з підвищеним рівнем ризику та концентрацію банківського нагляду саме на цих зонах. В межах такого ризик-орієнтованого нагляду можна виділяти слабкі банки та здійснювати нагляд за ними в іншому, більш інтенсивному режимі.

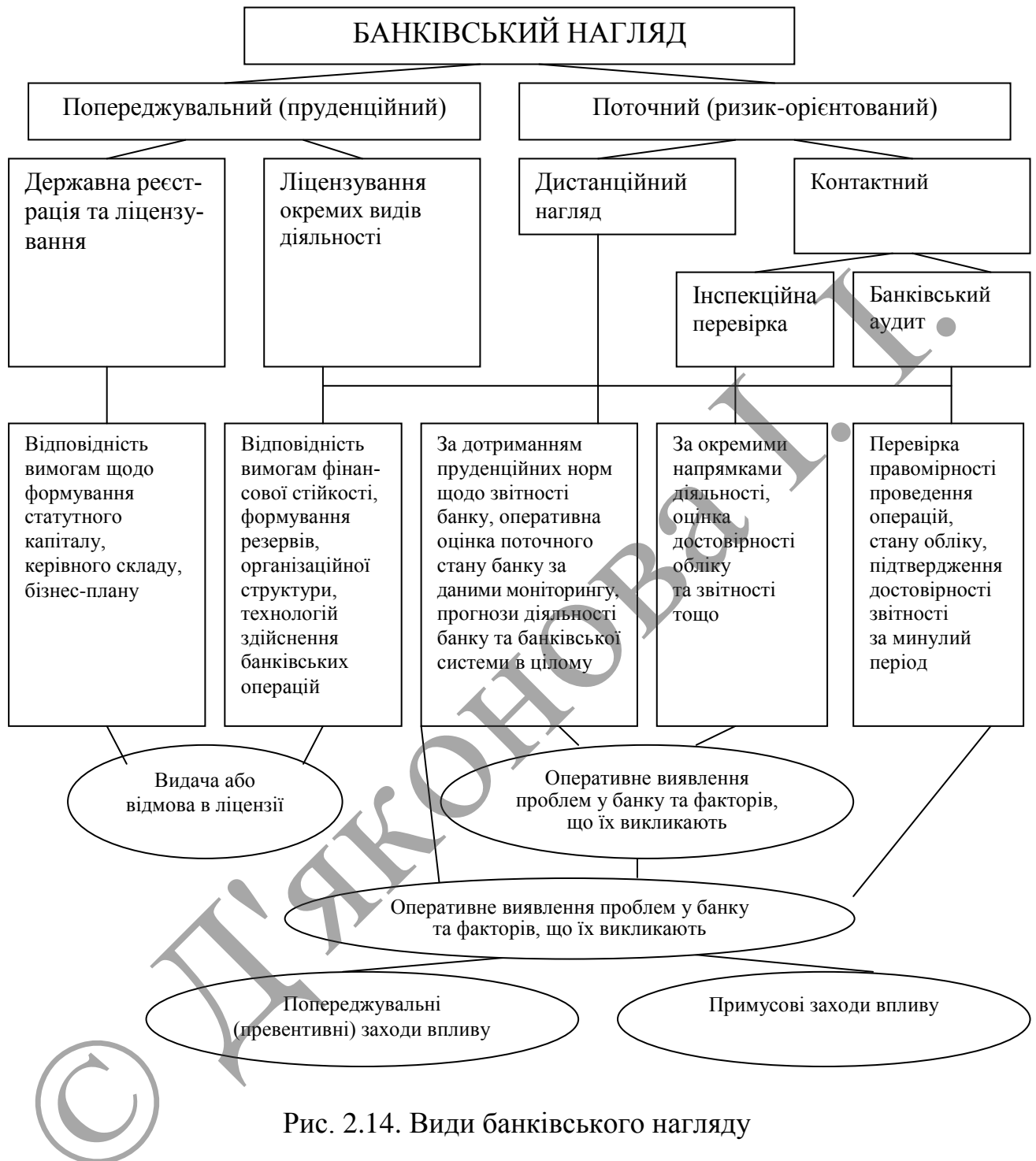

Рис. 2.14. Види банківського нагляду

Слід врахувати, однак, що дана пропозиція не враховує підхід функціонування незалежного органу банківського нагляду, а узагальнює існуючі тенденції та стан системи регулювання банківської системи України.

Основними підходами до дистанційного аналізу банків, які використовуються Національним банком України, є:

- описовий аналіз;

- аналіз однорідних груп;
- коефіцієнтний аналіз;
- системи раннього реагування;
- стрес-тестування;
- ризик-орієнтований нагляд.

Потрібно зауважити, що в Україні в практиці наглядової діяльності при дистанційному аналізі банків не використовуються статистичні моделі, дистанційні рейтингові оцінки, методи вартісної оцінки ризиків, імітаційне моделювання.

Базові підходи до дистанційного аналізу банків з використанням систем дескриптивного аналізу в Україні розглянуті в Методичних рекомендаціях щодо порядку здійснення аналізу фінансового стану банку та складання звіту про моніторинг банку – юридичної особи [180] і Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [226], розроблених Національним банком України.

Вони базуються на оцінці ризиків і спрямовані на проведення комплексного аналізу фінансового стану банку на основі звітності, а також інших джерел офіційної інформації про його діяльність. Основна мета проведення дистанційного аналізу полягає у виявленні можливих проблем в банках на ранніх стадіях їх формування з метою їх запобігання. Для цього необхідно:

- отримання достовірної картини поточного фінансового стану банків;
- проведення контролю за виконанням обов'язкових пруденційних нормативів;
- виділення сфер підвищеного ризику в діяльності банків;
- визначення існуючих тенденцій зміни фінансового стану банків;
- прогнозування фінансового стану банків на перспективу до одного року, у тому числі при можливій несприятливій зміні зовнішніх умов.

Основним джерелом інформації для дистанційного аналізу є звітність банків, що надається ними в Національний банк на регулярній основі. Перелік форм звітності встановлюється Національним банком [213]. У звітності банків міститься інформація про склад і структуру балансу, структуру звіту про прибутки і збитки, видані кредити і розміщені депозити, відкриті валютні позиції та інші аспекти діяльності банків.

Проте звітність не завжди дозволяє визначити стійкість і перспективи розвитку банку. Тому в процесі дистанційного аналізу можуть використовуватися додаткові джерела інформації, що мають відношення до банківської системи. До входять:

- мотивована думка фахівців Національного банку про окремі аспекти діяльності банків;
- висновки зовнішніх експертів (аудитори, рейтингові агентства) про стан окремих банків і банківської системи в цілому;
- поточний стан і тенденції розвитку національної і світової економік.

З метою забезпечення економічних умов стійкого функціонування національної банківської системи, захисту інтересів вкладників та кредиторів комерційних банків та відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” [225] Національний банк України встановлює для всіх комерційних банків обов’язкові економічні нормативи.

Контроль за дотриманням банками встановлених економічних нормативів здійснюється щоденно, щодакдно та щомісячно на підставі форм звітності.

Результати економічного аналізу діяльності кожного банку та висновки щодо його діяльності подаються територіальними управліннями Департаменту банківського регулювання і нагляду в строки, що встановлюються за рішенням Комісії Національного банку. Так, рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків «Про встановлення строку надання територіальними управліннями Національного банку України висновків щодо аналізу основних показників діяльності банків, за якими вони здійснюють нагляд» встановлено термін надання висновків до Національного банку до 21 числа, наступного за звітним.

Звіт має бути розроблений згідно зі встановленою формою і повинен містити:

- аналіз фінансового стану банку;
- визначення основних фінансових показників (абсолютне значення, частку у відповідній структурі активів, зобов’язань, капіталу, доходів та витрат), їх динаміку та тенденції у діяльності банку;
- порівняння показників з аналогічними показниками банків порівняльної групи;

- визначення показників, значення яких не відповідають рекомендованим нормативним або граничним значенням, установленим нормативно-правовими актами Національного банку;
- стислий коментар щодо кожної таблиці Звіту, виключаючи можливість двозначних висновків;
- причини негативних тенденцій (потенційних проблем) у діяльності банку в разі їх наявності;
- звіт про проведену з банком роботу (у разі її проведення) та про її результати;
- ґрунтовні висновки про загальний фінансовий стан банку, основні ризики, притаманні його діяльності, та конкретні пропозиції щодо подальшої стратегії нагляду за банком та/або рекомендації банку, які надавалися службою банківського нагляду Національного банку.

Для ефективності нагляду банки України розподілено на чотири групи за розміром активів та регулятивного капіталу (до 21.12.2007 розподіл банків на групи проводився лише за розміром активів).

Розподіл банків на групи використовується при розрахунку показників Уніфікованого звіту, при здійсненні аналізу діяльності системи банків України та при розмежуванні функцій нагляду між центральним апаратом та територіальними управліннями Національного банку України.

Нагляд за банками 1-ї та 2-ї груп здійснює центральний апарат Національного банку. До компетенції територіальних управлінь Національного банку належить нагляд за банками 3-ї та 4-ї груп.

Одним із пріоритетних завдань служби банківського нагляду Національного банку є постійне впровадження і вдосконалення новітніх систем, технологій, засобів та інструментів для виконання відповідних функцій у сфері банківського нагляду.

Одним із таких інструментів, що широко застосовується під час здійснення нагляду за діяльністю банків, є показники системи раннього реагування:

1. Показники оцінки рівня капіталізації.
2. Показники якості та ризиковості активів.
3. Показники оцінки рівня ризику ліквідності.

4. Показники стабільності та якості пасивної бази.

5. Показники оцінки ефективності діяльності.

Зазначена система дає можливість органам нагляду оперативно визначити банки, які за результатами проведеного аналізу і прогнозу в майбутньому можуть допустити втрату частини капіталу, матимуть збитки або проблеми з ліквідністю, що в кінцевому результаті може призвести до банкрутства.

Одночасне застосування таких інструментів у сфері банківського нагляду, як показники за системою раннього реагування, статистичної звітності, іншої інформації та попереджувальних заходів сприяє створенню ефективної системи банківського безвиїзного нагляду.

Мета створення системи заходів раннього реагування банківським наглядом та її застосування полягає у тому, що окрім існуючих методів контролю за діяльністю банків безвиїзного та виїзного характеру, а саме: контролю за діяльністю банків за формами статистичних звітів, економічних нормативів, комплексних перевірок, аналізу висновків зовнішніх аудиторів, для більш оперативного виявлення проблем у діяльності банків на ранніх етапах доцільно проводити моніторинг діяльності банків на основі щоденних та щомісячних балансів, який передбачає застосування системи оціночних коефіцієнтів. Система оціночних коефіцієнтів дозволяє визначити фінансовий стан кожного банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють усі сторони діяльності банків.

Попереджувальні заходи є важливою складовою процесу безвиїзного нагляду, які сприяють своєчасному та адекватному реагуванню на негативні процеси в діяльності банків.

Під час здійснення безвиїзного нагляду за діяльністю банків використовуються результати стрес-тестування впливу коливань курсу валют (дол. США та євро) на фінансовий результат діяльності та капітал банку.

В умовах ринкової економіки банківська діяльність супроводжується значними ризиками, і оцінка ризиків, з якими стикається банк у своїй діяльності, є важливою складовою аналізу його фінансового стану. Про це свідчить система банківського нагляду на основі оцінки ризиків (COP), впроваджена Департаментом банківського нагляду НБУ з 2004 р.

При щоденному аналізі банку та підготовці висновку про його діяльність необхідно встановити основні ризики, що характерні для діяльності банку, оцінити їх вплив на стан банку, вивчити причини та встановити період їх виникнення. Виявлення таких ризиків у діяльності банку дасть змогу визначити перелік проблем, що мають системний характер. Зокрема, при здійсненні безвиїзного нагляду проводиться аналіз чутливості банку до ринкового ризику.

Дати повну оцінку чутливості банку до ринкового ризику можливо лише під час виїзного інспектування.

Під час здійснення аналізу чутливості ринкового ризику за результатами безвиїзного нагляду можливо частково оцінити ризик зміни ринкових процентних ставок банку та валютний ризик. У цьому разі висновки щодо зазначених ризиків будуть попередніми.

Основні типи ризиків зміни процентної ставки та валютного ризику визначені в Методичних вказівках з інспектування банків «Система оцінки ризиків», схвалених постановою Правління НБУ від 15.03.2004 № 104.

Вивчення вимог Базельського комітету, міжнародного досвіду та практики здійснення дистанційного нагляду, а також сучасні тенденції його розвитку привели до необхідності якісного покращання організації банківського нагляду в Україні через упровадження в наглядову діяльність методів та інструментів щодо оцінки ризиків у банківській діяльності, напрацювання критеріїв та процедур з ідентифікації і визначення рівня їх впливу на діяльність банку, а також здійснення структурних змін у Департаменті банківського регулювання і нагляду, які на сьогодні дають змогу здійснювати нагляд за банками відповідно до їх класифікації на групи та окремо за державними банками, на підставі чого можна визначити тенденції розвитку та вплив системоутворюючих банків на економіку країни, стійкість банківської системи, оцінювати ризики за групами банків, урахувати особливості діяльності державних банків.

З метою вдосконалення форм і методів здійснення аналітичних функцій та всебічного аналізу показників діяльності банків продовжується робота з удосконалення автоматизованої комплексної системи аналізу фінансового стану банків

(«Досьє банку»), яка передбачає систему збору, оброблення та надання відомостей про діяльність кожного банку в Україні, необхідних для визначення його фінансового стану, ідентифікації і оцінки рівня притаманних банку ризиків.

Департамент банківського регулювання і нагляду розробив і впровадив уніфіковані процедури безвиїзного нагляду як у центральному апараті, так і в територіальних управліннях Національного банку.

Для отримання найбільш повної інформації з різних питань діяльності банку, оперативного вжиття адекватних заходів, а також визначення оптимальних шляхів вирішення проблем банку і поліпшення ефективності нагляду за банком організовано процес взаємодії куратора з менеджментом банку, тобто, фахівці структурних підрозділів, які здійснюють безвиїзний нагляд, беруть участь в інспекційних перевірках банків.

Підходи до дистанційного аналізу, що використовуються в даний час Національним банком України, не повною мірою враховують сучасний стан банківської системи і наявні проблеми; відсутні нормативні документи, що дозволяють проводити адекватну оцінку ризику.

Виїзне інспектування проводиться безпосередньо на місцях, воно дає можливість більш точно оцінити реальний стан діяльності банку. Ці два методи пов'язані між собою, бо вони систематизують отриману інформацію і дають можливість коректно проводити процес регулювання. Крім того, щоб мати повну картину стану діяльності банківських установ, необхідно проводити нагляд та інспектування як на території країни, так і за її межами, а також нагляд як за операціями, які безпосередньо проводить банк, так і за тими, що проводять дочірні банківські організації.

Перед Національним банком України насамперед стоїть завдання щодо забезпечення комплексного, безперервного процесу банківського нагляду на консолідованій основі з урахуванням світового досвіду. Крім того, в Україні необхідно перерозподілити наглядові функції, які виконує Національний банк. На наш погляд, Фонд гарантування депозитів фізичних осіб, який повинен виконувати не лише функцію гарантування вкладів, а також і нагляд за роботою банківських установ,

за організаційною структурою повинен бути побудований на засадах незалежності та централізації, та співпрацювати з Національним банком, тобто щоб отримані результати нагляду впливали на регулювання діяльності у банківській сфері.

Крім зазначених вище методів також були визначені наступні форми контролю: вступний, попередній, поточний. Принцип застосування цих форм контролю полягає у меті його проведення. Вступний контроль проводився банківським наглядом з метою чіткого та повного визначення вимог для отримання ліцензії на проведення банківських операцій.

Попередній контроль здійснюється з метою дотримання банками вимог розумного ведення банківської справи і включає заборону або обмеження окремих видів банківської діяльності з боку Національного банку України, відрахування до резерву для відшкодування можливих втрат за кредитами банків, встановлення штрафних санкцій за порушення банками показників економічних нормативів, порядку формування обов'язкових резервів тощо.

Поточний контроль за банками здійснюється шляхом інспектування, а також розроблення та вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення банків.

Взагалі, наглядові функції служби банківського нагляду спрямовані, перш за все, на оцінку і недопущення чисельних ризиків при здійсненні банківських операцій. Їх основна мета полягає в недопущенні неплатоспроможності, збитковості, неліквідності і банкрутства банків. Як зазначалося раніше, банківські кризи в різних країнах приводили до пошуку нових форм у регулюванні та надгляді. Банківська криза 1996 року в Україні виявила себе в погіршенні фінансового стану та банкрутстві деяких комерційних банків та призвела до створення додаткової функції банківського нагляду – реабілітації та ліквідації банків. Оздоровлення діяльності сумнівних банків забезпечується через систему встановлених пруденційних правил, аналізу, заснованого на висновках перевірок доцільності позик, та інших критеріїв, що допомагають стабілізації проблемних банків. Останнім часом перед Національним банком постало питання визнання банків банкрутом та механізм його здійснення.

Отже, сьогодні основна мета нагляду полягає в оцінці загального стану банку, аналізу його фінансових ресурсів, їх відповідності основним нормативам.

Роль банківської нагляду повинна зводитись не тільки до контролю чи накладання санкцій, а привертати увагу адміністрації банку до існуючих проблем.

На сьогоднішній день існує така проблема в банківській системі України, якій не приділяється достатньої уваги, – це недостатня прозорість щодо власників та платоспроможності окремих банків.

Для банківської системи України притаманне кредитування пов'язаних осіб, тобто надання банківських позик особам, які якимось чином пов'язані з банком; це дозволяє інсайдерам відволікати ресурси від інвесторів на себе, і звісно утворюється надмірна концентрація кредитного ризику, що характеризується значною залежністю рівня ризику від одного позичальника або групи пов'язаних позичальників. У більшості країн існує регулювання максимального рівня ризику, який банк може прийняти по відношенню до групи пов'язаних осіб. Тому це є одним з напрямів удосконалення стійкості банківського сектора, і за умов посилення банківського контролю в цій сфері підвищуватиметься надійність до національної банківської системи.

Іншою проблемою є те, що недостатня прозорість щодо власників полегшує «позбавлення активів» – це накладання арешту на активи, які належать юридичній особі, менеджером чи власником компанії, ігноруючи права кредиторів. Це може призвести до неплатоспроможності окремих банків, і в свою чергу до банківської кризи кількома шляхами – тісні зв'язки між банками (міжбанківське кредитування), однакові власники. Тому можна зробити висновок, що прозорість є надзвичайно важливою для стійкості банківської системи, особливо України, враховуючи недовгий час існування банківського сектора і відсутність довіри з боку населення. Заходи щодо забезпечення прозорості перш за все повинні розглядатися органами банківського нагляду у вигляді встановлення обов'язкових економічних нормативів, максимального рівня ризику, удосконалення системи обліку і звітності в банках.

Для удосконалення механізму банківського нагляду необхідна добре розвита не тільки державна інфраструктура, а й мережа допоміжних організацій, яка

б забезпечувала ефективну діяльність кредитних установ, сприяючи функціонуванню складного механізму взаємозв'язків банків із суб'єктами економічних відносин, що діють у різних секторах господарства країни. Це перш за все інформаційне і технічне забезпечення.

Інформаційне забезпечення передбачає функціонування різноманітних спеціалізованих організацій, які визначають рейтинги банків, проводять аудит їх діяльності, здійснюють аналіз та повідомляють про результати своєї діяльності у засобах масової інформації, а також випускають власні інформаційні видання, що створює можливість для бізнесу і населення отримувати належну інформацію про діяльність банків країни, їхню надійність, прибутковість, ефективність управління. Крім того, в правдивому і чіткому інформаційному забезпеченні відчують потребу і самі банки як щодо потенційних клієнтів (створення національної бази про фінансовий стан, перспективи розвитку, позиції на ринках збуту всіх суб'єктів економічної діяльності), так і щодо економіки в цілому (кон'юнктури ринку, динаміки цін, розвиток виробництва).

Технічне забезпечення пов'язане з діяльністю організацій, що надають необхідне обладнання для обслуговування клієнтів, розробляють, упроваджують необхідне програмне забезпечення, налагоджують і обслуговують канали зв'язку для оперативної передачі інформації й реалізації фінансових угод, а також гарантують необхідний захист зазначених каналів від несанкціонованого доступу (велика роль належить удосконаленню системи електронних платежів в Україні). Важливим чинником науково-технічного та інноваційного прогресу має стати формування ефективного внутрішнього ринку високих технологій. Розвиток технічної інфраструктури для покращення банківського нагляду залежить від рівня використання передових технологій, рівня міжнародного співробітництва у сфері передачі технологій.

Загострення криміногенної обстановки у банківській сфері значною мірою обумовлено неврегульованістю системи державного контролю за банками. Ні за своїм призначенням, ні за штатними можливостями центральний банк країни за умов становлення нової банківської системи одноособово забезпечити дієвий нагляд за діяльністю майже 200 комерційних банків і більш ніж двома тисячами їх

філій, а також надати їм методичну допомогу в організації роботи реально не може. І це є теж однією з проблем механізму банківського нагляду. Для запропонування заходів щодо удосконалення цього механізму було приділено увагу вивченню зарубіжного досвіду організації банківського нагляду, яке засвідчило, що в більшості розвинених демократичних країн контрольні функції не монополізовані. Поряд з центральними банками їх виконують інші спеціально створені органи. Державний контроль за банківською діяльністю скрізь є максимально жорстким. Це пов'язано з турботою держави не тільки про те, щоб зберегти свій контроль і владу над випуском і обігом валюти, а й забезпечити безпеку вкладників та інших кредиторів банків, репутацію фінансової системи країни в цілому. ●

Основним недоліком методичного забезпечення банківського нагляду України є те, що воно орієнтоване виключно на попередження ризиків, які генерують елементи другого рівня банківської системи. Однак відомо, і це підтверджують наші дослідження, що і загальносистемні ризики, і ризики, пов'язані з діяльністю самого регулятора – Національного банку України, можуть призвести до негативних наслідків щодо стійкості системи. Таким чином, дотримання принципу системності в наглядовій роботі вимагає зміни складових банківського нагляду.

Удосконалення банківського нагляду повинно здійснюватись на основі спостереження за:

- 1) загальносистемними ризиками;
- 2) ризиками, пов'язаними з діяльністю Національного банку України;
- 3) системними ризиками, що виникають у площині діяльності елементів другого рівня банківської системи.

Впровадження визначеної концепції, на думку автора, можливе за рахунок виведення банківського нагляду за межі Національного банку України (залишивши у межах банківської системи) та підвищення його незалежного статусу.

Серед аргументів на користь виокремлення функцій нагляду з компетенції НБУ слід виділити:

- надмірна концентрація повноважень у Національному банку України, який за своєю сутністю є також структурним елементом, як і будь-який учасник, бан-

- ківської системи, що не дозволяє гарантувати стовідсоткову об'єктивність проведення нагляду;
- НБУ, будучи складовою банківської системи, впливає на стабільність системи в цілому. Таким чином, він як банк потребує постійного нагляду з боку держави;
 - Національний банк України повинен розглядатись не лише як головний регулюючий та контролюючий інститут банківської системи, але і як банк банків, що формує відповідні ризики. Розташування органу банківського нагляду в його структурі не дозволяє адекватно оцінювати ці ризики і, відповідно, максимально об'єктивно оцінювати стійкість банківської системи (рис. 2.15);
 - при розгляді банківської системи як складової фінансової та економічної систем нагляд повинен давати оцінку діяльності системи в цілому, а не окремих її елементів;
 - відсутність за межами НБУ незалежної структури, яка може виконувати функцію неупередженого, науково обгрунтованого, якісного нагляду за банківською системою.

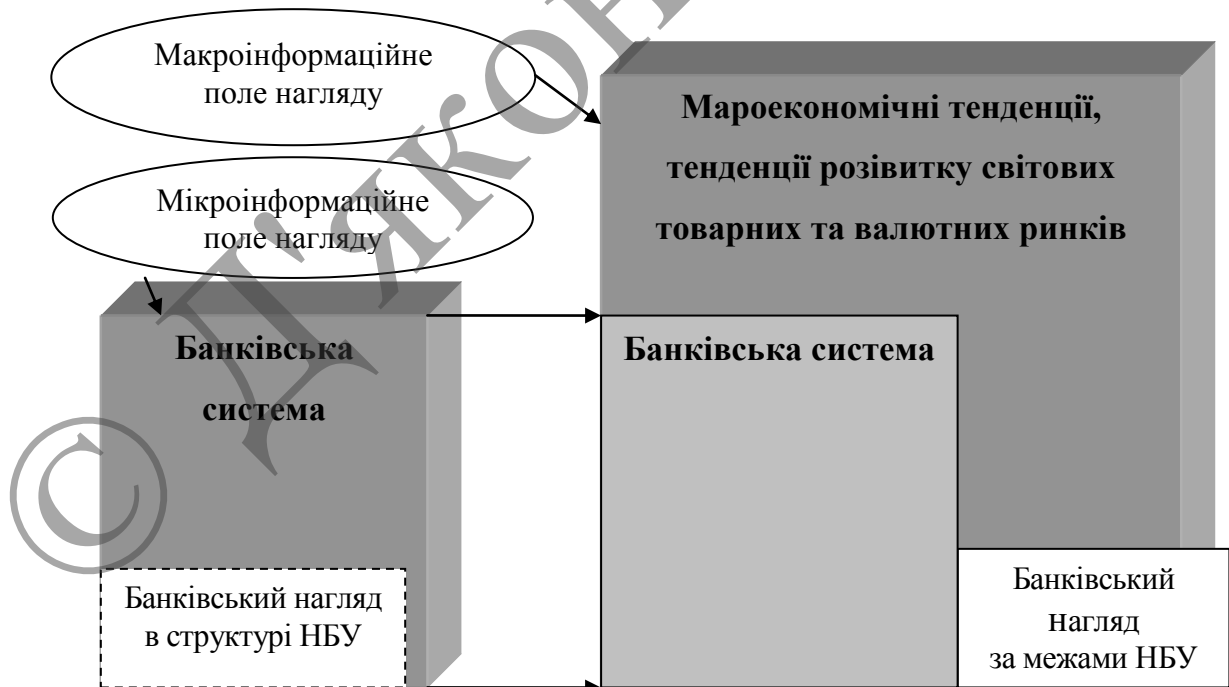

Рис. 2.15. Інформаційні поля банківського нагляду

Аналіз в системі нагляду повинен будуватися на вивченні даних фінансової звітності, аналізі з урахуванням ризику і вирішувати наступні задачі:

- моніторинг стійкості банків і банківської системи;
- виділення банківських груп і зіставлення результатів аналізу в рамках груп;
- раннє виявлення проблем в діяльності банків;
- визначення пріоритетів використання ресурсів банківського нагляду та інспектування;
- консолідований нагляд за діяльністю банківських груп і холдингів;
- контроль за достовірністю звітності і, при необхідності, коригування окремих показників діяльності банків;
- контроль за діяльністю Національного банку України (рис. 2.16).

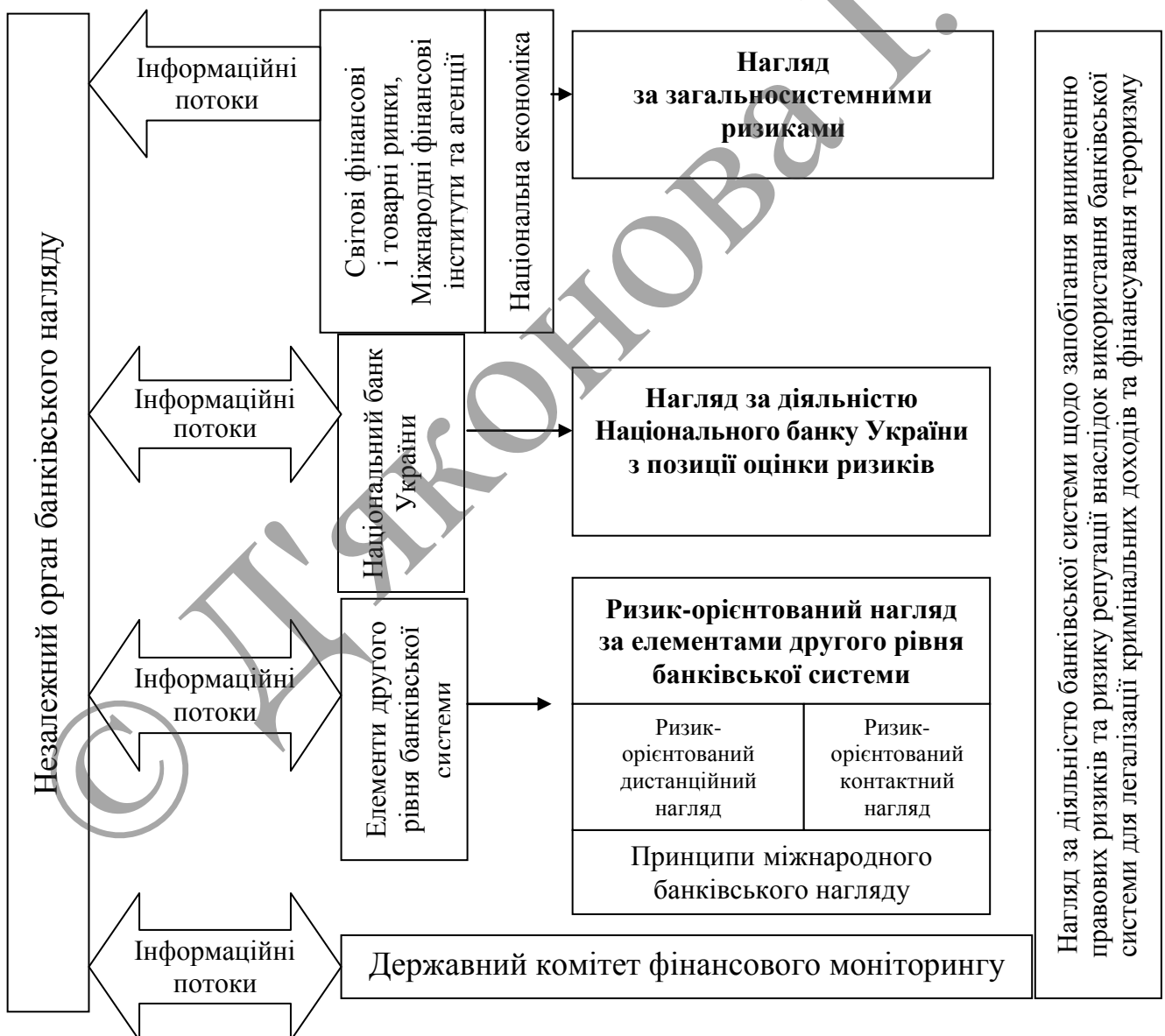

Рис. 2.16. Організація наглядової роботи незалежного органу банківського нагляду

Ризик-орієнтований підхід у банківському нагляді передбачає види нагляду, орієнтовані на ризик, що включають в себе оцінку кількісних характеристик ризику та якості управління ризиками на рівні як індивідуального банку, так і банківської системи в цілому, з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи.

Таким чином, виведення банківського нагляду за межі НБУ дасть можливість:

- розширити повноваження наглядового органу;
- змінити та значно збільшити інформаційне поле для проведення наглядової роботи;
- спостерігати не тільки за діяльністю елементів другого рівня банківської системи, але і Національного банку України, тобто оцінювати всю банківську систему, її поточні тенденції та робити припущення щодо можливих сценаріїв її розвитку;
- запровадити механізми взаємодії органу банківського нагляду з іншими наглядовими органами, міністерствами, відомствами задля отримання адекватної та повноцінної інформації для цілей нагляду;
- вчасно інформувати Національний банк України та банки про ознаки загрози порушення стійкості банківської системи;
- розробляти рекомендації щодо корегування нормативів для забезпечення стабільного функціонування банківської системи.

При цьому для розвитку організаційних основ банківського нагляду необхідно: внести зміни до законів України “Про банки та банківську діяльність”, “Про Національний банк України”; розробити та затвердити Закон України “Про банківський нагляд”; визначити чітку підпорядкованість органу банківського нагляду; визначити мету та завдання наглядового органу; розробити його організаційну структуру; запровадити механізм бюджетної незалежності (абсолютної чи відносної).

Висновки до розділу 2

Розглянувши методологічні засади банківського нагляду на основі системної організації банківської діяльності, можна зробити наступні висновки та внести певні обґрунтовані пропозиції:

1. Банківській нагляд потрібно розглядати з трьох позицій: з точки зору функції контролю; з позиції органів, яким надано право здійснювати нагляд та з позиції конкретних дій для виконання визначених цілей:

- за першим напрямком визначаємо, що банківський нагляд – це динамічна функція контролю з метою забезпечення надійності, стійкості банківської системи, яка адекватно реагує на порушення в банківській діяльності і своєчасно переоцінює наглядову політику і практику в світлі нових тенденцій або явищ;
- з точки зору органу банківський нагляд – це уповноважені установи та/або конкретні особи, яким надано виключне право здійснювати нагляд за банківською діяльністю для забезпечення стійкості банківської системи та попередження кризових явищ;
- з позиції дій банківський нагляд являє собою сукупність дій, які здійснюють органи банківського нагляду в межах їх компетенції та у відповідності до норм проведення з метою забезпечення стійкості банківської системи, а також захисту інтересів кредиторів та вкладників.

2. Банківський нагляд в Україні виконує переважно спостережну функцію за дотриманням банками нормативів регулювання та застосування заходів впливу. Це, в свою чергу, порушує принцип цілісності та системності в організації банківської діяльності, негативно позначається на її ефективності.

3. В Україні сьогодні де-факто існує модель підпорядкування банківського нагляду Національному банку України. Натомість, розвиток банківської системи демонструє нарощування тенденцій до універсалізації банківської діяльності, необхідності концентрації та централізації банківського капіталу національної банківської системи. До того ж наявне середовище у банківській системі України є

дуже конкурентним, але при цьому жоден із банків не має домінуючої позиції в окремій сфері діяльності.

4. Національний вибір банківського нагляду повинен спиратись на історичні та конституційні особливості або інші фактори розвитку української банківської системи, а діяльність незалежного банківського регулювання та нагляду повинна контролюватись органами державної влади і здійснюватись на основі механізмів підзвітності. Ось чому відповідальність за встановлення національної системи нагляду в Україні повинна покладатися не тільки на Національний банк але і на державні органи влади і уряд.

5. Рівень залежності в організації наглядової роботи є надзвичайно високим. Так, оскільки керівництво банківського нагляду не має повноважень щодо визначення політики управління персоналом, розміру та складових премій та інших винагород, Голова наглядового органу призначається за звільнюється з посади Головою Національного банку України. Крім того, структура банківського нагляду обмежена у повноваженнях визначати і змінювати орієнтири та цілі власної діяльності, обмежена у правах щодо самостійного визначення норм та методів співпраці з суб'єктами нагляду.

6. Обґрунтована необхідність виокремлення функцій нагляду з компетенції НБУ. Основними аргументами цього є:

- надмірна концентрація повноважень в Національному банку України, який за своєю сутністю є також структурним елементом, як і будь-який учасник банківської системи, що не дозволяє гарантувати стовідсоткову об'єктивність проведення нагляду;
- НБУ, будучи складовою банківської системи, впливає на стабільність системи в цілому. Таким чином він як банк потребує постійного нагляду з боку держави;
- Національний банк України повинен розглядатись не лише як головний регулюючий та контролюючий інститут банківської системи, але і як банк банків, що формує відповідні ризики. Розташування органу банківського нагляду в його структурі не дозволяє адекватно оцінювати ці ризики і відповідно максимально об'єктивно оцінювати стійкість банківської системи;

- при розгляді банківської системи як складової фінансової та економічної системи, нагляд повинен давати оцінку діяльності системи в цілому, а не окремих її елементів;
- відсутність за межами НБУ незалежної структури, що може виконувати функцію неупередженого, науково обґрунтованого, якісного нагляду за банківською системою.

7. Запропонована концепція організації роботи незалежного банківського нагляду, яка базується на оцінці ризиків, які виникають на трьох рівнях: система, Національний банк, елементи другого рівня банківської системи.

8. Для зміни організаційних основ банківського нагляду слід передбачити:

- внесення змін до Законів України «Про банки та банківську діяльність», «Про Національний банк України»;
- розробку та затвердження Закону України «Про банківський нагляд»;
- визначення чіткої підпорядкованості органу банківського нагляду;
- визначення мети та завдань наглядового органу;
- розробку його організаційної структури;
- запровадження основи бюджетної незалежності (абсолютної чи відносної).

Основні результати розділу опубліковані в наукових статтях та монографіях [66, 68, 75, 76, 78, 86, 90, 94, 95, 97, 99, 101].

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ БАЗИ СИСТЕМИ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

3.1. Дослідження передумов розвитку ризик-орієнтованого нагляду

Глобалізація економіки та інтернаціоналізація банківської діяльності, що значно прискорилась в кінці XX – на початку XXI сторіч, є визначальною рисою сучасних міжнародних економічних відносин.

Однак, незважаючи на інтернаціоналізацію фінансових ринків і посилення зв'язків між фінансовими системами країн, економічна політика в основному, як і раніше, проводиться на національному рівні, а створення глобальних ринків капіталу ускладнює для країн оцінку, діагностику й розроблення рекомендацій щодо заходів макроекономічної політики.

Світовий досвід сьогодні підтверджує той факт, що взаємодія циклічної динаміки національної економіки, грошово-кредитної політики й глобальних фінансових ринків може створити дестабілізуючий ефект [158].

Україна сьогодні починає активно включатись в процес інтеграції фінансового капіталу. Однак у даному процесі переваги поки що не нашу користь.

Незважаючи на відносно позитивну макроекономічну динаміку в Україні, слабкість фінансових ринків і зокрема банківського сектора економіки викликає занепокоєння.

Тому дослідження тенденції консолідації банківського капіталу є доцільним з точки зору оцінки потенційних загроз для фінансового сектора економіки України.

Зупинимось більш детально на розвитку інтеграційних процесів. У ході еволюції відпрацювались три основні сфери діяльності фінансових інститутів: банківська сфера, страхова сфера та фондовий ринок. Відповідно, банківська сфера за-

безпечує реалізацію депозитно-кредитною функції, страхова – здійснення страхового забезпечення всіх сфер діяльності і фондовий ринок виконує інвестиційну функцію, тобто купівлю-продаж цінних паперів.

Еволюційні тенденції в розвитку банківських систем розвинутих країн світу призвели до об'єднання банківської, страхової й інвестиційної діяльності.

На сьогодні банківські системи багатьох країн представлені в основному універсальними банками, які продовжують займати домінуючі позиції на національних ринках і починають розширювати свою діяльність на міжнародних ринках. Вони успішно конкурують на ринках грошей, цінних паперів, похідних інструментів. Усе більша частина грошових потоків, що проходять через банки, здійснюються у формі інвестицій або цінних паперів, розширюються операції з андеррайтингу, банки стають членами бірж.

Це пов'язано з тим, що до кінця ХХ ст. у багатьох розвинутих країнах світу спостерігалось існування законодавчих обмежень на здійснення окремих видів банківських операцій. Так, банки США не мали можливості здійснювати операції з цінними паперами згідно з законом Гласса-Стігала до кінця ХХ сторіччя. В Японії до 1998 року, в якому було проведено банківську реформу, згідно з законодавством була розмежована інвестиційна та депозитно-кредитна діяльність банківських установ [271].

Сьогодні в міжнародній практиці страхові поліси продають не тільки страхові компанії, але й комерційні банки. Так, у 1997 р. найбільший швейцарський банк Credit Suisse злився з Winterthur – другою за розміром страховою компанією цієї країни, і у зв'язку із цим почав продавати страхові поліси Winterthur населенню через мережу своїх відділень [306]. Такі самі тенденції простежуються в мережі британських банків, а італійська страхова компанія INA і банк BNL створили спільне відділення типу bancassurance. Злиття страхової й інвестиційної сфер діяльності стимулювало, на наш погляд, розвиток трастових операцій банків, а також проникнення інвестиційних послуг у пакет банківських послуг, інвестиційної банківської справи.

Крім того, злиття таких сфер діяльності, як інвестиційна, страхова та суто банківська сприяло створенню фінансових конгломератів.

Статистика останнього десятиліття XX століття свідчить про активізацію злиттів і поглинань в усьому світі (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Розвиток процесів злиттів та поглинань у фінансовій сфері світу
за період 1996–2006 рр., млрд. дол. США [356]

	Роки										
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Розвинуті країни ¹	76,4	238,9	477,5	362,0	459,5	306,0	215,0	302,1	442,1	513,0	778,5
- у т.ч. міжкордонні	0,3	0,0	8,3	4,9	56,2	79,6	93,1	80,0	117,9	174,9	273,8
Інша частина світу	2,7	4,8	23,7	19,2	42,5	70,2	44,1	28,8	57,3	85,3	124,1
- у т.ч. міжкордонні	0,0	0,2	0,0	2,0	8,5	29,5	17,6	14,8	22,2	54,6	85,6
Загалом	79,1	243,7	501,2	378,2	502,0	376,1	259,1	330,9	499,4	598,2	902,5
- у т.ч. міжкордонні	0,3	0,2	8,3	6,9	64,8	109,1	110,6	94,9	140,1	229,4	359,6

¹Розвинуті країни: Австралія, Канада, Японія, Нова Зеландія, США, Західна Європа

Джерело: www.imf.org.ua

За даними Міжнародного валютного фонду, Банку міжнародних розрахунків з усіх типів фінансових інститутів банки є найбільш активними учасниками інтернаціоналізації, а безперечними лідерами за обсягами злиттів та поглинань у сфері фінансових послуг в останнє десятиріччя були розвинуті країни.

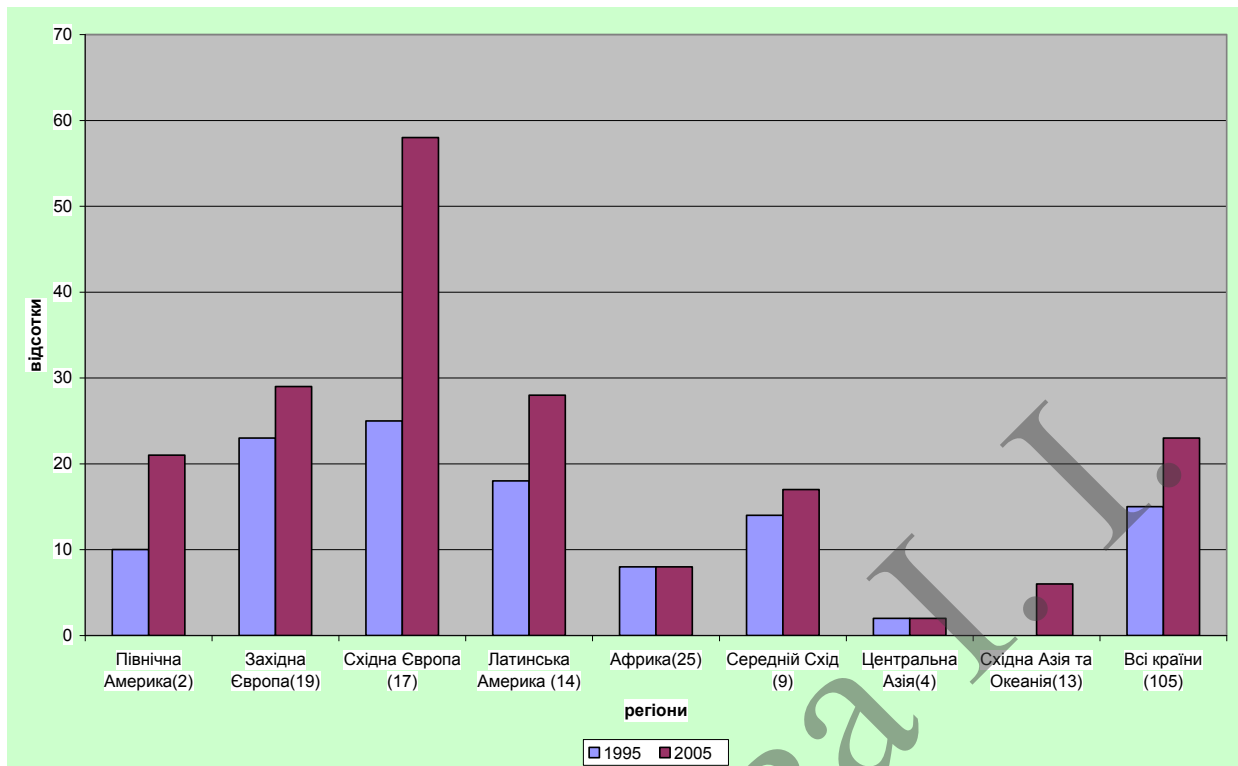
Цікавим також виявляється дослідження обсягів та динаміки присутності іноземного капіталу в окремих регіонах світу.

Як бачимо, протягом останнього десятиріччя безперечними лідерами банківського сектора за обсягами активів є країни Західної Європи та Східної Азії (табл. 3.2). При цьому за останнє десятиріччя спостерігається значне прискорення темпів зростання присутності іноземних банків в країнах Східної та Західної Європи, Латинської Америки (рис. 3.1).

Іноземна власність банків у розрізі регіонів [356]

Регіони (кількість країн)	1995 р.			2005 р.			Зміни	
	Загальні активи банків, млрд. дол. США	Загальні активи, що контролюються іноземним капіталом, млрд. дол. США	Загальна частка іноземних активів, відсотків	Загальні активи банків, млрд. дол. США	Загальні активи, що контролюються іноземними державами, млрд. дол. США	Загальна частка іноземних активів, відсотків	У загальних активах банків, млрд. дол. США	У загальній частці іноземних активів, відсотків
Північна Америка (2)	4467	454	10	10242	2155	21	1701	11
Західна Європа (19)	16320	3755	23	31797	9142	29	5387	6
Східна Європа (17)	319	80	25	632	369	58	289	33
Латинська Америка (14)	591	108	18	1032	392	28	284	20
Африка (25)	154	13	8	156	12	8	-1	-1
Середній Схід (9)	625	85	14	1194	202	17	117	3
Центральна Азія (4)	150	3	2	390	9	2	6	0
Східна Азія та Океанія (13)	10543	545	–	11721	758	6	213	1
Усі країни (105)	33169	5043	15	57165	13039	23	7996	8

Однією з характерних рис сучасного банківництва є консолідація банківського капіталу або скорочення кількості комерційних банків. Процеси злиттів і поглинань у США й Західній Європі тривають уже кілька десятиліть. Наприклад, тільки за першу половину 90-х років XX ст. у Швейцарії кількість банків зменшилася на 24 %, у Франції – на 22 %, у Німеччині – на 20 %, в Іспанії – на 15 %. У США за період з 1985 по 1995 р. загальна кількість банків скоротилася на 18 %.

Розраховано за даними Міжнародного валютного фонду www.imf.org

Рис. 3.1. Динаміка питомої ваги іноземних активів у загальних активах банків у розрізі регіонів

Так, у 2000 році японські банки Industrial Bank of Japan (IBJ), Fuji Bank Ltd й Daiichi Kangyo (DKB) заявили про створення єдиної фінансової групи. Сьогодні фінансова група IBJ – Fuji – DKB володіє активами понад 140 трлн. ієн, що відповідає 1,26 трлн. дол., та отримує середній річний прибуток не менше 1,7 трлн. дол. [356].

У першому півріччі 2007 року, за даними журналу The Banker, лідерами серед світових банків за рівнем статутного капіталу стали банки, наведені в табл. 3.3.

Дані таблиці свідчать, що найменший статутний капітал серед наведених у таблиці банків має Santander Central Hispano у сумі 46,8 млрд дол. США, а загальна сума статутного капіталу цих банків становить 722,5 млрд дол. США. При цьому, як бачимо, саме фінансові конгломерати, що об'єднують всі сфери фінансових послуг, сьогодні виборюють перші місця в змаганні банківського капіталу.

Найбільші банки світу за рівнем статутного капіталу

Місце	Назва	Країна	Розмір статутного капіталу, млн дол. США
1	Bank of America Corp	США	91065
2	Citigroup	США	90899
3	HSBC Holding	Великобританія	87842
4	Credit Agrikole Group	Франція	84937
5	JP Morgan Chase It Co	США	81055
6	Mitsubishi UFJ Financial Group	Японія	68464
7	ICBC	Китай	59973
8	Royal Bank of Scotland	Великобританія	58973
9	Bank of China	Китай	52512
10	Sontander Central Hispano	Іспанія	46805

TOP 1000 World Banks 07 Published: 02 July, 2007

//http://www.thebanker.com/news/fullstory.php/aid/5050/TOP_1000_World_Banks_07.html[349]

За даними офіційної статистики Національного банку України [248], десять найбільших банків України разом володіють статутним капіталом в 1 млрд. 967 млн. дол. США (табл. 3.4). Це порівняння не на користь банків України.

Таблиця 3.4

Статутний капітал найбільших банків України на 01.01.2007

Місце	Назва	Статутний капітал, тис. грн.	Статутний капітал, млн. дол. США
1	ПриватБанк	2 082 000	412,0
2	Райффайзен Банк Аваль	2 099 935	415,0
3	УкрСиббанк	2 125 000	420,0
4	Укрсоцбанк	370 000	0.073
5	Укрексімбанк	1 286 000	255,0
6	Промінвестбанк	200 175	39,0
7	Ощадбанк	722 000	143,0
8	Банк "Надра"	389 863	77,0
9	ОТП Банк	519 798	103,0
10	"Фінанси і кредит"	519 000	103,0

Очевидно, що банківська система України в цих умовах наражається на ризик втрати власної ринкової ніші для здійснення прибуткової діяльності.

Логічно також припустити, що надмірна лібералізація доступу на український фінансовий ринок може призвести до домінування іноземних банків. До того ж малі і середні банки, як правило, є регіональними і, як такі, забезпечують кредитними ресурсами регіони, а прихід іноземних банків витіснить їх з регіонів і вони будуть ліквідовані [42].

Отже, переваги міжнародної конкуренції можуть стати їх протилежністю: зниження капіталізації національної банківської системи й «виродження» національних банків, відведення внутрішніх інвестиційних ресурсів на міжнародні фінансові ринки, падіння ефективності банківського нагляду, зниження конкуренції тощо.

Звернемось до прикладу захисту фінансових ринків у країнах – членах Світової організації торгівлі. Сьогодні з 151 країни – члена СОТ¹ тільки близько 30 не мають обмежень у фінансовому та кредитному секторах. У США, наприклад, діє закон про регіональні реінвестиції, що змушує всіх учасників ринку фінансувати різні програми регіонального розвитку, кредитування (у тому числі пільгового) відстаючих регіонів [284].

У Китаї іноземні банки можуть відкривати філії, засновувати дочірні банки лише в 24 містах і спеціальних економічних зонах і тільки при дотриманні суворих умов. Наприклад, щоб відкрити філію, «материнський» банк повинен мати у своєму розпорядженні активи не менше 20 млрд. дол., а власний капітал філії повинен бути не менше 100 млн. дол., причому 30 % цієї суми резервується в НБК. Є ще й неформальні умови, наприклад, «список заслуг перед Китаєм» [52].

Вважаємо, що Україні слід скористатися міжнародним досвідом. Крім того, на наш погляд, важливо усвідомити, що основним тактичним завданням України на шляху інтеграційних процесів є поетапна лібералізація національного ринку фінансових, у тому числі й банківських послуг. Щодо стратегічних завдань необхідно усвідомити, що процеси концентрації банківського капіталу повинні набути

¹ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

в Україні більш активної форми, тому що саме ці процеси дозволять підсилити конкурентоспроможність як банківського, так і фінансового секторів економіки країни, сприятимуть розвитку банків, адекватних національній економіці й потребам клієнтів, а також новим умовам діяльності світових ринків капіталу у сучасних умовах.

Сьогодні завдання полягає у відпрацюванні заходів, які б сприяли зростанню якості кредитної системи України, розвитку фондового ринку, інвестиційних фондів, якості страхових послуг, рівня концентрації національного банківського капіталу, що дало б можливість перетворити процеси розвитку глобалізації на користь громадян нашої країни. Адже кредитна система – це ключ до всієї економіки країни [192].

Як показує практика функціонування іноземного капіталу в банківській системі України, сьогодні вплив іноземного капіталу на вітчизняний ринок не є надто помітним. Частка банків з іноземним капіталом станом на 01.01.2007 становить 20,6 % у загальній кількості діючих банків (рис. 3.2).

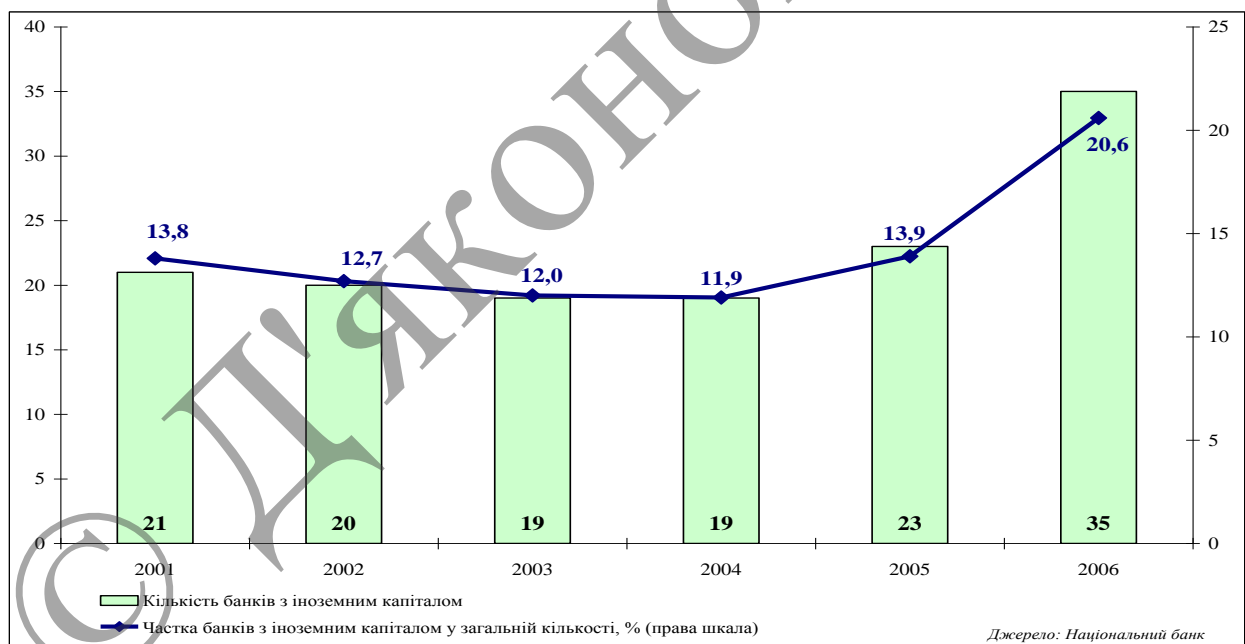

Рис. 3.2. Частка банків з іноземним капіталом у загальній кількості українських банків, 2002–2006 рр.

Значну частку в зобов'язаннях банків з іноземним капіталом складають міжбанківські кредити та депозити. Основною причиною такого явища є те, що більшість з них є дочірніми структурами міжнародних банків і формують ресурсну базу за раху-

нок ресурсів, отриманих від материнських банків. Банки з іноземним капіталом є основними каналами, через які надходять іноземні інвестиції в економіку України.

Після купівлі за останні роки іноземцями банків, орієнтованих на роздрібно-го споживача, зокрема таких, як «Аваль», «Ажіо», ТАС-Комерцбанк і ТАС-Інвестбанк, «Престиж», «УкрСиббанк» тощо, змінився орієнтир цих банків у бік комплексного банківського обслуговування.

У той самий час зміна політичної ситуації в країні, заяви щодо остаточної орієнтації на євроінтеграцію, підвищення інвестиційного рейтингу призвело до значної активізації іноземних інвесторів – розглядаються питання щодо придбання найбільших банків України, розроблено законодавство щодо можливості відкриття філій іноземних банків, відкриваються нові дочірні банки і представництва закордонних банків, експерти говорять про формування фондів для інвестицій в Україну. У зв'язку з цим постає запитання – що слід зробити, щоб приплив іноземного банківського капіталу став максимально корисним для реального сектора української економіки і не створював ризиків для вітчизняної банківської системи?

Існують різні причини входження іноземних банків на національні ринки, а також стратегії їх діяльності. Вони можуть слідувати за традиційними клієнтами, не цікавлячись внутрішнім ринком країни перебування (як корейські та японські банки); розширювати клієнтську базу за рахунок найпривабливіших регіональних підприємств (Дойчебанк); максимально інтегруватись у внутрішній ринок країни перебування (Сітібанк, Райффайзенбанк).

Вибір нерезидентами інституціональної форми присутності в банківській системі тієї або іншої країни залежить від вибраної ними стратегії транснаціональної експансії і може лімітуватися (у випадку менш ліберального підходу до допуску іноземних інвесторів) рамками правових обмежень приймаючої країни.

До позитивних наслідків приходу іноземного капіталу можна віднести такі:

- суттєве збільшення обсягів інвестицій у національну економіку – як безпосередньо у банківський, так і в реальний сектори економіки;
- здешевлення вартості кредитних коштів;
- розвиток банківської системи через впровадження новітніх технологій, розширення кола послуг, посилення конкуренції.

Приплив значного іноземного капіталу до країни має також недоліки:

- залежність як від зовнішніх загальноекономічних потрясінь, так і від фінансового становища окремих транснаціональних “гравців”;
- тиск на вітчизняні банки, втрата найбільш привабливих клієнтів та ринків, зниження якості їх кредитних портфелів;
- ускладнення банківського нагляду;
- підвищення можливості відтоку вітчизняного капіталу до зарубіжних країн.

Світовий досвід свідчить, що, як правило, плюси та мінуси вливання іноземного капіталу до внутрішніх банківських систем є збалансованими за умов продовження активної діяльності вітчизняних банків та збереження за ними значної частки банківської системи країни.

І тут вирішального значення набуває поняття конкурентоспроможності місцевих банків – як можливості успішно боротись за місце на ринку, реалізуюючи власні конкурентні переваги та враховуючи переваги іноземних банківських груп.

Українська банківська система перебуває у процесі активного становлення. Про це свідчить той факт, що вона за останні 5 років є одним із лідерів серед систем інших країн за темпами приросту банківських активів: у середньому до 40,0 % за рік. Збільшення відбувається в основному за рахунок нарощування кредитної активності банків. Загальна сума виданих ними кредитів збільшилася майже наполовину (49,9 %).

Проте високі темпи збільшення банківських активів неминуче призводять до серйозного погіршення їх якості. Неприємний нюанс – майже дворазове відставання темпів зростання капіталу банківської системи від темпів накопичення її активів (у середньому за останні 5 років активи зростали у 1,3 раза швидше за капітал). У результаті помітно знизилася адекватність регулятивного капіталу банківської системи, яка є основним показником її стійкості. Доти, поки національна економіка зростає, загроза цього невелика. Але у випадку появи кризових явищ на внутрішніх ринках навряд чи вдасться уникнути банкрутств, причому серед неплатоспроможних цілком можуть опинитися й досить великі банки.

В опублікованому огляді Європейського банку реконструкції та розвитку зазначено: цілій низці країн колишнього СРСР загрожує повномасштабна банківська

криза, якщо темпи зростання їхніх економік у майбутньому сповільняться. Експерти Банку вважають, що майже всі 12 країн СНД мають нерозвинені банківські системи й усім їм загрожують різноманітні ризики, починаючи від відсутності фінансової прозорості й закінчуючи надмірною сконцентрованою клієнтською бази. А ось до ризику комбінування слабкої банківської системи й макроекономічної кризи найбільшою мірою схильні Україна та Молдова [95].

Приблизно таку оцінку українській банківській системі надали і аналітики Moody's. У своєму звіті агентство назвало українські банки слабкими й недостатньо ліквідними для того, щоб самостійно витримати зовнішні шоки. Основними проблемами вітчизняної банківської системи агентство визначило непрозорість структури власників, невміле корпоративне управління та значну потребу в додатковому капіталі, яка змушує багато банків завищувати його за рахунок непрозорих схем. Крім того, непокоїть значна частка операцій банків із пов'язаними структурами, що здійснюються в обхід установлених обмежень [283].

Таким чином, українські банки швидко розвиваються, але їм бракує внутрішньої стійкості – тому будь-які кризові явища в економіці можуть призвести до нестабільності в банківській системі.

Крім того, на сьогодні у прямій конкурентній боротьбі українські банки наряд чи можуть протистояти іноземним. Сьогодні доступ іноземного капіталу на ринок банківських послуг достатньо лібералізований, існуючі обмеження стосуються лише видів комерційної присутності іноземних банків, але для серйозного гравця це не перешкода. На наш погляд, можна виділити дві основні причини відносно повільного темпу зростання іноземних банків в Україні:

- економічні ризики;
- політичні ризики.

Якщо говорити про економічні ризики, то тут, мабуть, головним стало практично повне витіснення економіки України в тінь. Більшість розробок провідних іноземних банків спрямовані на роботу з першокласним клієнтом, клієнтом, звітність якого відображає реальний стан речей. Як не дивно, «тіньовий режим» нашої економіки залишається головною конкурентною перевагою вітчизняних банків

і головною перешкодою для іноземних. У них немає ані методів, ані бажання працювати з такими клієнтами, тим більше на тлі посилення міжнародної боротьби з відмиванням капіталу.

Іншою перешкодою для роботи іноземних банків (і українських також) є дуже специфічна робота української бюрократії та податкових органів.

Серед політичних ризиків варто виділити невизначеність з подальшим розвитком країни, «багатовекторність», відсутність чіткої стратегії щодо розвитку банківської системи. Тобто іноземні банкіри остерігаються вкладати гроші в країну, де раптом може бути заборонена діяльність зарубіжних банків узагалі.

Розширення присутності банків з іноземним капіталом на українському банківському ринку сприяє подальшому впровадженню сучасних банківських технологій, міжнародного досвіду ведення банківської справи, високого рівня обслуговування клієнтів, якісних послуг, комплексного підходу до обслуговування клієнтів, впровадження принципів корпоративного управління у банківську практику.

Така дивна ситуація, мабуть, допомогла українській банківській системі на початковому етапі формування залишитись національною, але сьогодні становить небезпеку для функціонування всієї економіки у цілому.

Разом з тим, зміна форм, методів, принципів функціонування банківської системи, що пов'язана з приходом на ринок іноземних банків, наражає вітчизняну банківську систему на появу нових видів ризику, що в свою чергу вимагають розробки нових методів їх оцінки та нівелювання.

Інтернаціоналізація фінансової діяльності, банківських систем неминуче призводить до виникнення потенційних ризиків. По-перше, інтернаціоналізація банківської діяльності може сприяти проникненню на банківський ринок України фінансових установ з країн, що мають недостатній рівень контролю. По-друге, консолідація може призвести до виникнення великих інститутів, що будуть нести загрозу системного ризику.

На інтегрованих ринках капіталу інститути наражаються на ризики, які виникають за межами національного ринку. Тобто навіть ті банки, які працюють виключно на національних ринках, можуть відчувати вплив кризових явищ, що ви-

никають за межами країни. Відповідно, інтернаціоналізація банківської діяльності визначає необхідність відслідковування та оцінки системних банківських ризиків.

Отже, сьогодні, на нашу думку, мова повинна йти про відпрацювання науково-методичних підходів, спрямованих на підвищення ефективності вчасного передбачення можливих ризиків, а також розробку заходів щодо їх уникнення.

Концепція системної організації банківської діяльності доводить необхідність переведення завдань організації роботи незалежного органу банківського нагляду в площину передбачення та оцінки ризиків банківської системи.

Але, розробляючи подібні заходи, ми визначаємо пріоритетний напрямок розробки концепції банківського нагляду, метою якого є підтримка не конкурентоспроможності окремих банків, а конкурентоспроможності і стабільності банківської системи в цілому.

Важливе значення при розробці системи банківського нагляду, виходячи з системних позицій, має врахування особливостей банківської діяльності, пов'язаних з її природою та які можуть відповідно призвести до порушення стабільності.

Серед таких особливостей слід виділити наступні:

- висока залежність доходів від посередницьких операцій між вкладниками та позичальниками. Відповідно, внаслідок відносно незначної частки капіталу в балансі навіть незначні коливання обсягу посередницьких операцій можуть призвести до порушення фінансової стійкості банку;
- неспівпадіння строків погашення активів та пасивів можуть суттєво відрізнятися, що також може призвести до загострення критичної ситуації;
- виходячи з викладених вище міркувань, платоспроможність банківської системи в цілому залежить від її спроможності зберігати довіру до власних кредиторів, фінансових ринків інших організацій, які є реальними та потенційними депонентами грошових ресурсів;
- неспроможність, необізнаність внаслідок браку інформації, швидкої її зміни з боку контрагентів раціонально аналізувати сильні та слабкі сторони роботи як окремих банків, так і системи в цілому.

3.2. Критичний аналіз міжнародних рекомендацій щодо банківського нагляду та основних внутрішніх положень, які регламентують нагляд

Необхідність запобігання загрозам порушення системної стабільності банківської системи, що обумовила додаткові ризики банківської системи, не завжди адекватно враховується наглядовою практикою. Історичні прорахунки, неадекватність та запізнення в прийнятті регулятивних заходів призвели до створення міжнародного органу банківського нагляду, основним завданням якого і сьогодні є обмін досвідом наглядової роботи і підготовки відповідних рекомендацій. Як бачимо, банківський нагляд відповів на потреби банківської системи і тим самим довів свою другорядність по відношенню до останніх, але в той же час і свою значимість та необхідність в налагодженні роботи з оцінки ризиків та потенційних загроз банківських систем.

Головним міжнародним органом, що встановлює норми, правила наглядової роботи, є Базельський комітет по міжнародному банківському нагляду (БКМБН). Крім того, в останнє десятиріччя вагомим значення набуває діяльність Ради по міжнародним стандартам, фінансової звітності (РМСФЗ), оскільки вона розробляє та видає стандарти, що складають основу фінансових звітів багатьох банків.

На сьогодні базова методологія банківського нагляду діяльності розробляється Базельським комітетом з банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків в рамках стандартів, рекомендацій і публікацій на тему ефективного банківського нагляду [29]. Надалі ці підходи використовуються і доопрацьовуються центральними банками окремих країн. Істотний внесок в стабілізацію міжнародної фінансової системи і банківських систем окремих країн вносить також Міжнародний валютний фонд (МВФ).

Базельським комітетом розроблено безліч стандартів ефективного нагляду, основна мета яких – недопущення послаблення довіри до фінансової системи і ланцюгової реакції фінансової кризи.

У 1988 р. Комітет представив систему оцінки величини капіталу, відому як Базельська угода по капіталу. Дана угода регулює мінімальні вимоги до капіталу кредитних організацій для покриття неочікуваного кредитного ризику у розмірі 8 %. В 1999 р. Комітет представив Нову Базельську Угоду по капіталу, що складається з трьох компонентів: 1) мінімальні вимоги до капіталу для покриття більшості відомих ризиків, включаючи кредитний; 2) аналіз достатності капіталу з боку органів нагляду; 3) розкриття інформації перед громадськістю [124].

Останнім часом Комітет серйозно працює у сфері загальносвітових стандартів пруденційного нагляду. В рамках цих робіт у вересні 1997 р. були опубліковані Базельські принципи ефективного банківського нагляду [204].

Основні Принципи використовуються країнами як стандарти пруденційного регулювання і нагляду для оцінки якості систем нагляду та пруденційного регулювання, а також для планування діяльності у цій сфері з метою досягнення базового рівня ефективної та надійної практики наглядової та регулятивної політики. Вони також використовуються Міжнародним Валютним Фондом та Світовим Банком у контексті Програми Оцінки Фінансового Сектора в цілях оцінки поточної ситуації того, як та чи інша країна виконує ці принципи.

Основні принципи ефективного банківського нагляду є базовими стандартами для здійснення виваженої та ефективної політики нагляду та вважаються універсальними.

Основні принципи ефективного банківського нагляду, як було визначено, розроблені Базельським комітетом з питань банківського нагляду та містять корективи, внесені на основі обговорень та поправок в 2006 році, включають в себе 25 принципів, необхідних для того, щоб система нагляду була ефективною.

Слід зазначити, що однією з найголовніших ідей переглянутої версії Основних принципів ефективного банківського нагляду, прийнятих Базельським комітетом з питань банківського нагляду в жовтні 2006 року, є акцент на оцінку ризиків та якість управління ними.

Національний банк України сьогодні проводить активну роботу з переходу до нагляду на основі оцінки ризиків, що дасть змогу Україні максимально наблизитись до відповідності Базельським принципам ефективного банківського нагляду.

ду та розпочати поетапний перехід до впровадження документа Базельського комітету з питань банківського нагляду про оцінку капіталу і стандартів капіталу («Базель II») [234].

Зважаючи на загальні закони різних стабілізаційних теорій і теорій систем, можна впевнено говорити, що стійкість банківської системи полягає у її здатності залишатися стійкою в умовах впливу зовнішніх факторів. Звідси випливає такий факт, що чим нижче ступінь сприйняття ризику банками і фінансовою системою, тим більш дієвим повинно бути банківське регулювання. Іншими словами, чим уразливішим і нестійким буде банківський сектор, тим пильнішого регулювання він потребуватиме.

Даний комітет зазначає, що регулювання банківської сфери повинно динамічно реагувати на всі зміни на ринку, виявляти готовність періодично переглядати політику та практику регулювання з урахуванням нових змін і тенденцій на ринку. Очевидно, що для цього необхідна достатньо гнучка законодавча база. З урахуванням всього вищесказаного Базельським комітетом з питань банківського регулювання було сформульовано Основні принципи ефективного банківського нагляду (далі – Базельські принципи). Проаналізувавши ці принципи, можна навести їх уже за згрупованими напрямками дії:

- 1) передумови ефективного банківського регулювання – принцип 1;
- 2) ліцензування і структура регулювання – принципи 2–5;
- 3) ефективні правила і вимоги – принципи 6–15;
- 4) методи поточного банківського нагляду – принципи 16–20;
- 5) вимоги до інформації – принцип 21;
- 6) повноваження органів, які здійснюють регулювання банківського сектора – принцип 22;
- 7) аспекти міжнародного співробітництва у сфері регулювання – принципи 23–25.

Викладені принципи слід розглядати як мінімальні вимоги для кожної країни, які вона вже доповнює, можливо навіть удосконалює, пристосовує до своєї банківської системи та її регулювання. За оцінкою спільної Місії Міжнародного валютного фонду та Світового банку (далі – Місія), яка в травні 2003 року перегля-

дала дотримання Україною Базельських принципів, українська система банківського нагляду та її методологічна база значною мірою наблизилися до повного виконання вимог Базельського комітету. Згідно з останньою оцінкою Місії з 30 Базельських принципів (перший принцип поділяється на шість складових) повністю або в основному виконувалися 22 принципи, решта 8 – визнані такими, що не відповідали вимогам. Відповідно до рекомендацій Базельського комітету в квітні 2005 року Національним банком України проведено самооцінку Базельських принципів. За результатами оцінки зроблено висновок про те, що з восьми принципів за трьома досягнуто значного прогресу щодо їх дотримання

В сучасних умовах інтегрованості національних економік слід зазначити, що окрім розглянутого комітету існують інші професійні організації банківського регулювання. Це:

- Арабський комітет із питань банківського нагляду;
- Група банківських наглядових органів Карибського басейну (існує з 1983 р.);
- Дослідницька група з питань банківського регулювання керівної ради країн Східної Азії і Тихоокеанського регіону;
- Група банківських наглядових органів центральних і західноєвропейських країн (існує з 1972 р.);
- Група банківських наглядових органів офшорних країн;
- Форум банківських наглядових органів СЕАНЗА (країн Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії).

Комітет з питань банківського регулювання тісно співпрацює з іншими міжнародними організаціями: Міжнародним комітетом стандартів бухгалтерського обліку, Міжнародним комітетом аудиторської практики при Міжнародній федерації бухгалтерів, Міжнародною торговельною палатою.

Щодо України, то вона входить до групи Банківського нагляду Центральної і Східної Європи, бере участь у роботі її органів, зокрема секретаріату, який розміщений в м. Будапешті.

Для забезпечення функціонування стійкої і надійної банківської системи України перш за все необхідно, щоб вітчизняне банківське регулювання повністю відповідало Основним принципам Комітету з питань банківського регулювання.

На сьогоднішній день повної відповідності досягнуто по 11 принципах, значної відповідності – ще по 10 [166, с. 36–37].

Відповідно до Основних принципів ефективного банківського нагляду, що розроблені Базельським комітетом з питань банківського нагляду, а також Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [177] (далі – Методичні вказівки), що схвалені Постановою Правління НБУ, банківський нагляд сьогодні повинен являти собою нагляд на основі оцінки ризиків, виходячи з чого певного поширення у вітчизняній та закордонній науковій літературі набуло розуміння нагляду як ризик-орієнтованого.

При цьому ризик (з точки зору банку) у визначених методичних вказівках визначається як потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу.

Ризик (з точки зору Національного банку) – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [179].

Багато ризиків, на які наражається банк, за своєю суттю властиві банківській діяльності і є істотною часткою посередницької функції перерозподілу грошових ресурсів, яку виконують банки (наприклад, кредитний ризик). Ризики діяльності банку виникають на основі як внутрішніх (ендогенних), так і зовнішніх (екзогенних) факторів. Значна частина зовнішніх факторів перебуває за межами контролю з боку банку і банк не може мати повної впевненості щодо результатів майбутніх подій, що можуть вплинути на банк, та часу їх виникнення.

Основними факторами, які впливають на рівень зовнішніх ризиків, є політичні та пов'язані з ними економічні. Усі інші фактори (демографічні, соціальні, географічні) розглядаються крізь призму політичних та економічних факторів.

Серед великої кількості зовнішніх ризиків можна виділити п'ять основних груп: ризик форс-мажорних обставин, який пов'язаний з виникненням непередба-

чених обставин, які негативно впливають на діяльність банку та/або його партнерів (стихійні лиха та інше); ризик країни – пов’язаний з можливістю настання несприятливих для діяльності банку умов в політичній, правовій, економічній сферах країни, в якій проводить свою діяльність банк; зовнішньополітичний ризик – обумовлений змінами міжнародних відносин, а також політичної ситуації в одній із країн, які впливають на діяльність банку або його партнерів (війни, міжнародні скандали, імпічмент глави держави, закриття кордонів); правовий ризик – пов’язаний зі змінами законодавства різних країн; макроекономічний ризик – виникає через несприятливі зміни кон’юнктури на окремих ринках або всієї економічної ситуації в цілому (економічна криза). Окремо слід виділити складову макроекономічного ризику – інфляційний ризик, який пов’язаний з можливою втратою первісної вартості активів.

Незалежність як один із принципів побудови системи діючого банківського регулювання впливає із правового статусу центробанку і ґрунтується на нормах банківського законодавства.

Таким чином, розгляд нагляду з позиції функції контролю, органів, які мають право проводити даний контроль, а також з позиції методів та інструментів проведення контролю, дозволяє визначити, що в Україні банківський нагляд будуватиметься з урахуванням міжнародних стандартів. Для врахування системного підходу в банківській діяльності та еволюції розвитку банківської системи потрібно обґрунтувати організаційну (інституційну) структуру органу нагляду, а також оцінити адекватність методів та інструментів нагляду сучасному стану банківської системи.

Аналіз рекомендацій Базельського комітету по міжнародному банківському нагляду (Базеля II) доводить, що вони мають рекомендований характер. Таким чином, Базельський комітет не відмовляється і не протидіє врахуванню національних особливостей банківської системи при розробці та запровадженні нових наглядових норм.

Здійснення банківського нагляду сьогодні повинно забезпечуватись якісним, ефективним поєднанням інституційного та методичного механізмів банківського регулювання та нагляду. Сьогодні, на думку автора, повинна формуватись філософія конфідералізму в нагляді.

При визнанні першочергової ролі міжнародного нагляду повинні розвиватись та враховуватись національні особливості банківської системи, фінансових ринків, реальної економіки, а також відбиватись в цілях, функціях та підходах до організації наглядової роботи.

3.3. Розробка методології ризик-орієнтованого нагляду

В попередньому розділі було зазначено, що останньою зміною, внесеною Базельським комітетом в Основні принципи банківського нагляду, є їх орієнтація на оцінку та управління ризиків банків.

Як бачимо, в центрі уваги банківського нагляду за рекомендаціями Базеля II стоїть банк. Однак, на нашу думку, для нормального функціонування економічної системи в першу чергу мають вирішуватись проблеми нівелювання ризиків більш широкого порядку, враховуватись системні наслідки проблем для банкрутств окремих банків, загальносистемні ризики.

Будь-яка виробнича чи підприємницька діяльність потенційно пов'язана з ризиком. Як соціально-економічна категорія ризик являє собою невід'ємну складову виробничих відносин та господарського механізму. В загальному сенсі він трактується як міра можливості настання негативного явища чи певного збігу таких обставин [232].

Ризик-орієнтований нагляд (РОН) – порівняно нова концепція органів банківського нагляду; вона передбачає проведення комплексу заходів щодо упровадження в наглядову практику компонентів аналізу звітності, систем раннього попередження і оцінки системної стійкості банківської системи з метою виділення сфер підвищеного ризику.

Еволюція підходів до появи та розробки сучасних принципів банківського нагляду, запропонованих Базельським комітетом, дає можливість переконатись в поступовій зміні парадигми банківського нагляду, що сьогодні визначається як ризик-орієнтований зі зміщенням акцентів на оцінку внутрішніх ризиків банків та

методів їх управління. Власне визначені категорії є сьогодні основними суб'єктами банківського нагляду.

Так, друга компонента Базеля II базується на чотирьох принципах. Два з них стосуються роботи банку, ще два – процедур взаємодії органу банківського нагляду та суб'єкта регулювання. Ці принципи є фундаментом нової системи банківського нагляду, яка отримала назву «нагляд на основі оцінки ризиків». На відміну від системи нагляду на основі контролю дотримання вимог, нагляд на основі оцінки ризиків приділяє увагу не тільки величині ризику, а й якості систем управління [152].

Однак, на наш погляд, цей підхід є доволі дискусійним. Розробка зазначеної концепції в широких наукових колах починалась з постановки завдання щодо знаходження можливості врахування факторів внутрішнього середовища функціонування банків та зовнішніх по підношенню до останнього факторів.

Так, науковці Гарварду в роботах, присвячених розробці підходів до ризик-орієнтованого нагляду в країнах, що розвиваються, зазначають, що «три аспекти ризик-орієнтованого нагляду є взаємопов'язаними:

- розуміння середовища, в якому працює банк та банківська система;
- розуміння профілю ризику кожного окремого інституту;
- розуміння профілю ризику продуктів, послуг та загальної діяльності банківських інститутів.

Важливо для регуляторів усвідомлювати економічне та політичне середовище, в якому працюють банківські інститути» [348].

Свідомий відхід від зазначених позицій є, на наш погляд, хибним шляхом.

Основна мета ризик-орієнтованого нагляду полягає у використанні методів і інструментів, що дозволяють більш ефективно досягати цілей нагляду в можливо більш стислі терміни і з якнайменшими втратами ресурсів.

З погляду підходів до аналізу банків і банківської системи РОН є не окремим підходом, а принципово новою концепцією. РОН формулює наступні вимоги до проведення дистанційного аналізу:

- орієнтація на реальні ризики банків;
- оцінка системної стійкості банківської системи;
- раннє попередження і виявлення проблем у окремих банків і банківської системи в цілому.

Сучасна структура системи банківського нагляду України передбачає вирішення таких завдань, як визначення стратегії і пріоритетних напрямів розвитку нагляду, розроблення методологічної і нормативної баз банківського регулювання та нагляду; забезпечення безперервного процесу нагляду, починаючи з реєстрації та ліцензування банків, проведення оперативного моніторингу, інспектування, прийняття адекватних заходів щодо стабілізації діяльності банків, робота з проблемними банками і прийняття рішень про їх подальшу діяльність, а також ліквідація банків. Процедури, які використовуються банківським надглядом, спрямовані на запобігання виникненню ризиків у діяльності банків і забезпечення їх стабільності.

Аналіз Основних принципів ефективного банківського нагляду, розроблених Базельським комітетом з питань банківського нагляду, а також розроблених на їх основі Національним банком України Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків» свідчить, що банківський надгляд на сьогодні повинен являти собою надгляд на основі оцінки ризиків. Однак ризик-орієнтований надгляд в зазначених документах розуміється дещо однобічно – як нова концепція органів банківського нагляду, яка передбачає проведення комплексу заходів щодо впровадження в наглядову практику компонентів аналізу звітності, систем раннього попередження і оцінки ризиків лише банків другого рівня банківської системи.

На нашу думку, зазначена концепція залишає поза увагою нагляду цілий ряд інших ризиків, які мають бути враховані.

Узагальнюючи існуючі підходи до визначення ризик-орієнтованого нагляду, пропонуємо наступне бачення: ризик-орієнтований підхід у банківському надгляді передбачає види нагляду, орієнтовані на ризик, що включають в себе оцінку кількісних характеристик та якості управління ризиками як на рівні індивідуального банку, так і банківської системи в цілому, з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи.

Системні наслідки можуть бути пов'язані з окремим банком, що має домінуючі позиції з точки зору структури зобов'язань чи активів банківської системи, обсягах впливу на платіжну систему. Однак, і проблеми окремих невеликих банків можуть призвести до системних проблем внаслідок відповідної поведінки вкладників

що призведе до масового відтоку грошових фондів. Інтернаціоналізація банківської справи ще більше загострює ймовірність виникнення визначених проблем.

Сьогодні банківський нагляд має особливо прискіпливо та динамічно відповідати на зміну зовнішніх та внутрішніх умов функціонування банківських систем модернізацією власних методів та механізмів роботи.

На наш погляд, пріоритетним в цьому напрямку сьогодні є ризик-орієнтований нагляд.

Аналіз банківського законодавства багатьох країн світу, що мають дещо відмінні методичні підходи та організацію наглядової роботи слід виділити спільні риси, що пов'язані, перш за все, з формалізацією мети банківського нагляду. Наглядові органи намагаються виконувати власну роботу з метою забезпечення фінансової надійності банків, підвищення якості управління та захисту інтересів вкладників та кредиторів.

Для досягнення визначених цілей наглядові органи, як правило, контролюють ступінь ризику кожного банку, наявність власних можливостей щодо управління визначеними ризиками, достатність власних ресурсів для збалансування ризику.

Однак складність процесу взаємодії органу банківського нагляду та об'єктів наглядової роботи полягає в тому, що остаточне комерційне рішення в будь-якій комерційній операції приймає правління банку.

Таким чином, завдання наглядового органу повинно бути переведено в площину оцінки кон'юнктури ринку, ділового середовища, в якому працюють банки, оцінки стратегії розвитку та поточної діяльності банку, з посиланням на правові та економічні критерії, оцінку ймовірності та розміру всього комплексу ризиків, пов'язаних з діяльністю окремого банку.

В сучасних умовах побудови ринкових механізмів господарювання в усіх сферах національної економіки особливого значення набуває діяльність центрального банку. Його функціонування в незалежному статусі передбачає можливість регулятивного впливу на діяльність банків. При цьому його дії можуть провокувати як позитивні, так і негативні наслідки для окремих банків. Крім того, кумулятивний ефект взаємодії окремих органів банківської системи може, на нашу думку,

призвести до виникнення нових проявів поведінки окремих елементів банківської системи.

Таким чином, під ризик-орієнтованим наглядом (РОН) пропонується розуміти систему постійного моніторингу та контролю за: 1) загальносистемними ризиками банківської діяльності; 2) ризиками, що формуються у результаті дій (несвоєчасних дій або бездіяльності) НБУ та 3) ризиками, обумовленими діяльністю банків другого рівня, спрямованою на виявлення сфер підвищеного ризику банківської системи та оцінку ефективності здійснених раніше антиризикових заходів.

В такому розумінні ризик-орієнтований нагляд виступає не як окремий підхід до організації наглядової роботи, а принципово нова концепція, в основу якої покладено зазначені нижче основні науково-методичні положення.

1. Основу РОН складає підхід до ідентифікації та структурної декомпозиції ризиків шляхом виокремлення трьох вищевказаних видів ризику (загальносистемного, обумовленого центральним банком, обумовленого банками другого рівня). При здійсненні наглядових процедур слід враховувати ймовірність виникнення ланцюгової реакції між окремими видами ризиків.

2. Ризик-орієнтований нагляд повинен бути спрямований на виявлення певних закономірностей щодо виникнення потенційної небезпеки, визначення ланцюга взаємозв'язків між ризиковими подіями, оцінки взаємозалежності між подіями в ланцюгу, визначення факторів, задіяних у декількох або у всіх ланцюгах розвитку ризиків.

3. Метою РОН повинно стати виявлення потенційних “зон ризику” та раннє попередження кризових явищ у діяльності окремих банків і банківської системи в цілому; відстеження динаміки зміни набору ризиків за певний проміжок часу та якісних змін у ризиках кожного виду; ранжування та ієрархізація виявлених видів ризиків за пріоритетністю, визначення ступеня значущості, чутливості, керованості кожного з них, отримання кількісної оцінки найбільш релевантних ризиків. Результати РОН повинні слугувати базою для подальшої аналітичної роботи в НБУ та прийняття відповідних регулюючих заходів.

4. РОН слід орієнтувати не тільки на існуючі, але й на потенційні ризики банківської діяльності, на ризики з відчутним часовим горизонтом (тобто ті, віднос-

но яких можна спрогнозувати час припинення загрози) і на ризики з невідчутним часовим горизонтом.

5. Здійснення процедур РОН повинно передбачати формування єдиних по всій банківській системі стандартів збору, надання та аналізу інформації, визначення мінімально припустимого та граничного рівнів інформації, визначення критеріїв доцільності збору додаткової інформації.

6. РОН повинен також передбачати формування співставної бази для порівняння всіх видів ризиків банківської діяльності, фіксацію часового горизонту спостереження за ризиками всіх типів.

На нашу думку, стратегію РОН потрібно узгоджувати з загальною стратегією розвитку банківської системи. За результатами РОН можуть бути розроблені рекомендації не тільки щодо внесення змін в стратегію і тактику ризик-менеджменту в банківській системі, але й щодо корегування її стратегічних пріоритетів, загальних напрямків розвитку тощо. Крім того, принциповою є внутрішня збалансованість стратегії нагляду та її узгодженість з ресурсним забезпеченням наглядової діяльності.

Дотримання цих положень визначає необхідність змін не тільки у технологіях, але й у філософії наглядової роботи. Впровадження такого РОН вимагає формування відповідної організаційної структури здійснення наглядової роботи, визначення її бюджету, формування кваліфікованого кадрового складу наглядових органів з можливістю залучення у разі потреби зовнішніх експертних або консалтингових груп.

Застосування авторської концепції ризик-орієнтованого нагляду дозволить: вибірково й диференційовано застосовувати антикризові заходи окремо до кожного виду ризиків; найбільш точно розраховувати витратні характеристики кожного виду ризику; виділяти релевантні ризикові фактори, орієнтуватись на роботу з керованими параметрами ризику й невизначеності, не фокусуючи надлишкову увагу на некерованих параметрах; зменшити розмірність простору кожного окремого виду ризиків; точніше визначати вартісну оцінку початкового й фінального рівнів ризику.

Слід зазначити, що в сучасній вітчизняній та закордонній літературі не існує єдиного підходу до визначення ризику як економічної категорії. В цілому сьогодні можна говорити про умовне існування двох основних напрямів в трактуванні цього поняття.

В межах першого підходу при визначенні ризику виходять в першу чергу із результату події (поразки чи успіху). При цьому ризик розуміється як можливість настання певної негативної події.

В межах другого підходу при визначенні ризику розглядають не результат події, а суть феномену “ризик”. Для цього наукового напрямку характерно розуміти ризик як дію, процес [155].

Розробка концепції банківського нагляду на основі врахування ризиків, притаманних банківській діяльності, не визначає необхідність давати власне визначення ризику. Однак для цілей даного дослідження автором обґрунтована можливість розуміння ризику як ймовірності настання певного (визначеного) негативного явища (події); фактору ризику – як причини (умови) його виникнення; а наслідків ризику – як можливих втрат при настанні ризикової події.

Першочерговим є завдання щодо розробки методології окремих компонентів ризик-орієнтованого нагляду.

3.4. Методичні підходи до оцінки загальносистемних ризиків

Запропонована в межах даного дослідження концепція ризик-орієнтованого нагляду одним з власних напрямків передбачає визначення та передбачення загальносистемних ризиків.

Визначений підхід базується на необхідності врахування синергетичного ефекту, передбачення можливості виникнення реальних та потенційних загроз на рівні всієї системи. Подібні ризики мажуть виникнути внаслідок зміни характеру взаємодії окремих елементів банківської системи, втраті зв'язків між собою, та реакції елементів систем більш високого порядку.

У межах запропонованої концепції ризик-орієнтованого банківського нагляду загальносистемний ризик банківської діяльності визначається як можливість порушення функціональної взаємодії складових елементів банківської системи, внаслідок чого виникає ймовірність виведення її з рівноваги чи взагалі розвалу (колапсу). Наслідки настання ризикової події в цьому випадку проявляються не на рівні окремих банків, а на рівні банківської системи в цілому: зменшується її стійкість до внутрішніх або зовнішніх втручань; порушується системність у взаємодії окремих її ланок; змінюються пропорції у функціонуванні окремих її елементів, що виводить її з рівноважного стану; порушується склад або якість внутрішньосистемних інформаційних та фінансових потоків тощо.

Всі ризики, що провокують появу загальносистемних ризиків, можна умовно поділити на основні групи за напрямками впливу, а також визначити фактори, що спричиняють їх появу. Класифікація загальносистемних ризиків банківської діяльності за групами, перелік ризиків в межах кожної групи, а також фактори виникнення деяких з них наведено в таблиці 3.5.

Джерела системних ризиків в середньо- та довгостроковій перспективі потенційно збільшують навантаження на фінансовий сектор, а тому повинні піддаватись визначенню та оцінці.

При оцінці загальносистемних ризиків доцільно зосередитись на превентивній функції ризику, що визначає заходи, спрямовані на попередження непередбачуваних негативних наслідків, а також на контрольній функції, що обумовлює доцільність безперервного нагляду за процесами, що відбуваються в банківській системі.

Визначенням ідеального набору показників, на основі яких можна абсолютно точно ідентифікувати стан фінансової стійкості банківської системи науковці займаються з часів виникнення перших значних негативних наслідків банківських криз. Напевне, першими в цьому пошуку слід виділити зусилля Федеральної резервом системи США після Великої депресії 1929-1933 років.

Класифікація загальносистемних ризиків банківської діяльності

Група ризиків	Види ризиків	Фактори виникнення ризику
Політичні	Ризик залучення банківської системи до виконання передвиборчих зобов'язань окремих політичних сил; ризик зміни пріоритетів банківської діяльності внаслідок зміни розташування політичних сил в країні; ризик викривлення (асиметрії) інформації усередині банківської системи внаслідок політичної невизначеності тощо	Основними факторами виникнення, наприклад, ризику зміни пріоритетів банківської діяльності внаслідок зміни розташування політичних сил в країні автором запропоновано вважати: зміну політичного устрою, зміну виконавчої або законодавчої влади, зміну загальної стратегії регулювання економіки, зміни зовнішньоекономічної стратегії тощо
Фінансові	Ризик нестачі «довгих» кредитних ресурсів; ризик зміни пріоритетів у розвитку фінансових інновацій банків; ризик виникнення буму кредитування на тлі підвищення інфляції тощо	Основними факторами виникнення, наприклад, ризику нестачі довгих кредитних ресурсів, автором запропоновано вважати: підвищення інфляції, зменшення довіри до вітчизняної банківської системи, що унеможливило доступ банків до отримання довгих ресурсів на світовому фінансовому ринку, зростання зовнішнього боргу країни, дефіцит платіжного балансу, зменшення конкурентоспроможності національного експорту на світових товарних ринках тощо
Правові	Ризик частішої зміни нормативно-правової бази, що регулює діяльність банківської системи; ризик прийняття законодавчими та регулюючими органами рішень, що суттєво змінюють умови роботи банків без надання відповідного часу на пристосування до нових умов роботи тощо	Основними факторами виникнення, наприклад, ризику частішої зміни нормативно-правової бази, що регулює діяльність банківської системи, автором запропоновано вважати: нестабільність політичної ситуації в країні, зміну пріоритетів економічної політики, недосконалість вітчизняної судової системи тощо
Кон'юнктурні	Ризик зміни технологій, форм та параметрів банківської звітності; ризик «тінізації» банківської системи; ризик використання банківської системи для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом; ризик зниження довіри до банківської системи з боку резидентів та нерезидентів тощо	Основними факторами виникнення, наприклад, ризику «тінізації» банківської системи, автором запропоновано вважати: нерозвиненість інфраструктури фінансового ринку; підвищення доларизації економіки; зменшення прозорості банківської звітності; зменшення вимог до ідентифікації фінансового становища кредитора тощо

Однак, діяльність ФРС була спрямована переважно на розробку інституційних механізмів захисту фінансових ринків та їх учасників. До таких нововведень з боку ФРС слід віднести закріплення законодавством розмежування між інвестиційною та депозитно-кредитною діяльністю кредитних установ (Закон Гласса-Стігала), а також створення Федеральної корпорації страхування депозитів США, що і сьогодні є одним з вирішальних чинників забезпечення стійкої діяльності банківської системи США.

Однак перші спроби застосування наукового підходу до оцінки та попередження банківських криз почали проводитись в другій половині ХХ сторіччя.

Дослідження показників, що максимально точно вказують можливість та час виникнення банківських криз, походились декілька десятиріч провідними економістами в різних країнах світу. Їх можна умовно поділити на чотири групи (покоління).

Моделі першого покоління (наприклад, Mishkin, 1978) виникли на базі дослідження наслідків Великої депресії в США. Вони ґрунтуються на положенні, що макроекономічна ситуація впливає на поведінку боржників та кредиторів банку, що призводить до закриття фінансових інститутів. Так, Calomiris та Mason (1997), використовуючи факти Чикагської банківської паніки, аналізують частоту контагіозного ефекту на інші інститути, що є наслідком відтоку депозитів. Проте вони не довели, що такий ланцюговий ефект може призвести до банкрутства або розвалу всієї системи.

Моделі другого покоління фокусуються на поведінці кредиторів банку та розглядають банківські кризи як самовиникаючі процеси, називаючи такий ефект «плями на сонці». Diamond and Dybvig (1983) стверджували, що банківські кризи не пов'язані із діловими циклами. Навпаки, несподівані зміни в очікуваннях кредиторів можуть призвести до кризи. Так, Gorton (1988) спростував випадковість масового відтоку депозитів. Використовуючи довгострокові ряди даних статистики США, він дослідив систематичний зв'язок між відтоком банківських депозитів та спадом виробництва, який змушує кредиторів змінювати власне очікування, передбачення ризику.

Моделі третього покоління викривають роль циклів зростання та занепаду економічної активності. Gavin and Hausman (1996) присвятили дослідженню цієї моделі декілька робіт. Інші дослідники, такі як Hardy та Pazarbaşıoğlu (1998), Demirguc-Kunt та Detragiache (1999), та Європейський центральний банк (2005), підтверджували ці дослідження. На противагу моделям другого покоління банківські проблеми тут, перш за все, пов'язані із активною стороною балансу банків. Протягом періоду економічного підйому банки схильні до збільшення кредитів під заставу нерухомості чи іншого майна, що має зростати в ціні, чим підтримують бум кредитування. Несподіване зниження вартості ціни активів спонукає до бажання банків повернути свої кредити. Відповідно, кредитна паніка впливає на зниження економічної активності. Моделі третього покоління використовують прогностичні макропоказники як випереджаючі індикатори. Зазвичай вони не враховуються для оцінки інституційного середовища, в якому працюють фінансові інститути.

Моделі четвертого покоління покликані ідентифікувати особливості інституційного середовища, які є основою для виникнення макроекономічних дисбалансів, які, в свою чергу, можуть призвести до банківських проблем. Ці моделі звертають увагу на роль бюрократії, захист акціонерів та прав кредиторів, норми законів, силу контрактів, професійність регулятивної та наглядової політики, схеми захисту депозитів та соціального середовища. Система раннього попередження банківських криз, що враховує інституційне середовище, була розроблена Demirguc-Kunt та Detragiache (1998). Hutchinson та McDill (1999), Eichengreen та Arteta (2000), та Hutchinson (2002) розширили кількість інституційних змінних в своїх дослідженнях. Beck, Demirguc-Kunt, and Levine (2005) додатково розглядають концентрацію банківської індустрії у вивченні банківських криз, в той час як Barth, Caprio, and Levine (2004) беруть за основу роль банківського регулювання та нагляду. Чинники, на підставі яких можна зробити припущення щодо можливості виникнення певних подій в банківській системі, не є стабільними та єдиними для всіх економік. Demirguc-Kunt and Detragiache (2005), Barth, Caprio, and Levine (2004) надали статистичне обґрунтування, що сильна регулятивна основа підтримує фінансову стійкість. Нещодавні дослідження Das, Quintyn, and Chenard (2005)

знайшли деякі підтвердження, що країни з високою якістю політики фінансового сектора краще витримують макроекономічний тиск у випадку кризи.

Останні дослідження Gorr та інших (2004) запропонували ринково-орієнтовані індикатори, такі як часові розриви криз або спред субординованих боргових зобов'язань, як індикатори раннього попередження банківських проблем на мікрорівні. Fox (2005) запропонував матрицю систематизації ризику, яка ілюструє зв'язок між індикаторами банківської системи, що базується на середніх індивідуальних рейтингах Fitch's та набором макропруденційних індикаторів, що визначає нестабільні відхилення цін на активи від загального тренду та кредитної активності.

Так, дослідження еволюції економетричних моделей банківських криз третього та четвертого покоління (табл. 3.6) підтверджує визначені вище тези, а також те, що дослідження можливості виникнення ризиків на рівні банківської системи мають розглядатись в контексті макроекономічних тенденцій.

Таблиця 3.6

Ключові показники в дослідженнях банківський дисбалансів

Показники		Hardy and Pazarbaşıoğlu (1998) [19]	Demirgüç-Kunt and Detragiache (1998) [20]	Demirgüç-Kunt and Detragiache (1999)[22]	Hutchinson and McDill (1999) [24]	Eichengreen and Arteta (2000)[23]	Hutchinson (2002) [24]	Demirgüç-Kunt and Detragiache, 2005[24]	Barth, Caprio, and Levine (2004) [24]	Європейський центральний банк (2005) [24]
Макропоказники	ВВП, реальний	*	*	*	*		*	*		
	Реальні відсоткові ставки	*	*	*			*		*	
	Інфляція	*	*	*			*		*	
	Зміни в умовах торгівлі		*							
	M2/резерви		*	*		*				
	Динаміка кредитів		*	*	*	*	*	*		
	Внутрішній кредит приватному сектору/ВВП	*	*							*
	Реальний обмінний курс	*								
	Імпорт	*								
	Процентні ставки						*			

Показники		Hardy and Pazarbaşıoğlu (1998) [19]	Demirgüç-Kunt and Detragiache (1998) [20]	Demirgüç-Kunt and Detragiache (1999)[22]	Hutchinson and McDill (1999) [24]	Eichengreen and Arteta (2000)[23]	Hutchinson (2002) [24]	Demirgüç-Kunt and Detragiache, 2005[24]	Barth, Caprio, and Levine (2004) [24]	Європейський центральний банк (2005) [24]
Інституціональні	Темпи зростання виробництва					*				
	Бюджетний профіцит					*				
	ВВП на душу населення		*					*		
	Депозити банків/ВВП	*								
	Зовнішній борг/ВВП		*							
	Рівень дивідендів в банківському секторі									*
	Банківські кредити до небанківських депозитів									*
	Темпи зростання ВВП на душу населення									*
	Ціни на власність резидентів									*
	Індекс фондового ринку				*					
	Модель ОЕСД	*			*					
	Концентрація промисловості							*		
Інституціональні	Модель страхування депозитів		*		*					
	Незалежність центрального банку				*					
	Лібералізація				*	*	*			
	Індекс морального ризику							*	*	
	Індекс диверсифікації								*	
	Уряд							*		
	Виконання контрактів							*		
	Оприлюднення звітності							*		
	Регулювання капіталу								*	
	Відкриття банків та реструктуризація активності						*	*	*	
	Власність							*	*	
	Економічна свобода							*		
	Банківська свобода							*		
Інституційне середовище							*			

Подібні моделі мають дуже важливе значення для агентів банківського нагляду. Однак єдиної та ясної домовленості в літературі стосовно набору показників, які можна вважати випереджаючими індикаторами банківських проблем, не досягнуто.

І оскільки ми стверджуємо, що банківська система є інтегрованою до національної економічної системи, і у функціонуванні цих систем прослідковується реалізація принципу когерентності, то доцільним є об'єднання двох підходів до вивчення банківської системи: мікрорень – банківська система і її функціонування як закритої системи, та макрорівень – макроекономічні показники.

Такий підхід може бути застосовано і для побудови системи оцінки загальносистемних ризиків чи ступеня їх потенційного впливу на банківську систему.

На наш погляд, принциповим є можливість здійснення оцінки визначених параметрів самими учасниками цієї системи, тобто банками.

Основу нової системи оцінки індикаторів розвитку банківської системи може скласти запроваджена нещодавно в Національному банку України методика опитування щодо ділових очікувань підприємств.

Такі опитування проводяться Центральними банками в таких країнах, як: Канада, Німеччина, Японія, Ірландія, Франція, Великобританія, Австрія, Польща, Росія, Білорусь.

Новим підходом з точки зору сучасних методик банківського нагляду є якісна оцінка визначених показників, окреслення тенденцій розвитку окремого показника чи групи показників.

На підставі балансу відповідей визначаються загальні тенденції.

Метою щоквартальних опитувань ділових очікувань підприємств є забезпечення суспільства якісними аналітичними та прогностичними даними про економічну кон'юнктуру підприємств та фінансово-економічний розвиток регіонів.

Результати опитувань враховуються Національним банком України при формуванні грошово-кредитної політики, є джерелом інформації про поточні мікроекономічні процеси та основні чинники впливу на поведінку суб'єктів господарю-

вання, зокрема на інвестиційну активність, дозволять розбудувати нові інструменти аналізу та прогнозування економічної динаміки [298].

Ми пропонуємо використовувати відповідну методіку для організації опитування другого рівня банківської системи України з метою аналізу основних тенденцій на ринку банківських послуг. Ця система має будуватись на методах дослідження якісних параметрів попиту та пропозиції кредитних ресурсів. Оцінка якісних параметрів дасть можливість доповнити, а в деяких випадках пояснити сформовані на певний часовий зріз кількісні дані. З метою моніторингу подібних параметрів респондент є важливим джерелом інформації для всебічної оцінки:

- 1) факторів, що визначають попит та пропозицію кредитних ресурсів;
- 2) ризиків, що враховуються банками при розгляді кредитних заявок;
- 3) очікувань розвитку ринку кредитування;
- 4) політики ціноутворення й нецінових параметрів, що враховуються при видачі кредитів (застава, максимальна сума кредитної лінії, строки і т.д.);
- 5) політики керування ризиками;
- 6) дивідендної політики комерційних банків;
- 7) конкурентного середовища;
- 8) потенціалу банківської системи.

Обстеження надасть необхідну інформацію для аналізу кількісних параметрів ринку, факторів, що визначають фінансову стійкість, а також може враховуватися при прийнятті рішень в грошово-кредитній політиці і прогнозуванні.

Метою опитування має бути оцінка зміни попиту та пропозиції кредитних ресурсів, систем керування ризиками, адекватності законів державного регулювання банківського сектора, а також реалізації принципів банківського нагляду. У ході дослідження повинні аналізуватися дані, необхідні для аналізу системи банківських взаємозв'язків, проведення стрес-тестингу й оцінки індикаторів фінансової стійкості.

Цільова група респондентів, частота проведення опитування, структура анкети має визначатись і зможе змінюватись в залежності від поточних завдань та тенденцій банківської системи, що мають бути досліджені.

Однак узагальнення отриманої від респондентів інформації має здійснюватися органами банківського нагляду. Вони ж повинні формувати оглядові матеріали та розсилати їх респондентам.

Організація зворотного зв'язку є одним із інструментів забезпечення дії цієї системи.

Результати дослідження, на наш погляд, доцільно оцінювати шляхом розрахунку «чистої процентної маржі».

$$S \equiv \frac{\sum_{p=1}^n A_p}{\sum_{p=1}^n A_p + \sum_{g=1}^n A_g} \times 100\% - \frac{\sum_{g=1}^n A_g}{\sum_{p=1}^n A_p + \sum_{g=1}^n A_g} \times 100\%, \quad (3.1)$$

де S – чиста процентна маржа, %;

A_p – кількість респондентів, що відзначили «збільшення» («пом'якшення») параметра, одиниць;

A_g – кількість респондентів, що відзначили «зменшення» («жорсткість») параметра, одиниць.

При цьому позитивне значення свідчить про тенденцію росту (жорсткості), негативне значення – про зниження (пом'якшення) параметра.

Наприклад, із 100 банків, що взяли участь в опитуванні, 40 визначили загальну тенденцію до збільшення попиту на кредити, 60 – до зниження попиту на кредити. Відповідно, чиста процентна маржа дорівнює при цьому -20% , що фактично відповідає очікуваним тенденціям до незначного зменшення кредитної активності банків.

Відносно факторів попиту та пропозиції обчислюються середні значення привласнених рангів по кожному фактору.

Результати також будуть оцінені за допомогою «індексу дифузії», який є агрегованим показником, що відображає думку респондентів. Шкала значень індексу варіює від -100 до 100% . Значення індексу, що дорівнює нулю, показує, що

думка респондентів про поточну ситуацію не змінилася в порівнянні з минулим дослідженням. Коли думка респондентів міняється в позитивну або негативну сторону, то це відбивається на результатах відповідно у бік збільшення/зменшення, пом'якшення/жорсткості. Дані для індексу розраховуються за наступною формулою:

$$Id \equiv (Pk + Pn \times 0,5) - (Zk + Zn \times 0,5), \quad (3.2)$$

де Ld – індекс дифузії;

Pk – відсоток респондентів, що відповіли «посилилось значно», %;

Pn – відсоток респондентів, що відповіли «посилилось незначно», %;

Zk – відсоток респондентів, що відповіли «пом'якшилось значно», %;

Zn – відсоток респондентів, що відповіли «пом'якшилось незначно», %.

Узагальнена інформація щодо результатів опитування банків України повинна в агрегованому вигляді, без деталізації, розповсюджуватись по всім банкам, що брали участь в опитуваннях. Це дасть можливість оцінити загальні перспективи розвитку банківського сектора економіки в контексті макроекономічних тенденцій та визначити пріоритети розвитку в конкурентному середовищі.

Для органів банківського нагляду Національного банку України така інформація має стати випереджаючими індикаторами розвитку загальносистемних ризиків.

Крім того, вирішуючи проблему визначення методики оцінки системних ризиків банківської діяльності, що існують у світовій практиці, на наш погляд, слід приділити увагу методичному підходу, запропонованому агентством Fitch. Відповідно до визначеної методології уразливість банківських систем оцінюється на підставі моніторингу як макроекономічних факторів, так і специфічних факторів, що визначають якість банківської системи. На основі розрахунку визначених напрямів дослідження пропонується побудова матриці загальносистемних ризиків.

Однак, на наш погляд, описаний підхід не може складати концептуальну основу наглядової роботи за загальносистемними ризиками банківської діяльності, а може бути використаний як «технологія перехідного етапу».

За умови принципового реформування системи банківського нагляду в Україні, на наш погляд, оцінку загальносистемних ризиків для цілей наглядової діяльності запропоновано здійснювати наступним чином:

$$R_i^s = \sum_{j=1}^J F_j^{s,i} \cdot P(F_j^{s,i}) \pm \Delta R_i^s(S) \pm \Delta R_i^s(NBU) \pm \Delta R_i^s(B_{II}), \quad (3.3)$$

де R_i^s – кількісна кумулятивна оцінка i -го виду загальносистемного ризику банківської діяльності; $F_j^{s,i}$ – кількісна оцінка j -го фактору, що обумовлює виникнення i -го виду загальносистемного ризику банківської діяльності; J – загальна кількість факторів, що обумовлюють виникнення i -го виду загальносистемного ризику банківської діяльності; $P(F_j^{s,i})$ – ймовірність виникнення j -го фактору, що обумовлює виникнення i -го виду загальносистемного ризику банківської діяльності; $\Delta R_i^s(S)$, $\Delta R_i^s(NBU)$, $\Delta R_i^s(B_{II})$ – відповідно сукупний приріст (зменшення) кількісної оцінки i -го виду загальносистемного ризику банківської діяльності внаслідок кумулятивної дії інших видів загальносистемних ризиків, ризиків, що формуються НБУ, та ризиків, що формуються банками 2-го рівня (розраховується з урахуванням ймовірності одночасного прояву негативних подій).

Логіка побудови продемонстрованого вище підходу полягає в наступному. На думку автора, застосування системного підходу до здійснення наглядової роботи за ризиками банківської діяльності обумовлює не тільки відокремлений аналіз кожного самостійного виду ризику, а оцінку також сукупного рівня ризику у всій системі за рахунок кумулятивного ефекту (ефекту синергії, ефекту ланцюгової реакції). Сутність цього ефекту автор вбачає в тому, що настання кожного виду ризику в якомусь одному елементі банківської системи завдяки його причинно-наслідковим зв'язкам з іншими її елементами спричиняє появу інших видів ризику, що зменшує або збільшує негативні наслідки досліджуваного виду ризику, відповідно до чого змінюється сукупний рівень ризику для всієї системи в цілому. Іншими словами, прояв одного виду загальносистемного ризику, скоріш за все, спровокує появу цілого ряду інших ризиків (загальносистемних, ризиків, що формуються НБУ та банками 2-го рівня), причому якщо декілька ризикових подій відбудеться одночасно, то сукупні негативні наслідки від досліджуваного виду зага-

льносистемного ризику можуть як збільшитися, так і зменшитися внаслідок взаємного нівелювання окремих їх проявів.

Кількісна оцінка ймовірності виникнення кожного виду ризиків здійснюється: відносно ризиків, що є систематичними та мали місце в попередніх періодах – на основі статистичного аналізу (оцінка об'єктивної ймовірності); відносно ризиків, що характеризуються відсутністю статистичної вибірки – із застосуванням експертних оцінок (оцінка суб'єктивної ймовірності). Достовірна кількісна оцінка загальносистемних ризиків банківської діяльності є вкрай складною багатофакторною проблемою, що входить до компетенції системного аналізу. Для одержання кількісної оцінки цього ризику необхідний досить потужний інструментарій у вигляді комплексів розрахункових програм, що спираються на бази даних і накопичену інформацію про можливі сценарії змін у функціонуванні банківської системи. При цьому варто пам'ятати, що будь-яка кількісна оцінка відображає лише величину передбачуваного ризику, реальна ж його величина стає відомою тільки при фактичному настанні ризикової події.

3.5. Методичні підходи до оцінки ризиків НБУ

Центральний банк на сьогодні є ключовим елементом банківської системи в країнах з ринковою економікою. Позиція центрального банку визначає загальні процеси розвитку економіки, політичної ситуації в країні, рівня впровадження ринкових механізмів.

Як визначалось у другому розділі, незалежно від того, належить чи ні капітал центрального банку державі, історично між банком і урядом складаються тісні зв'язки. Уряд зацікавлений у надійності центрального банку з огляду на особливу роль останнього в проведенні економічної політики уряду.

Однак тісні зв'язки з державою не означають, що уряд може безмежно впливати на політику центрального банку. Незалежно від належності капіталу центрального банку є юридично самостійним. Значний ступінь незалежності центрального

банку є необхідною умовою ефективності його діяльності, яка часто вступає в протиріччя з короткостроковими цілями уряду. В той же час незалежність центрального банку від уряду має відносний характер в тому розумінні, що економічна політика не може бути успішною без чіткого погодження і тісної взаємодії її основних елементів: грошово-кредитної і фінансової політики [32].

Статус і принципи діяльності Національного банку України визначені у Конституції – основному законі держави. Статті, що стосуються функціонування Національного банку, вміщені у двох розділах, присвячених законодавчій та виконавчій владі. Це не випадково, оскільки мова йде про центральний банк держави, що очолює її національну фінансово-кредитну систему. За своїм правовим статусом НБУ є однією найважливіших інституцій держави, не входячи при цьому до жодних гілок влади.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Центральний банк, посилаючись на Конституцію, повинен підтримувати економічну політику уряду, доки вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці.

Умовно сферу дій НБУ можна поділити на дві частини:

- економічна політика країни й уряду в цілому (участь у розробках, обговоренні та реалізації економічної політики і програм уряду);
- сфера безпосередньої діяльності банку: гроші, кредит, капітал, цінні папери, іноземна валюта та інші цінності [2].

Національний банк згідно зі статтею 42 Закону України «Про Національний банк України» та для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції терміном на 5 років;

- 3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;
- 4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;
- 5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;
- 6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;
- 7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали і камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;
- 8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;
- 9) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності;
- 10) видає гарантії і поруки відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;
- 11) веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарахування відсотків;
- 12) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;
- 13) веде особові рахунки працівників Національного банку;
- 14) веде рахунки міжнародних організацій;
- 15) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду.

Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.

Національний банк має право встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції) [225].

Перелік операцій, які здійснює Національний банк України, доводить факт, що центральний банк може самостійно провокувати певні ризики, а, отже вивчення цих ризиків є необхідним з точки зору забезпечення дієвості системного підходу.

Незалежність банківського нагляду в цьому сенсі може забезпечити можливість подолання потенційного конфлікту інтересів між цілями грошової політики та нагляду. Усунення надмірної концентрації повноважень в рамках центрального банку дасть можливість додатково залучити до об'єктів нагляду і Національний банк України, що, в свою чергу, повинно, на думку авторів, визначити додаткові системні проблеми в розвитку вітчизняного банківництва.

Натомість, система оцінки та управління ризиками в центральних банках, в тому числі і в НБУ, практично нерозвинута, що відбувається внаслідок: по-перше, забезпеченості високоліквідними активами, що суттєво знижує ризик невиконання зобов'язань; по-друге, низького рівня прозорості монетарної політики та діяльності Національного банку; по-третє консерватизму НБУ, що проявляється в обмеженій спроможності пасивного моніторингу ризиків в рамках окремих підрозділів. Слабкість ризик-менеджменту в центральних банках обмежує їхні можливості в оперативному та поточному управлінні ліквідністю банківської системи.

Національний банк України, як і більшість центральних банків світу, може вдаватись до проведення квазіфіскальних операцій, які за своєю природою несуть загрозу для ефективного виконання грошово-кредитної політики. Таким чином, діяльність центральних банків може нести ризики в тому числі і для всієї системи і навіть для систем більш високого порядку.

Квазіфіскальні операції можуть здійснюватись не тільки центральним банком, а й іншими державними фінансовими інститутами і нефінансовими державними інститутами. Такі операції можуть використовуватись урядом в якості альтернативи прямим фіскальним заходам і будуть призводити до подібного економічного ефекту незалежно від того, в якому секторі вони проводились [321, с. 13].

На практиці доволі складно ідентифікувати та кількісно оцінити квазіфіскальні операції центрального банку. Вони можуть включати себе операції, пов'язані з пільговим кредитуванням чи систему множинності обмінних курсів. На практиці пільгове кредитування фінансових інститутів або підприємств здійснюється на запит уряду чи парламенту. Різниця між відсотковими ставками за такого роду кредитами та середньоринковими, по суті, є квазіфіскальними операціями центральних банків.

Міжнародний валютний фонд виділяє декілька видів квазіфіскальних операцій (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Види квазіфіскальних операцій

Операції, пов'язані з фінансовою системою	Надання кредитних ресурсів на пільгових умовах: директивно встановлені процентні ставки; преференції в переобліку векселів; надання кредитних ресурсів баз відповідного забезпечення; гарантування кредитів. Невиконання резервних вимог. «Рятівні» операції
Операції пов'язані з системою обмінних курсів	Множинність обмінних курсів. Імпортні депозити. Депозити для купівлі іноземних активів. Гарантування обмінного курсу. Пільгове страхування обмінного курсу
Операції пов'язані з сектором комерційних підприємств	Надання ресурсів за ставкою нижче середнього. Обслуговування соціальних програм. Ціноутворення, що має за мету отримання бюджетних доходів

Джерело: IMF [2001], р.29.

Безперечним є факт внесення значних негативних наслідків для фінансових ринків, неефективного розміщення ресурсів та порушення дієвості ринкових механізмів господарювання. При цьому участь в таких операціях центральних банків може призвести до непередбачуваних загроз порушення макроекономічної стабільності, ставить під загрозу якісне та адекватне виконання центральним банком

визначеної грошово-кредитної політики, оскільки зростаючі потоки ліквідності можуть, в першу чергу, загрожувати підтримці цінової стабільності.

Наведений приклад ще раз доводить факт доцільності здійснення відокремленого нагляду за ризиками, що формуються у зв'язку з діяльністю Національного банку України незалежним і незаангажованим власною організаційною підпорядкованістю банківським наглядом.

Найбільш яскравим прикладом слабкості ризик-менеджменту в межах центрального банку є провал стабілізаційного кредитування Банку Росії в 1998 році. Недооцінка доцільності розвитку та запровадження оцінки ризиків центрального банку, на нашу думку, є стратегічною помилкою монетарної влади.

В сучасній науковій закордонній літературі проблема ризик-менеджменту активно вивчається при підтримці аудиторів та дослідників. Найбільш активно ризик-менеджментом займаються в управлінні міжнародними резервами. Зокрема, широку популярність отримала робота спеціалістів Європейського центрального банку, Банку міжнародних розрахунків та Університету штату Пенсільванія (США) щодо стандартизації управління міжнародними резервами [291].

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років спеціалісти МВФ активно вивчали фінансову стійкість, незалежність центрального банку та його потреби у власному капіталі [309].

Однак більшість операцій центрального банку, зокрема, операції на внутрішньому ринку, сьогодні не вивчаються.

На нашу думку, завдання банківського нагляду щодо проведення контролю за діяльністю центрального банку повинні розроблятися та впроваджуватися поетапно.

На першому етапі мова повинна йти про розробку якісної класифікації ризиків, що можуть провокуватись діяльністю монетарної влади.

Другий етап має присвячуватись розробці заходів контролю ризиків центрального банку.

Третій етап доцільно присвятити розробці інструментів активного управління визначеними видами ризиків.

Важливим завданням, що потребує вивчення та розробки, є запровадження дієвих інструментів управління ризиками. При цьому, на наш погляд, доцільно визначити основні «опори» управління ризиків в центральному банку. Серед останніх, на наш погляд, слід вирізняти: ризик контрагентів, ризик забезпечення, система лімітів, що має визначати критичний рівень чистих (відкритих) позицій по інструментам та контрагентам.

До загальних закономірностей, що обумовлюють розвиток системи ризик-менеджменту в центральному банку, слід виділити:

- центральні банки не визначають ліміти на контрагентів по строковим операціям і не обмежують позиції по емітентам, зобов'язання яких приймаються в забезпечення;
- вартість забезпечення розраховується виходячи із щоденних чи щотижневих ринкових цін;
- активи оцінюються згідно з номіналом з дисконтом, тобто концепція “справедливої вартості”, як правило, не застосовується;
- до емітентів та позичальників, зобов'язання яких приймаються центральним банком для забезпечення, встановлюються мінімальні вимоги до рейтингу, що надаються агентствами Standard & Poor's и Moody's (як правило, не нижче суверенного рейтингу) [305].

В цілому, на наш погляд, слабкість ризик-менеджменту в центральних банках не дозволяє їм якісно управляти ліквідністю банківського сектора. Застосування методів оцінки та управління кредитним ризиком центрального банку дасть можливість збільшити обсяги рефінансування та більш оперативно приймати рішення.

Щодо фінансових ризиків слід зазначити, що вони особливо нерівномірно розподіляються по грошово-кредитним інструментам. Недослідженими залишаються вимірювання ступеня кредитного ризику в залежності від строків кредитування (короткостроковими, середньостроковими та довгостроковими інструментами). Так, в загальному випадку, операції по наданню короткострокової ліквідності мають значно нижчий рівень ризику, ніж кредити центрального банку, що надаються строком від півроку до року.

Аналіз проблем, що виникали у центральних банках країн Африки, Європи, Латинської Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону протягом 1980-х та 1990-х років, у переважній більшості були пов'язані з регулюванням ліквідності банківського сектора.

Серед найбільш вагомих причин збитків слід виділити:

- значні валютні борги уряду та ліквідованих банків внаслідок девальвації або знецінення національної валюти;
- викуп у банків проблемних активів;
- зростання вартості чистих іноземних зобов'язань центрального банку після девальвації або знецінення національної валюти;
- недооцінка гарантій в іноземній валюті;
- помилки в прогнозуванні валютного ризику при нарощуванні іноземних зобов'язань центральним банком;
- проведення валютних операцій на неринкових засадах;
- неконтрольовані адміністративні витрати.

В багатьох випадках фінансові витрати центрального банку досягали в середньому до 10 % ВВП (максимум зафіксовано в Нігерії в 1989 р. – мінус 14 % ВВП). Найбільші витрати виникають у центрального банку при падінні курсу національної валюти, масових операціях субсидіювання, а також під час реструктуризації банківського сектора, коли центральний банк вимушений взяти на себе зобов'язання приватного сектора.

З метою уникнення значних фінансових проблем, на наш погляд, доцільно дотримуватись наступних рекомендацій:

- створення незалежного структурного підрозділу, який займатиметься оцінкою та розробкою заходів щодо управління ризиками, які формуються внаслідок діяльності (чи бездіяльності) Національного банку України.
- розробка системи лімітів, які б обмежували обсяг кредитування та кредитного ризику;
- розробка та впровадження процедур ризик-менеджменту;

- зняття з центрального банку завдань, не пов'язаних з грошово-кредитними функціями;
- відповідальність уряду за квазіфіскальні втрати центрального банку.

На нашу думку, в будь-якій банківській установі, в тому числі, Національному банку України, повинні існувати вимоги до оцінки ключових ризиків. Відповідні вимоги повинні діяти в межах системи зовнішнього контролю, тобто незалежного органу банківського нагляду

Під ризиками, що формуються НБУ, на нашу думку, слід розуміти ймовірність виникнення кризової ситуації в грошово-кредитній сфері національної економіки внаслідок необґрунтованих, не виправданих дій (операцій) Національного банку.

Спираючись на основні принципи системного підходу до організації банківської діяльності, автором доведено доцільність встановлення вимог до оцінки основних ризиків Національного банку України та вимог до системи управління ними. Ризики, що можуть бути спровоковані діяльністю НБУ, подано в таблиці 3.8.

Необхідно розробити методичне та нормативне забезпечення оцінки та управління ризиками НБУ, оскільки це дасть можливість не тільки запобігти виникненню негативних ланцюгових реакцій в економіці, але і більш ефективному проведенню грошово-кредитної політики. Наприклад, якісна оцінка кредитних ризиків на основі факторного аналізу дасть можливість розширювати обсяги операцій рефінансування.

Крім того, наглядова робота за діяльністю НБУ може будуватись на розробці певних лімітів за окремими операціями, що також буде створювати захисний бар'єр в діяльності НБУ.

Основною формою звітності Національного банку України є його баланс, який в агрегованому вигляді дає можливість визначити напрями нагляду за ризиками НБУ.

Доведено, що якщо основні статті балансу НБУ і є його основними інструментами (як чисті міжнародні резерви, кредити банкам тощо), які взаємопов'язані, то і вимірювання та аналіз ризиків за діяльністю НБУ повинні будуватись з ураху-

ванням балансової totoжності на основі комплексних методик вартісної оцінки ризиків.

Таблиця 3.8

Класифікація ризиків, пов'язаних з діяльністю НБУ

Групи ризиків	Види ризиків
Фінансові ризики	<p>Ризики, що виникають внаслідок формування певної структури активів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування недиверсифікованої структури золотовалютних резервів; - пов'язаний із рівнем диверсифікації сформованого портфеля цінних паперів нерезидентів; - пов'язаний з обслуговуванням низьколіквідних державних цінних паперів; - пов'язаний з обслуговуванням внутрішнього державного боргу
	<p>Ризики, що виникають внаслідок формування певної структури зобов'язань:</p> <ul style="list-style-type: none"> - втрати цінової стабільності; - коливання сеньйоражу; - втрати стійкості валютного курсу» - зміни стави рефінансування
Операційно-технічні ризики	Ризик виникнення порушень у функціонуванні системи безготівкових розрахунків
	Ризик виникнення порушень при здійсненні еквайрингу
	Ризик виникнення порушень у функціонування системи міжбанківських розрахунків
	Ризик виникнення несанкціонованого доступу до інформаційно-обчислювальної мережі передачі інформації
Ризик погіршення репутації	Ризик виникнення фінансових зловживань при проведенні операцій із золотовалютними резервами
	Ризик невиконання зобов'язань перед міжнародними фінансовими установами
	Ризик зниження рівня кадрового забезпечення в Національному банку України

Так, наприклад, резервні гроші є основною статтею зобов'язань Національного банку України, а нагляд за їх структурою, динамікою та оцінкою факторів відіграють основну роль в нагляді за грошовою сферою та грошово-кредитною політикою.

Отже, емісійний ризик (ризик зміни обсягу резервних грошей в економіці) повинен визначатись сумою оцінки впливу факторів.

$$EP = Pnfa + Pncg + Pcd + Pcps + Poin, \quad (3.4)$$

де EP – емісійний ризик;

$Pnfa$ – ймовірність впливу на розмір резервних грошей чистих іноземних активів;

$Pncg$ – ймовірність впливу на розмір резервних грошей чистих вимог до органів держуправління;

Pcd – ймовірність впливу на розмір резервних грошей вимог до банків 2-го рівня;

$Pcps$ – ймовірність впливу на розмір резервних грошей вимог до приватного сектора;

$Poin$ – ймовірність впливу на розмір резервних грошей інших статей (прибутки/збитки НБУ).

Ризик резервних грошей дорівнює сумі поточних вартостей основних складових балансового обмеження. Відповідно, чим нижчим є приведена вартість по відношенню до реально поточної, тим ймовірнішим є зниження обсягу грошей в наступний період. І навпаки. Крім того, за формулою, запропонованою для оцінки загальносистемних ризиків, можна оцінити кумулятивний вплив всіх факторів на обсяг резервних грошей.

Оскільки Національний банк не має повного контролю над розміром резервних грошей в економіці (найбільший вплив та контроль він має над перемінною, що визначає фінансові вимоги до банків 2-го рівня), відповідно, завдання банківського

нагляду полягає в запровадженні якісного нагляду за іншими факторами, по відношенню до яких НБУ здатен реалізувати компенсаційні заходи.

Комплексна система управління ризиками в НБУ повинна здійснюватись та розробляти на постійній консолідованій основі в порядку, що має визначатись відповідними нормативними документами. Результати нагляду за ризиками НБУ повинні враховуватись при визначенні потенційних загроз фінансовій стабільності банківської системи, надаватись НБУ як рекомендації щодо корегування окремих параметрів операційної роботи, грошово-кредитної політики тощо.

Висновки до розділу 3

Розробка практичних рекомендацій щодо формалізації та обґрунтування методологічних засад ризик-орієнтованого нагляду дала можливість сформулювати наступні висновки та практичні рекомендації:

1. Основні принципи банківського нагляду, розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду, мають рекомендаційний характер. Враховуючи висловлені в них зауваження та підходи до побудови наглядової роботи, кожна країна повинна враховувати національні особливості та умови розвитку власних банківських систем.

2. Ризик-орієнтований нагляд слід розуміти як систему постійного моніторингу та контролю за: 1) загальносистемними ризиками банківської діяльності; 2) ризиками, що формуються у результаті дій (несвоєчасних дій або бездіяльності) НБУ та 3) ризиками, обумовленими діяльністю банків другого рівня, спрямованою на виявлення сфер підвищеного ризику банківської системи та оцінку ефективності здійснених раніше антиризикових заходів.

3. Основу РОН складає підхід до ідентифікації та структурної декомпозиції ризиків шляхом виокремлення трьох вищевказаних видів ризику (загальносистемного, обумовленого центральним банком, обумовленого банками другого рівня). При здійсненні наглядових процедур слід враховувати ймовірність виникнення ланцюгової реакції між окремими видами ризиків.

4. У межах запропонованої концепції ризик-орієнтованого банківського нагляду загальносистемний ризик банківської діяльності визначається як можливість порушення функціональної взаємодії складових елементів банківської системи, внаслідок чого виникає ймовірність виведення її з рівноваги чи взагалі розвалу (колапсу). Наслідки настання ризикової події в цьому випадку проявляються не на рівні окремих банків, а на рівні банківської системи в цілому: зменшується її стійкість до внутрішніх або зовнішніх втручань; порушується системність у взаємодії окремих її ланок; змінюються пропорції у функціонуванні окремих елементів, що виводить її з рівноважного стану; порушується склад або якість внутрішньосистемних інформаційних та фінансових потоків тощо.

5. Застосування системного підходу до здійснення наглядової роботи за ризиками банківської діяльності обумовлює не тільки проведення відокремленого аналізу кожного самостійного виду ризику, а й оцінку сукупного рівня ризику у всій системі, який виникає за рахунок кумулятивного ефекту (ефекту синергії, ефекту ланцюгової реакції). Сутність цього ефекту вбачається в тому, що настання кожного виду ризику в якомусь одному елементі банківської системи завдяки наявності причинно-наслідкових зв'язків з іншими її елементами спричиняє появу інших видів ризику, що зменшує або збільшує негативні наслідки досліджуваного ризику, відповідно до чого змінюється сукупний рівень ризику для всієї системи в цілому.

6. Під ризиком, що формується на рівні діяльності НБУ, розуміється ймовірність виникнення кризової ситуації в грошово-кредитній сфері національної економіки внаслідок необґрунтованих, невиправданих дій (операцій) Національного банку України (або його бездіяльності).

7. Зважаючи на основи системного підходу в організації банківської діяльності, доцільною є розробка методичного та нормативного забезпечення оцінки та управління ризиками НБУ, оскільки це дасть можливість не тільки запобігти виникненню негативних ланцюгових реакцій в економіці, але і більш ефективному проведенню грошово-кредитної політики.

Основні результати розділу опубліковані в наукових статтях та монографіях [74, 76, 85, 92, 94, 96, 116, 312, 313].

© Д'ЯКОНОВА Г. Г.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО НАГЛЯДУ ЗА ЕЛЕМЕНТАМИ ДРУГОГО РІВНЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

4.1. Ідентифікація ризиків та їх оцінка органами банківського нагляду

Успішна діяльність банку в цілому значною мірою залежить від обраної стратегії управління ризиками. Мета процесу управління банківськими ризиками полягає в їх обмеженні або мінімізації, оскільки повністю уникнути ризиків неможливо [230].

Ризиками можна і потрібно свідомо управляти, керуючись такими правилами:

- усі види ризиків взаємопов'язані;
- рівень ризику постійно змінюється під впливом динамічного оточення;
- ризики, на які наражаються банки, безпосередньо пов'язані з ризиками їхніх клієнтів;
- банкіри повинні намагатися уникнути ризиків навіть більше, ніж інші підприємці, оскільки вони працюють не з власними, а з чужими грошима.

Щоб досягти успіхів у тій сфері діяльності, яка характеризується підвищеною ризиковістю, банкам необхідно створювати та розвивати системи управління ризиками [237].

Ступінь складності системи оцінювання ризику має відповідати ступеню ризиковості середовища, в якому працює банк. Системи потрібно створювати заздалегідь, оскільки втрати через їхню відсутність можуть перевищити витрати на їх створення та впровадження. Типовим прикладом такої системи є система кредитних рейтингів, за допомогою якої оцінюють кредитний ризик позичальників за різними галузями, видами наданих позик, напрямками кредитування, типами позичальників (юридична або фізична особа) та ін. Система кредитних рейтингів допома-

гає керівництву банку встановити обґрунтовану відсоткову ставку, яка включає компенсацію за прийнятий банком ризик.

Процес управління ризиками складається з таких етапів [171]:

1. Кількісне оцінювання рівня ризику – це етап процесу управління, який має включати оцінювання реального (фактичного) ризику, а також встановлення меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів і фінансової установи в цілому. Водночас потрібно оцінити й ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів і напрямів діяльності. Ризик економічних рішень оцінюється сподіваними втратами, що є наслідками цього рішення. Ступінь ризику вимірюється втратами (збитками), яких можна очікувати в разі реалізації цього ризику, а також ймовірністю, з якою ці втрати можуть статися. Коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або навпаки – збитки малоімовірні, хоча й оцінюються як суттєві, то ризик вважається невисоким (малим). Отже, методи оцінки ризику, які формалізують процес вимірювання та розрахунків, мають визначати три основні компоненти ризику:

- розмір (величина) – сума можливих втрат;
- ймовірність настання негативної події;
- тривалість періоду впливу ризику.

Ймовірність настання певної події визначається за допомогою об'єктивних і суб'єктивних методів. Об'єктивні методи визначення ймовірності ґрунтуються на обчисленні частоти, з якою в минулому відбувалася ця подія. Це методи теорії ймовірностей, економічної статистики, теорії ігор та інші математичні методи. Суб'єктивні методи спираються на використання оцінок і критеріїв, сформованих на підставі припущень, власних міркувань і досвіду менеджера, оцінок експертів, суджень консультантів, порад консалтингової фірми та ін. Суб'єктивні методи застосовують тоді, коли ризики не піддаються кількісному вимірюванню – квантифікації.

Для оцінки величини фінансових ризиків банку в основному використовують три групи показників [237]:

- статистичні величини (стандартне відхилення, варіація, дисперсія, коефіцієнт бета);

- непрямі показники ризиковості діяльності, обчислені зазвичай у формі фінансових коефіцієнтів за даними публічної звітності;
- аналітичні показники (індикатори), призначені для оцінки конкретного виду ризику (валютного, відсоткового, кредитного, інвестиційного, незбалансованої ліквідності та ін.) в процесі внутрішнього аналізу діяльності банку.

Оцінювання фінансових ризиків за допомогою методів статистичного аналізу є одним із найпоширеніших підходів до вирішення цього питання. Він ґрунтується на тому очевидному факті, що сукупна дія ризиків, на які наражається банк у процесі своєї діяльності, у підсумку відображається на зміні показників його дохідності (прибутковості), а це дає підстави трактувати варіацію (мінливість) доходів як узагальнюючий показник ризиковості підприємницької діяльності. За такого підходу класичними показниками ризиковості є стандартне відхилення, дисперсія або коефіцієнт b (бета), визначені за даними статистичної сукупності, сформованої зі спостережень за динамікою фінансових результатів діяльності банку впродовж кількох періодів. Стандартне (квадратичне) відхилення є одним із показників варіації статистичної сукупності, показує величину відхилень значень усіх конкретних спостережень від центра розподілу (середнього значення статистичної сукупності). Рівень взаємовпливу та щільність зв'язку між двома статистичними сукупностями характеризують коефіцієнти коваріації та кореляції, які розраховуються як для будь-яких пар показників (наприклад, показників дохідності банку та середньої дохідності ринку). Коефіцієнт бета (b) характеризує рівень дохідності окремого банку відносно дохідності ринку в цілому і розраховується як відношення коваріації показників дохідності банку та ринку до дисперсії дохідності ринку.

Зазначені статистичні показники дають уявлення про загальні тенденції розвитку та функціонування банківської установи, проте, вирішуючи питання про рівень їхньої адекватності реальній ризиковості діяльності банку, потрібно звернути увагу на кілька принципових моментів. По-перше, у вітчизняній практиці статистичні методи оцінювання банківських ризиків мають обмежене застосування за браком достатнього масиву історичної інформації (в ідеалі тривалість періоду, що аналізується, має становити 20–30 років), а також внаслідок впливу політичних ризиків, які статистичними закономірностями описати неможливо. Крім того, фі-

нансові та політичні катаклізми 1990-х років не могли не відобразитися на діяльності українських банків, внаслідок чого екстраполяція результатів статистичного аналізу, найімовірніше, буде некоректною. По-друге, вимірювання ризиковості за допомогою статистичних показників прийнятніше для зовнішніх щодо банку суб'єктів аналітичного процесу – інвесторів, контрагентів, клієнтів, які оцінюють діяльність банку за його фінансовими результатами, а отже, на підставі ретроспективної інформації. Сам банк не може обмежитися констатацією подій, які вже сталися і вплинути на які неможливо (ризики реалізувалися і одержано певний фінансовий результат). Відтак менеджмент банку зацікавлений у тому, щоб передбачити та оцінити всі конкретні ризики, що призводять до варіабельності доходу. У такому разі статистичні показники великої користі не приносять, а тому в процесі внутрішнього аналізу їх доцільно використовувати лише як допоміжні індикатори ризику.

У процесі оцінювання ризиків вітчизняних банків найбільш вживаними та доступними для зовнішніх аналітиків залишаються непрямі показники ризиковості. Такими показниками можуть бути: мультиплікатор капіталу, рівень капіталізації, співвідношення власних і залучених коштів банку, залежність від міжбанківського кредитування, питома вага резервів на покриття кредитних ризиків в обсязі кредитного портфеля та ін. Основним методичним прийомом у процесі оцінювання ризику банку за допомогою непрямих показників є метод коефіцієнтів, а інформаційна база складається з даних фінансової звітності банків, статистичних даних та інших публічних (загальнодоступних) джерел інформації. Однак і цей підхід має певні обмеження і не гарантує об'єктивного оцінювання всіх ризиків, на які наражається той чи інший банк у процесі своєї діяльності, до того ж він заснований на ретроспективних даних. Зовнішні щодо банку суб'єкти ринку за браком об'єктивніших даних змушені задовольнятися непрямими показниками ризиковості. Менеджмент банку має можливість скористатися набагато ширшою інформаційною базою та застосувати вдосконалені підходи до оцінювання різних видів ризиків і прогнозування їхнього впливу на прибутковість банку. У цьому разі переходять від узагальнюючих показників ризиковості діяльності банку до оцінки кожного конкретного виду ризику, на який наражається банк у процесі свого функціонування. Вибір показників визначається економічною сутністю та специфікою

того чи іншого виду ризику. Наприклад, для валютного ризику таким індикатором вважають величину відкритої валютної позиції банку, для кредитного – обсяг резерву на покриття можливих втрат від кредитних ризиків, для відсоткового – величину гепу (розриву між активами і пасивами банку, чутливого до зміни відсоткової ставки). Аналіз таких індикаторів в сукупності з урахуванням чинників зовнішнього середовища дає змогу прогнозувати вплив кожного з ризиків на діяльність банку, а відтак і приймати обґрунтовані управлінські рішення. Основу інформаційної бази для аналізу індикаторів банківських ризиків формують дані аналітичного бухгалтерського обліку, хоча за потреби можуть бути використані й інші інформаційні джерела. За такого підходу виникає питання адекватності бухгалтерських даних з погляду відображення ризиків в обліковій системі. Очевидно, облікова система може вважатися ефективною лише тоді, коли надана інформація об'єктивно відображає дійсність. Оскільки економічні ризики є об'єктивною реальністю, очевидно є необхідність їх відображення в бухгалтерському обліку. Важливо наголосити, що ризик не є об'єктом обліку, тобто власне економічний ризик, як імовірність здійснення тієї чи іншої події, не обліковується, а лише береться до уваги під час оцінювання об'єктів обліку та визначення їхньої реальної (справедливої) вартості.

Коли така об'єктивна реальність, як економічні ризики, не знаходить відображення в обліковому процесі, то вже один цей факт призводить до появи суттєвих розбіжностей між реальним фінансовим станом банку та бухгалтерською оцінкою цього стану, а також ставить під сумнів достовірність даних фінансової звітності. На усунення такої невідповідності спрямовані окремі методи та процедури міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, перехід до яких відбувається і в нашій країні. Такі елементи МСБО, як принципи обачності, суттєвості, методи нарахування, резервів, оцінки, переоцінювання, а також процедури корегування фінансової звітності, дають змогу враховувати економічні ризики, відобразити їх у бухгалтерській інформації, а отже, наблизити бухгалтерські оцінки до реальних.

Одним із важливих інструментів у процесі оцінювання та управління ризиками є аналіз сценаріїв – альтернативних варіантів, за якими можуть розвиватися події в майбутньому. Такий аналіз базується на оцінці періоду часу, впродовж яко-

го банк наражається на конкретний вид ризику, а також ступеня впливу ризику та ймовірності його реалізації. Наявність ризику означає існування кількох сценаріїв, які відрізняються і за ймовірністю настання події, і за можливими наслідками. Самі сценарії мають бути описані та сформульовані на основі експертних оцінок, тобто суб'єктивними методами. Кількісні характеристики кожного з обраних сценаріїв визначаються із застосуванням об'єктивних методів (математичних, статистичних). У процесі управління банківськими ризиками виникають багатофакторні залежності з численними зворотними зв'язками, які не піддаються формалізації. Коли цим знехтувати, сутність процесу може настільки спотворитися, що буде дискредитовано саму ідею застосування формалізованого підходу. Кількісні методи, як засвідчує практика, дають змогу підвищувати ефективність управління ризиками в банківській справі лише до певної межі, а далі виникають невиправдані ілюзії і ризик зростає. На цьому етапі управлінського процесу порівнюють реальний і допустимий рівні ризиків. Це дає змогу визначити, які ризики і якою мірою може взяти на себе банк, а також з'ясувати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик.

Виправданий, або допустимий, ризик розглядається як необхідний складник стратегії і тактики ефективного менеджменту. Під допустимим розуміють такий ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші за очікуваний прибуток і розмір спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. У такому разі ризик оцінюють, виходячи з розміру недоотриманого прибутку. Верхня межа допустимого ризику для банку обчислюється як сума сформованих резервів і розрахункового значення прибутку. Межі допустимого ризику кожний банк встановлює самостійно, керуючись власними міркуваннями та обраною стратегією управління.

Ризик, що є більш загрозливим для банку порівняно з допустимим, називають критичним. Критичний ризик характеризується такими втратами, розміри яких перевищують резерви та очікуваний прибуток. Верхня межа критичного ризику визначається розмірами капіталу банку. У разі реалізації критичного ризику банк не лише не отримає прибутку, а й може втратити власні кошти, за рахунок яких компенсуються фінансові втрати.

Якщо можливі наслідки реалізації ризику сягають рівня вищого за критичну межу, то йдеться про катастрофічний ризик. Цей ризик призводить до банкрутства банку, його закриття та розпродажу активів. У широкому розумінні до категорії катастрофічних відносять ризик, пов'язаний з прямою загрозою для життя людей, екологічними катастрофами та ін.

Якщо фактичний ризик не перевищує межі допустимого, керівництво може обмежитися контролюючою функцією, аби не допустити зростання рівня ризиковості, тобто зразу перейти до останнього етапу управлінського процесу.

Якщо ж рівень реального ризику перевищує допустимі межі, необхідно його знизити, застосувавши відповідні методи управління. Відтак виникає проблема пошуку оптимальних методів управління, вибір яких великою мірою визначається видом ризику, а також особливостями та можливостями конкретного банку, загальним станом економіки, ступенем досконалості елементів інфраструктури фінансового ринку, законодавчим і нормативним середовищем країни. Ідентифікація – усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер.

Складність практичної реалізації етапу ідентифікації ризику залежить від джерела виникнення та характеристики ризику. Механізм прийняття управлінських рішень у банківській установі має не лише ідентифікувати ризик, а й давати змогу оцінити, які ризики і якою мірою може взяти на себе банк, а також визначати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Проте ідентифікація та аналіз ризику на якісному рівні є необхідною, проте недостатньою процедурою.

2. Етап мінімізації ризику – зниження чи обмеження ризиків за допомогою відповідних методів управління.

Цінові ризики мінімізуються за допомогою методів хеджування, що базуються на проведенні операцій з похідними фінансовими інструментами (деривативами) на строкових фінансових ринках. Необхідною умовою здійснення операцій хеджування є активно діючий строковий ринок, який створює можливості для проведення фінансових операцій у будь-який час і в будь-яких обсягах. В Україні, наприклад, строковий ринок перебуває на стадії становлення, тому застосування методів хеджування вітчизняними банками обмежене.

У процесі мінімізації кредитного ризику банк може вдатися до таких методів: аналіз кредитоспроможності позичальника або емітента цінних паперів; диверсифікація; встановлення лімітів; вимоги забезпечення кредиту та ін. Вибір методу або групи методів управління кредитним ризиком залежить від стратегії конкретного банку, ставлення керівництва до проблеми ризику, рівня підготовки працівників, кола клієнтів та особливостей того сегмента ринку, який обслуговує банк. Так, для спеціалізованих банків можливості застосування методу диверсифікації обмежені. Банк, який працює з невеликими клієнтами, може не практикувати встановлення лімітів.

Функціональні ризики банку можуть бути знижені завдяки посиленню систем контролю та внутрішнього аудиту; застосуванню спеціального програмного забезпечення, що виявляє помилки та локалізує збої в комп'ютерних мережах; відпрацюванню систем повноважень і посадових інструкцій; вдосконаленню технічних засобів зв'язку та передавання інформації.

З погляду можливості застосовування окремих методів управління доцільно вирізнити кілька груп фінансових ризиків, об'єднавши їх за ознакою можливості застосування тих чи інших методів мінімізації. Це групи ризиків, які можуть бути:

- диверсифіковані;
- застраховані;
- прохеджовані;
- знижені за допомогою інтегрованого управління активами і пасивами банку.

Якщо рівень ризику з якоїсь причини не вдається мінімізувати, керівництво банку може прийняти рішення про його обмеження. Обмеження ризику або його зниження до допустимого рівня досягається обмеженням обсягів операцій, у зв'язку з якими виникає ризик, і (або) скороченням періоду часу, упродовж якого банк наражається на відповідний ризик. Обмеження обсягів операцій забезпечує зменшення розмірів можливих втрат, а скорочення ризикового періоду дає змогу знизити ймовірність настання негативної події.

У своїй діяльності банки можуть використовувати тактику уникнення ризику, відмовляючись від проведення певних фінансових операцій, освоєння нових ринків, впровадження нових послуг і продуктів та інших дій, які супроводжуються

підвищеним ризиком. Однак у банківській практиці, на відміну від інших видів бізнесу, такий підхід не завжди прийнятний. Якщо компанія може працювати без залучення кредитних ресурсів, розміщення коштів на депозитах, купівлі цінних паперів, проведення експортно-імпортних операцій і завдяки цьому уникнути багатьох видів ризиків, то для банку такий шлях неприйнятний. Адже переважна більшість банківських операцій визначається передусім потребами клієнтів, без яких банк існувати не зможе.

Тому у процесі управління ризиками банк має якнайширше застосовувати методи їх мінімізації, вдосконалювати відомі та шукати нові підходи до вирішення проблем ризиковості діяльності. Водночас банки наражаються й на такі ризики, вплинути на які вони не в змозі. У такому разі ризики оцінюються й беруться до уваги під час розрахунків загального рівня ризиковості. Може статися так, що доведеться знизити інші ризики так, щоб сукупний ризик банку не перевищував допустимого рівня.

3. Етап моніторингу – здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з механізмом зворотного зв'язку.

Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, тоді як стратегічний контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками – акціонерами банку. Якщо засновники банку не створюють дієвих механізмів контролю на рівні ради директорів, їхні шанси на досягнення очікуваних результатів суттєво знижуються.

Моніторинг ризику – це процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому і зовнішньому аудиту та аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку. Звітність, застосовувана в рамках моніторингу, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, а також надає докладну зведену інформацію. Така інформація допомагає аналізувати поточну діяльність і з погляду ризиковості, і щодо прийняття загальних управлінських рішень.

Один з важливих складників системи контролю за банківськими ризиками – внутрішній управлінський контроль. Завдання його зводяться до чіткого визна-

чення та розмежування посадових повноважень, забезпечення подвійного контролю, ротації кадрів, організації контролю за окремими операціями безпосередньо на робочих місцях, створення досконалих систем передавання та зберігання інформації. І хоча не існує такої системи внутрішнього контролю, яка змогла б запобігти службовим зловживанням, проте правильно організований механізм контролю суттєво знижує рівень функціональних ризиків.

Кожен структурний підрозділ банку, а також здатні оцінити ризик фахівці володіють певною частиною інформації, необхідної для всебічного аналізу ризику. Створення відповідної системи взаємодії зазначених власників інформації розглядається як обов'язковий елемент управлінського процесу. Однією з форм реалізації цього положення є система моніторингу ризику.

Для ефективного використання ресурсів банку, які спрямовуються на здійснення моніторингу, ризики потрібно класифікувати за ступенем їх значущості для конкретного банку і внести до системи стеження лише ключові. Усі ті ризики, які перебувають за межами встановлених вартісних лімітів, виводяться за рамки складання деталізованої звітності в системі моніторингу. Функція контролю здійснюється вибірково, а докладний аналіз – лише в разі надходження сигналів небезпеки, таких як порушення строків платежу, нормативів, лімітів та ін. За такого підходу гарантовано, що кошти будуть спрямовані саме на виявлення та ретельне стеження за суттєвими для банку ризиками.

Система моніторингу ризиків допомагає коригувати поточну діяльність згідно із сигналами попередження, що їх вона генерує з використанням механізму зворотного зв'язку. Результативність системи управління ризиками в цілому залежить від ефективності системи моніторингу. За такого підходу до організації процесу управління менеджери середньої ланки відповідають і за надійність локальної системи, і за втілення в життя стратегічних цілей, сформульованих на рівні вищого керівництва банку.

У великих банках для посилення контролю за банківськими ризиками створюються комітети управління ризиками або спеціалізовані відділи, які діють під егідою ради директорів. Їх завданням є, зокрема, збір, обробка та аналіз інформа-

ції, яка надходить зі структурних підрозділів, її узагальнення та прогнозування можливих сценаріїв для врахування ризиків на рівні банку в цілому.

Вітчизняні банки проблему створення ефективних систем управління ризиками ще мають вирішити. Важливо використати міжнародний досвід і пам'ятати, що становлення практики управління ризиками ще не завершено. Створити універсальну методика побудови таких систем не можна в принципі, оскільки кожний банк по-своєму унікальний, орієнтований на власну ринкову нішу, можливості своїх працівників, усталені зв'язки. Механічне копіювання вдалої моделі управління ризиком, створеної конкретним банком, призведе скоріше до негативних наслідків в іншому банку.

Банки України стикаються здебільшого з важко контрольованими зовнішніми ризиками, такими як ризики зміни умов державного регулювання, здійснення кримінальних акцій та ін. Такі ризики потребують створення особливих систем безпеки, вартість яких досить висока. З зіставлення можливих результатів і витрат виявляється, що контроль за цією групою ризиків не виправданий з економічного погляду. На тлі їх визначального впливу управління більшість фінансових і функціональних ризиків втрачають свою актуальність. На цьому етапі втрати від реалізації ризиків компенсуються за рахунок високої дохідності банківської діяльності як однієї з найризиковіших сфер економіки.

З розвитком ринкових відносин та ускладненням банківських операцій співвідношення між зазначеними групами ризиків змінюється. Настає момент, коли створювати системи управління основними фінансовими та функціональними ризиками виправдано й доцільно, а згодом ці дії перетворюються на необхідні. Для вітчизняної банківської системи такий момент уже настав. З зауважимо, що функціонування загальнодержавної системи банківського нагляду та контролю за ризиками не може бути альтернативою створенню власних внутрішньобанківських методик аналізу та систем управління ризиками. Центральні банки підходять до оцінювання ризиків з позицій нагляду за діяльністю банківської системи в цілому, а найпоширенішим підходом до реалізації цієї функції є встановлення нормативів і лімітів, проведення перевірок на місцях. Крім того, центральні банки контролюють певну групу ризиків, таких як ризик ліквідності, платоспроможності, кредит-

ний і валютний. Водночас оцінка деяких важливих видів ризиків, наприклад, ризику зміни відсоткових ставок, ринкового ризику не проводиться. Отже, лише деякі положення й елементи методики аналізу та оцінювання ризиків центральних банків можуть бути включені до складу власної системи управління ризиками кожного банку.

У розвинених країнах центральні банки здійснюють контроль за дедалі меншою кількістю банківських ризиків, перекладаючи ці функції власне на банки. Адже життєдіяльність кожного банку визначається досконалістю систем управління ризиками.

4.2. Удосконалення системи раннього діагностування проблемності банків та розробка моделі планування інспектувань

Як було зазначено у попередніх розділах, системи раннього попередження (СРП) ставлять за мету завчасне виявлення різного роду проблем в банківській системі в якомога ранні строки. Метою раннього реагування є завчасне виявлення проблемних банків, що дозволяє органам банківського нагляду вживати заходи щодо оздоровлення, які сприятимуть попередженню втрати банком платоспроможності [277]. Для досягнення даної мети розробляються системи раннього попередження, що дозволяють в автоматичному режимі визначати проблемні банки.

Категорію проблемності банку можна також визначити як наявність у діяльності банку негативних зрушень, пов'язаних з проведенням операцій з підвищеним ризиком, неефективним управлінням, недотриманням вимог чинного законодавства тощо.

До визначення сутності проблемних банків вчені підходять по-різному. Ознаки проблемності банків поділяються на прямі та непрямі.

До прямих ознак входять:

- порушення банками обов'язкових економічних нормативів та недотримання резервних вимог;

- різкі коливання залишків коштів на кореспондентських рахунках, особливо, якщо мінімальні залишки наближаються до нуля;
- наявність несплачених документів клієнтів;
- встановлення фактів грубих порушень правил бухгалтерського обліку, навмисне подання недостовірної звітності;
- проведення ризикової кредитної та процентної політики;
- часті зміни складу керівництва;
- наявність аудиторського висновку, який передбачає певні обмеження у діяльності банку;
- негативна інформація міністерств і відомств, громадян, засобів масової інформації, скарги клієнтів на роботу банку;
- інші.

До непрямих ознак проблемності банків відносять наступні:

- робота банків на високоризикованих і ненадійних ринках, які мають обмежені перспективи розвитку;
- незбалансованість строків залучення та розміщення коштів;
- висока питома вага міжбанківських кредитів у структурі залучених банком ресурсів;
- агресивна реклама залучення коштів на умовах, вигідніших, ніж ринкові.

За такими ознаками банки розподіляються відповідно на групи:

- банки, які мають перші ознаки проблемності;
- критичні (фінансово нестабільні) банки.

До першої групи належать банки, які потребують вжиття заходів щодо виправлення наявних недоліків, негативних тенденцій та зменшення ризиків, до другої – банки, які потребують посиленого нагляду.

Першою ознакою виникнення проблем у діяльності банку є порушення його фінансової стійкості. Погіршення фінансового стану може бути викликане недостатністю нормативного капіталу, неякісними активами і пасивами, що ставить під загрозу інтереси клієнтів та платоспроможність банку.

Існує багато інших факторів, які спричиняють проблеми у діяльності банків.

Серед них:

- кредитні ризики (неповернення в обумовлений угодою термін коштів позичальником);
- ризик ліквідності (невиконання зобов'язань банку у встановлений договором строк);
- ризик доходності;
- ринковий ризик (ризик витрат, спричинений зміною ринкової ціни фінансових інструментів, які застосовує банк, наприклад акцій, облігацій, іноземної валюти);
- операційний ризик (спричинений технічними збоями у банківських процедурах);
- ризик менеджменту (некоректна поведінка керівництва, зумовлена його недостатньою компетентністю, низькими моральними якостями тощо).

Якщо ж звернутися до пруденційного банківського нагляду, то проблемним визнається той банк, який демонструє можливість та ймовірність банкрутства, а банкрутство в свою чергу зумовлюється однією з двох класичних причин:

- неплатоспроможність, що означає відсутність у банку достатньої кількості активів, щоб виконати свої зобов'язання. Іншими словами, коли банк відчуває дефіцит власних коштів (має від'ємний капітал), він визнається неплатоспроможним;
- неліквідність, тобто банк неспроможний виконати свої зобов'язання перед вкладниками чи кредиторами.

Теоретично неплатоспроможний банк може продовжувати функціонувати, особливо якщо центральний банк дає йому свої кошти, тобто підвищує його ліквідність, щоб дати можливість виконати свої зобов'язання.

Критерії проблемної діяльності визначаються на підставі аналізу дотримання банком пруденційних норм і нормативів ведення банківської справи: показників обов'язкових економічних нормативів та інших норм, передбачених нормативними актами Національного банку України.

Узагальнюючи можливі причини проблемності банків, можна виділити основні з них:

- недостатність капіталу;
- проведення ризикових операцій;
- невиконання нормативу щодо обсягу резервів під активні операції.

З погляду російських науковців, наприклад, провідного економіста управління нагляду за діяльністю банків центрального банку РФ Д.А. Пашковського, поняття проблемних банків асоціюється з періодом фінансової кризи. Автор виділяє факти, які свідчать про розвиток кризи в банку [206]. З урахуванням уроків 17 серпня 1998 року він приводить загальну схему розвитку кризи в банку.

1. Передумови, що призводять до виникнення проблем в кредитних організаціях:

- недостатня кваліфікація керівництва банку, яка призводить до слабкої організації банківської справи та неадекватного управління;
- низька кваліфікація керівництва банку, яка призводить до слабкої організації банківської справи та неадекватного управління;
- слабка постановка роботи служби внутрішнього контролю;
- потенційна можливість проведення сумнівних банківських операцій керівниками чи співробітниками;
- порушення збалансованості за строками активно-пасивних операцій, зі збільшенням розриву ліквідності;
- зменшення частки високоліквідних активів нижче рівня, достатнього для управління;
- збільшення відкритої валютної позиції;
- зменшення величини власних коштів (капіталу), що призводить до слабкого захисту коштів кредиторів.

2. Поява латентної неплатоспроможності банку:

- збільшення часу проходження платежів;
- різке збільшення процентних ставок за залученими ресурсами з використанням агресивної реклами;

- поява технічних проблем, що збільшують час виконання платежів та видатки коштів;
- поява “інсайдерської” інформації про несприятливу ситуацію в банку.

3. Перехід до явної форми неплатоспроможності кредитної організації (на даному етапі можливе призначення тимчасової адміністрації):

- звільнення співробітників банку, включаючи і керівництво;
- зменшення кількості операцій, які проводяться для клієнтів;
- продаж основних засобів;
- збільшення кількості порушених нормативів.

4. Банкрутство:

- платежі не здійснюються;
- можлива поява судових процесів, а також виконавчих листів;
- відкликання ліцензії;
- ліквідаційна комісія.

На думку автора, порушення обов’язкових економічних нормативів банками не можна розглядати як негайний сигнал до дій щодо проведення заходів з попередження банкрутства банку.

Проте даний хід думок не дає право визначити, що непотрібен негайний ряд заходів щодо покращення ситуації, яка склалася в банку. Порушення економічних нормативів виступає індикатором для проведення детального аналізу фінансового стану банку та підвищення рівня виконання економічних нормативів.

Необхідно пам’ятати, що питання своєчасного виявлення проблемного банку досить актуальне та носить економічне та соціальне підґрунтя. Існують банки, через які платники податків усвідомлено проводять бюджетні платежі. Дані проблемні банки перед своєю юридичною “смертю” встигають забрати з собою платежі в бюджет (які оформляються прийманням платіжних доручень, а надалі постановкою до картотеки у зв’язку з відсутністю коштів на коррахунку).

Узагальнивши вищезазначені аргументи, категорію проблемності можна охарактеризувати як стан відносин, що склалися між банком та клієнтами та наглядовими органами, показує ступінь накопичення протиріч та можливість їх вирішення у найближчому часі без значних втрат як для банку, так і для клієнтів.

Проте необхідно вдосконалити критерії віднесення банків до категорії проблемних. Насамперед, стосовно ліквідності банку. Обґрунтованим є встановлення як мінімальної, так і максимальної межі значень показників, що характеризують ліквідність. Адже надлишок ліквідності також виступає негативним явищем. Крім того, як показують результати досліджень стану ліквідності банківської системи, необхідно встановити норматив довгострокової ліквідності.

Далі пошук шляхів усунення недоліків стосується необхідності більш глибокого врахування факторів, що можуть викликати появу кредитного ризику та ризику ліквідності.

Для оцінки кредитного ризику як наглядовими органами, так і керівництвом банку мають враховуватися всі зазначені нижче фактори. На наш погляд, вони можуть бути рекомендованими критеріями оцінки. Вони є оглядом моментів, які можуть допомогти приймати рішення в межах системи оцінки ризиків. Фактичні дані наявної в банку постійно діючої системи оцінки та контролю ризиків мають забезпечувати прийняття керівництвом адекватних та ефективних рішень і враховуватися наглядовцями під час оцінки ризику банку.

До таких факторів оцінки кредитного ризику можна віднести:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління кредитним ризиком, затвердженої відповідними органами банку, виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;
- склад портфелів активів (кредитний, інвестиційний тощо) та існування їх концентрацій. До суттєвих факторів належать:
 - продукти;
 - види економічної діяльності;
 - класифікація/рейтинги ризику;
 - походження заборгованості;
 - клієнти;
 - розмір кредитів;
 - географічні регіони;
 - непов'язані/споріднені контрагенти;

- джерела погашення;
- застава;
- рівень забезпечення кредитного ризику заставою. Під час оцінки застави наглядовці мають аналізувати вид застави, якість, рівень покриття заборгованості заставою, адекватність та періодичність переоцінки застави, можливість реалізації, а також рівень і характер винятків у документації;
- обсяг умовних зобов'язань банку (гарантій, непокритих і резервних акредитивів, кредитних ліній, обов'язкових та необов'язкових до надання тощо);
- тенденції щодо зростання обсягів активних операцій, прострочень, негативно класифікованих кредитів і збитків від активних операцій;
- достатність резервів банку під можливі втрати за активними операціями;
- наявність своєчасної, достовірної та повної управлінської інформації;
- ефективність кредитного адміністрування, включаючи кредитний аналіз, моніторинг, роботу з проблемними активами, оцінку застави і документальне оформлення застави;
- адекватність методів, що використовуються для визначення кредитних проблем;
- рівень комплектації і кваліфікація кадрів, зважаючи на обсяг та складність активних операцій банку;
- чи застосовуються належні облікові підходи до балансових та позабалансових активів та резервів;
- наявність належних механізмів контролю (аудит, внутрішні перевірки кредитної діяльності, відповідні процедури тощо) для класифікації портфельів, забезпечення точності даних і моніторингу дотримання положень або законів.

Ризик ліквідності визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання у належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат. Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування та/або виконувати позабалансові зобов'язання.

Факторами оцінки ризику ліквідності можуть бути такі:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління ризиком ліквідності, затвердженої відповідними органами банку, виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;
- обсяг активів балансу та їх розподіл за ступенем ліквідності у відношенні до структури зобов'язань. Зокрема, слід звернути увагу на такі фактори:
 - високоліквідні активи;
 - цінні папери та інші активи, що можуть бути прийняті до операцій рефінансування (з урахуванням активності їх ринку);
 - можливості продажу, у тому числі на умовах зворотного викупу, або сек'юритизації, або можливість використання вторинного джерела ліквідності активів;
- обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів. Зокрема, слід звернути увагу на такі фактори:
 - питома вага зобов'язань у пасивах банку;
- питома вага:
 - строкових зобов'язань та зобов'язань до запитання;
 - коштів фізичних та юридичних осіб;
 - міжбанківських коштів;
- наявність нестабільних джерел коштів, чутливих до змін рівня ризику банку;
- концентрації:
 - за постачальниками коштів;
 - за інструментами (наприклад, депозитні сертифікати, депозитні рахунки, дебетові картки тощо);
 - за термінами погашення;
- середньозважена вартість залучених коштів для визначеного банку в зіставленні з банками його порівняльної групи;
- чисті розриви фінансування із приділенням особливої уваги короткостроковим розривам, включаючи:

- прогнозовані потреби у фінансуванні;
- спроможність покривати потенційні розриви фінансування за прийнятними процентними ставками шляхом залучення додаткових ресурсів;
- ліквідність фінансових ринків, на яких можна залучити кошти;
- склад балансових та позабалансових портфелів, включаючи:
 - відтоки та припливи грошових коштів;
 - ліквідність застави та існування угод, які можуть бути достроково розірвані (наприклад, депозитні угоди тощо);
- ліквідність вторинних ринків, на яких можна отримати рефінансування;
- погіршення репутації банку на ринку, що виявляється через зниження кредитних рейтингів і підвищення процентних ставок під час залучення коштів цим банком;
- висновки офіційних або неофіційних рейтингових служб і аналітиків про установу, включаючи поточні рейтинги і тенденції рейтингів. Публікації в засобах масової інформації;
- наявність адекватного плану на випадок кризових обставин;
- існування своєчасної, точної та інформативної управлінської інформації;
- рівень і кваліфікація керівництва та персоналу;
- наявність відповідних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, відповідних облікових підходів і дотримання положень або законів.

Необхідною умовою забезпечення стійкості банківської системи України є обов'язкове поєднання адекватного нагляду з ефективним впровадженням наданих прав та застосуванням необхідних виправних заходів, а також зацікавленість у діяльності банків без проблем самих керівних органів банку. Серед проблем українських банків були такі, як: непрофесійне керівництво, зловживання, порушення нормативних актів, наприклад, надання значних кредитів інсайдерам.

Національний банк України постійно проводить моніторинг, оцінку діяльності банків та вживає заходи, щоб застерегти банки від погіршення фінансового стану, упередити їх банкрутство. Проте внаслідок проявів негативних тенденцій в банківській системі та в економіці в цілому багато з банків залишалися проблемними.

Щоб забезпечити ефективність роботи банків та всієї банківської системи, необхідно проводити аналітичну роботу щодо виявлення негативних зрушень у діяльності банків та вчасно вживати заходи щодо усунення таких зрушень.

Для проблемних банків особливо актуальним є питання підвищення якості активів, у тому числі кредитного портфеля. Процес фінансового оздоровлення більшості з них ускладнюється тим, що на сьогоднішній час майже половину кредитного портфеля проблемних банків становлять пролонговані, прострочені та сумнівні кредити, зокрема у банків:

- щодо яких встановлено особливий режим нагляду;
- які функціонують в умовах дії програми фінансового оздоровлення;
- у яких відкликано ліцензію на здійснення банківських операцій.

Банківська діяльність у конкурентних умовах повинна здійснюватись на принципах, які встановлені для кредитних організацій, відповідати пруденційним та іншим вимогам нормативно-правового характеру. Державна політика стосовно банківського сектора має сприяти збереженню та зміцненню ринкових засад діяльності банків, використовувати переважно непрямі заходи впливу на процеси, які відбуваються у банківській системі.

Повноваження НБУ при проведенні роботи з проблемними банками впливають з його функцій та з економічного покликання НБУ.

Національний банк України уповноважений здійснювати наступні дії стосовно проблемних банків:

- видання нормативних актів, що регламентують здійснення банківських операцій;
- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- застосування заходів впливу до комерційних банків у випадку порушення банківського законодавства.

Дослідивши питання теоретично-правових аспектів поняття проблемності банків, можна підвести підсумки. До поняття проблемності підходять по-різному: Національний банк України відносить до категорії проблемних той банк, який отримав за комплексною рейтинговою системою оцінку «3». Пруденційний нагляд трактує поняття проблемного банку, тоді коли існує можливість чи ймовірність

банкрутства, а банкрутство, на їхню думку, може зумовити одна з двох класичних причин: неплатоспроможність, неліквідність. Отже, необхідно проводити аналітичну роботу з приводу виявлення та упередження проблемності банків. Адже міцні та стійкі банки визначають стійку економіку і навпаки, неповернені кредити, несплачені відсотки, банкрутство банківських установ послаблюють банківську систему та негативно впливають на розвиток суб'єктів ринку.

Тобто банки досить активно залучають кошти фізичних осіб, однак при цьому не завжди адекватно й ефективно їх використовують, про що свідчить від'ємне значення коефіцієнта парної кореляції між рентабельністю активів та коштами фізичних осіб. Тільки середні банки проводять досить активну і зважену політику.

З цього приводу українські банки мають значно нижчий рівень конкурентних можливостей порівняно з іноземними банками. Відношення активів банківської системи до ВВП в Україні складає в середньому 32 % (в Росії – близько 40 %), тоді як в провідних зарубіжних країнах (Німеччина, Японія, Великобританія, Швейцарія та ін.) – 200–300 %, в США – 350 %. Такі розбіжності свідчать про те, що українські банки при виконанні своїх основних функцій з обслуговування і забезпечення економіки фінансовими ресурсами мають суттєві обмеження.

Стратегія подальшого банківської системи в цілому має базуватися на конкретній моделі, яка б передбачала компроміс між подальшою концентрацією капіталу і стимулюванням розвитку середніх регіональних банків, які на сьогодні мають найвищу рентабельність діяльності.

Якщо припустити, що економічні нормативи є оціночними і рекомендуються комерційним банкам для розрахунку, при регулюванні активних і пасивних операцій з точки зору підтримки необхідного рівня ліквідності та зниження ризикової діяльності банку, то наведена модель регулювання активних і пасивних операцій банку, побудована з використанням даних показників. Модель передбачає системне регулювання операцій банку в залежності від поставленої мети.

Порядок побудови моделі розглянемо далі.

1. Співвідношення власних і залучених коштів банку (P_{sp}):

$$P_{sp} = \frac{VK}{ZK}, \quad (4.1)$$

відповідно до встановленого нормативу:

$$\frac{VK}{ZK} \geq 0,05, \quad (4.2)$$

що відповідно:

$$VK \geq 0,05ZK \quad (4.3)$$

2. Показники ліквідності, а саме нормативи миттєвої ліквідності:

$$Lm = \frac{K + Kr}{Zp}, \quad (4.4)$$

відповідно до встановленого нормативу:

$$\frac{K + Kr}{Zp} \geq 0,2, \quad (4.5)$$

що відповідно:

$$(K + Kr) \geq 0,2Zp. \quad (4.6)$$

Аналогічним чином для показників поточної та короткострокової ліквідності:

$$Lp = \frac{Apvl}{Z}, \quad (4.7)$$

відповідно до встановленого нормативу:

$$\frac{Apvl}{Z} \geq 0,4 \quad (4.8)$$

що відповідно:

$$Apvl \geq 0,4Z. \quad (4.9)$$

Коефіцієнт короткострокової ліквідності розраховується наступним чином:

$$Lr = \frac{La}{Kz}, \quad (4.10)$$

згідно з встановленим нормативом:

$$\frac{La}{Kz} \geq 0,2, \quad (4.11)$$

що відповідно:

$$La \geq 0,2Kz \quad (4.12)$$

Таким чином, маємо систему співвідношень:

$$\left\{ \begin{array}{l} VK / ZK \geq 0,05 \\ (K + Kr) \geq 0,2 \\ Apvl / Z \geq 0,4 \\ La / Kz \geq 0,2 \end{array} \right. , \quad (4.13)$$

що відповідно:

$$\left\{ \begin{array}{l} VK \geq 0.05ZK \\ K + Kr \geq 0.2Zp \\ Apvl \geq 0.2Kz \\ LA \geq 0.2KZ \end{array} \right. \quad (4.14)$$

Таким чином можна сформулювати цільову функцію. Метою розрахунку може бути визначення максимального обсягу коштів відповідних активів (пасивів) за умов виконання співвідношень між ними.

Отже, цільова функція в даному випадку має вигляд:

$$P = X1 + X3 + X5 + X7 = \text{MAX} . \quad (4.15)$$

В іншому випадку цільова функція визначає мінімально необхідний рівень залучених коштів для забезпечення активів банку відповідно до вимог НБУ.

Цільова функція тоді матиме наступний вигляд:

$$P = X2 + X4 + X6 + X8 = \text{MIN} , \quad (4.16)$$

за умов обмеження:

$$\left\{ \begin{array}{l} X1 / X2 \geq 0,05 \\ X3 / X4 \geq 0,2 \\ X5 / X6 \geq 0,4 \\ X7 / X8 \geq 0,2 \end{array} \right. \quad (4.17)$$

де $X1, \dots, X8 \geq 0$;

$X1 = BK$ – власні кошти;

$X2 = ZK$ – залучені кошти;

$X3 = K + Kr$ – кошти у касі та на кореспондентських рахунках;

$X4 = Zp$ – зобов'язання, що обліковуються за поточними рахунками;

$X5 = Apvl$ – активи первинної та вторинної ліквідності;

$X6 = Z$ – зобов'язання з відповідними строками виконання;

$X7 = La$ – ліквідні активи;

$X8 = Kz$ – короткострокові зобов'язання.

Отже, розв'язавши систему з відповідно поставленою метою, отримали результати, наведені в таблиці 4.1.

Як видно з даних таблиці 4.1, максимально необхідний осяг активів банку повинен становити 419814 тис. грн.

Щодо результатів проведення розрахунків, заданих цільовою функцією на максимум, то їх можна побачити в таблиці 4.2.

Таблиця 4.1

Результати проведених розрахунків за цільовою функцією на максимум

№ пор.	Найменування статей	Значення отриманого показника
1	Власні кошти	105945
2	Кошти в касі та на коррахунку	105846
3	Активи первинної та вторинної ліквідності	104628
4	Ліквідні активи	103845

Таблиця 4.2

Результати аналізу за цільовою функцією на мінімум

№ пор.	Найменування статей	Значення отриманого показника
1	Власні кошти	2970,4
2	Кошти в касі та на коррахунку	249
3	Активи первинної та вторинної ліквідності	216,9
4	Ліквідні активи	0

Як видно з табл. 4.2, мінімально необхідний рівень залучених коштів для забезпечення активів банку відповідно до вимог нормативів становить 3436,3 тис. грн.

Провівши аналіз вищенаведеної моделі, можна відмітити, що вона не є досконалою. Проте для отримання більшого уявлення про діяльність банку можна було б запропонувати модель, яка передбачатиме переорієнтацію подальшого розвитку банківської системи на якісний рівень, який має обов'язково включати не тільки покращення якості активів і пасивів, оптимізації їх структури, виходячи з кри-

теріїв ефективності, фінансової стійкості, але й посилення позитивного впливу банків на соціально-економічний розвиток регіону.

Мета створення системи заходів раннього реагування банківським наглядом та її застосування полягає у тому, щоб у доповнення до існуючих методів контролю за діяльністю банків безвиїзного та виїзного характеру, зокрема, контролю за діяльністю банків за формами статистичних звітів, економічних нормативів, комплексних перевірок, аналізу висновків зовнішніх аудиторів, для більш оперативного виявлення проблем у діяльності банків на ранніх етапах впровадити моніторинг діяльності банків на основі щоденних та щомісячних балансів, останній передбачає і застосування системи оціночних коефіцієнтів, наведених нами раніше.

Така система допоможе органам нагляду оперативно визначати банки, які за результатами проведеного аналізу і прогнозу в майбутньому можуть допустити втрату частини капіталу, мати збитки або проблеми з ліквідністю, що в кінцевому результаті може призвести до банкрутства [98].

Аналіз доходності та рентабельності банку є важливим показником загальної роботи банку, і має велике значення не тільки для оцінки ефективності роботи банку, але і для загального аналізу фінансового стану його, адже прибуток є основним засобом збільшення капіталу банку. Отже, наглядові органи повинні звертати увагу на те, що банк з належним управлінням повинен мати достатній розмір прибутку, щоб забезпечувати свій розвиток, тобто банк повинен спрямовувати достатній обсяг своїх прибутків на збільшення свого капіталу і, таким чином, підтримувати або підвищувати показники капіталу.

Якщо коефіцієнти капіталу мають тенденцію до погіршення, це вказує на те, що банк має певні проблеми з прибутком, який в свою чергу, пов'язаний з якістю активів (наприклад, банк не визнає свої безнадійні активи шляхом створення резервних відрахувань, його надходження можуть здаватися достатніми, але насправді вони завищуються, в той час, як проблемні активи враховуються за завищеною вартістю) та з проведенням розумного обсягу витрат.

У системі фінансового аналізу прибутковість тісно пов'язана з капіталом, з якістю активів та ліквідністю. Капітал пов'язаний з якістю активів. У свою чергу

недостовірність обсягу прибутку пов'язана також із врахуванням відсотків у прибутку раніше, ніж вони були отримані. Саме в цьому напрямку банківському нагляду слід приділити особливу увагу і розробити схему моніторингу за прибутками банків.

Як відомо, існує відповідний зв'язок між ліквідністю та доходністю: ліквідні активи, зазвичай, дають менший відсоток ніж робочі (процентні) активи. Банки, які тримають у ліквідній формі значну частину своїх активів, будуть менш рентабельними. Проте, з іншого боку, банки, що проводять більш агресивну політику одержання максимального прибутку, намагаються утримувати ліквідні активи на мінімально припустимому рівні. Кваліфіковане управління ліквідністю вимагає підтримання достатнього рівня ліквідності, для того, щоб банк мав змогу вчасно, повною мірою та без збитків для себе відповідати за своїми зобов'язаннями. Інакше, у разі необхідності залучення коштів для підтримання певного рівня ліквідності та виконання своїх зобов'язань банк змушений буде залучити більші кошти або продати дешево свої активи, а це негативно позначиться на його рентабельності.

При аналізі менеджменту з метою виявлення проблем в діяльності банку використання коефіцієнтного аналізу є недостатнім. Тому при оцінці та аналізі методів управління необхідно враховувати якість активів банку, обсяг капіталу, рівень ліквідності та рентабельності банку. Додатково, при оцінці менеджменту можна було б скористатися даними про керівництво банку, його професійний рівень та інші чинники.

Для виявлення комерційних банків, фінансовий стан яких викликає стурбованість у служби банківського нагляду або має тенденцію подальшого погіршення; банків, які демонструють ознаки нестабільності або мають ознаки потенційного банкрутства чи банків з проблемами незначного характеру, спрогнозувати їх діяльність на майбутнє, прийняти до них відповідні заходи або комплекс відповідних упереджувальних заходів, необхідно не тільки розрахувати та проаналізувати коефіцієнти, а й порівняти їх значення з базовими показниками та показниками по банківській системі або за групою, до якої належить банк та із зазначенням на попередні дати.

Загальну схему проведення моніторингу слід розглянути на рівні банківської системи України та на рівні окремої банківської установи.

Щодо порядку використання даних показників системи раннього реагування. Моніторинг діяльності банків здійснюється на основі щоденних або щомісячних балансів комерційних банків. Результатом роботи програмного забезпечення є таблиці, що містять значення визначених коефіцієнтів раннього реагування, які мають відображати фінансовий стан кожного банку та банківської системи в цілому.

Аналіз даних може проводитися за кожним банком та за кожним коефіцієнтом окремо – можна проводити порівняння значення показника з базовим значенням, із середнім значенням в системі, зі значенням на попередні дати.

За кожним показником може бути сформована окрема таблиця з розташуванням у ній даних за групою 1 «Найбільші банки», де підводиться підсумок; таким же чином розміщуються дані за групою 2 «Великі банки», за групою 3 «Середні банки» та за групою 4 «Малі банки».

За результатами аналізу з використанням системи показників раннього реагування готуються пропозиції щодо вживання заходів до банків, в діяльності яких намічені тенденції щодо погіршення фінансового стану, а саме:

- співбесіда з керівництвом з метою попередження та у разі необхідності, розробка та запровадження програми фінансового оздоровлення;
- проведення додаткових перевірок з напрямків, що викликають стурбованість у служби банківського нагляду;
- встановлення подекадного контролю за відповідними показниками – у разі наближення значень показників до критичної межі;
- у разі невиконання рекомендацій служби банківського нагляду розгляд питання щодо подальшої діяльності банку виноситься на Комісію з питань діяльності банків та вживаються інші заходи впливу, зокрема, реорганізація банківської установи, призначення тимчасової адміністрації тощо.

Отже, можна відзначити, що існує нагальна потреба в удосконаленні системи банківського нагляду із орієнтуванням на засоби превентивного контролю за банківською діяльністю та раннє попередження. Крім цього, для забезпечення

ефективного раннього реагування при здійсненні контролю за діяльністю банків можна запропонувати відстеження окремих показників, зміни яких у динаміці більш ніж на 10 % можуть свідчити про наявність проблем у діяльності банків [104].

У відповідності до 16-го базельського принципу безперервний нагляд може бути забезпечений шляхом ефективного процесу виїзного інспектування. Згідно з чинним законодавством інспектуванню підлягають всі безвиключно банки. Проте інструменти та інтенсивність проведення повинні відрізнитися з урахуванням чинників, які впливають на специфіку кожного банку. Іншими словами плани інспектування повинні базуватися на пріоритетах, а вид, періодичність та обсяг інспектувань мають відповідати цим пріоритетам.

Наглядовий цикл – загальний обсяг наглядової діяльності, що здійснюється по відношенню до окремо взятого банку між датою присвоєння останньої рейтингової оцінки цьому банку за результатами останнього інспектування і датою присвоєння наступної рейтингової оцінки за результатами наступного інспектування.

Як ключові критерії, прийняті для визначення циклу нагляду за банками, доцільно використовувати:

- системний вплив окремо взятого банку (або банківської групи), який забезпечується його часткою у загальних активах (за мінусом резервів) банківської системи;
- специфічний ризик окремого банку, відображений в оцінці його фінансової стійкості, вираженій в наглядовій рейтинговій оцінці, яка присвоюється йому.

Так, банки з високим рівнем ризику повинні мати коротший цикл нагляду, ніж банки з нижчим рівнем ризику; системоутворюючі банки мають піддаватися більш інтенсивному нагляду, ніж малі банки з однаковим ризиком (наприклад, за допомогою більш частих інспектувань).

В таблиці 4.3 наведені запропоновані нами характеристики циклів нагляду з основними характеристиками банків, які підлягають нагляду за цими циклами.

Серед інших факторів, що можуть змінити цикл і виступають підставою для інспектування, є: зміни у рейтингу, який був присвоєний попереднім інспектуванням; значне зростання загальних активів; стрімке зростання обсягів наданих кре-

дитів суб'єктам господарювання; зростання висикоризикових банківських продуктів; негативні висновки за результатами останнього інспектування.

Таблиця 4.3

Характеристика банків, які підлягають інспектуванню за різними циклами

Наглядний цикл	Критерії до банків	Періодичність проведення нагляду
Цикл А	Найбільші та великі банки та/або з найвищим ступенем ризиковості:	- комплексне інспектування кожні 12 місяців; - пріоритетність при плануванні; - комплектація інспектування найкращим персоналом
	- банки з загальними активами, які характеризують розмір банку як найбільші та великі <u>або</u>	
	- банки, які мають відокремлені підрозділи закордоном <u>або</u>	
	- проблемні банки з загальним рейтингом 4 або 5 <u>або</u>	
	- банки з загальною рейтинговою оцінкою 3, що реалізують програму оздоровлення	
Цикл В	Середні банки з меншим системним впливом і помірним рівнем ризику:	- комплексне інспектування кожні 24 місяці
	- банки з загальними активами, які характеризують розмір банку як середній	
	- банки з загальною рейтинговою оцінкою 1, 2, 3	
Цикл С	Банки з незначним системним впливом або низьким рівнем ризику	- комплексне інспектування кожні 36 місяців
	- банки з загальними активами, які характеризують розмір банку як малі	
	- банки з загальною рейтинговою оцінкою 1, 2, 3	

Впровадження моделі інспектування, заснованої на циклі нагляду, дозволяє застосовувати системний підхід до процесу нагляду і здійснювати моніторинг всієї банківської системи.

4.3. Побудова рейтингової оцінки діяльності банків з урахуванням системного підходу

4.3.1. Вибір методики рейтингової оцінки діяльності банків органами нагляду. Після появи першого рейтингу, що був опублікований у 1973 р. агенцією Moody's Investors Service, такий спосіб інтерпретації якісних та кількісних характеристик будь-якої сукупості суб'єктів, що аналізуються поступово, став одним із основних аналітичних методів дослідження.

Класичним стало те, що рейтингова оцінка – це певний буквено-цифровий символ спеціальної рейтингової шкали, розробленої рейтинговими агентствами. При цьому різні буквено-цифрові символи рейтингової шкали відповідають різним категоріям ризику [276, с. 210].

Рейтинги банків є одним із варіантів аналізу, що дають змогу одержати комплексну оцінку фінансового стану і порівняти їх [18, с. 302]. Рейтинги дають змогу оцінювати банки під єдиним кутом зору.

Потрібно зазначити, що у фінансовій літературі існує декілька визначень рейтингу банку, причому не всі з них, на наш погляд, є коректними.

Так, Енциклопедія банківської справи України дає наступне визначення: «рейтинг комерційного банку – це узагальнююча порівняльна оцінка фінансового стану комерційних банків та їх ранжування за певними критеріями» [120, с. 458].

У цьому визначенні частково поняття «рейтинг» змішується з іншим поняттям – поняттям «ренкінг». Таблиці або списки, в яких здійснюється ранжування банків за певними критеріями, у світовій практиці називаються ренкінгами (ranking) або лістингами (listing). Потрібно підкреслити, що при побудові ренкінгів комплексна оцінка не проводиться [170, с. 26; 265, с. 44].

Відмінності між рейтинговим аналізом та ренкінгами (лістингами) полягають також у тому, що методика ранжування передбачає наявність певної сукупності об'єктів аналізу (групи банків), тоді як рейтинги дають змогу оцінити діяльність окремого банку за наперед визначеною шкалою. Тому побудову лістингів

слід розглядати як метод міжбанківського аналізу, а рейтинги – як одну з методик аналізу діяльності конкретного банку [214, с. 30].

Разом з тим рейтингова оцінка стану банку допускає її співставлення з аналогами або абстрактним еталоном. У цій якості рейтинг можна розглядати як попередній етап для складання ренкінгу [204, с. 45].

Досить часто у фаховій літературі вживається визначення, згідно з яким рейтинг банку – це система оцінки його діяльності, заснована на фінансових показниках роботи і даних балансу [201, с. 302]. Недоліком цього визначення є те, що в даному випадку рейтинг банку будується лише на даних фінансової звітності, водночас основне завдання банківського рейтингу полягає в тому, щоб дати комплексну оцінку стану банку на ринку. Крім того, банківський рейтинг слугує інструментом демонстрації інвестиційної привабливості банку через уміння його менеджменту професійно і прибутково працювати на фінансовому ринку. Тому рейтингову оцінку діяльності банку, побудовану тільки за даними фінансової звітності без урахування стану ринків, на яких працює банк, та особливостей його діяльності не можна вважати такою, що відповідає реальному стану банку.

Ураховуючи все вищенаведене, можна запропонувати наступне визначення: рейтингова оцінка діяльності банку – це узагальнююча оцінка, заснована переважно на фінансових показниках роботи та даних балансу банку, яка характеризує поточний стан банку та залежність ефективності його діяльності від поточної ситуації на ринках, на яких він працює, або з якими пов'язаний.

Історично основне призначення рейтингу – надати можливість користувачу рейтингу здійснювати оцінку різноманітних банків без проведення детального аналізу їх фінансового стану. Аналіз джерел інформації за темою дослідження дає змогу побудувати схему впливу рейтингової оцінки банку на різноманітних суб'єктів фінансового ринку (рис. 4.1).

В Україні рейтингова діяльність знаходиться на етапі становлення. У квітні 2004 року Кабінетом Міністрів України була схвалена Концепція створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання, згідно з якою під час проведення рейтингової оцінки суб'єкта господарювання проводиться якісний та кількісний аналіз результатів його фінансово-

господарської діяльності, визначається їх відповідність законодавству, стратегія розвитку суб'єкта, його конкурентоспроможність та становище на ринку, кваліфікація та спеціалізація працівників.

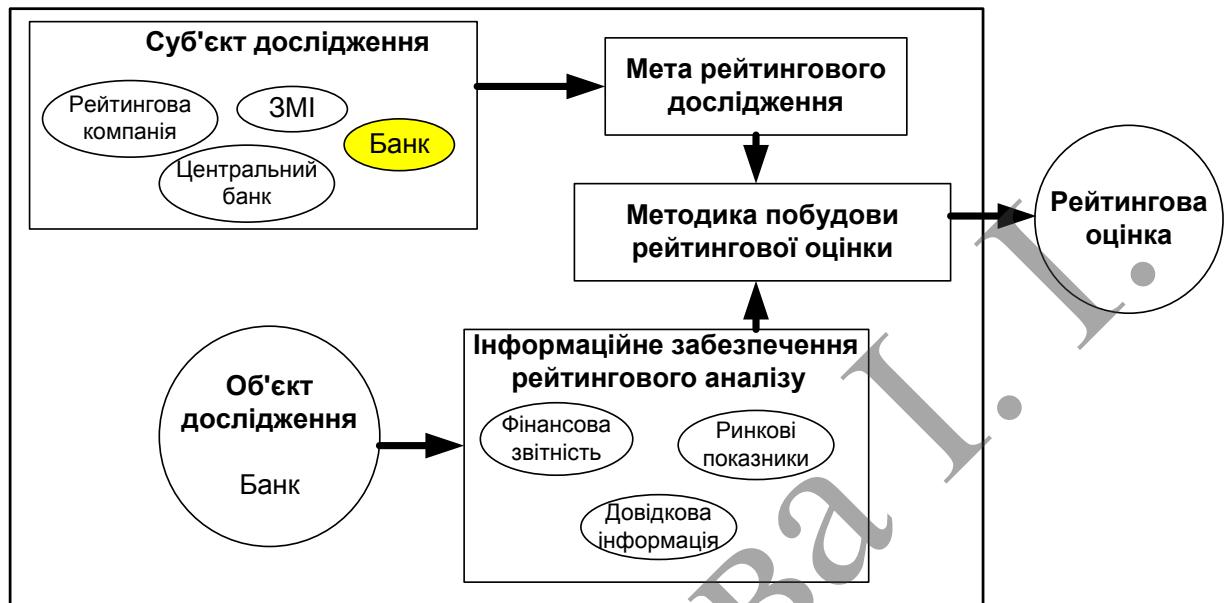

Рис. 4.1. Система рейтингового оцінювання діяльності банків

У процесі проведення рейтингової оцінки фінансової установи аналізуються виконання нею фінансових нормативів та показників, що встановлюються законодавством, ефективність управління фінансами та ризиками, а також програми її стратегічного розвитку, інвестиційна політика. Концепцією визначено, що рейтингова оцінка фінансової установи характеризує ступінь її платоспроможності та фінансової стійкості, здатність своєчасно та в повному обсязі виплачувати проценти і основну суму за борговими зобов'язаннями [149].

Згідно з Національною рейтинговою шкалою, прийнятою в Україні в 2007 році, значення кредитних рейтингів варіюються в межах від позначки uaAAA (найвища кредитоспроможність) до позначки uaD (дефолт) – для довгострокових кредитних рейтингів та у межах від позначки uaK1 (найвища кредитоспроможність) до позначки uaKD (дефолт) – для короткострокових кредитних рейтингів (додаток С) [222].

Рейтингова оцінка діяльності банку не може ґрунтуватися лише на даних його фінансової звітності, тому було складено наступне визначення: рейтингова оцінка діяльності банку – це узагальнююча оцінка, заснована переважно на фінансових показниках роботи та даних балансу банку, яка характеризує поточний стан

банку та залежність ефективності його діяльності від поточної ситуації на ринках, на яких він працює, або з якими пов'язаний.

Рейтингове оцінювання діяльності банків можна розглядати як цілісну систему (рис. 4.2), в центрі якої знаходиться її основний об'єкт – банк, для якого безпосередньо і складається рейтингова оцінка.

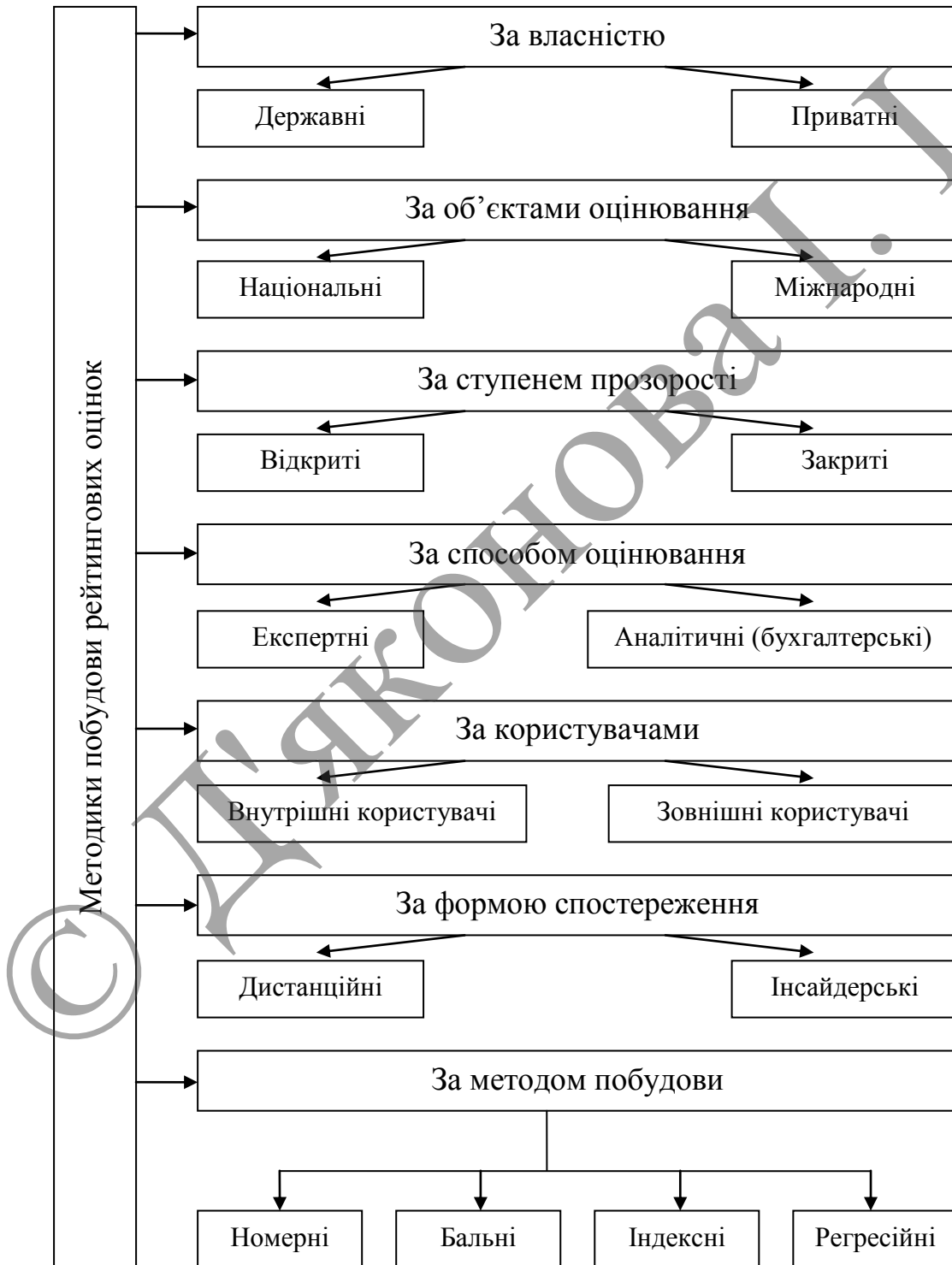

Рис. 4.2. Класифікація методик побудови рейтингових оцінок

Суб'єктами рейтингового аналізу можуть бути рейтингова компанія, центральний банк або інший державний наглядовий орган, інформаційне агентство тощо. В рамках роботи вважається, що суб'єктом оцінювання є центральний банк, при цьому він є і користувачем сформованої рейтингової оцінки.

Рейтинг банку в цілому складається у виведенні вільної оцінки в усіх напрямках, що піддалися аналізу. Таких напрямків, а відповідно, і показників, що розраховуються, може бути різна кількість.

В результаті узагальнення інформації з різноманітних джерел з обраної теми [198, с. 66; 170, с. 27; 276, с. 211; 201, с. 305; 22, с. 146; 168, с. 26] і побудована загальна класифікація методик побудови рейтингових оцінок (див. рис. 4.2).

Важливе значення при побудові рейтингової оцінки діяльності банку має інформаційне забезпечення рейтингового процесу. Ефективність аналітичних процедур багато в чому обумовлюється якістю інформаційної бази про об'єкт дослідження. Найбільш жорсткі вимоги традиційно ставляться до облікових джерел інформації. Дані обліку й звітність банків більше, ніж якої-небудь іншої комерційної організації, піддаються контролю й нагляду з боку державних і інших регулюючих органів, що, з одного боку, спрощує процес систематизації інформації (коли процедури докладно описані в нормативних актах, які регулюють банківську діяльність), а з іншого боку – підвищує мінімальний рівень вимог до якості інформації [153, с. 154].

Залежно від складності методики для побудови рейтингової оцінки можуть використовуватися також дані нормативно-правової бази, повідомлення засобів масової інформації, ринкові показники та ін.

На виході системи рейтингового оцінювання формується рейтинговий продукт – власне рейтингова оцінка банку (див. рис. 4.1). Залежно від напрямку дослідження серед рейтингів банків виділяють: рейтинги ефективності, рейтинги надійності, рейтинги фінансової стійкості, рейтинги конкурентоспроможності, кредитні рейтинги та ін.

Найпоширенішою є практика рейтингової оцінки надійності комерційних банків, і саме характеристика надійності покладена в основу різноманітних зару-

біжних і вітчизняних методик рейтингової оцінки стану комерційних банків [264, с. 12; 63, с. 58].

Під надійністю банку розуміють його динамічну стійкість до змін на фінансовому ринку. У найбільш широкому значенні надійність банку – це здатність забезпечити безумовну збереженість клієнтських коштів і повне виконання своїх зобов'язань [17, с. 73]. Оскільки надійність кожної банківської установи є складовою надійності усієї банківської системи, у підтримці надійності банку зацікавлений не лише він сам, а й банківська система країни у цілому [197, с. 148]. Рейтинг надійності банків, який складається органами банківського нагляду, ґрунтується на аналізі не тільки даних синтетичного обліку (балансів), а й даних аналітичного обліку, і супроводжується перевітками на місцях. Дані рейтингу не публікуються в офіційній пресі, а використовуються органами банківського нагляду для запобігання банкрутству банків і забезпечення стабільності всієї банківської системи [201, с. 303].

Близькі за сутністю до рейтингів надійності і рейтинги фінансової стійкості. Як правило, під фінансовою стійкістю мається на увазі здатність банку як економічної системи трансформації ресурсів та ризиків ефективно виконувати свої функції та забезпечувати цілеспрямований розвиток, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [153, с. 149].

Деякі з аналітиків узагальнюючою ринковою оцінкою діяльності комерційного банку вважають його конкурентоспроможність – здатність банку діяти на ринку на одному рівні з присутніми там аналогічними конкуруючими суб'єктами. Конкурентоспроможність банку, окрім характеристики його надійності, відображає ступінь ринкової експлуатації останньої. Ідеться про те, що за певних умов навіть при достатності капіталу, високій якості активів, відповідній дохідності та ліквідності банк може мати низький конкурентний статус, зумовлений низкою об'єктивних та суб'єктивних причин (наприклад, високий рівень цін на банківські послуги; незадовільна якість послуг). Рейтинг конкурентоспроможності дає змогу визначити ринкове становище банку і сформулювати ефективну стратегію його пода-

льшого розвитку на ґрунтовній аналітичній базі [264, с. 12]. Але спектр рейтингу конкурентоспроможності дещо ширший, ніж у рейтингу надійності.

Для умов розвинених ринків існують об'єктивні, досить ефективні методи оцінки кредитних рейтингів банків. Серед цих методів виділяють наступні:

а) аналіз ринку боргових зобов'язань, емітованих банками, зокрема облігацій – це найбільш розроблений підхід до виведення рейтингу. Цей підхід використовує більшість відомих рейтингових агенцій. Головною перепорою використання в Україні вироблених в світі підходів є фактична відсутність ринку облігацій, емітованих вітчизняними банками;

б) опціонний підхід до вартості банку – головне припущення цього підходу – абсолютна ліквідність активів банку. В Україні основною перепорою для реалізації такого підходу є відсутність інформації про ринкову вартість капіталу банку, через що неможливо оцінити й ринкову вартість його активів. Крім того, гіпотеза про абсолютну ліквідність активів українських банків є досить сумнівною.

в) Z-аналіз – рейтинг банку виводиться на основі синтетичного коефіцієнта. Проте цей підхід також не набув значного поширення у практиці українських банків, що, в першу чергу, пояснюється необхідністю адаптації коефіцієнтів моделі до специфічних умов фінансового ринку [149, с. 148; 150, с. 27].

Таким чином, рейтинговий продукт, який формується системою рейтингового оцінювання діяльності банків, залежить від мети дослідження, рейтингової методики та інформаційної бази про об'єкт дослідження. В рамках дослідження даної роботи особливий інтерес мають методики, які використовуються для побудови рейтингів ефективності, надійності, фінансової стійкості та кредитних рейтингів.

У сучасній практиці найбільш поширеними є три групи методик рейтингової оцінки діяльності банків. Методики першої групи акцентують увагу на порівняльній оцінці ефективності діяльності банківських установ, у другій групі рейтинги банків будуються залежно від рівня надійності, а рейтингові моделі третьої групи інтегрують підходи, що застосовуються у перших двох групах методик, з метою комплексної оцінки діяльності банківських установ. Реалії вітчизняної економіки, зокрема високий динамізм зовнішнього середовища, недостатня інформаційна прозо-

рість, не можуть бути адекватно відображені у рамках методик, які розроблялися в умовах розвинутих економік. Через це у даному підрозділі буде розглянуто виключно методики, що були розроблені та застосовуються в пострадянських країнах.

Методики рейтингової оцінки ефективності банків базуються на аналізі показників доходності та рентабельності банків. Прикладом такої моделі є запропонований С. Семьоновим рейтинг ефективності (прибутковості) банків, що будується на основі розрахунку інтегрального трендового індексу, що враховує значення п'яти показників: рентабельності капіталу (ROE), активів (ROA), доходів, витрат та персоналу банку [240, с. 2]. Специфіка методики полягає у використанні трендових індексів, що відображають фактичне відхилення фактичного показника від базового (за базовий показник можуть прийматися значення минулого року, планові, середні та ін.). Трендовий індекс розраховується за формулою 4.18:

$$I_n = \frac{H - H_0}{H_0}, \quad (4.18)$$

де I_n – трендовий індекс для показника H ;
 H – фактичне значення показника;
 H_0 – базове значення показника.

Розрахунок інтегрального трендового індексу ефективності банку здійснюється за формулою 4.19:

$$I_{ет} = I_{рк} + I_{ра} + I_{рд} + I_{рв} + I_{рп}, \quad (4.19)$$

де $I_{ет}$ – трендовий індекс ефективності банку;
 $I_{рк}$ – трендовий індекс рентабельності капіталу;
 $I_{ра}$ – трендовий індекс рентабельності активів;
 $I_{рд}$ – трендовий індекс рентабельності доходів;
 $I_{рв}$ – трендовий індекс рентабельності витрат;
 $I_{рп}$ – трендовий індекс рентабельності персоналу.

Слід зазначити, що в наш час методики рейтингової оцінки ефективності банків у чистому вигляді практично не застосовуються, проте система показників рентабельності не втратила своєї актуальності та використовується як складова моделей комплексної оцінки.

Важливим напрямком рейтингового оцінювання є проведення аналізу надійності банків. На надійність комерційного банку впливає значна кількість суперечливих внутрішніх та зовнішніх чинників. Методичні підходи до складання рейтингів базуються на розподілі всієї інформації про банк на формалізовану та неформалізовану. Перша у більшості випадків має числовий характер і може бути використана для побудови рейтингу у чистому вигляді або через розрахунок коефіцієнтів. Для оцінки неформалізованої інформації при побудові рейтингу застосовуються експертні оцінки.

Розрізняють рейтинги поточної (динамічної) та стратегічної надійності банків. Прикладом рейтингу поточної надійності є рейтинг динамічної фінансової стійкості (РДФС), що застосовується у Росії. Методика оцінки сукупності показників діяльності має за пріоритет відображення взаємодії банків з реальним сектором економіки. Особливістю проекту є те, що розрахунки за відкритими даними фінансової звітності охоплюють усі банки країни за найменшими звітними періодами публічної звітності (в Росії – місяць), а підсумкова оцінка здійснюється як за факторами внутрішньої стійкості банку (на підставі розрахункових коефіцієнтів), так і за динамікою його частки у банківській системі. Методичною основою РДФС є аналіз потоків грошових коштів (власних, залучених та розміщених коштів, економічних результатів) як на окрему звітну дату, так і у динаміці зміни основних показників протягом року.

Для побудови рейтингу використовуються системи внутрішніх та зовнішніх показників. Внутрішні показники – це система з дванадцяти розрахункових показників. Зовнішні показники характеризують динаміку частки показників банку у загальних показниках діяльності банківської системи. Розрахунок усіх зовнішніх та внутрішніх показників на дату періодичних звітів здійснюється шляхом сумування

за усіма звітними датами за рік із «забуванням» більш старих значень і нормуванням суми вагів до одиниці за загальною формулою 4.20:

$$D(P^K) = \frac{2}{13} \sum_{t=1}^{12} \frac{t}{12} \frac{P_t^K}{\sum_{j=1}^N P_t^j}, \quad (4.20)$$

де $D(P^K)$ – дольовий динамічний рейтинг за даним показником;
 P^K – один з обраних показників для k -го банку;
 P_t^K – один з обраних показників для k -го банку у момент часу t ;
 N – загальна кількість банків, що аналізуються;
 t – час, $t = 1, \dots, 12$. Поточному часу відповідає $t = 12$, попереднім – місяці у зворотному відліку;
 $2/13$ – коефіцієнт, що використовується для нормування суми вагів до одиниці ($\sum t/12 = 13/2$).

Зауважимо, що дана формула не є універсальною, наприклад, для України, де банки публікують звітність щоквартально, вона мала б вигляд:

$$D(P^K) = \frac{2}{5} \sum_{t=1}^4 \frac{t}{4} \frac{P_t^K}{\sum_{j=1}^N P_t^j}. \quad (4.21)$$

За підсумками розрахунку показників банкам присвоюється рейтинг у діапазоні від А3 (стабільність не викликає сумнівів) до Г1 (стабільність не забезпечена).

Іншою методикою рейтингової оцінки поточної надійності банків є методика В. Кромонаова, яка була розроблена у середині 1990-х років групою російських вчених для банків країн СНД та Балтії. Вона базується на застосуванні індексного методу і протягом тривалого часу вважалася такою, що найповніше висвітлює фінансово-економічні аспекти діяльності банківських установ [201, с. 312; 22, с. 147].

Згідно з цією методикою рейтингова оцінка надійності банку розраховується поетапно. На першому етапі визначаються абсолютні значення балансових показників: розмір статутного фонду ($C\Phi$); балансового капіталу (K); захисту капіталу

(ЗК), тобто балансова вартість активів, що не чутливі до інфляційних ризиків; сукупних зобов'язань (СЗ); зобов'язань до запитання (ЗЗ); ліквідних (ЛА) та робочих активів (РА).

На другому етапі шляхом співвідношення окремих параметрів розраховуються шість параметричних коефіцієнтів, формули розрахунку яких наведено в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Параметричні коефіцієнти моделі В. Кромонава

Параметричні коефіцієнти	Розрахунок коефіцієнта
Генеральний коефіцієнт надійності	$k_1 = \frac{K}{РА}$
Коефіцієнт миттєвої ліквідності	$k_2 = \frac{ЛА}{ЗЗ}$
Крос-коефіцієнт	$k_3 = \frac{СЗ}{РА}$
Генеральний коефіцієнт ліквідності	$k_4 = \frac{ЛА + ЗК}{СЗ}$
Коефіцієнт захищеності капіталу	$k_5 = \frac{ЗК}{K}$
Коефіцієнт фондової капіталізації прибутку	$k_6 = \frac{K}{СФ}$

Кінцевими результатом побудови рейтингу є поточний індекс надійності. Поточний рейтинг надійності розраховується із застосуванням прийому евристичного нормування (ділення показників конкретного банку на показники «оптимально надійного», для якого значення k_3 та k_6 повинні становити 3, інших показників – 1) за формулою 4.22:

$$N = 45 \times k_1 + 20 \times k_2 + \frac{10 \times k_3}{3} + 15 \times k_4 + 5 \times k_5 + \frac{5 \times k_6}{3}, \quad (4.22)$$

де N – поточний рейтинг надійності;

k_1 – генеральний коефіцієнт надійності;

k_2 – коефіцієнт миттєвої ліквідності;

k_3 – крос-коефіцієнт;

k_4 – генеральний коефіцієнт ліквідності;

k_5 – коефіцієнт захищеності капіталу;

k_6 – коефіцієнт фондової капіталізації прибутку.

Вважається, що якщо значення N вище 40-50 балів, то банк є достатньо надійним, якщо нижче 25-30 балів, то надійність банку є сумнівною.

Якщо банк бере участь у рейтингах протягом кількох років, для нього може бути розрахований синтетичний індекс надійності, який дає змогу вирівняти коливання поточного індексу:

$$N = \bar{N} - \sigma_N = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n N_i - \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n N_i \right]^2, \quad (4.23)$$

де \bar{N} – середнє значення поточного індексу;

σ_N – середньоквадратичне відхилення поточного індексу за весь період участі банку в рейтингах.

Розрахунок рейтингової оцінки банків України за методикою В. Кромонава станом на 01.01.2008 наведений в додатку Т. Згідно з розрахунками найбільшу рейтингову оцінку за методикою В. Кромонава отримав банк, який посідає одне з останніх місць за розміром активів. Цьому сприяли високі значення коефіцієнтів миттєвої ліквідності і фондової капіталізації. Взагалі можна побачити загальну тенденцію – висока рейтингова оцінка банку забезпечується досить високим значенням якогось з показників. Це є одним з головних недоліків цієї методики.

Крім цього, до недоліків методики В. Кромонава відносять:

- відсутність показників, які характеризують якість кредитного портфеля;
- суб'єктивне встановлення питомої ваги коефіцієнтів;
- ототожнювання ризикових активів з працюючими активами, адже до останніх належать і деякі ліквідні активи (короткострокові міжбанківські кредити, депозити, розміщені в центральному банку, тощо) [63, с. 58];

- методика передбачає, що у ідеального банку ризикові активи повинні дорівнювати розміру власного капіталу. На практиці платні пасиви перевищують власні кошти банку в декілька разів [229, с. 58];
- чотири з шести оціночних коефіцієнтів базуються на аналізі стану власних коштів банку [170, с. 144]

Стратегічна надійність банків не може бути виражена у числовій формі, тому рейтингові моделі її оцінки є специфічними. Вони включають експертні оцінки, а також порівняння банків у бінарній формі, що показують перевищення стратегічної надійності одного банку над іншим, рівність їх стратегічних надійностей або неможливість їх порівняння за даним критерієм. Найпростішим способом представлення цих бінарних відношень є матриця розміром $k \times k$ (k – кількість банків, що порівнюються), що складається з 0 та 1. Значення «1» свідчить про те, що один банк кращий за інший, «0» – банки рівні за стратегічною надійністю або неспівставні. За базу порівняння приймаються значення економічних нормативів центрального банку та показники ризиковості діяльності. Зазначимо, що такі рейтинги є низькоефективними, оскільки не включають низку екзо- та ендегенних факторів, що впливають на діяльність банку та не дають уявлення про місце банку у банківській системі та є досить складними у побудові, тому, в основному, існують лише як теоретичні розробки.

Комбіновані методики рейтингової оцінки діяльності банків використовують системи показників, що характеризують як їх надійність, так і ефективність.

Модифікована методика Euromoney є прикладом комбінованої рейтингової моделі. Дана методика була розроблена Асоціацією комерційних банків Латвії на базі методики розрахунку рейтингу ефективності банків Euromoney із заміною якісних факторів на показники достатності капіталу, величини балансового капіталу та активів. Загальний перелік коефіцієнтів, їх характеристика, спосіб розрахунку та оптимальні значення наведені в додатку У.

Інтегральний показник розраховується за наступною формулою 4.24:

$$\begin{aligned}
 N = & 15 \cdot ROE + 10 \cdot ROA + 10 \cdot CIN + 10 \cdot NIM + \\
 & + 15 \cdot NI + 15 \cdot CA + 10 \cdot ASSETS + +15 \cdot CAPITAL,
 \end{aligned}
 \tag{4.24}$$

де ROE – прибутковість капіталу;
 ROA – прибутковість активів;
 CIN – співвідношення доходів та витрат;
 NIM – чиста процентна маржа;
 NI – чистий прибуток;
 CA – показник достатності капіталу;
 $ASSETS$ – активи банку (валюта активу балансу);
 $CAPITAL$ – балансовий капітал.

Слід зазначити, що аналізовані показники не є співвимірними, тому для переходу до єдиного бального вимірника застосовується формула 4.25:

$$A_{ik} = \frac{a_{ik} - a_k^{\min}}{a_k^{\max} - a_k^{\min}}, \quad (4.25)$$

де A_{ik} – значення k -го показника для i -го банку у балах;
 a_{ik} – значення k -го показника для i -го банку;
 a_k^{\max} – максимальне значення k -го показника за групою банків;
 a_k^{\min} – мінімальне значення k -го показника за групою банків.

На замовлення російської газети «Коммерсантъ Daily» Міжнародним інститутом інвестиційних проєктів наприкінці 1990-х років було розроблено рейтинг порівняльної оптимальності банків (інша назва – «Рейтинг «Ъ»»), що оцінює структуру активів та пасивів банку, його надійність та прибутковість. Системи показників, що використовуються у цій рейтинговій моделі та формули їх розрахунку наведено у додатку У. Нормування отриманих показників здійснюється шляхом ділення на найбільше із значень цього показника у аналізованій групі банків. Підсумковий показник розраховується за формулою 4.26:

$$P = 13 \times \Sigma A + 28 \times \Sigma П + 49 \times \Sigma H + 10 \times \Sigma E, \quad (4.26)$$

де P – підсумкове значення рейтингового показника;
 A – показники структури активів;
 $П$ – показники структури пасивів;

H – показники надійності;

E – показники ефективності.

Одним з головних недоліків існуючих методик побудови рейтингових оцінок банків є їх статичність. Досить часто рейтинг, як і баланс, відбиває стан банку на конкретну дату, але на відміну від балансу, рейтинг готується звичайно після того, як сформовано баланс. В результаті користувачам надається інформація не про поточний стан, а про стан, як мінімум, місячної давнини, хоча ситуація на фінансовому ринку набагато динамічніше, і процеси змінюються значно швидше. Актуальність рейтингових оцінок втрачається [198, с. 149].

Надійність банку складається під впливом багатьох факторів. Їх можна поділити на дві групи: зовнішні, спричинені дією оточення банку, та внутрішні, спричинені діями персоналу банку. Вплив цих факторів на фінансовий стан банку може бути досить значним і досить стрімким.

Комплексний характер багатьох методик забезпечується не лише широким застосуванням суто фінансово-банківської статистики. Вагомим чинником є застосування макроекономічних показників, що характеризують зовнішні чинники розвитку фінансового ринку як невід'ємної складової економіки [276, с. 216]. Невраховання впливу зовнішнього середовища банку і його якісних характеристик є другим з значних недоліків, притаманних багатьом з існуючих методик побудови рейтингових оцінок банків.

Якщо для побудови рейтингової оцінки за балансом банку цілком вистачає балансового звіту банку і звіту про його фінансові результати, врахування впливу на діяльність банку внутрішніх і зовнішніх факторів потребує розширення кола джерел інформації.

Проаналізувавши підходи до побудови рейтингових оцінок, можна зробити висновки, що визначальними при побудові тієї чи іншої методики є, по-перше, мета побудови рейтингової оцінки, по-друге, доступність до інших, крім офіційних даних, джерел інформації про банки. Велика кількість методик спирається лише на фінансову звітність банку, яка досить часто вже до моменту свого формування та опублікування втрачає актуальність. В більшості методик не аналізується вплив на

банк внутрішніх та зовнішніх факторів, а також специфіка діяльності банку. В методиках побудові рейтингових оцінок також необхідно враховувати національні особливості країни, в якій вони використовуються.

4.3.2. Загальна модель побудови рейтингової оцінки діяльності банків.

Актуальність рейтингової оцінки банку для Національного банку України, який використовує її результати для виявлення проблем у діяльності окремого банку, має дуже важливе значення. Тому, по-перше, повторне оцінювання повинно виконуватися якомога частіше. По-друге, недоцільно розглядати банк тільки під кутом рейтингової оцінки, побудованої лише на базі фінансової звітності. Адже банк – це система, яка діє в рамках конкретної економіки, конкретної банківської системи. Кожен банк має свої особливості, які відрізняють його від інших банків. Зміни в зовнішньому середовищі, такі як, наприклад, зміна ставок на депозити, зміна курсів валют та інші, по-різному впливають на різні банки.

Також при оцінці ризиків співпраці з банком завжди слід визначати, який це банк – той, що стало і поступово розширює свою діяльність, чи той, що, навпаки, згортає її обсяги; банк, який тільки почав функціонувати на ринку, чи банк, який щойно змінив акціонерів.

Ураховуючи вищенаведене, пропонується наступна послідовність побудови рейтингової оцінки банку. До основної інформації для проведення аналізу фінансового стану банків належать:

- консолідований баланс банку станом на перше число поточного місяця (форми # 01 і # 02);
- звіт про дотримання банком економічних нормативів за звітний період (форма № 611);
- інформація про дотримання банком нормативів обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку (форма № 381).

Як джерела додаткової інформації можуть використовуватися: інформація про включення субординованого боргу в розрахунок капіталу банку (форма № 610), оборотно-сальдова відомість за звітний місяць, аудиторський висновок

про достовірність фінансової звітності банку за минулий рік, засновницькі документи, річні звіти, надані керівництвом банку, публікації в пресі або Інтернеті тощо.

На першому етапі проводиться оцінка банків за формальними ознаками, тобто визначаються банки, про які з високою ймовірністю можна сказати, що їх фінансовий стан є сумнівним, або надана ними звітність викликає велику підозру. Після цього виявляються чинники, які однозначно свідчать про високий ступінь кредитного ризику за інших рівних умов.

Фінансовий стан банку визначається за допомогою факторного аналізу, основною метою якого є стиснення балансової звітності до мінімального числа незалежних факторів, які найбільш точно характеризують баланс. Метод стиснення балансової звітності полягає в підсумовуванні рахунків і переході до більш агрегованих показників.

Коефіцієнтний експрес-аналіз фінансового стану банків (резидентів України) призначений для аналізу коефіцієнтів, розрахованих з агрегованих показників балансу. Ці коефіцієнти відображають фінансовий стан банку і допомагають сформулювати попередній висновок про надійність банку. При розрахунку коефіцієнтів також використовуються значення економічних нормативів Н1, Н2, Н4, Н5, Н6, Н7, Н13. Загальна кількість коефіцієнтів, що розраховуються, складає тридцять три.

Фінансові коефіцієнти, що відображають якісний аналіз, дозволяють оцінити в комплексі фінансовий стан банку, тобто його надійність за базовими ознаками.

Після розрахунку коефіцієнтів і коефіцієнтного експрес-аналізу виконується бальний аналіз фінансового стану банків (резидентів України). Цей аналіз призначений для формування зведених бальних даних коефіцієнтного аналізу фінансового стану банків і визначення рейтингу надійності. При цьому використовується метод аналізу ієрархій (англ. *Analytic Hierarchy Process*, далі по тексту – МАІ), розроблений Томасом Сааті.

Першим етапом використання МАІ є структурування проблеми вибору у вигляді дерева ієрархій або мережі. У найбільш елементарному вигляді ієрархія будується з вершини (мети) через проміжні рівні-критерії (параметри, чинники) до найнижчого рівня, який в загальному випадку є набором альтернатив.

Після ієрархічного відображення проблеми на кожному рівні ієрархії будується матриця попарних порівнянь елементів. Елементи порівнюються між собою попарно по відношенню їх впливу на загальну для них характеристику. Система порівнянь парних критеріїв A_i та A_j може бути представлена у вигляді зворотно-симетричної матриці, елементами якої $a(i, j)$ є вагомість впливу елемента ієрархії A_i відносно вагомості впливу елемента ієрархії A_j . Якщо при порівнянні одного критерію A_i з іншим A_j отримано $a(i, j) = b$, то при порівнянні другого критерію з першим $a(j, i) = 1/b$. При порівнянні елементів, як правило, ставляться наступні запитання: «Який з елементів має більший вплив?», «Якому з елементів надати перевагу?». Кожному критерію надається «вага» згідно з обраною шкалою.

Шкала відносної важливості критеріїв розроблена кваліфікованими експертами. На основі їх суджень визначаються найбільш узгоджені оцінки (математично, або шляхом консенсусу). Отримана шкала відносних оцінок у подальшому використовується для порівняння елементів системи. У методиці банку пропонується використовувати 9-бальну шкалу, в якій оцінки мають наступні значення: 1 – рівна важливість, 3 – помірна перевага одного над іншим, 5 – істотна перевага одного над іншим, 7 – значна перевага одного над іншим, 9 – дуже сильна перевага одного над іншим, 2, 4, 6, 8 – відповідні проміжні значення.

Матриці порівнянь використовуються для побудови векторів локальних пріоритетів ($P_1 \dots P_n$), кожен з елементів якого характеризує вплив відповідного критерію (елемента) на елемент вищого рівня ієрархії. Одним з найкращих методів для наближеного обчислення власних векторів матриць порівнянь вважається метод геометричних середніх.

Схема розрахунку компонент вектора локальних пріоритетів, який характеризує відносний вплив кожного з елементів певної групи на елемент вищого рівня ієрархії, наведена в таблиці 4.5.

Схема розрахунку компонент вектора пріоритетів в МАІ для n критеріїв $A_1 \dots A_n$

	A_1	...	A_n	Власний вектор	Вектор локальних пріоритетів
A_1	1	...	W_1/W_n	$X_1 = [1 * (W_1/W_2) * \dots * (W_1/W_n)]^{1/n}$	$Вага(A_1) = X_1 / \text{Сума}(X_i)$
...	...	1	A_n
A_n	W_n/W_1	...	1	$X_n = [(W_n/W_1) * \dots * (W_n/W_{n-1}) * 1]^{1/n}$	$Вага(A_n) = X_n / \text{Сума}(X_i)$
				$\text{Сума}(X_i)$	

Пріоритети синтезуються, починаючи з другого рівня ієрархії. Локальні пріоритети перемножуються на пріоритет відповідного критерію на вищестоящому рівні і підсумовуються за кожним елементом відповідно до критеріїв, на які впливає елемент.

У разі необхідності перевіряється адекватність отриманих оцінок і ступінь узгодженості експертних суджень за допомогою розрахунку міри оцінки ступеня відхилення від узгодженості. Якщо такі відхилення перевищують встановлені межі, то їх слід ще раз перевірити в матриці. Ступінь узгодженості для k -го вектора визначається за рівнянням:

$$R_k = \frac{(\lambda_{\max} - n) / (n - 1)}{CУ_n} \cdot 100\%, \quad (4.27)$$

де $\lambda_{\max} = \sum_{i=1}^n p_{ki} \sum_{j=1}^n a_{ij}$ – найбільше значення, при цьому для обернено симетрич-

ної матриці завжди $\lambda_{\max} \geq n$.

R_k – ступінь узгодженості для k -го вектора;

$CУ_n$ – середня узгодженість випадкових матриць n -го порядку (довідкові величини наведені в таблиці 4.6);

n – число порівнюваних елементів;

p_{ki} – компоненти k -го вектора пріоритетів;

a_{ji} – елементи стовпчиків відповідної матриці порівнянь.

Середня узгодженість випадкових матриць

Порядок матриці	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Середня узгодженість, CU_n	0,00	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Відомо, що допустиме значення рівня узгодженості, як правило, не повинно перевищувати 10 % (у деяких випадках – 20 %), інакше отримані оцінки не вважаються адекватними системі і, отже, необхідно проводити її додаткові дослідження, перевіряти міркування та оцінки експертів.

На рівні ієрархії «капіталізація» попарні порівняння елементів (порівняння ступеня важливості коефіцієнтів), зроблені експертами банку, дають змогу побудувати наступну матрицю попарних порівнянь:

$$M_k = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 \\ 1/2 & 1 & 2 & 3 & 4 \\ 1/3 & 1/2 & 1 & 2 & 3 \\ 1/4 & 1/3 & 1/2 & 1 & 2 \\ 1/5 & 1/4 & 1/3 & 1/2 & 1 \end{pmatrix}. \quad (4.28)$$

Зі схеми, наведеної в таблиці 4.5, розраховуються елементи власного вектора X_k та елементи вектора локальних пріоритетів. Так, перший елемент власного вектора X_k розраховується наступним чином:

$$X_{k1} = \sqrt[5]{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5} = 2,6052.$$

Аналогічно розраховуються інші елементи вектора. Їх сума дорівнює 6,2411. Відповідно, перший елемент вектора локальних пріоритетів становитиме:

$$P_{k1} = X_{k1} / \sum_{n=1}^5 X_{kn} = 2,6052 / 6,2411 = 0,4174.$$

Обчисливши значення λ_{\max} , отримаємо:

$$\lambda_{\max} = \left(\sum_{i=1}^5 a_{i1} \right) \cdot P_{k1} + \dots + \left(\sum_{i=1}^5 a_{i5} \right) \cdot P_{k5} = 5,0695.$$

За формулою 4.27 та даними таблиці 4.6 визначається ступінь узгодженості:

$$R_k = \frac{(\lambda_{\max} - 5) / (5 - 1)}{CV_n} \cdot 100\% = \frac{0,0695 / 4}{1,12} \cdot 100\% = 1,55\% .$$

Оскільки значення λ_{\max} менше 10 %, побудована матриця M_k є узгодженою, отже оцінки є адекватними.

Аналогічно будуються матриці порівнянь та визначаються вектори локальних пріоритетів для інших показників в ієрархії. Після цього за цією ж схемою визначаються узагальнююча матриця показників фінансового стану банку та відповідний вектор. Фактичні значення останніх обчислюються шляхом множення локальних пріоритетів на пріоритети відповідного критерію на наступному рівні ієрархії та підсумовування за кожним елементом відповідно до критеріїв, на які він впливає. Приклади значень елементів матриць порівнянь та розрахунків векторів локальних пріоритетів наведені у додатках Ф, Х, Ц, Ш.

Для оцінки фінансових коефіцієнтів використовуються розроблені шкали оцінок, якісні оцінки в яких мають значення від 0 до 10 балів. Привласнення певної кількості балів залежить від того, в яких межах знаходиться фактичне значення коефіцієнта.

Кількість балів, набраних банком, розраховується наступним чином:

- 1) визначається кількість балів за кожним коефіцієнтом (від 0 до 10);
- 2) на підставі одержаних балів за допомогою векторів пріоритетів відповідно до методу аналізу ієрархій визначаються нормалізовані оцінки відповідних категорій (капіталізація, якість активів, ліквідність і т.д.);
- 3) визначається загальна рейтингова оцінка банку.

В залежності від кількості набраних балів банку присвоюється певна категорія кредитоспроможності від 1-ої до 5-ї в порядку зменшення (згідно з Постановою Національного банку України № 279 від 06.07.2000):

- категорія «1» (Клас А) присвоюється банкам, які отримали вище 8 балів;
- категорія «2» (Клас Б) присвоюється банкам, які отримали від 6 до 8 балів;
- категорія «3» (Клас В) присвоюється банкам, які отримали від 4 до 6 балів.
- категорія «4» (Клас Г) присвоюється банкам, які отримали від 2 до 4 балів.

- категорія «5» (Клас Д) присвоюється банкам, які отримали менш ніж 2 бали.

Згідно з класифікацією методик рейтингового оцінювання банків, розглянутою в попередньому пункті даної роботи, за методом побудови цю методику слід вважати бально-індексною, за способом оцінювання – експертною, за формою спостереження – дистанційною, за способом користування – методикою, що призначена для внутрішнього користування в банку.

Крім розгляненого підходу методику потрібно доповнити:

- 1) аналізом впливу на банк факторів зовнішнього середовища;
- 2) аналізом особливостей внутрішнього середовища банку;
- 3) аналізом динаміки розвитку банку.

З урахуванням доповнень, узагальнена модель удосконаленої системи рейтингового оцінювання банку за методом аналізу ієрархій отримає вигляд, зображений на рис. 4.3.

Отже, згідно з моделлю удосконаленої системи рейтингового оцінювання банку з даних фінансової звітності банку формується попередня рейтингова оцінка банку, яка знаходиться в межах від 0 до 10. Остаточна рейтингова оцінка визначається шляхом коригування попередньої рейтингової оцінки на суму впливу факторів.

Пропонується розглядати три групи факторів:

- 1) фактори зовнішнього середовища;
- 2) фактори внутрішнього середовища банку;
- 3) динаміка розвитку банку.

За кожною групою факторів формується оцінка впливу, яка знаходиться в межах від -4 до $+4$. Загальний вплив всіх факторів на рейтингову оцінку банку також повинен знаходитись в межах від -4 до $+4$. Якщо загальний вплив всіх факторів дорівнює нулю – рейтингова оцінка може розраховуватися лише з даних фінансової звітності банку.

Рис. 4.3. Механізм та процедура формування загальної рейтингової оцінки банку

Остаточна рейтингова оцінка банку повинна знаходитись у діапазоні від 0 до 10, де, як і в діючій методиці рейтингового оцінювання ЗАТ «ХК Банк», отримана оцінка 10 відповідає максимальній надійності банку.

На першому етапі побудови рейтингової оцінки банку за удосконаленою методикою з аналізу фінансової звітності формується попередня рейтингова оцінка діяльності банку. При цьому як базову методику пропонуємо використовувати розглянуту вище методику рейтингового оцінювання. Інші методики використовуються як уточнюючі.

Головною умовою при використанні кожної з методик є трансформація отриманої за обраною методикою оцінки в шкалу від 0 до 10, де 10 – найвища оцінка діяльності банку.

Оскільки в методиці В. Кромонава при значенні рейтингу вище 40-50 балів банк вважають достатньо надійним, а при рейтингу нижче 25-30 балів надійність банку вважається сумнівною, перехід до шкали рейтингу від 0 до 10 може бути зроблений за наступним графіком (рис. 4.4).

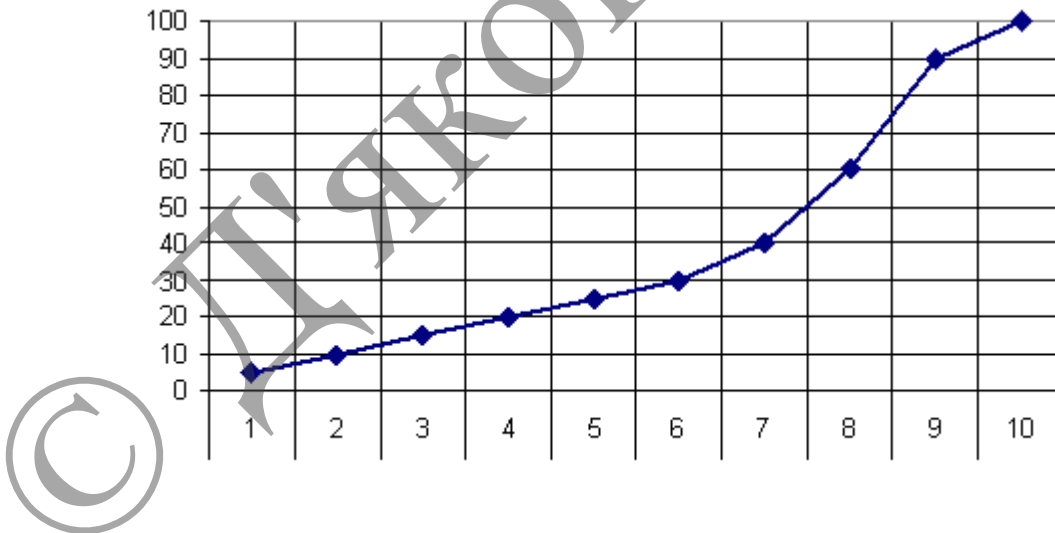

Рис. 4.4. Перехід від шкали методики В. Кромонава до шкали 0..10

В тих методиках, де кожна зі складових рейтингової оцінки має відсоткову складову в загальному рейтингу, перехід до шкали 0..10 легко досягається діленням отриманого значення рейтингу на 10. Якщо дві методики дають майже однакові результати, використовувати обидві з них не має сенсу.

Для отримання оцінки з декількох методик можна скористатися методом аналізу ієрархій, але задачу можна спростити, привласнивши кожній з методик власну вагу.

Тоді попередня рейтингова оцінка діяльності банку з даних фінансової звітності буде розраховуватися за формулою середньозваженої (4.29):

$$R_{фз} = \frac{\sum_{i=1}^N (a_i \cdot R_i)}{\sum_{i=1}^N a_i}, \quad (4.29)$$

де $R_{фз}$ – попередня рейтингова оцінка банку, побудована на основі даних його фінансової звітності;

N – кількість методик, які використовуються при аналізі діяльності банку;

R_i – рейтингова оцінка від 0 до 10, отримана банком за i -ю методикою;

a_i – вага i -ї рейтингової методики.

Наприклад, якщо використовуються дві методики: методика ЗАТ «ХК Банк» як базова та удосконалена методика В. Кромонава як уточнююча, то пропонується першій методиці привласнити вагу 8, другій – вагу 2. Тоді попередня рейтингова оцінка діяльності банку буде розраховуватися за формулою (4.30):

$$R_{фз} = 0,8 \cdot R_{ХК Банк} + 0,2 \cdot R_{Кромонав}, \quad (4.30)$$

де $R_{фз}$ – попередня рейтингова оцінка банку, розрахована за даними фінансової звітності;

$R_{ХК Банк}$ – рейтингова оцінка, розрахована за методикою ЗАТ «ХК Банк»;

$R_{Кромонав}$ – рейтингова оцінка, розрахована за удосконаленою методикою Кромонава.

Отже, на першому етапі складання рейтингової оцінки діяльності банку пропонується використовувати методики, які побудовані суто на аналізі фінансової звітності банків. Базовою методикою (досягається привласненням більш високого значення ваги) пропонується обрати діючу методику рейтингового оцінювання. Результатом першого етапу є попередня рейтингова оцінка діяльності банку в рей-

тинговій шкалі від 0, що відповідає найнижчому рейтингу, до 10 – що відповідає найвищому рейтингу.

Для розрахунку ступеня впливу кожної з груп факторів на загальну рейтингову оцінку можна скористатися розглянутим у попередньому розділі методом аналізу ієрархій. Приклад матриці порівнянь, складеної відповідно до цього методу, та розрахунок власного вектора X_{po} і вектора локальних пріоритетів P_{po} для груп факторів, які впливають на остаточну рейтингову оцінку банку, наведений в таблиці 4.7.

Таблиця 4.7

Приклад матриці порівнянь та розрахунок власного вектора (X_{po}) і вектора локальних пріоритетів (P_{po}) для груп факторів, які впливають на остаточну рейтингову оцінку банку

Групи факторів, які впливають на остаточну рейтингову оцінку банку	F_1	F_2	F_3	X_{po}	P_{po}
Фактори зовнішнього середовища, F_1	1	4	6	2,88	0,70
Фактори внутрішнього середовища банку, F_2	0,25	1	2	0,79	0,19
Динаміка розвитку банку, F_3	0,17	0,5	1	0,44	0,11
Сума	1,42	5,5	9	4,11	1,00
Сума * P_{po}	0,99	1,06	0,96		

Згідно з розрахунком λ_{max} дорівнює 3,0092. Тоді ступінь узгодженості дорівнює 0,79 %, що менше, ніж 10 %, і це означає, що матриця порівнянь є адекватною. Таким чином, для заданої в таблиці матриці порівнянь рейтингова оцінка банку буде розраховуватися за формулою (4.31):

$$R = R_{фз} + (0,7 \cdot F_1 + 0,19 \cdot F_2 + 0,11 \cdot F_3), \quad (4.31)$$

де $R_{фз}$ – попередня рейтингова оцінка, яка розраховується для банку на основі його фінансової звітності;

F_1, F_2, F_3 – оцінки ступеня впливу на рейтингову оцінку відповідних груп факторів. Кожна з оцінок знаходиться в межах від -4 до $+4$.

Якщо отримане значення R більше, ніж 10, то вважається, що $R = 10$ і це відповідає максимальному значенню рейтингової оцінки. Якщо отримане значення R менше, ніж 0, вважається, що $R = 0$.

Для підвищення актуальності рейтингової оцінки рекомендуємо обчислювати її щомісячно. В ідеалі, враховуючи мінливість сучасного ринку, часту зміну «правил гри» на ньому та сучасні можливості автоматизувати обробку великих обсягів інформації, рейтингову оцінку можна розраховувати навіть щоденно.

Для можливості порівнювати отримані остаточні рейтингові оцінки банків з рейтинговими оцінками рейтингових агенцій отримані значення можна інтерпретувати цифро-буквеними позначеннями згідно з національною рейтинговою шкалою (таблиця 4.8).

Таблиця 4.8

Інтерпретація отриманих рейтингових оцінок в національній шкалі

Категорія позичальника	Рейтингова оцінка згідно з методикою банку	Рейтингова оцінка згідно з Національною шкалою	Рейтингова оцінка згідно з удосконаленою методикою
Категорія «1» (Клас А)	вище 8 балів	uaAAA	від 9 до 10
		uaAA	від 8 до 9
Категорія «2» (Клас Б)	від 6 до 8 балів	uaA	від 7,2 до 8
		uaBBB	від 6,5 до 7,2
Категорія «3» (Клас В)	від 4 до 6 балів	uaBB	від 5,8 до 6,5
		uaB	від 5 до 5,8
Категорія «4» (Клас Г)	від 2 до 4 балів	uaCCC	від 4,3 до 5
		uaCC	від 3,5 до 4,3
		uaC	від 2 до 3,5
Категорія «5» (Клас Д)	менш ніж 2 бали	uaD	від 0 до 2

Отже, узагальнену модель побудови рейтингової оцінки банку можна скласти наступним чином:

- 1) з даних фінансової звітності банку за допомогою індексних методик побудови рейтингових оцінок банку визначається попередня рейтингова оцінка діяльності банку від 0 до 10;
- 2) визначається оцінка ступеня впливу на рейтингову оцінку банку факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ та динаміки розвитку банку;
- 3) вага кожної з груп факторів визначається за допомогою методу аналізу ієрархій;
- 4) підсумовуванням попередньої рейтингової оцінки діяльності банку і оцінки ступеня впливу на рейтингову оцінку банку факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ та динаміки розвитку банку формується рейтингова оцінка діяльності банку, яку можна інтерпретувати також і в національній рейтинговій шкалі.

Запропонована модель враховує більшість недоліків, властивих багатьом методикам рейтингової оцінки діяльності банків і крім того є досить гнучкою і здатною до розширення.

4.3.3. Методичні засади оцінювання ступеня впливу на рейтингову оцінку банку факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ та динаміки розвитку банку. Непередбачуваність економіки, нестабільна політична ситуація, специфіка банку породжують безліч зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на його діяльність. Якість методики побудови рейтингової оцінки банку значною мірою залежить від якості оцінки впливу цих факторів на діяльність банку.

Найбільш точно можна оцінити фінансовий стан банку лише за наявності досить великої кількості показників, які комплексно характеризують банківську діяльність та дають змогу всебічно проаналізувати ефективність його роботи [199, с. 65].

Для пошуку та аналізу зовнішніх факторів, які впливають на діяльність банку, можна скористатись елементами PEST-аналізу, який є одним з поширених інструментів, який призначений для виявлення політичних (Policy), економічних

(Economy), соціальних (Society) і технологічних (Technology) факторів зовнішнього середовища. Дані такого аналізу традиційно зводяться в матрицю компонентів. Загальна схема аналізу зовнішнього середовища передбачає виділення в ньому декількох сегментів. В PEST-аналізі, наприклад, таких сегментів 4, але взагалі їх може бути необмежена кількість. У кожному з сегментів визначаються фактори, які можуть суттєво впливати на банк. Для кожного з факторів визначаються параметри залежності банку від зміни фактора. При оцінці впливу зовнішнього середовища на рейтингову оцінку банку оцінюється ступінь впливу зміни кожного з факторів на діяльність банку.

При оцінці зовнішнього середовища банку слід враховувати те, що в цілому всі сегменти пов'язані між собою. Зміни в одному з сегментів досить часто викликають зміни в іншому.

В удосконаленій методиці пропонується фактори зовнішнього середовища банку групувати в наступні три глобальні сегменти: соціально-політичний; економічний; грошовий.

У кожному глобальному сегменті можна виділити окремі локальні сегменти (групи факторів). Так, наприклад, в економічному сегменті окремо можна згрупувати фактори, пов'язані з загальною економічною ситуацією в країні, окремо – фактори, які характеризують стан справ на ринках товарів і послуг, в третій сегмент можна згрупувати дані про стан фондового ринку країни. Загальний вплив факторів глобального економічного сегмента формується з впливів факторів кожного з трьох вищезазначених сегментів.

Схематично сегменти, зміни факторів в яких важливі для діяльності банку, наведені на рис. 4.5.

Для обчислення ступеню впливу кожного з глобальних сегментів на загальну оцінку впливу факторів зовнішнього середовища можна скористатись методом аналізу ієрархій. Приклад матриці порівнянь та вектор локальних пріоритетів для глобальних сегментів зовнішнього середовища банку наведені в таблиці 4.9.

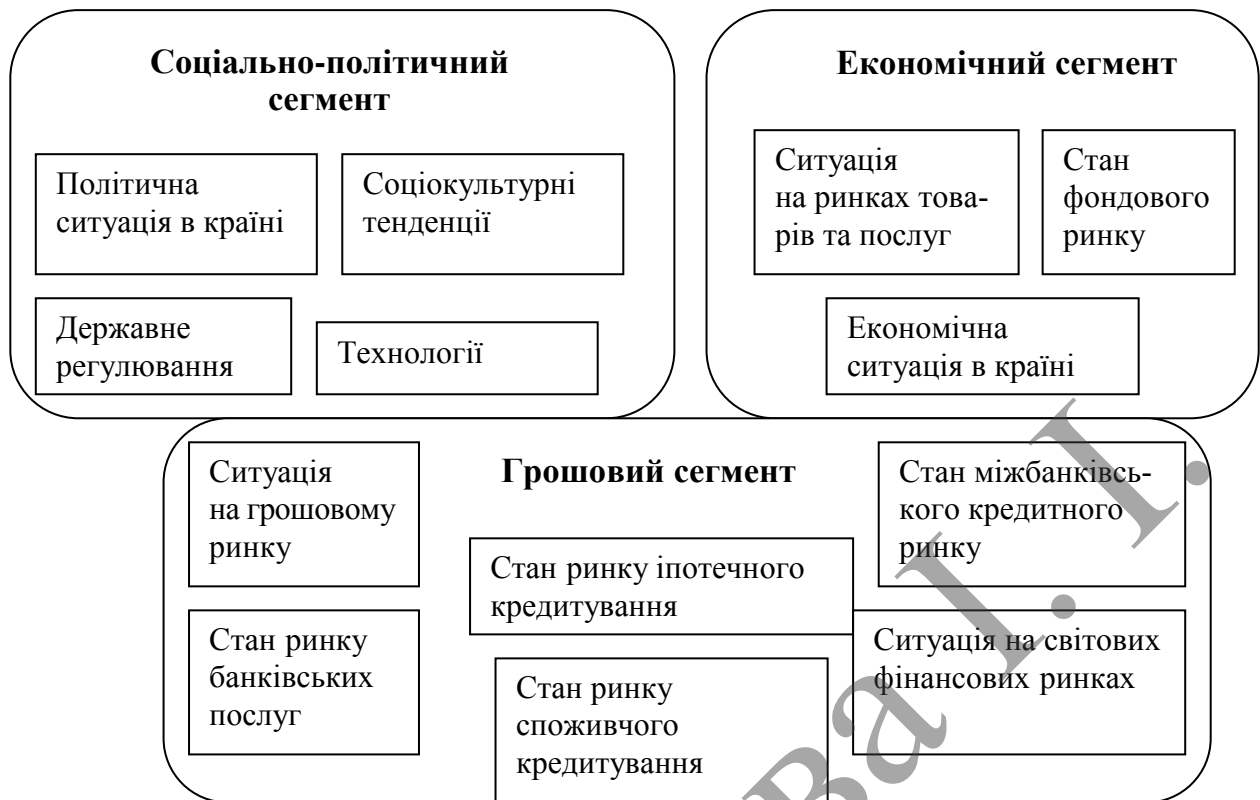

Рис. 4.5. Сегменти зовнішнього середовища банку

Таблиця 4.9

Приклад матриці порівнянь та розрахунок вектора локальних пріоритетів для глобальних сегментів зовнішнього середовища банку (P_{zc})

Глобальні сегменти	GS_1	GS_2	GS_3	X_{zc}	P_{zc}
Грошовий, GS_1	1	2	3	1,82	0,54
Економічний, GS_2	0,50	1	2	1,00	0,30
Соціально-політичний сегмент, GS_3	0,33	0,50	1	0,55	0,16
Сума	1,83	3,50	6,00	3,37	1,00
Сума * P_{zc}	0,99	1,04	0,98		

Ступінь узгодженості матриці порівнянь складає 0,79 %, відповідно матриця порівнянь є адекватною.

Пропонується за кожним глобальним сегментом зовнішнього середовища залежно від зміни відповідних факторів формувати оцінку в балах від -4 до $+4$. Загальна оцінка впливу групи зовнішніх факторів на рейтингову оцінку банку розраховується складанням сформованих оцінок за кожним глобальним сегментом,

помножених на відповідну вагу, знайдену за допомогою методу аналізу ієрархій (див. табл. 4.9). Ця загальна оцінка знаходитиметься в діапазоні від -4 до $+4$.

Таким чином, згідно зі складеною матрицею порівнянь вплив зовнішнього середовища на рейтингову оцінку банку розраховується за наступною формулою (4.32):

$$F_1 = 0,54 \cdot OGS_1 + 0,3 \cdot OGS_2 + 0,16 \cdot OGS_3, \quad (4.32)$$

де F_1 – оцінка ступеня впливу на рейтингову оцінку факторів зовнішнього середовища (знаходиться в межах від -4 до $+4$);

OGS_1, OGS_2, OGS_3 – оцінки впливу факторів відповідно з грошового, економічного і політико-соціального сегментів (кожна з оцінок також знаходиться в межах від -4 до $+4$).

Загальний перелік сегментів факторів зовнішнього середовища банку, вплив яких буде оцінюватись, наведений в таблиці 4.10. Розрахунок ваги для цих сегментів згідно з методом аналізу ієрархій наведений в додатках Щ, Ю, Я.

Таблиця 4.10

Перелік сегментів факторів зовнішнього середовища банку

Глобальний сегмент факторів зовнішнього середовища	Вага глобального сегмента	Локальний сегмент факторів зовнішнього середовища	Вага сегмента
Соціально-політичний сегмент	0,16	1. Державне регулювання	0,64
		2. Політична ситуація в країні	0,18
		3. Соціокультурні тенденції в країні	0,10
		4. Технології	0,08
Економічний сегмент	0,30	1. Загальна економічна ситуація в країні	0,48
		2. Стан ринків товарів та послуг	0,41
		3. Стан фондового ринку	0,11
Грошовий сегмент	0,54	1. Стан грошового ринку України	0,33
		2. Ринок банківських послуг	0,20
		3. Міжбанківський кредитний ринок	0,20
		4. Ринок споживчого кредитування	0,14
		5. Ринок іпотечного кредитування	0,06
		6. Світові фінансові ринки	0,06

У ході аналізу впливу фактора аналізується, переважно, зміна показника за період з часу побудови попередньої рейтингової оцінки. Враховуючи те, ще банки, як правило, обмінюються балансами щомісячно, оптимальним періодом є місяць. Необхідно враховувати те, що деякі з факторів зовнішнього середовища діють на банк протягом більш тривалого періоду часу.

Для оцінки впливу кожного з факторів зовнішнього середовища (або групи факторів за сегментом) пропонується використовувати бальну шкалу від -4 до $+4$, яка наведена в таблиці 4.11.

Таблиця 4.11

Бальна шкала оцінки впливу факторів (або групи факторів за сегментом) на рейтингову оцінку діяльності банку

Оцінка	Значення оцінки
-4	Досить значний негативний вплив
-3	Значний негативний вплив
-2	Суттєвий негативний вплив
-1	Незначний негативний вплив
0	Зовнішній фактор ніякого впливу на діяльність банку не здійснив
+1	Незначний позитивний вплив
+2	Суттєвий позитивний вплив
+3	Значний позитивний вплив
+4	Досить значний позитивний вплив

Аналіз впливу зовнішніх факторів доцільно почати з аналізу факторів соціально-політичного сегмента. Як показала практика останніх років, діяльність банків все менше залежить від політичної ситуації в країні. Незалежно від політичної ситуації в країні загальний прибуток в банківській системі з року в рік продовжує зростати, довіра до банків збільшується. Втім, як визначає більшість експертів, зокрема, експерти рейтингової агенції «Кредит-Рейтинг» [182], одними з найбільш істотних ризиків для кредитних організацій в Україні залишаються ризики, пов'язані з регулюванням банківської діяльності.

Перелік факторів зовнішнього середовища, які можна віднести до соціально-політичного сегмента, наведений в таблиці 4.12.

Таблиця 4.12

Перелік факторів соціально-політичного сегмента та показники для оцінки ступеня залежності банку від зміни цих факторів

Фактор	Показники для оцінки ступеня залежності банку від зміни фактора
Державне регулювання	
Загальнодержавне регулювання	<ul style="list-style-type: none"> - вплив змін у законодавстві на банк; - зміни в податковому законодавстві
Вплив на банк Національного банку	<ul style="list-style-type: none"> - отримання (позбавлення) ліцензій на виконання банківських операцій; - наявність фактів застосування заходів впливу; - вплив нормативних актів на напрямки діяльності банку
Політична ситуація в країні	
Зміна персонального складу в державних інституціях країни	<ul style="list-style-type: none"> - наявність серед звільнених (призначених) акціонерів, працівників, великих клієнтів банку або пов'язаних з ними осіб; - частка відповідних акціонерів в статутному фонді; - обсяг операцій відповідних клієнтів з даним банком
Політичні кризи	- вплив на банківську систему і банк
Соціокультурні тенденції в країні	
Рівень довіри населення до банків	- питома вага кредитів фізичних осіб в кредитному портфелі;
Банкрутства банків в країні за останній час	- питома вага депозитів фізичних осіб в структурі ресурсів;
Відношення населення до кредитування	- питома вага кредитів фізичних осіб в структурі ресурсів
Технології	
Розвиток нових продуктів і послуг	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження нових технологій у банку; - відношення клієнтів до нових технологій; - програмне та апаратне забезпечення, яке використовується в банку; - взаємодія філій
Новації в розрахункових послугах	<ul style="list-style-type: none"> - наскільки доходи і витрати банку залежать від розрахункових послуг; - мережа банкоматів банку

Крім соціально-політичних факторів, національна банківська система відчуває на собі вплив усіх негативних факторів, властивих економіці України в цілому. Зокрема, ефективність діяльності більшості банків залежить від збільшення або зменшення грошових потоків у базових галузях (зокрема, металургії, хімічній промисловості, електроенергетиці, сільському господарстві тощо).

Ситуація на ринках товарів та послуг відображається у залишках на рахунках клієнтів банків та якості обслуговування ними кредитних заборгованостей.

Перелік факторів економічного сегмента та показників для оцінки ступеня залежності банку від цих факторів наведений в таблиці 4.13.

Таблиця 4.13

Перелік факторів в економічному сегменті та показники для оцінки ступеня залежності банку від зміни цих факторів

Фактор	Показники для оцінки ступеня залежності банку від зміни фактора
Загальна економічна ситуація в країні	
Рівень безробіття	- частка активів фізичних осіб в структурі пасивів банку; - частка споживчих кредитів в кредитному портфелі банку
Рівень зарплати	
Рівень ВВП	- обсяг капіталу банку; - обсяг активів банку
Розмір зовнішнього боргу	
Сальдо платіжного балансу	
Бюджетна політика уряду	- залежність банку від бюджетних коштів; - вплив бюджетної політики на банківську систему
Стан ринків товарів та послуг	
Зміни на ринках товарів і послуг (кризи і т.ін.)	- сектори економіки, які кредитує банк; - залежність банку від відповідного ринку; - ступінь участі банку в фінансово-промислових групах; - ступінь диверсифікації діяльності
Стан фондового ринку	
Зміна індексу ПФТС	- відношення інвестиційного портфеля банку до активів

Останнім часом конкуренція в банківській системі країни значно зросла, зокрема, розширюється спектр діяльності банків, все більша кількість іноземних інвесторів вкладає кошти в розвиток українських банків. У зв'язку зі значним зростанням використання банками іноземних залучених ресурсів значно зростає залежність українських банків від ситуації на світових фінансових ринках. Але разом з тим стабільність діяльності банків значною мірою визначається стабільністю стану грошового ринку України та його сегментів та стабільністю національної грошової одиниці.

Перелік факторів грошового сегмента та показників для оцінки ступеня залежності банку від цих факторів наведений в додатку Я.

У ході оцінки впливу зовнішніх факторів на рейтингову оцінку банку слід ураховувати те, що деякі сегменти є субсегментами інших сегментів; багато факторів пов'язані між собою; всі сегменти є взаємозалежними – досить часто зміни в одному з сегментів викликають зміни в інших сегментах.

Перелік факторів та показників для оцінки ступеня залежності банку від зміни фактору неповний. Оскільки зовнішнє середовище банку є динамічним, перелік повинен постійно переглядатися працівниками відділу ризиків банку. У зв'язку з постійною зміною ступеня впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність банку при використанні методу аналізу ієрархій також необхідно постійно переглядати відповідні матриці порівнянь.

Отже, для формування оцінки ступеня впливу зовнішніх факторів на рейтингову оцінку банку аналізується вплив на діяльність банку 47 факторів зовнішнього середовища, які об'єднані в три глобальні сегменти (соціально-політичний, економічний, грошовий). Глобальні сегменти, в свою чергу, можна поділити на тринадцять локальних сегментів.

Для оцінки загального впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність банку спочатку розглядається зміна кожного з факторів та вплив цієї зміни на діяльність банку протягом періоду, що аналізується.

В результаті цього аналізу за кожним з локальних сегментів факторів формується бальна оцінка від -4 (значний негативний вплив факторів локального сегмента на діяльність банку) до $+4$ (значний позитивний вплив).

Після формування оцінок за кожним з локальних сегментів формується загальна оцінка за кожним глобальним сегментом.

Для обчислення ступеня впливу факторів локального сегмента на оцінку впливу глобального сегмента на банк пропонується застосовувати метод аналізу ієрархій, який вважається ефективним методом оцінки в складних системах. Таким чином, три оцінки глобальних сегментів сформуують загальну оцінку впливу зовнішніх факторів на рейтингову оцінку банку, яка також знаходиться в межах від -4 до $+4$.

Кожен з банків має свої особливості, які по-різному дозволяють адаптуватися до зовнішнього середовища. Ці особливості пов'язані зі складом акціонерів банку, метою діяльності банку, його організаційною структурою, особливостями формування ресурсів тощо.

Кожен з банків можна розглядати як відкриту систему, яка складається з багатьох взаємозалежних частин, тісно пов'язаних з зовнішнім середовищем. Саме тому внутрішні фактори іноді досить складно виділити окремо. Ще складніше інтерпретувати їх вплив на діяльність банку.

Аналізуючи вплив внутрішніх факторів на діяльність банку, можна певною мірою скористатись елементами SWOT-аналізу. В ньому фактори поділяються на 4 групи: Strengths (сильні сторони), Weaknesses (слабкі сторони), Opportunities (можливості) и Threats (загрози). В ході аналізу впливу внутрішніх факторів визначаються сильні та слабкі сторони організації, які порівнюються з можливостями і загрозами зовнішнього середовища.

Пропонується розглядати зміни в наступних внутрішніх змінних банку: власники банку, організаційна структура банку, персонал, обсяг і структура продуктів та послуг банку, розвиток банківських технологій, репутація банку, клієнти.

Можливі показники для оцінки ступеня впливу відповідного внутрішнього фактора на діяльність банку наведені в таблиці 4.14.

Кожен з внутрішніх факторів оцінюється за тією ж бальною шкалою – від -4 до $+4$, що й зовнішні фактори.

Для оцінки загального впливу внутрішніх факторів на рейтингову оцінку банку можна скористатись методом аналізу ієрархій (таблиця 4.15).

Фактори внутрішнього середовища банку і показники оцінки ступеня їх впливу
на діяльність банку

Фактор	Показники для оцінки ступеня впливу фактора на діяльність банку
Події, пов'язані з власниками банку	<ul style="list-style-type: none"> - склад власників банку, їх частка в статутному капіталі та ступінь впливу власників на діяльність банку; - частка статутного капіталу в капіталі банку; - оцінка значних подій в компаніях, пов'язаних з власниками
Зміни в організаційній структурі банку	<ul style="list-style-type: none"> - роль і взаємодія правління банку і ради банку; - адміністративна структура і розподіл повноважень керівництва; - хто приймає рішення в банку; - розвиток мережі філій банку та взаємовідносини головної контори банку з філіями
Якість персоналу	<ul style="list-style-type: none"> - наявність впливових ефективних менеджерів; - рівень заробітної плати по відношенню до середньої заробітної плати в банківському секторі; - система навчання персоналу (зміст програм навчання, ступінь охоплення співробітників); - плинність кадрів
Обсяг і структура продуктів і послуг банку	<ul style="list-style-type: none"> - ступінь універсализації банку; - чи існує у банку певна спеціалізація; - наявність перспективних проектів; - цінова політика банку
Розвиток банківських технологій	<ul style="list-style-type: none"> - технічне оснащення банку; - якість програмного забезпечення
Репутація банку	<ul style="list-style-type: none"> - як давно банк працює на ринку; - наявні та можливі судові позови; - імідж банку в ЗМІ; - наявність рейтингових оцінок від рейтингових агенцій; - дані про засновників
Клієнти	<ul style="list-style-type: none"> - як змінювалась клієнтська база; - хто основні клієнти; - наявність серед клієнтів органів влади; - перехід на обслуговування (відмова від обслуговування) великих клієнтів; - диверсифікація клієнтів в структурі пасивів; - чи залежить банк від вузького кола клієнтів; - кредитування інсайдерів.

Таблиця 4.15

Приклад матриці порівнянь та розрахунків власного вектора ($X_{вф}$)
і вектора локальних пріоритетів для внутрішніх факторів ($P_{вф}$)

Фактор	<i>РБ</i>	<i>Кл</i>	<i>ЯП</i>	<i>ВБ</i>	<i>ПБ</i>	<i>БТ</i>	<i>ОС</i>	$X_{вф}$	$P_{вф}$	
Репутація банку, <i>РБ</i>	1	2	3	4	5	6	7	3,38	0,35	
Клієнти, <i>Кл</i>	0,50	1	2	3	4	5	6	2,32	0,24	
Якість персоналу, <i>ЯП</i>	0,33	0,50	1	2	3	4	5	1,53	0,16	
Події, пов'язані з власниками банку, <i>ВБ</i>	0,25	0,33	0,50	1	2	3	4	1,00	0,10	
Обсяг і структура продуктів і послуг банку, <i>ПБ</i>	0,20	0,25	0,25	0,50	1	2	3	0,63	0,06	
Розвиток банківських технологій, <i>БТ</i>	0,17	0,20	0,50	0,33	0,50	1	2	0,48	0,05	
Зміни в організаційній структурі банку, <i>ОС</i>	0,14	0,17	0,20	0,25	0,33	0,50	1	0,30	0,03	
Сума	2,59	4,45	7,45	11,1	15,8	21,5	28,0	0	9,63	1,00
Сума * $P_{вф}$	0,91	1,07	1,19	1,15	1,03	1,06	0,86			

Отже, для розрахунку впливу на рейтингову оцінку банку внутрішніх факторів за кожним з внутрішніх факторів аналізуються відповідні показники банку і формується бальна оцінка від -4 до $+4$. Загальний вплив внутрішніх факторів знаходиться шляхом підсумовування результатів множення бальної оцінки за кожним з факторів на відповідну вагу (див. табл. 4.15).

Після аналізу впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на рейтингову оцінку діяльності банку пропонується розглянути загальну динаміку розвитку банку в порівнянні з іншими банками.

Фахівці виділяють наступні етапи у життєвому циклі організації: поріг нечутливості (виникнення організації), становлення (впровадження), розвиток (зростання), зрілість, насичення, спад, крах (банкрутство), ліквідація [48, с. 29]. Кожен етап для кожної організації має певні особливості і певний термін дії.

З точки зору оцінки динаміки розвитку банку, пропонується розглядати наступні етапи: інтенсивний спад, помірний спад, незмінність рівня розвитку, помірний розвиток, інтенсивний розвиток, нестабільна діяльність (не існує загальної тенденції, досить часто розвиток змінюється спадом і навпаки).

Для аналізу доцільно використовувати наступні показники:

- зростання (зменшення) активів банку по відношенню до середнього зростання активів у банківській системі країни;
- зростання (зменшення) капіталу банку по відношенню до середнього зростання капіталу у банківській системі країни;
- збільшення (зменшення) кількості відділень банку по відношенню до вже існуючих у банку відділень до середньозваженого показника приросту кількості відділень у банківській системі;
- зростання (зменшення) показників прибутковості банку до зростання середнього показника по банківській системі;
- темпи зростання (зменшення) доходів банку по відношенню до середнього зростання (зменшення) доходів у банківській системі країни;
- зростання (зменшення) витрат банку по відношенню до середнього зростання (зменшення) витрат в банківській системі країни;
- вік банку по відношенню до середнього віку банків у банківській системі країни.

Показники аналізуються в динаміці за декілька останніх років. Залежно від коливання показників експертним шляхом формується оцінка в балах від -4 до +4 загальної динаміку розвитку банку. Відповідна бальна шкала наведена в таблиці 4.16.

Отже, загальна рейтингова оцінка діяльності банку формується шляхом коригування величини попередньої рейтингової оцінки, отриманої з фінансової звіт-

ності банку, на величину впливу зовнішніх та внутрішніх факторів та на величину впливу динаміки розвитку банку.

Таблиця 4.16

Бальна шкала для оцінки впливу на рейтингову оцінку
загальної динаміки розвитку банку

Динаміка розвитку	Вплив на рейтингову оцінку
Банк працює на ринку менше ніж рік / або спостерігається інтенсивний спад в діяльності банку / або діяльність банку можна охарактеризувати як досить нестабільну	-4
Проміжне значення	-3
Банк працює на ринку менш ніж 2 роки / або спостерігається помірний спад в діяльності банку / або спостерігається надмірно інтенсивний розвиток банку / або діяльність банку можна охарактеризувати як нестабільну	-2
Проміжне значення	-1
Банк відносно стабільно розвивається	0
Проміжне значення	+1
Спостерігається помірний розвиток в діяльності банку, банк розвивається на рівні розвитку банківської системи, або дещо його випереджає	+2
Проміжне значення	+3
Спостерігається помірний розвиток в діяльності банку, темпи розвитку банку дещо випереджають темпи розвитку банківської системи	+4

Величину впливу зовнішніх факторів формують оцінки впливу факторів, згрупованих в три глобальні сегменти. Оцінку впливу факторів глобального сегмента зовнішнього середовища формують оцінки впливу локального сегмента.

Оцінку впливу внутрішніх факторів на діяльність банку формують оцінки семи внутрішніх змінних банку.

Для розрахунку ваг впливу зовнішніх і внутрішніх факторів використовується метод аналізу ієрархій. При цьому матриці порівнянь факторів, які використовуються в цьому методі для розрахунку ваг, пропонується систематично переглядати.

Оцінка впливу динаміки розвитку банку формується експертним шляхом з аналізу динаміки зміни основних показників банку та динаміки зміни основних показників банківської системи.

Отримання виважених оцінок досягається шляхом аналізу динаміки показників діяльності банку за період (місяць, квартал, рік тощо). Це дозволяє оцінити тенденції в розвитку банківської установи, її здатність реагувати на зміни в економіці, що певною мірою відображається в рейтинговій оцінці банку.

Висновки до розділу 4

1. Перспективною вбачається концепція ризик-орієнтованого нагляду, в якому поєднується орієнтація на реальні ризики банків, оцінка системної стійкості банківської системи, раннє реагування і виявлення проблем в окремому банку і банківській системі в цілому. Дана концепція пропонує комплексний підхід до організації банківського нагляду і дистанційного аналізу ризиків банківської системи.

2. Як пріоритетний слід визначити поточний нагляд, який і є ризик-орієнтованим. Саме даний вид нагляду забезпечує попередження негативних явищ в банківській діяльності. Розроблена модель базується на методиці, яка дозволяє виокремити в діяльності банків зони з підвищеним рівнем ризику та концентрацію банківського нагляду саме на цих зонах. В межах такого ризик-орієнтованого нагляду можна виділяти слабкі банки та здійснювати нагляд за ними в іншому, більш інтенсивному режимі.

3. Впровадження моделі інспектування, заснованої на циклі нагляду, дозволяє застосовувати системний підхід до процесу нагляду і здійснювати моніторинг

всієї банківської системи. Наглядний цикл – загальний обсяг наглядової діяльності, що здійснюється по відношенню до окремо взятого банку між датою присвоєння останньої рейтингової оцінки цьому банку за результатами останнього інспектування і датою присвоєння наступної рейтингової оцінки за результатами наступного інспектування.

4. Як ключові критерії, прийняті для визначення циклу нагляду за банками, доцільно використовувати: системний вплив окремо взятого банку (або банківської групи), який забезпечується його часткою у загальних активах (за мінусом резервів) банківської системи; специфічний ризик окремого банку, відображений в оцінці його фінансової стійкості, вираженій в наглядній рейтинговій оцінці, яка йому присвоюється.

5. Визначено, що рейтингова оцінка діяльності банку – це узагальнююча оцінка, заснована переважно на фінансових показниках роботи та даних балансу банку, яка характеризує поточний стан банку та залежність ефективності його діяльності від поточної ситуації на ринках, на яких він працює, або з якими пов'язаний.

6. У сучасній практиці найбільш поширеними є три групи методик рейтингової оцінки діяльності банків: методики оцінки ефективності, методики в яких рейтинги банків будуються залежно від рівня надійності, та рейтингові моделі, які інтегрують підходи, що застосовуються у перших двох групах методик. Методики рейтингової оцінки ефективності банків базуються на аналізі показників доходності та рентабельності банків. У чистому вигляді вони практично не застосовуються.

7. Головними недоліками більшості відомих існуючих методик побудови рейтингових оцінок банків є їх статичність та неврахування впливу на діяльність банку зовнішніх (стан економіки, рівень розвитку грошового ринку, ступінь впливу державних органів) та внутрішніх (розмір банку, кадровий потенціал) факторів.

8. Розроблена модель враховує загальну динаміку розвитку банку та ступінь впливу на діяльність банку внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливали (впливають) на банк протягом періоду дослідження. Для виявлення факторів внутрішнього і зовнішнього середовища можна скористатись елементами PEST- та SWOT-аналізу.

9. Для актуальності рейтингів пропонується скласти їх, як мінімум, щомісячно та використовувати при складанні рейтингів можливості обчислювальної техніки.

Основні результати розділу опубліковані в наукових статтях та монографіях [67, 69, 76, 82, 88, 87, 94, 102, 115, 313].

© Д'ЯКОНОВА Г. Г.

РОЗДІЛ 5

РОЗРОБКА СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК ЕЛЕМЕНТА РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО НАГЛЯДУ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

5.1. Формування системи фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду

Проблема ефективної протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (далі – легалізація незаконних доходів), має подвійне трактування: з одного боку вона пов'язана з державним наглядом за банківською діяльністю, а з іншого – це питання може розглядатись з позицій управління ризиками на рівні окремого банку. На макроекономічному рівні (в аспекті державного регулювання в цілому та банківського нагляду зокрема), питання ефективної протидії легалізації доходів пов'язане зі стабільністю функціонування фінансової системи держави та її економічною безпекою. На мікроекономічному рівні дану проблему, перш за все, доцільно розглядати з позицій можливості використання інструментів фінансового моніторингу для мінімізації ризиків діяльності певного комерційного банку.

Запропонований у роботі підхід до формування системи фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду дозволяє об'єднати зазначені вище трактування проблеми ефективної протидії легалізації доходів. Зазначений підхід полягає в удосконаленні системи фінансового моніторингу за двома основними напрямками. По-перше, посилення спрямованості системи фінансового моніторингу на мінімізацію ризиків діяльності банку. Для цього необхідно дослідити їх структуру та визначити місце фінансового моніторингу у системі управління ризиками комерційного банку. По-друге, ми пропонуємо удоско-

налити критерії оцінки ризиковості банківських операцій (з точки зору можливості їх використання для легалізації незаконних доходів та фінансування тероризму) та формалізувати порядок їх застосування.

Вирішення даного завдання дозволить органічно поєднати інтереси держави та окремої банківської установи. Як результат, можна очікувати на певний синергетичний ефект. Він полягатиме, з одного боку, у розробці державою правил фінансового моніторингу з урахуванням зацікавленості окремих банків у мінімізації власних ризиків, а з іншого, у більш чіткому економічному обґрунтуванні доцільності витрат комерційного банку на формування системи моніторингу.

Побудова системи фінансового моніторингу на основі оцінки ризиковості банківських операцій відповідає міжнародним тенденціям у даній сфері. Як було визначено у попередніх розділах дослідження, інтеграційні процеси та пов'язані з ними ризики, обумовили необхідність приведення стандартів банківського нагляду до міжнародних вимог. Дана теза повною мірою стосується організації системи фінансового моніторингу.

Необхідно підкреслити, що боротьба з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму є невід'ємною складовою боротьби зі злочинністю, що набула сьогодні особливої актуальності [10; 129]. Фінансовий контроль, і насамперед, фінансовий моніторингу у банку, за всіма формами руху грошових фондів почав відігравати попереджувальну роль для незаконного використання бюджетних коштів, розкрадання публічних грошових фондів [207]. Превентивна роль фінансового моніторингу знаходить відображення і на стадії формування публічних фондів. Так, фінансовий контроль зовнішньоекономічних фінансових операцій має призупинити відтік капіталу за межі країни та збільшити обсяг податкових надходжень.

Для обґрунтування наведених пропозицій щодо удосконалення фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду необхідно дослідити основні аспекти організації системи фінансового моніторингу в Україні. Процес створення та розвитку системи запобігання та протидії легалізації неза-

конних доходів і фінансуванню тероризму спрямований на вирішення наступних основних завдань:

- забезпечення прозорості фінансової системи;
- підвищення інвестиційної привабливості економіки України для іноземних інвесторів;
- декриміналізація і детінізація економічних відносин;
- розширення кореспондентських відносин українських банків з фінансовими установами держав-членів FATF;
- сприяння наповненню дохідної частини державного бюджету [8].

В період з 1991 по 2001 роки Україна не мала достатнього досвіду та досконалого законодавства у сфері протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, а її фінансова система перебувала на етапі становлення. Систему запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму фактично було створено протягом 2002-2004 років. Основною рушійною силою даного процесу були міжнародні зусилля, спрямовані на інтенсифікацію боротьби з відмиванням злочинних доходів та фінансуванням тероризму.

Основи системи фінансового моніторингу в Україні були сформовані законом «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», прийнятим 28 листопада 2002 року, який набув чинності 12 червня 2003 року [220]. Даним нормативно-правовим актом запроваджено дворівневий механізм дослідження та звітування про підозрілі фінансові операції. Цей механізм складається з обов'язкового фінансового моніторингу та внутрішнього фінансового моніторингу.

Поряд із базовим законом були прийняті доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення, якими встановлено адміністративну відповідальність за порушення законодавства щодо запобігання легалізації незаконних доходів, а також зміни до Кримінального кодексу України, якими збільшено кількість кваліфікуючих ознак відповідного злочину. Крім того, був прийнятий закон «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом».

ржаних злочинним шляхом» та внесено зміни до закону «Про банки і банківську діяльність».

З метою забезпечення реалізації норм зазначених вище законів було розроблено та прийнято ряд підзаконних нормативних актів. По-перше, постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 644 і № 646, якими затверджено «Порядок реєстрації фінансових операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу» та «Порядок взяття на облік Державним департаментом фінансового моніторингу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу» [224].

По-друге, Державним департаментом фінансового моніторингу України (далі ДКФМУ) видано ряд нормативно-правових актів, якими встановлено: вимоги до організації фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу; вимоги до кваліфікації працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу, відповідального за проведення фінансового моніторингу у зазначеній сфері; форми обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу та інструкції щодо їх заповнення.

По-третє, Постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1565 створено міжвідомчу робочу групу з дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом [227].

По-третє, постановою Правління НБУ № 189 було затверджене положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» [223]. Даний нормативний акт став основним документом, який визначає порядок організації фінансового моніторингу у вітчизняних комерційних банках.

Розглянутими нормативними актами в Україні створено дворівневу систему фінансового моніторингу. Зокрема, відповідно до статті 4 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» суб'єктами первинного фінансового моніторингу визначено: банки, страхові компанії, платіжні організації, біржі, професійних учасників ринку цінних паперів, гральні заклади, ломбарди та інших юридичних осіб, які здійснюють фінансові операції та визначені законом.

Актуалізація проблеми відмивання кримінальних капіталів на фоні стрімкого зростання обсягів фінансових операцій в Україні є причиною передачі державою частини функцій щодо здійснення фінансового моніторингу визначеним вище суб'єктам первинного моніторингу. Як наслідок забезпечується аналіз фінансових операцій з точки зору можливості їх використання для відмивання незаконних доходів безпосередньо в момент їх здійснення.

Легалізація незаконних доходів відбувається у різних галузях економіки, де можна порівняно легко та у значних обсягах використовувати підроблені товарно-розпорядчі та фінансові документи, але переважна більшість схем легалізації безпосередньо пов'язана із банківськими установами [24]. У зв'язку з цим особливого значення набуло здійснення фінансового моніторингу банками як основними інститутами у фінансовому секторі України. Необхідно зазначити, що у сучасний період істотно змінилися функції банків у сфері фінансового контролю. Даний процес обумовлений зміною принципів регулювання економіки і пов'язаною з цим перебудовою банківської системи.

У відповідності до створеної системи фінансового моніторингу передбачається вирішення окремих тактичних та стратегічних завдань усіма суб'єктами державного фінансового моніторингу [105]. Відповідно до статті 4 закону до їх переліку входять [5]: 1) центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до законодавства виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій; 2) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – Державний комітет фінансового моніторингу України. Визначені суб'єкти державного фінансового моніторингу повинні здійснювати свою діяльність з дотриманням принципів верховенства права, системності, комплексності, відповідності потребам часу та орієнтації на кінцевий результат, наукової обґрунтованості, активного співробітництва з іноземними державами.

Зокрема, ДКФМУ здійснює збір та обробку інформації, яка надходить з таких джерел: суб'єкти фінансового моніторингу, правоохоронні органи, регулятори та інші державні органи, фінансові розвідки інших країн, відкриті джерела (інтер-

нет, комерційні бази даних) [160]. При виявленні ознак можливої легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму ДКФМУ готує узагальнений матеріал, який виноситься на розгляд Експертної комісії (членами даної комісії є представники всіх правоохоронних органів). За умови позитивного рішення Експертної комісії матеріали передаються до правоохоронних органів.

Обов'язки суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в тому числі банків, визначено статтею 5 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». До основних з них можна віднести: проводити ідентифікацію клієнтів; забезпечувати виявлення і реєстрацію та звітування щодо фінансових операцій, які відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу; надавати відповідно до законодавства додаткову інформацію на запит уповноваженого органу; зберігати документи, які стосуються ідентифікації осіб, якими здійснено фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу і т.д. Зокрема, даною статтею визначаються обов'язки банку як суб'єкта первинного фінансового моніторингу щодо визначення процедури проведення моніторингу та призначення працівника, відповідального за його проведення. Крім того, регулюються функції відповідального працівника та порядок його звітування про виявлені підозрілі операції.

Розглянуті норми закону дістали необхідну деталізацію в аспекті організації системи фінансового моніторингу в банку у положенні «Про здійснення банками фінансового моніторингу», затвердженому постановою Правління НБУ № 189. Зокрема уточнюється, що відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є керівник виконавчого органу банку. Місце відділу фінансового моніторингу в організаційній структурі банку чітко не регламентується і безпосередньо залежить від внутрішніх факторів діяльності окремої фінансово-кредитної установи.

Крім того, даним положенням визначається необхідність перевірки відповідності вимогам законодавства системи фінансового моніторингу банку підрозділом внутрішнього аудиту, а також встановлюється обов'язок банків зберігати всі

документи, які стосуються фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу, та ідентифікації осіб, які брали участь в її здійсненні, протягом п'яти років після проведення такої операції [163].

Дане положення визначає вимоги Національного банку України за наступними основними напрямками:

- вимоги до правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм здійснення фінансового моніторингу;
- порядок ідентифікації клієнтів (зокрема визначено форми анкет клієнтів юридичних та фізичних осіб резидентів та нерезидентів, а також банків – кореспондентів);
- порядок реєстрації банком фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу;
- порядок надання інформації Уповноваженому органу;
- права та обов'язки відповідального працівника банку (філії);
- програми навчання та підвищення кваліфікації працівників банків;
- порядок зупинення фінансових операцій.

Узагальнивши зміст даного документа та інших нормативно-правових документів, ми структурували схему організації фінансового моніторингу у банківській системі України (рис. 5.1). На даній схемі відображено порядок взаємодії Національного банку України (НБУ), Державного комітету фінансового моніторингу України (ДКФМУ) та комерційних банків у процесі здійснення останніми фінансового моніторингу. Банки як суб'єкти первинного фінансового моніторингу безпосередньо звітують щодо підозрілих операцій перед ДКФМУ засобами електронної пошти НБУ.

У свою чергу, НБУ має виключні повноваження щодо регулювання діяльності комерційних банків і несе відповідальність за стабільність функціонування банківської системи. Таким чином, логічним видається надання можливості центральному банку держави розробляти методологічні та методичні рекомендації щодо організації та підвищення ефективності функціонування системи фінансового моніторингу у банківських установах. НБУ та ДКФМУ здійснюють постійний обмін інформацією та взаємодіють у питаннях регулювання фінансового моніторингу у банківській системі України.

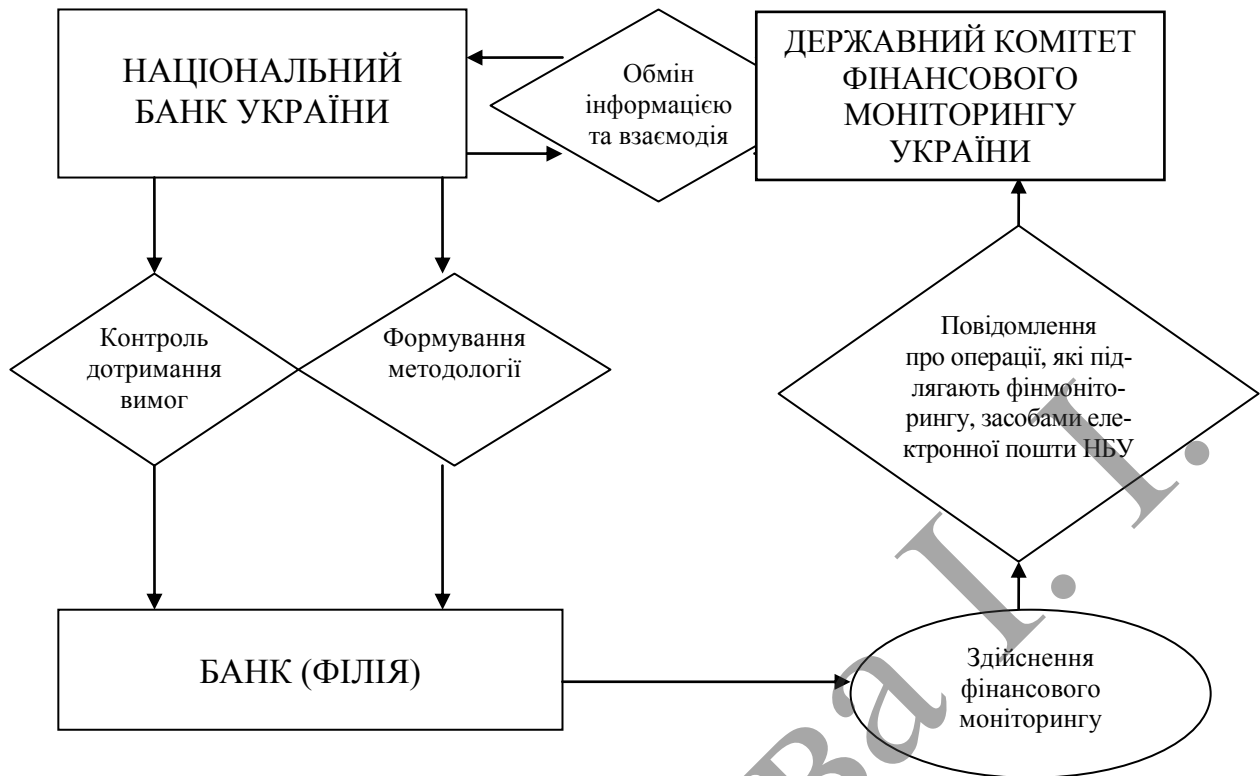

Рис. 5.1. Організація фінансового моніторингу у банківській системі України

Характерною особливістю механізмів запобігання та протидії відмиванню грошей є те, що їх успішність великою мірою залежить від оперативності й злагодженості у обробці та наданні інформації. З метою забезпечення реалізації норм положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» НБУ затвердив «Склад реквізитів та структури файлів інформаційного обміну між спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу та банками (філіями)». Цим нормативним документом зокрема визначено, що інформаційний обмін між банками (філіями) та спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу здійснюється засобами електронної пошти Національного банку України з використанням засобів захисту інформації, які розроблені НБУ. Кожне повідомлення про фінансову операцію підписується (шляхом накладання електронного цифрового підпису) відповідальним працівником банку (філії).

Керуючись статтями 5 та 13 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» наказом

Державного комітету департаменту фінансового моніторингу України від 13.05.2003 № 48 затверджено інструкцію щодо заповнення форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу. Зокрема, даний документ встановлює довідники кодів ознак фінансових операцій, які підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу. Зазначені довідники використовують банки при заповненні файлів інформаційного обміну.

Подальший розвиток системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму повинен здійснюватися за такими напрямками:

- запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму;
- запобігання використанню слабких сторін фінансової системи з метою легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму;
- удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів;
- створення ефективної системи взаємодії між зацікавленими органами виконавчої влади;
- підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів і рівня їх технічного забезпечення;
- участь у міжнародному співробітництві;
- формування у населення усвідомлення необхідності запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму.

Відповідно до визначених вище напрямів розвитку системи запобігання легалізації незаконних доходів передбачається здійснення ряду невідкладних заходів. По-перше, для запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів:

- проведення роботи, спрямованої на подальше впровадження міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, шляхом прийняття нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів;
- затвердження та виконання Державної програми розвитку системи безготівкових платежів під час проведення розрахунків з населенням у сфері надання

послуг фінансовими установами (пенсійними фондами, банками, страховими компаніями, кредитними спілками, інвестиційними фондами тощо);

- забезпечення складення та оновлення переліку осіб і організацій, причетних до фінансування тероризму і т. д.

По-друге, для запобігання використанню слабких сторін фінансової системи з метою легалізації незаконних доходів:

- запобігання внесенню коштів кримінального походження до статутних фондів фінансових установ та підприємств інвестиційно привабливих галузей економіки;
- забезпечення запровадження банками стандартів Базельського комітету з питань банківського нагляду «Належне ставлення банків до клієнтів»;
- виявлення нових банківських та фінансових технологій, що можуть використовуватися для легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму, та вжиття заходів щодо запобігання їх використанню;
- проведення постійного моніторингу зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються через офшорні зони;
- залучення саморегулювальних організацій до запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму з метою опосередкованого впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу і т. д.

По-третє, для удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу:

- забезпечення аналізу заходів, які вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з метою запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, зокрема у сфері діяльності гральних закладів, ломбардів, пунктів обміну валюти, підприємств поштового зв'язку, членів міжнародних платіжних систем (Western Union, Money Gram, Anelik тощо);
- недопущення провадження діяльності фізичних і юридичних осіб, що надають послуги з переказування коштів без отримання відповідної ліцензії та без державної реєстрації як суб'єктів господарювання;
- залучення правоохоронними органами до проведення дослідчих перевірок з питань запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму представників суб'єктів державного фінансового моніторингу і т. д.

Останнім часом інтенсивно обговорюється питання необхідності внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» для врегулювання ряду суперечностей між учасниками системи фінансового моніторингу України, що стосуються 1) надання суб'єктами первинного фінансового моніторингу (зокрема банками) додаткової інформації на запит Уповноваженого органу, в т.ч. збереження та розкриття банківської таємниці; 2) практичного застосування ознак фінансового моніторингу, передбачених статтями 11, 12.

Слід також зазначити, що на думку Національного банку України, ряду банків-членів Асоціації українських банків та банків-членів Американської торгівельної палати в Україні існує проблема практичного застосування суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства щодо ідентифікації клієнтів, які знаходяться у переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності. Зокрема, відсутній переклад (транслітерація) на кирилицю прізвищ та імен, написаних латиницею; відсутність чітких алгоритмів порівняння даних клієнтів із Переліком осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності. З метою опрацювання вищезгаданих питань створена Робоча група, в діяльності якої братимуть участь фахівці Держфінмоніторингу України, Національного банку України, представники Асоціації українських банків та Американської торгівельної палати в Україні.

Більшість розглянутих вище недоліків системи фінансового моніторингу носять нормативно-правовий характер. На нашу думку, найбільш принциповою є проблема недостатньої економічної ефективності фінансового моніторингу. Вона полягає у спрямованості системи на збір інформації за встановленими законодавством формальними ознаками, що потребує значних ресурсів для обробки надлишкової інформації щодо легальних операцій і не завжди дає можливість виявити дійсно підозрілі трансакції. Проблему удосконалення ознак підозрілих трансакцій у напрямку врахування їх ризиковості (ймовірності використання для відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом) буде досліджено у наступному підрозділі роботи.

Таким чином, нами досліджено інституційні основи та недоліки функціонування системи фінансового моніторингу у банківській системі України. З огляду на визначені на початку даного підрозділу напрямки удосконалення фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду розглянемо можливість посилення спрямованості системи фінансового моніторингу на мінімізацію ризиків діяльності банку.

До основних ризиків, які можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів фінансового моніторингу більшість науковців відносять: операційний ризик (operational risk), юридичний ризик (legal risk), ризик втрати репутації (reputation risk) та фінансовий ризик (financial risk) [159; 263].

Сутність операційного ризику полягає у можливості прямих або непрямих втрат внаслідок побудови неадекватних внутрішніх процесів або їх свідомого чи несвідомого порушення. Одним із основних напрямків мінімізації операційного ризику є удосконалення автоматизації процедур фінансового моніторингу, що дозволить значно знизити помилки, пов'язані із ручним введенням та обробкою даних. На уникнення збоїв у внутрішніх процесах фінансового моніторингу також спрямовано значну частину положень нормативних актів, які розглядались нами у даному підрозділі роботи.

Юридичний ризик полягає у можливості порушення вимог національного та (або) міжнародного законодавства, що може призвести до судових процесів, штрафних санкцій та відкликання відповідних ліцензій. Для дієвості усіх механізмів запобігання відмиванню грошей необхідним є встановлення відповідальності за неналежне виконання обов'язків, передбачених розглянутими вище законодавчими актами. Законодавством України передбачено, що особи, які порушують законодавчі вимоги у сфері запобігання відмиванню грошей, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність. Санкції за порушення зазначених вимог встановлені Законом «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Фінансовий ризик у контексті боротьби із легалізацією незаконних доходів полягає у можливості сплати фінансових санкцій, а також зменшення доходів та збільшення витрат банку. Усі інші ризики, які розглядаються нами у контексті боротьби із відмиванням таких доходів, в у кінцевому підсумку, впливатимуть на фінансове становище банку.

Ризик втрати репутації обумовлений великою увагою засобів масової інформації до особливостей функціонування банків. Специфіка банківської діяльності полягає у виконанні ризикових активних операцій за рахунок коштів своїх клієнтів, тому увага до діяльності комерційних банків з боку громадськості є обґрунтованою. Будь-яка негативна інформація щодо діяльності комерційного банку може призвести до відтоку клієнтів, викликати недовіру серед контрагентів та призвести до звільнення співробітників.

Для підтвердження тези щодо важливості врахування ризику втрати репутації наведемо інформацію із звіту відомої аудиторської фірми KPMG [229]. Відповідно до зазначеного звіту основною причиною фінансової кризи у Росії в 2004 році визначено існування у державних органів «чорного списку» банків, втягнутих у відмивання злочинних доходів. Також у даному звіті наводиться інформація щодо провідного європейського банку, який у 2006 році підозрювався у відмиванні через нього нелегальних доходів, і за короткий період з його рахунків вкладники зняли понад 200 млн. євро.

Необхідно підкреслити, що зазначені вище ризики є взаємопов'язаними. Наприклад, унаслідок порушення внутрішніх процедур фінансового моніторингу (операційний ризик) через банк можуть проводитись фінансові операції, пов'язані із відмиванням злочинних доходів. Унаслідок перевірки компетентними державними органами дане правопорушення може бути виявлене, що призведе до початку судового процесу (юридичний ризик). Інформація щодо даного судового розгляду оприлюднюється у засобах масової інформації, що призводить до відтоку клієнтів та погіршення репутації банку на фінансових ринках (ризик репутації). Втрата клієнтів та погіршення умов угод на фінансових ринках призводять до погіршення фінансових результатів діяльності даного банку (фінансовий ризик).

Таким чином, недоцільно акцентувати увагу на окремому ризику, який пов'язаний із неефективністю системи фінансового моніторингу у банківській установі. Більш важливо, щоб вище керівництво мало комплексне розуміння негативних наслідків (ризиків) неналежної боротьби із легалізацією незаконних доходів і вибудовувало внутрішню систему фінансового моніторингу належним чином. Важливим також є проведення внутрішньобанківських тренінгів для роз'яснення усім співробітникам банку рівня відповідальності за порушення або неналежне виконання процедур моніторингу та ризиків, які можуть бути наслідками даних порушень.

У даному підрозділі роботи нами досліджено особливості функціонування системи фінансового моніторингу банків як елемента банківського нагляду. Відповідно до концепції ризик-орієнтованого банківського нагляду підтверджено доцільність уточнення мети організації фінансового моніторингу з позицій банківського ризик-менеджменту. За результатами дослідження встановлено, що основними ризиками діяльності банку, які можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів фінансового моніторингу, можна вважати: операційний, юридичний, втрати репутації та фінансовий.

Удосконалення системи фінансового моніторингу у напрямку обґрунтування можливості її застосування для мінімізації визначених ризиків діяльності банку дозволить усвідомити її цінність для забезпечення конкурентних переваг та фінансової стійкості банку.

5.2. Удосконалення оцінки ризиковості банківських операцій у процесі внутрішньобанківського фінансового моніторингу

Враховуючи розглянуті у попередньому підрозділі роботи інституційні основи побудови системи фінансового моніторингу, можна зробити висновок, що дана система складається з двох підсистем: обов'язкового та внутрішнього моніторингу. У контексті спрямованості даного дисертаційного дослідження нами вивча-

тимуться напрямки удосконалення оцінки ризикованості банківських операцій у межах підсистеми внутрішньобанківського фінансового моніторингу. Проблеми оцінки ефективності та реформування підсистеми обов'язкового (зовнішнього) фінансового моніторингу лежать поза компетенцією Національного банку України та виходять за межі визначеного об'єкта та предмета дисертаційного дослідження.

Визначення методичних підходів до удосконалення системи внутрішнього фінансового моніторингу у комерційному банку доцільно почати із дослідження її організаційних аспектів (рис. 5.2).

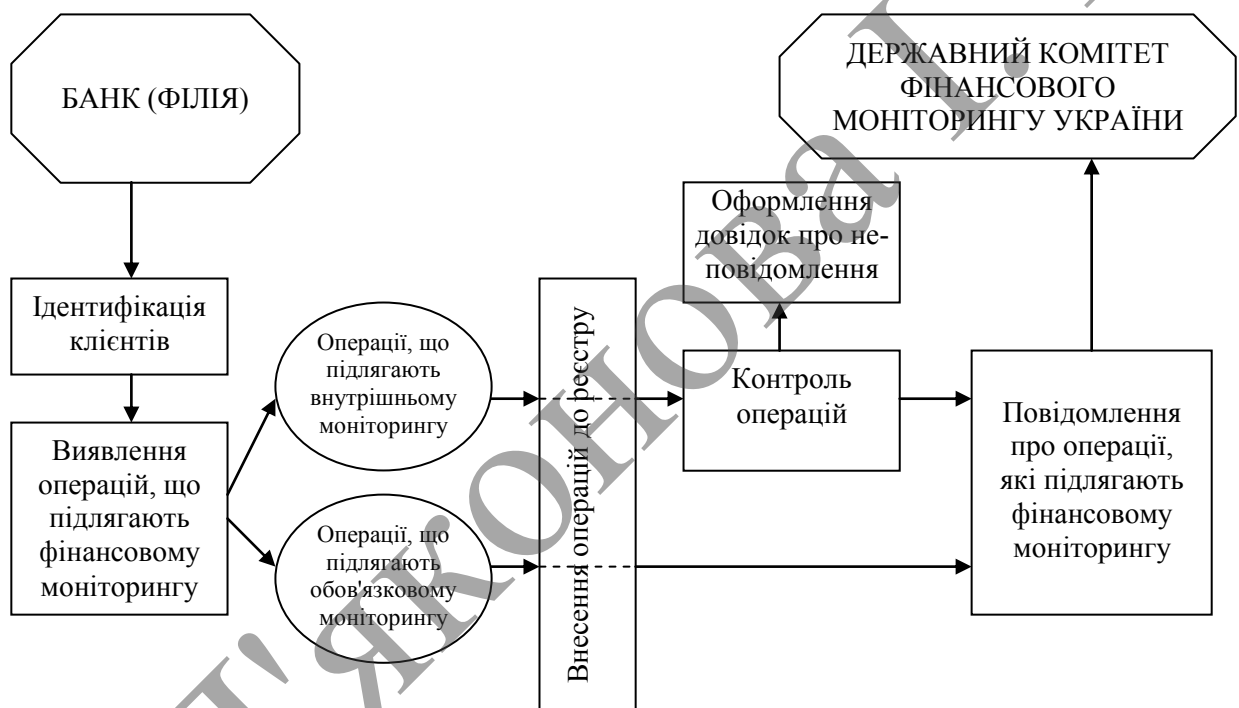

Рис. 5.2. Організація системи фінансового моніторингу в банку

Як видно із рис. 5.2, спочатку банк проводить ідентифікацію клієнтів використовуючи затверджені анкети, які є додатками до положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» [8]. Анкета формується за результатами здійснення ідентифікації клієнта на етапі встановлення відносин з ним. Інформація, що міститься в анкеті, уточнюється в процесі вивчення клієнта в порядку, установленому банком.

Порядок ідентифікації клієнтів регулюється статтею 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних зло-

чинним шляхом» та в аспекті діяльності банку, деталізується пунктом 3 положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу». Зокрема, даним пунктом встановлюються вимоги: до програми ідентифікації і вивчення клієнтів; особливостей ведення анкет клієнтів; визначення кола клієнтів, які підлягають обов'язковій ідентифікації.

У поняття ідентифікації клієнта відповідно до змісту положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» також включається оцінка операцій клієнта. Наприклад, пунктом 3.1 передбачається здійснення банком щоквартального аналізу операцій клієнта щодо їх відповідності фінансовому стану та суті діяльності клієнта.

Необхідно відмітити, що наведені вище напрямки оцінки клієнтів та їх операцій формально корелюють із підходом, заснованим на оцінці ризику операції в аспекті можливості її використання для легалізації незаконних доходів. Зокрема, відповідно до підпункту 3.1 анкети містить висновки банку щодо оцінки ризику здійснення клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Крім того, визначається право банку щодо прийняття рішення про недоцільність ведення анкет стосовно категорій клієнтів, які здійснюють операції, що становлять низький ризик. Пунктом 3.13 положення також визначено, що якщо ризик проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів оцінюється банком як великий, то операціям такого клієнта приділяється підвищена увага. Зокрема, банк може вживати заходи щодо перевірки наданої клієнтом інформації та направити свого працівника на місце.

Відповідно до рисунку 5.2 після ідентифікації клієнта передбачається виявлення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу. Положенням «Про здійснення банками фінансового моніторингу» окремо не визначаються і не деталізуються критерії віднесення банківських операцій до тих, що підлягають обов'язковому або внутрішньому моніторингу. У даному нормативному документі містяться лише посилання на ознаки підозрілих трансакцій, що визначені законодавством України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації злочинних доходів.

Далі проводиться реєстрація банком фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу. Порядок реалізації даного процесу визначено пунктом 4 положення [8]. Зокрема, встановлюється обов'язок виконавця не пізніше 12-ї години наступного робочого дня повідомляти про виявлені підозрілі операції відповідального працівника банку, який приймає рішення про потребу реєстрації даної операції. Реєстрація операцій проводиться у відповідному реєстрі, який містить набір даних, пов'язаних із характеристикою підозрілої операції.

На підставі вжиття заходів щодо з'ясування суті та мети проведення клієнтом операції передбачається прийняття відповідальним працівником рішення стосовно: проведення або відмови в її проведенні; надання або ненадання уповноваженому органу інформації про цю операцію. Рішення про надання або ненадання уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, приймається відповідальним працівником банку або філії не пізніше 10 робочих днів з дня реєстрації такої операції. У разі прийняття рішення про недоцільність інформування ДКФМУ про фінансову операцію, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, він складає довідку, у якій обґрунтовує це рішення (див. рис. 5.2).

При прийнятті відповідальним працівником рішення про необхідність інформування ДКФМУ необхідно керуватись правилами, визначеними статтею 8 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та пунктом 5 положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу». Інформація про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, передається банком (філією) не пізніше трьох робочих днів з часу її реєстрації. Зазначена інформація може надаватися філіями банків до уповноваженого органу як безпосередньо, так і через банк – юридичну особу.

Провівши дослідження основних організаційних аспектів фінансового моніторингу у банку, проаналізуємо більш детально ознаки операцій, що підлягають фінансовому моніторингу. У третьому розділі Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» наводяться

два відокремлені переліки операцій, які підлягають обов'язковому та внутрішньому моніторингу [139].

У статті 11 зазначеного закону визначено ознаки фінансової операції, за якими встановлюється необхідність проведення її обов'язкового моніторингу. По-перше, обов'язковому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції на суму, що дорівнює або перевищує 80000 гривень, або відповідний еквівалент у іноземній валюті. По-друге, даному виду моніторингу підлягають операції, які містяться у переліку, наведеному у статті 11 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом». Усі ці операції визначені формально (наприклад, «відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи» або «переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон»). Всього у даному переліку визначено 14 видів операцій і цей перелік є виключним. Для здійснення обов'язкового моніторингу фінансової операції необхідна одночасна відповідність визначеному кількісному критерію та, як мінімум, одній із ознак, передбачених статтею 11.

Потрібно відмітити, що величина кількісного критерію операції, яка підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, може значно відрізнятись навіть для країн із приблизно однаковими соціально-економічними умовами. Наприклад, у Російській Федерації законодавством про протидію легалізації доходів передбачено обов'язок звітування про фінансові операції, сума яких дорівнює або перевищує 600 000 рублів (дана величина на 50 % більша, ніж передбачена вітчизняним законодавством) [15].

Таким чином, для визначення операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, передбачено чіткі формальні критерії. З іншого боку, визначення операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, проводиться на основі якісних ознак, які потребують кваліфікованого та неупередженого судження працівника банку, який їх застосовуватиме.

Статтею 12 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» визначено три групи ознак фінансових операцій, що підлягають внутрішньому моніторингу:

- заплутаний або незвичний характер фінансової операції, яка не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети;
- невідповідність фінансової операції діяльності юридичної особи, що встановлена статутними документами цієї особи;
- виявлення неодноразового здійснення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу.

Фінансові установи мають звертати особливу увагу на складні, незвично великі трансакції та незвичайні види трансакцій, які не мають явних економічних цілей. Підґрунтя та цілі таких трансакцій мають бути досліджені якомога скоріше, встановлені дані – зафіксовані письмово та бути доступними компетентним органам влади та аудиторам.

Українська система дослідження операцій клієнтів істотно відрізняється як від об'єктивної, так і від суб'єктивної моделей, хоч і містить у собі характеристики, притаманні обома моделям. Від суб'єктивної моделі запозичене взяття на облік операцій, які є підозрілими, а від об'єктивної – звітування про операції, сума яких перевищує 80000 гривень, та які відповідають визначеним видам операцій [186].

Нормативне закріплення ознак підозрілих трансакцій тягне за собою ряд недоліків. По-перше, такі ознаки не відрізняються істотним рівнем чіткості та, як наслідок, не вирішують головного завдання – уникнення нечіткості первинної вимоги звітування про підозрілі трансакції. По-друге, нормативне закріплення ознак підозрілості істотно зменшує ефективність системи звітування, оскільки схеми відмивання грошей постійно удосконалюються та змінюються, а закріплені ознаки є чіткими сигналами для злочинців, яких саме дій уникати. Це пов'язано насамперед з тим, що обов'язковому звітуванню підлягають конкретні види операцій, та навіть окремі випадки здійснення тих чи інших операцій, які доволі легко можуть бути виключені злочинцями зі схем відмивання грошей. Наприклад, звітування про «переказ коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі» можна уникнути шляхом довшого періоду зберігання грошей на рахунку (2-3 дні).

До того ж, знаючи законодавчі ознаки підозрілості трансакцій, злочинці безперечно будуть створювати схеми, які не підпадатимуть під ці ознаки. Навіть встановлення у законі «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» правила про взяття на облік «інших фінансових операцій, коли у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникають підстави вважати, що фінансова операція проводиться з метою легалізації (відмивання) доходів» не може слугувати перепорою для ухилення взяття трансакції на внутрішній облік через відсутність імперативності цього правила.

Як бачимо, суб'єктивна модель значно складніша, ніж об'єктивна, однак, попри це, вона відрізняється більшою ефективністю, оскільки активно залучає фінансові та нефінансові установи у роботу проти відмивання грошей і дозволяє їм більш ефективно розподіляти свої ресурси, спрямовані на функціонування системи моніторингу. В той же час суб'єктивна модель покладає на установи надто велику відповідальність і через недостатність досвіду персоналу банку може призвести до помилок у визначенні підозрілих трансакцій. На нашу думку, можливим напрямком вирішення даних проблем є оцінка ризиковості використання операцій для відмивання злочинних доходів.

Враховуючи спрямованість дисертаційної роботи, надалі нами буде проводитись дослідження проблем застосування ознак фінансових операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу банку. У роз'ясненнях представників департаменту запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів, які розміщені на офіційному сайті НБУ [235] визначено ряд принципових аспектів, пов'язаних з інтерпретацією положень нормативних актів щодо встановлення операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу.

По-перше, фахівці НБУ зазначають, що на практиці банки на власний розсуд визначають деякі кількісні показники ознак операцій, які підлягають внутрішньому моніторингу операцій. Зокрема уточнюються наступні складові ознак, встановлені статтею 12 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»: «істотне збільшення залишку на рахунку», «істотне збільшення частки готівки», «регулярне здійснення зарахування на раху-

нок особи», «згодом», «значна кількість платежів від фізичних осіб», «великий пакет цінних паперів» і т. д.

По-друге, перелік операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, не є вичерпним. Відповідно до частини другої статті 12 закону внутрішній фінансовий моніторинг може здійснюватися щодо інших фінансових операцій, тобто не передбачених зазначеною статтею, коли у суб'єкта фінансового моніторингу виникають підстави вважати, що фінансова операція проводиться з метою легалізації (відмивання) доходів. Дана теза підтверджується абзацом другим пункту 2.3 положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» [8], відповідно до якого програми здійснення фінансового моніторингу банків мають містити не лише визначені законодавством України ознаки фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, а також інші ознаки таких операцій, які відповідно до специфіки та напрямів діяльності самостійно визначаються та поновлюються банком на постійній основі.

Як наслідок фахівці НБУ з питань фінансового моніторингу наголошують на необхідності уточнення існуючих та встановлення додаткових ознак операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу і визначені у статті 12 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом». Таким чином, теоретичний аналіз положень чинного законодавства підтверджує певну неефективність існуючого порядку визначення операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. Спробуємо підтвердити дану тезу на основі дослідження фактичних показників.

Спочатку проаналізуємо звіт Національного банку України щодо аналізу результатів перевірки наданих Держфінмоніторингом України відомостей (станом на 01.01.2008) щодо порушення банківськими установами вимог чинного законодавства в частині подання ними повідомлень про фінансові операції з ознаками обов'язкового фінансового моніторингу [134].

За період з червня 2005 року по грудень 2007 року включно до НБУ надійшов 391 лист про 5650 таких випадків, в тому числі: 2005 рік – 3763 випадки; за 2006 рік – 1524 випадки; за 2007 рік – 363 випадки. За результатами проведених перевірок в 3260 випадках (60,5 %) встановлено порушення банківськими устано-

вами вимог Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом». Динаміку та структуру порушень банками чинного законодавства наведено у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Результати перевірки НБУ інформації ДКФМУ щодо порушення банками законодавства у сфері фінансового моніторингу станом на 01.01.2008

Структура повідомлень про порушення	Період			Всього
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	
Кількість випадків, що можуть свідчити про порушення	3763	1524	363	5650
Встановлені порушення вимог законодавства, з них:	2324	832	104	3260
- порушено терміни надання повідомлень	2158	361	102	2621
- надана інформація про фін. операції, що не підлягають фінансовому моніторингу	69	192	2	263
- надана інформація про фін. операції, що підлягають внутрішньому фінмоніторингу	83	201	–	284
- корегування реєстру	14	78	–	92
Не підтвердились порушення вимог законодавства	1357	574	85	2016

Як видно із даних, наведених у таблиці 5.1, у 284 випадках банками неналежно виконані вимоги щодо надання ДКФМУ повідомлень про фінансові операції, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу; у 263 випадках порушено вимоги законодавства в частині надання ДКФМУ повідомлень про фінансові операції, які взагалі не підлягають фінансовому моніторингу. Останній вид порушення також призвів до невиконання вимог статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» в частині розкриття банківської таємниці. Таким чином, існують певні проблеми, пов'язані із функціонування системи фінансового моніторингу у банківській системі України. Дані проблеми значною мірою пов'язані із неправильною інтерпретацією ознак підозрілих фінансових операцій.

На основі даних звіту Державного комітету фінансового моніторингу України за 2007 рік [130] проаналізуємо ефективність існуючої системи фінансового моніторингу. За 2007 рік ДКФМУ отримано 1 022 858 повідомлень, у тому числі 67,74 % повідомлень з ознаками обов'язкового моніторингу, 30,87 % повідомлень з ознаками внутрішнього моніторингу, 1,39 % повідомлень з ознаками обов'язкового та внутрішнього моніторингу. Від банківських установ протягом 2007 року отримано 988 649 повідомлень.

У 2007 році Держфінмоніторингом для активної роботи було відібрано 194 756 повідомлень, що стали базою для формування 1 331 досьє. За 2007 рік ДКФМУ до правоохоронних органів направлено 520 узагальнених матеріалів. Вказані узагальнені матеріали були підготовлені на основі 264688 повідомлень щодо фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу (таблиця 5.2).

За 2007 рік ДКФМУ до правоохоронних органів направлено 520 узагальнених матеріалів. Вказані узагальнені матеріали були підготовлені на основі 264688 повідомлень щодо фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу (див. табл. 5.2).

Як бачимо, у 2007 році за результатами перевірки 244 узагальнених матеріалів правоохоронними органами розслідувалася 271 кримінальна справа, з яких 40 направлено до суду.

Таким чином, лише близько 12 % повідомлень стали підставою для порушення кримінальних справ та близько 2 % повідомлень використано у справах, що передані до суду.

За результатами аналізу офіційних статистичних даних визначено, що українська система фінансового моніторингу не є ефективною з точки зору інформації, яка безпосередньо надходить до Уповноваженого органу. Безумовно, що постійним питанням для органу влади, який отримує звіти про трансакції, є пошук можливості оброблення дедалі зростаючої кількості звітів визначеним колом аналітичного та слідчого персоналу.

Результати розгляду узагальнених матеріалів ДКФМУ правоохоронними органами
України станом на 01.01.2008

Показник	2007 рік					Всього за 2003-2007 роки				
	ГПУ	ДПА	МВС	СБУ	Всього	ГПУ	ДПА	МВС	СБУ	Всього
Передано узагальнених матеріалів (УМ)	47	169	145	159	520	171	407	413	478	1469
УМ, за якими порушено кримінальні справи (або використано при порушенні)	20	103	69	52	244	98	213	160	130	601
УМ, за якими відмовлено в порушенні кримінальних справ	6	43	37	19	105	24	81	88	29	222
Кількість порушених кримінальних справ за наданими УМ (або з використанням УМ)	21	115	79	56	271	86	221	170	119	596
Направлено до суду кримінальних справ	2	20	11	7	40	6	28	19	7	60
- з них розглянуто судами та винесено вирок	0	10	4	11	25	2	11	4	11	28

У межах запровадженої в Україні системи відсіювання інформації, яка надається Уповноваженому органу, справді забезпечується істотне зменшення інформаційного навантаження персоналу Уповноваженого органу. З іншого боку, таке зменшення інформаційного потоку жодним чином не призводить до забезпечен-

ням належної якості даних, які надаються, адже до ДКФМУ потрапляє інформація не про найбільш підозрілі трансакції, а лише дані про певні види операцій, недоліки законодавчого визначення яких розглядалися вище. Основним способом вирішення зазначеної проблеми є встановлення механізму звітування, в процесі якого виокремлювалась би інформація, що з найбільшою ймовірністю свідчить про можливе відмивання грошей. Іншими словами, доцільно визначати ризиковість використання даної операції для відмивання доходів.

За результатами дослідження існуючої системи фінансового моніторингу встановлено, що в частині визначення ознак підозрілих трансакцій вона є досить неефективною. Дана теза, перш за все, стосується визначення фінансових операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. Необхідно зазначити, що у додатку до положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» наведено орієнтовний перелік критеріїв оцінки ризику щодо проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [8]. Однак дані критерії не є достатньо чіткими та, у абсолютній більшості випадків, носять декларативний характер. Усвідомлюючи певну неефективність даних критеріїв, розробники положення передбачили можливість банку самостійно доповнювати їх перелік.

Позитивним кроком у впровадженні ризик-орієнтованої системи фінансового моніторингу можна вважати розробку методичних рекомендацій суб'єктам первинного фінансового моніторингу «Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму», які затверджені наказом Держфінмоніторингу України № 157 від 4 липня 2008 року [178]. Дані методичні рекомендації розроблено з метою надання допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу щодо визначення критеріїв класифікації та типів осіб, які характеризуються підвищеним ступенем ймовірності здійснення ними фінансових операцій з легалізації злочинних доходів або фінансування тероризму, та критеріїв оцінки ризику проведення клієнтом таких фінансових операцій. Враховуючи дату прийняття даного документа, очевидним є недостатня обізнаність та використання вітчизняними банками його положень.

Таким чином, вважаємо за доцільне для вирішення проблеми неефективності ознак ризиковості банківських операцій дослідити міжнародний досвід впровадження ризик-орієнтованої системи фінансового моніторингу. На наш погляд, найбільш ґрунтовним документом, який характеризує особливості побудови фінансового моніторингу на основі врахування ризиків, є посібник з питань підходу, заснованого на оцінці ризику в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (далі – посібник) [211]. Ознайомлення зі змістом методичних рекомендацій Держфінмоніторингу [21] дає підстави вважати, що даний документ значною мірою розроблено на основі зазначеного вище посібника. Вважаємо за доцільне більш детально вивчити положення даного посібника, доповнюючи його аналіз врахуванням змісту методичних рекомендацій та інших документів, за умови наявності у них відмінних або більш ефективних підходів.

Посібник з питань підходу, заснованого на оцінці ризику, було підготовлено Групою з розробки заходів по боротьбі з відмиванням коштів (FATF) у співробітництві з представниками міжнародного банківського сектора та сектора цінних паперів. Для розробки напрямків удосконалення фінансового моніторингу на базі підходу, заснованого на оцінці ризику, у березні 2006 року було створено Електронну Групу з проведення консультацій (EAG). Зусиллями зазначених органів був розроблений даний посібник, який було затверджено на Пленарному засіданні FATF в липні 2007 року.

Документ складається з трьох окремих розділів: перший встановлює ключові елементи підходу, заснованого на оцінці ризику; другий визначає особливості реалізації даного підходу державними органами; третій встановлює напрямки побудови ризик-орієнтованого фінансового моніторингу у фінансових установах. Посібником визначено потенційні переваги та загрози впровадження фінансового моніторингу на основі ризиків. До основних переваг віднесено: краще управління ризиками та витратами; зосередження уваги на виявлених ризиках; гнучкість в адаптації до ризиків, що з часом змінюються. Потенційними загрозами є: складності з виявленням якісної інформації для проведення глибокого аналізу ризиків; зо-

середження на короткотермінових перехідних коштах; підвищена потреба в експертах, які можуть здійснювати об'єктивні висновки.

Враховуючи переваги та загрози, можна зробити висновок, що існують обставини, за яких застосування підходу на основі ризиків є неможливим чи обмеженим. Альтернативні підходи полягають в тому, що або ресурси застосовуються рівномірно таким чином, що всі клієнти та їх операції контролюються однаково, або ресурси є цільовими, але на основі факторів, які відрізняються від підходу, заснованого на ризику. Практична реалізація розглянутих альтернатив може призвести до викривлення системи фінансового моніторингу з акцентом на задоволенні регуляторних потреб, а не на реальній боротьбі з відмиванням коштів. Таким чином, у стратегічній перспективі підхід на основі ризиків не має альтернатив.

У другому розділі посібника визначено принципи реалізації ризик-орієнтованого фінансового моніторингу на рівні держави [22].

- 1) усвідомлення і реагування на загрози та недоліки національної оцінки ризику;
- 2) розробка законодавчої бази, яка сприяє впровадженню підходу, що ґрунтується на оцінці ризику;
- 3) розробка плану нагляду, заснованого на оцінці ризику;
- 4) визначення ефективного способу розподілу повноважень та інформації між відповідними державними органами;
- 5) обмін інформацією між державним та приватним сектором.

Враховуючи спрямованість дисертаційного дослідження, дослідимо більш детально третій розділ посібника, у якому розглядаються підходи до реалізації ризик-орієнтованого фінансового моніторингу на рівні окремої фінансової установи. Визначається, що процес управління ризиком для боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму повинен включати визнання: існування ризиків, застосування оцінки ризиків та розробку стратегій для управління та зменшення ідентифікованих ризиків.

Фінансовим установам необхідно визначити клієнтів, продукти та послуги з найвищим ступенем ризику, включаючи канали доставки та географічне місцезна-

ходження. Зазначені оцінки не можуть носити статичний характер, а повинні змінюватимуться з плином часу в залежності від розвитку обставин та еволюції загроз.

На онові оціненого ризику установам необхідно розробляти пропорційні процедури моніторингу. Зони підвищеного ризику повинні підлягати посиленним процедурам: для банків це посилення перевірки клієнта та посилений моніторинг його операцій. З іншого боку, у випадках з низьким рівнем ризику може бути застосовано полегшений або зменшений рівень контролю. Оцінка ризику повинна завжди здійснюватися на початку становлення відносин із клієнтами. Необхідно підкреслити, що для деяких клієнтів профіль ризику стає очевидним лише тоді, коли вони почали здійснювати операції через рахунок.

Найбільш цінними положеннями даного документа є визначення критеріїв оцінки ризиковості операцій, адже саме ідентифікація ризиків відмивання коштів певними категоріями клієнтів дозволить банкам визначити та запровадити пропорційні заходи та засоби управління зменшенням ризиків. Автори посібника зазначають, що найбільш розповсюдженими критеріями ризику є: географічне розташування країни, тип клієнта, види товарів чи послуг. Важливість, яку відіграють ці категорії ризику в загальній оцінці ризику, може різнитися залежно від фінансової установи та обставин. Подібний підхід щодо критеріїв ризику визначено також у методичних рекомендаціях Держфінмоніторингу [21].

Незважаючи на відсутність узгодженого переліку обов'язкових категорій ризику, розглянемо найбільш типові категорії ризику, які приведені у посібнику [22], при необхідності доповнюючи їх аналіз інформацією з інших офіційних документів чи наукових джерел.

По-перше, розглянемо методичні аспекти визначення ризику географічного розташування країни. Не існує загальновизнаного визначення, яке встановлює, яка країна чи географічна територія становить підвищений ризик. Але до критеріїв, які визначають підвищений ризик країни, можна віднести:

- країни, що підпадають під санкції, ембарго чи інші схожі заходи, які встановлені авторитетними міжнародними організаціями;

- країни, що визначені відповідними джерелами як такі, що не мають відповідного законодавства щодо протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму;
- країни, визначені відповідними джерелами як такі, що фінансують чи надають підтримку терористичній діяльності, що здійснюється визначеними терористичними організаціями;
- країни, визначені відповідними джерелами як такі, що мають значний рівень корупції та злочинності.

До надійних джерел належить інформація, яка надається добре відомими та поважними органами, які оприлюднюють свої дані. Окрім FATF та подібних організацій, така інформація може надаватися також наднаціональними та міжнародними організаціями, серед яких: Міжнародний Валютний Фонд, Світовий Банк, Егмонтська група, Підрозділи Фінансових Розвідок, а також відповідні національні урядові органи та неурядові організації.

Для України одним із зазначених вище джерел може слугувати річний звіт Державного комітету фінансового моніторингу України в частині розкриття даних щодо резидентності фізичних і юридичних осіб, відносно яких надавались повідомлення про підозрілі трансакції. Наприклад, у звіті ДКФМУ за 2007 рік [20] зазначено, що найчастіше надходили повідомлення щодо операцій за участю фізичних та юридичних осіб Великої Британії, Кіпру, Російської Федерації, Британських Віргінських островів, США, Ізраїлю, Німеччини, Киргизстану, Нідерландів та Туреччини. Фінансові операції, що підлягають моніторингу, з резидентами першої «десятки» країн-лідерів за такими операціями за 2007 рік наведено у таблиці 5.3.

У таблиці 5.3, наведена абсолютна кількість повідомлень за участю резидентів відповідних країн та їх теми росту у порівнянні із попереднім періодом.

У методичних рекомендаціях Держфінмоніторингу [21] країнами, які становлять підвищений ризик, додатково визнаються країни, які:

- не дотримуються загальноприйнятих стандартів у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- є офшорними зонами;

- не беруть участь в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- є країнами, у яких відбуваються військові дії;
- є виробниками та/або постачальниками наркотичних речовин;
- є постачальниками зброї;
- є виробниками, дилерами або посередниками у торгівлі зброєю;
- на державному рівні підтримують терористичні (екстремістські) рухи.

Таблиця 5.3

Географічна структура учасників фінансових операцій,
які підлягали фінансовому моніторингу у 2007 році

Країна реєстрації або громадянство учасника фінансової операції	Кількість повідомлень про фінансові операції, які підлягають моніторингу						
	2004 р.	2005 р.	Тр, %	2006 р.	Тр, %	2007 р.	Тр, %
Велика Британія	742	1865	251	2008	108	3724	185
Кіпр	320	2548	796	2493	98	3624	145
Російська Федерація	773	1871	242	1877	100	2993	159
Віргінські острови	439	709	162	697	98	1261	181
США	1553	1409	91	1243	88	1033	83
Ізраїль	164	350	213	286	82	801	280
Німеччина	319	1045	328	845	81	781	92
Киргизстан	17	166	976	299	180	271	91
Нідерланди	76	258	339	211	82	265	126
Туреччина	100	176	176	176	100	264	150

Наведений у посібнику перелік ознак також відповідає характеристикам ризику країни, які наведені у частині 5 «Вольфсбергської настанови щодо підходу на основі ризиків до управління ризиком відмивання доходів» (далі – Вольфсбергська настанова) [45; 14]. Принципи, що розробляє Вольфсбергська група, формально не мають юридичної сили і є публічним зобов'язанням банків-учасників даної групи слідувати певним правилам у сфері протидії відмиванню нелегальних дохо-

дів. Враховуючи реальний вплив членів даної Групи, які контролюють значну частину світового грошового обігу, прийняття ними таких принципів служить стимулом для їх дотримання іншими банками.

Далі проаналізуємо підходи до визначення ризиковості клієнтів. Визначення потенційного ризику відмивання коштів, який становить клієнт чи певний тип клієнтів, є надзвичайно важливим у процесі здійснення загальної оцінки ризику. Категорії клієнтів, діяльність яких може становити підвищений ризик, включають:

- клієнти, які ведуть свій бізнес чи здійснюють операції за таких незвичних обставин, як:

- необґрунтовано велика відстань між фінансовою установою та місцем знаходження клієнта;

- необґрунтовано часте переміщення рахунків до різних установ;

- необґрунтовано часте переміщення коштів між установами, які знаходяться у різних географічних зонах;

- клієнти, які мають організацію або відносини, структура та природа яких ускладнює процес ідентифікації справжнього власника чи інтересів;

- установи, які здійснюють операції з готівкою чи засобами, еквівалентними готівці, включаючи:

- установи, які здійснюють грошові операції (наприклад, пункти переказу коштів, пункти обміну валюти, агенти з переказу коштів, трейдери банкнотами та інші установи, які надають послуги з переказу коштів);

- казино, тоталізатори та інші азартно-ігрові установи;

- установи, які не мають великого обороту коштів, але виробляють велику кількість готівки для певних операцій;

- благодійні та інші «неприбуткові» організації, які не підлягають моніторингу чи нагляду (особливо ті, які діють на «транскордонній основі»);

- «охоронці закону», наприклад: бухгалтери, юристи та інші спеціалісти, які мають рахунок у фінансовій установі, діють від імені своїх клієнтів або коли фінансова установа виявляє необґрунтовано велику довіру до цих осіб;

- клієнти, які використовують посередників, на яких не розповсюджуються закони про протидію відмиванню коштів та фінансуванню тероризму та які не підпадають під належний нагляд;

- політичні діячі.

У пункті 3.2 методичних рекомендацій Держфінмоніторингу [21] наводиться перелік ідентичний наведеному вище, але із більшою деталізацією та конкретизацією груп юридичних та фізичних осіб, які визначаються клієнтами з підвищеною ризиковістю. Наведений у методичних рекомендаціях Держфінмоніторингу перелік ознак ризикованості клієнтів значною мірою повторює характеристики ризику клієнтів, які наведені у частині 6 Вольфсбергської настанови [14]. ●

Далі дослідимо підходи до оцінки ризиків фінансових операцій. Враховуючи подібність переліку операцій, до яких застосовується термін «фінансова операція», до переліку операцій, до яких застосовується термін «банківська операція», у межах роботи будуть застосовуватись обидва терміни.

Процес визначення ризиків, пов'язаних з фінансовими операціями, повинен включати такі ознаки:

- послуги, визначені компетентними органами та іншими надійними джерелами як такі, що становлять потенційний ризик, наприклад:

- міжнародні кореспондентські банківські послуги, включаючи такі операції, як комерційні платежі для неклієнтів (наприклад, для банку-посередника);

- міжнародні приватні банківські послуги;

- послуги, які включають торгівлю та доставку банкнот і дорогоцінних металів;

- нові та інноваційні послуги;

- послуги, які по суті забезпечують анонімність чи передбачають перетин кордону, наприклад, банківські послуги в режимі он-лайн, послуги з картками, міжнародні перекази та послуги приватним інвестиційним компаніям і трастам.

Доцільно зазначити, що розглянутий перелік ознак ризиковості операцій є дещо ширшим у порівнянні із характеристиками ризику операцій, які наведені у частині 7 Вольфсбергської настанови [14]. У пункті 3.3 методичних рекомендацій

Держфінмоніторингу [21], крім зазначених вище ознак, додатково наводиться ряд критеріїв, які витікають із положень статей 11 та 12 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

Також на рівень ризику можуть вплинути динамічні фактори, які характерні для певного клієнта чи операції. Динамічні фактори можуть підвищити чи знизити потенційний ризик, який становить певний клієнт чи операція, і можуть включати визначення:

- обсягу та динаміки здійснюваних банківських операцій;
- рівня регулювання чи іншого режиму контролю та нагляду, який розповсюджується на клієнта;
- регулярності чи тривалості відносин (тривалі відносини із частими контактами із клієнтами у процесі цих відносин можуть становити менший ризик з точки зору відмивання коштів);
- особливостей використання посередницьких корпоративних організацій та інших структур, які не мають вираженої комерційної мети чи логічного обґрунтування своєї діяльності.

На нашу думку, одним із основних динамічних факторів є типологія схем відмивання злочинних доходів. Даний фактор буде більш детально розглянутий у наступному підрозділі роботи.

Характеристика деяких із розглянутих вище ознак у розрізі рівнів ризику наведено у додатку АА. Додаток структуровано на основі положень посібника FATF з питань застосування фінансового моніторингу, заснованого на оцінці ризику та інших міжнародних і національних нормативних документів. Необхідно зазначити, що аналіз ризиків відмивання коштів для певних типів фінансових установ чи певних типів клієнтів є важливим підґрунтям для практичного впровадження Рекомендацій FATF.

Не існує єдиної методології застосування розглянутих вище категорій ризику та ознак, за якими оцінюється його рівень. Враховуючи положення досліджених вище документів щодо організації ризик-орієнтованого фінансового моніто-

рингу, пропонуємо формалізувати схему оцінки ризиковості банківських операцій у процесі внутрішньобанківського фінансового моніторингу (рис. 5.3).

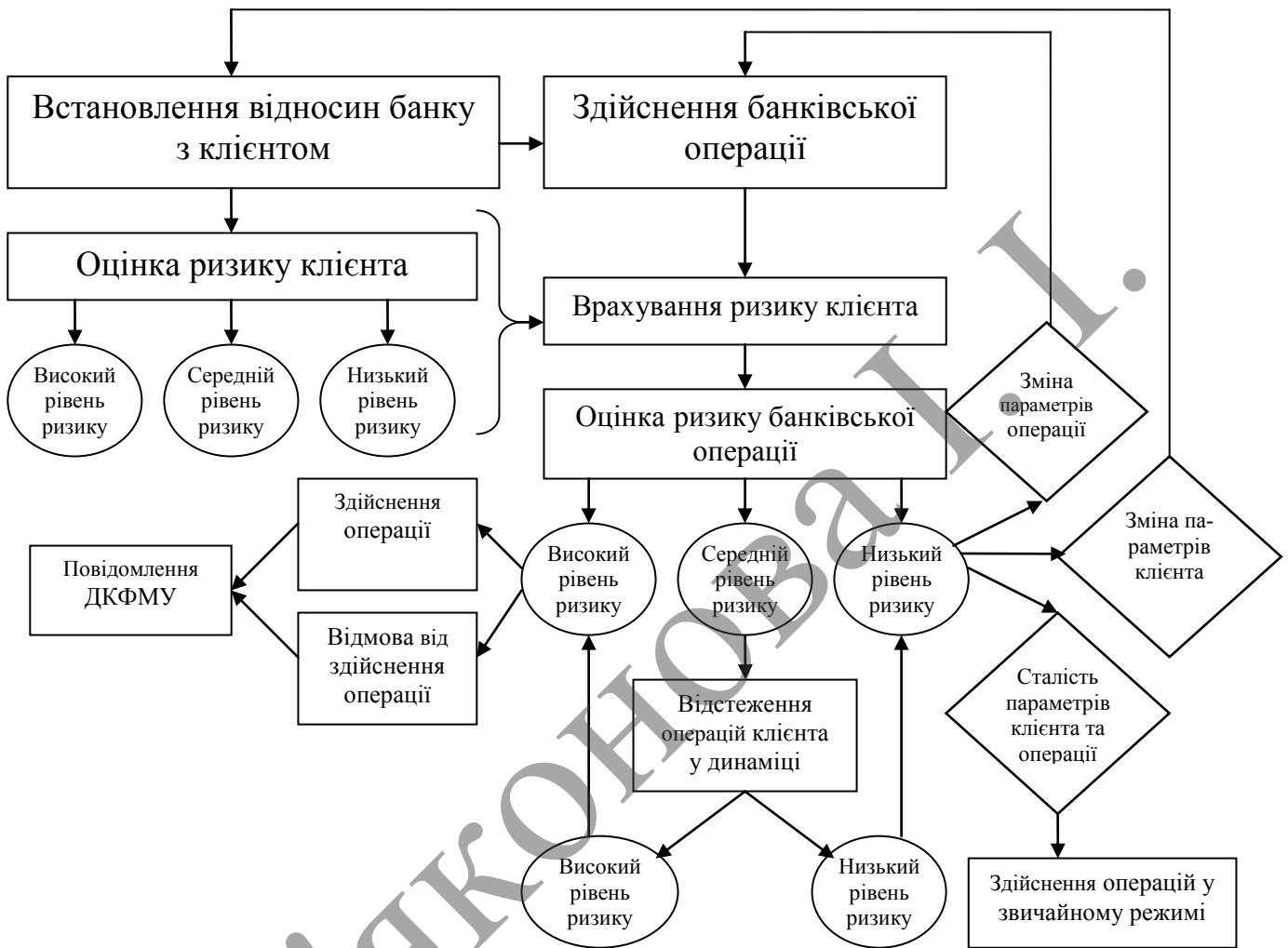

Рис. 5.3. Схема ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу

Які видно із рисунка 5.3, спочатку проводиться оцінка ризиковості клієнта. Необхідно підкреслити, що у процесі оцінки клієнта також враховується його резидентність (ризик країни). На основі проведеної оцінки ризиків банк самостійно визначає відповідні вимоги належної обачливості щодо кожного клієнта. У більшості досліджених нами документів [22; 23] виділяють такі рівні ризику клієнтів:

- стандартний – застосовується для всіх клієнтів;
- стандартний рівень, який був зменшений у зв'язку зі зменшенням ризиків, які становить клієнт;
- підвищений – застосовується до клієнтів із підвищеним ризиком.

У відповідності до запропонованої схеми (див. рис. 5.3), наведені вище рівні ризику визначено як середній, низький та високий відповідно. Схожу до запропонованої нами класифікацію рівнів ризику визначено методичними рекомендаціями Держфінмоніторингу [21]: дуже високий, високий, середній та низький рівні ризику. Також заслуговує на увагу розкриття у рекомендаціях методів оцінки рівня ризику (сценарний та бальний методи), а також визначення практичних аспектів їх використання. Необхідно підкреслити, що критерії ризиковості операцій повинні розроблятися банками на основі досліджених вище положень міжнародних та національних документів.

На підставі визначеного ризику клієнта проводиться оцінка ризику його операцій. Порядок побудови внутрішньобанківських процедур визначення рівня ризику банківської операції буде залежати від наступних факторів діяльності банку:

- природа, характер, обсяг та складність банківських операцій;
- різноманітність видів діяльності банку, включаючи географічну різноманітність;
- структура клієнтів та профіль банківських послуг, якими вони користуються;
- дистрибуторські канали, що використовуються;
- рівень ризику, пов'язаний з кожною сферою діяльності банку;
- ступінь безпосередньої роботи банку з клієнтами.

Як видно із рис. 5.3, при низькому рівні ризику операція здійснюється у звичайному режимі, але постійно відслідковується динаміка взаємовідносин банківської установи із клієнтом. Якщо операція має середній рівень ризику, то вона підлягає подальшому детальному дослідженню з метою конкретизації її оцінки.

Для адекватного контролю клієнтів та їх операцій, що характеризуються високим рівнем ризику, з урахуванням міжнародних рекомендацій [21], можуть бути запропоновані наступні заходи:

- ускладнена процедура збору інформації про клієнта та підвищений рівень обачливості щодо клієнта;
- суворіші вимоги до процедури відкриття рахунку;
- більш інтенсивний та поглиблений моніторинг операцій;
- суворіший поточний контроль та більша частота перевірки відносин.

Як видно із наведеної на рисунку 5.3 схеми, банк має право відмовитися від здійснення операції у разі встановлення, що вона містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу [5]. Банк здійснює облік коштів за даною операцією на окремому аналітичному рахунку балансового рахунку 2909 «Інша кредиторська заборгованість за операціями з клієнтами банку». Облік розрахункового документа за такою операцією разом із розпорядженням про її зупинення здійснюється на позабалансовому рахунку 9809 «Інші документи за розрахунковими операціями клієнтів» [8].

Для забезпечення ефективності підходів, заснованих на оцінці ризику, процес оцінки ризику має бути включений у систему внутрішнього контролю банків. Доцільно проводити незалежне тестування ризик-орієнтованої системи моніторингу наступними підрозділами та суб'єктами: департамент внутрішнього аудиту; зовнішні аудитори; спеціальні консультанти; інші кваліфіковані сторони, які безпосередньо не задіяні у створенні та впровадженні даної системи.

Необхідно зазначити, що удосконалення системи фінансового моніторингу у напрямку її орієнтації на посилений моніторинг найбільш ризикових операцій та клієнтів є загальносвітовою тенденцією. Зокрема, у Російській Федерації протидія легалізації доходів, отриманих кримінальним шляхом, у даний час є невід'ємною частиною комплексного процесу управління ризиком банку [15]. До 2006 року у Росії функціонувало понад 1000 банків, багато з яких знаходилися під контролем кримінальних організацій або надавали своїм клієнтам сумнівні послуги, пов'язані із відмиванням злочинних доходів. За оцінками Федеральної служби фінансового

моніторингу, у 2006 році через російську банківську систему було відмито грошових коштів на суму близько 1 трлн. рублів. Удосконалення системи фінансового моніторингу у напрямку посилення її ризик-орієнтованої спрямованості призвело до відкликання Центральним Банком Російської Федерації за період з 1 січня 2006 року по 1 листопада 2007 року 97 банківських ліцензій. Зазначені зусилля російських органів влади вказують на те, що російський банківський сектор став більш зрілим, що дозволить перейти до впровадження більш комплексного підходу до фінансового моніторингу, заснованого на оцінці ризику.

5.3. Типологія схем легалізації доходів як динамічний критерій оцінки ризиковості банківських операцій

У попередньому підрозділі роботи нами досліджено методичні підходи до удосконалення внутрішньобанківського моніторингу на основі підвищення ефективності ознак ризиковості банківських операцій та формалізації процесу їх використання. У більшості документів [21; 22; 23] та наукових публікацій [54, 55], пов'язаних із дослідженням проблеми удосконалення ознак підозрілості (ризиковості) фінансових операцій, висловлювались думки щодо необхідності врахування динамічних характеристик підозрілості трансакцій. На нашу думку, одним із найбільш ефективних напрямків врахування динамічних характеристик підозрілих операцій є дослідження типології схем легалізації доходів.

Міжнародними та національними органами, які регулюють процес функціонування системи фінансового моніторингу, публікується ряд звітів про типові схеми відмивання грошей. Зазначені документи повинні стати інформаційною основою для розробки комерційним банком власних динамічних критеріїв ризиковості банківських операцій.

Одним із найбільш авторитетних публічних документів, що характеризують найбільш розповсюджені схеми відмивання незаконних доходів, вважається «Звіт

про типологію способів відмивання грошей», який щорічно публікується групою розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Кожного року даний звіт розробляється FATF для моніторингу змін та кращого розуміння механізмів, що лежать в основі відмивання грошей і фінансування терористів. FATF здійснює цю діяльність з метою повідомлення про ключові методи і тенденції у цих напрямках та для забезпечення ефективності й актуальності 40 рекомендацій FATF.

Назви деяких типових схем легалізації доходів, що можуть бути пов'язані із банківською діяльністю, наведено у таблиці 5.4.

Таблиця 5.4

Деякі схеми відмивання незаконних доходів

Номер схеми у звіті	Сутність схеми
Приклад 8	Готівка кримінального походження потрапляє у фінансову систему через торгівлю за брокерський кредит
Приклад 9	Інвестування в цінні папери коштів, отриманих внаслідок шахрайської діяльності
Приклад 10	Створення зареєстрованої на біржі юридичної особи з метою відмивання брудних коштів
Приклад 15	Роздрібне придбання золота як прямий засіб відмивання грошей
Приклад 16	Купівля золота сприяє відмиванню грошей
Приклад 19	Злочинні спроби відмивання прибутку від шахрайства через ринок діамантів
Приклад 23	Відмивання брудних грошей через виплату страхових премій
Приклад 24	Відмивання грошей наркоторговцем через придбання страхового полісу

Таблиця 5.4 структурована на основі даних документа FATF «Звіт про типологію способів відмивання грошей у 2002-2003 роках» [131].

Інші публічні документи, у яких аналізуються схеми відмивання злочинних доходів, розробляються Держфінмоніторингом України. Розглянемо окремі поло-

ження документа «Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в 2005–2006 роках», який був опублікований ДКФМУ на початку 2007 року [254]. У даному звіті розглянуто найбільш розповсюджені в 2005-2006 роках тенденції та схеми легалізації незаконно отриманих доходів. Зокрема, в типології включено результати досліджень учасників національної системи протидії легалізації злочинних доходів та іноземний досвід.

Проаналізуємо більш детально тенденції щодо схем легалізації злочинних коштів, які застосовувались в Україні у 2005-2006 роках. Основні обсяги нелегальних капіталів формуються у паливно-енергетичному, агропромисловому комплексах, зовнішній та роздрібній торгівлі, а їхня легалізація здійснюється через кредитно-банківську систему під виглядом іноземних інвестицій. При цьому для реалізації схем відмивання коштів застосовуються такі прийоми: заниження ціни на експортовані товари; завищення ціни на імпортовані товари; фальшиві імпорتنі контракти, фіктивні кредитні угоди і т.д.

Протягом тривалого часу основними схемами відмивання коштів залишаються вивіз капіталу за кордон через фіктивні та «транзитні» фірми, а також різні схеми, пов'язані з вивезенням готівки. При цьому кримінальні структури використовують для відмивання коштів усе більш витончені схеми. До найбільш поширених фінансових механізмів, що використовуються для незаконної конвертації та виведення коштів за кордон, належать:

- кредитування імпорتنих операцій без ввезення товару на митну територію України;
- продаж фізичними особами-нерезидентами цінних паперів українських емітентів резидентам;
- перерахування коштів за кордон відповідно до виконавчих документів, на підставі рішень суду;
- оплата векселів українських емітентів, що пред'являються до сплати нерезидентами.

Значні можливості фінансово-кредитної сфери щодо використання сучасних технологій в обслуговуванні руху капіталів роблять її привабливою для організо-

ваної злочинності. Одним із основних видів правопорушень у кредитно-банківській системі залишається незаконне отримання (надання), розкрадання, а також нецільове використання кредитних і бюджетних коштів. Для досягнення зазначених злочинних цілей активно використовуються фальсифікація даних щодо фінансово-господарської діяльності підприємств та заставного майна (оцінки його вартості чи наявності), механізм фіктивного банкрутства тощо. Часто такі злочини скоюються за прямою або опосередкованою участю посадових осіб фінансово-банківських установ. Як свідчать сучасні тенденції, з огляду на постійну діяльність злочинних угруповань по відмиванню коштів банки є найкращим інструментом для такого роду операцій.

Серед технологій відмивання коштів найчастіше використовується неконтрольована конвертація безготівкових коштів у готівку. При цьому операції з готівкою за зовнішніми ознаками мають цілком законний вигляд. Крім того, міжнародний досвід підтверджує, що електронні грошові перекази є одним із засобів, які можуть бути використані для відмивання коштів в межах та поза межами країни. Аналіз електронних грошових переказів відіграє основну роль у більшості розслідувань фінансових злочинів, починаючи з визначення джерела коштів і закінчуючи встановленням зв'язків між учасниками злочинних схем.

Для того, щоб банки були більш захищеними від такої злочинної практики, потрібно вживати комплекс заходів, серед яких основними є:

- ретельне вивчення клієнтів, особливо тих, що належать до груп ризику, а також установлення зв'язків між учасниками операцій, в т.ч. іншими клієнтами;
- налагоджений моніторинг грошових переказів, у тому числі процедури їхнього надходження;
- пильне ставлення до банків-кореспондентів (не встановлювати стосунки з тими з них, у кого немає фізичного перебування в жодній із країн).

Крім того, виявлення та протидія реалізації злочинних схем можлива при проведенні моніторингу банківських операцій, які пов'язані із: обслуговуванням зовнішньоекономічних контрактів клієнтів банку; використанням цінних паперів на пред'явника, не розміщених в депозитаріях.

Також у досліджуваному звіті ДКФМУ наведені приклади реальних справ, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Найбільш типовий набір інструментів відмивання коштів виглядає таким чином: «фіктивні фірми – зовнішньоекономічні операції (товари, послуги, цінні папери, тощо) – конвертування готівки».

Актуальна інформація щодо схем відмивання незаконних доходів може бути також отримана із щорічного звіту про результати діяльності ДКФМУ. Наприклад, «Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2007 рік» містить певну інформацію щодо схем відмивання злочинних доходів [20]. Зокрема зазначається, що особливістю "відмивання" незаконних доходів в Україні у 2007 році є намагання власників незаконних коштів вивезти їх за кордон і спробувати легалізувати через фінансові механізми інших країн, в тому числі через зовнішньоекономічні операції. При цьому характерними групами фінансових операцій, які використовуються злочинцями з метою відмивання злочинних доходів, є:

- операції з незаконного виведення коштів за кордон;
- операції з незаконної конвертації коштів у готівку;
- придбання земельних ділянок за рахунок кредитних коштів;
- псевдоекспорт (вантажно-митні декларації з ознаками підробки, експорт за завищеними цінами або на неіснуючі компанії);
- операції нерезидентів з цінними паперами.

Найчастіше схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, являють собою складні механізми. Схема може містити сотні суб'єктів та тисячі операцій, на перший погляд не пов'язаних між собою. Одночасно в ній може міститися комплекс пов'язаних між собою операцій та прийомів: операції зі зняттям готівки, купівлі цінних паперів, розрахунки з нерезидентами з офшорних зон, фіктивні зовнішньоекономічні операції та незаконне відшкодування ПДВ з бюджету, фальсифікація документації, використання викрадених паспортів, створення фіктивних фірм тощо. У досліджуваному документі зазначається, що Держфінмоніторинг України бере активну участь в міжнародних типологічних дослідженнях (в рамках ЄАГ та MONEYVAL).

Крім розглянутих вище документів, ДКМФМУ публікує інформацію щодо схем легалізації доходів злочинних доходів у розрізі окремих фінансових операцій. Зокрема, наказом Держфінмоніторингу України № 230 від 20 грудня 2007 р. затверджено «Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами»[254].

Дослідимо більш детально науково-практичні підходи до структуризації та вивчення схем легалізації злочинних доходів. Сучасні схеми відмивання складаються із багатьох елементів та інструментів реалізації. Тому класифікувати їх у певні типові схеми в чистому вигляді досить проблематично. З огляду на це доцільно визначити найбільш показовий сегмент схеми.

У відповідності з найбільш розповсюдженою моделлю відмивання коштів, процес легалізації можна умовно розділити на три основні етапи (стадії): розміщення, розшарування та інтеграція (рис. 5.4).

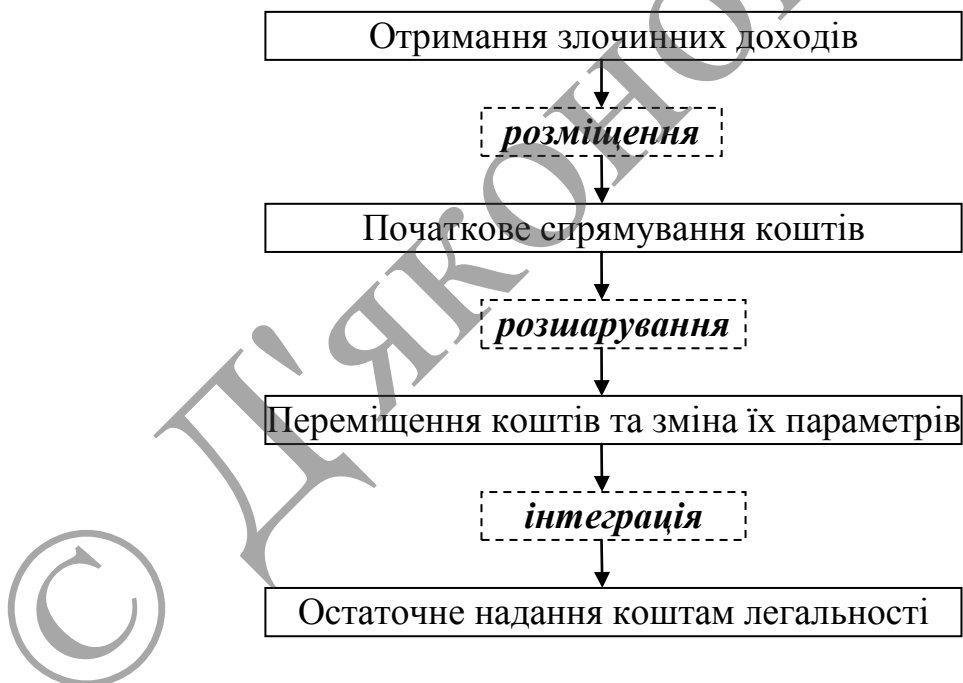

Рис. 5.4. Структура процесу легалізації злочинних доходів.

Як видно із рис. 5.4, спочатку отримані нелегальні доходи потрапляють до фінансової системи країни, акумулюючись в певному банку або іншій фінансовій установі. Далі відбувається маскування джерела їх походження. З цією метою використовується ряд проміжних фінансових операцій із підставними фірмами, які

можуть бути зареєстровані як в Україні, так і в інших державах або офшорних зонах. У процесі даних проміжних операцій нелегальні доходи спочатку розподіляються між різними фірмами та фізичними особами, а потім акумулюються у певній компанії, яка є останнім елементом злочинної схеми. Далі зазначена компанія інвестує отримані кошти під виглядом своїх легальних доходів у певні активи.

Як витікає із розглянутої вище типової структури легалізації злочинних доходів, основним елементом даних схем є фіктивні фірми (іноді їх називають «компанії-оболонки»). Дані компанії створюються на нетривалий час за підробленими документами або реєструються на підставних осіб. У фіктивні фірми переводяться здобуті злочинним шляхом кошти, які потім конвертуються та переводяться на рахунки пов'язаних із кримінальними колами організацій.

Таким чином, фіктивні фірми використовуються в процесі відмивання грошей для приховання незаконної природи отриманих коштів. Якщо «компанія-оболонка» засновується на території, де є жорсткі закони щодо конфіденційності фінансових установ, практично неможливо встановити власників або директорів такої компанії і, як наслідок, майже неможливо відстежити справжнього власника незаконних коштів. Саме тому «компанії-оболонки» є ефективними засобами розриву ланцюга схеми при зборі доказів щодо їхньої діяльності.

Зокрема, в Україні з метою легалізації злочинних коштів можуть створюватися компанії, які проходять повну державну реєстрацію. Проте при перевірці державними органами з'ясовується, що вони мають ознаки фіктивності. Як правило, фіктивні фірми створюються шляхом придбання вже існуючої фірми або заснування нової (за допомогою нелегальних методів).

Час функціонування таких фірм може коливатись від декількох днів до декількох років. Деякі із них уникають постановки на податковий облік (але при цьому деякий час можуть здійснювати господарську діяльність, мати печатку і рахунок у банку). Загалом види фіктивних фірм можна розподілити на три групи: «чорна» фірма – для разової операції (зареєстрована на загублений чи викрадений па-

спорт, паспорт померлої особи); «сіра» фірма – для неодноразових операцій (фіктивна фірма має підставного директора, регулярно здає звіти в податкову і має накладні на нелегальний товар); «буферна» фірма – для більшого укріплення механізму (є абсолютно легальною структурою, яка бере участь у схемі в ролі посередника).

Зазначена методика використання фіктивних фірм широко розповсюджена та, зокрема, модифікується для експортно-імпортних операцій, конвертаційних центрів, незаконного відшкодування ПДВ, у схемах із цінними паперами, офшорами тощо.

Розглянемо особливості схеми легалізації коштів через фіктивні фірми в межах країни. На розрахунковий рахунок «сірої» або «буферної» фіктивної фірми перераховуються кошти за контрабандний товар, ціни на який значно завищені. «Буферна» фірма забезпечує реальну фірму всіма необхідними накладними. Далі «буферна» фірма перераховує гроші на рахунок «чорної» фіктивної фірми, яка за документами здійснила ввезення товару на територію України. Фіктивна фірма забезпечує буферну всіма необхідними накладними, переказує гроші для зняття готівкою та зникає.

Розглянута схема часто використовується при ввезенні підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) із сусідніх з Україною держав. Для легальної реалізації «чорна» фірма також фальсифікує документи на контрабандний товар та купує акцизні марки. У випадку нелегального продажу схема значно спрощується, оскільки зникає необхідність у легалізації товару. Одразу після контрабанди відбувається реалізація товару оптовій фірмі, яка розподіляє його по своїй мережі роздрібного продажу.

Далі проаналізуємо напрямки легалізації коштів через фіктивні фірми за участю нерезидентів. Іноземна фірма-виробник товару реалізує його іноземній фірмі-посереднику за світовими цінами, яка, як правило, є фіктивною. При поставці товару в Україну фірма-посередник у ввізних документах значно занижує обсяги

угоди. Наприклад, в кілька разів занижує ціну товару, змінює марку товару на дешевшу, зменшує його кількість, вагу тощо.

На митниці підтверджують правильність документів фірми-посередника й реальна фірма платить занижені податки й збори, а реалізує товар за українськими цінами (у кілька разів вище, ніж заявлені на митниці). Така схема активно використовується при імпорті нафтопродуктів, продуктів харчування, побутової й промислової хімії, одягу, електронної техніки, меблів. Фіктивні фірми використовуються для заниження прибутку легальної фірми, наприклад, завдяки безтоварним операціям (маркетингові, транспортні, консалтингові й інші послуги). Після цього гроші, переведені реальною фірмою на фіктивні фірми, переводяться в готівку та потрапляють до організаторів схеми. При цьому часто організатори схеми є одночасно і власниками реальної фірми, і власниками фіктивної іноземної фірми-посередника. У такому випадку отримана готівка залишається в реальній фірмі. У випадку, коли легалізацією займаються три різні особи, гроші розподіляються за попередньою домовленістю між учасниками схеми.

Зазначені схеми вимагають значних видатків з боку організаторів. Враховуючи обсяг фінансових ресурсів, які використовуються у кожній з операцій схеми і складність останньої, потрібна винятково чітка організація й координація всього процесу. Важлива роль у виявленні розглянутих махінацій належить митним органам і злочинцям необхідно уникнути їх уваги, унеможливити виявлення порушень законодавства при ввезенні товарів на територію України.

Також широкого розповсюдження набули карусельні товарні схеми, що супроводжуються незаконним відшкодуванням з бюджету. Через зовнішньоекономічну діяльність злочинці продовжують застосовувати механізми привласнення значних обсягів бюджетних коштів за рахунок незаконного повернення податку на додану вартість. Як правило, скоєння таких злочинів здійснюється за прямою або опосередкованою участю посадових осіб банківських установ. При цьому активно

використовуються фальсифікація інформації стосовно фінансово-господарської діяльності підприємств, оцінки його вартості, наявності заставного майна тощо.

Як відомо, на сальдо ПДВ у бюджеті країни і його абсолютні показники безпосередньо впливає ряд макроекономічних факторів: ВВП, валютний курс, обсяги й структура зовнішньоекономічних операцій, податкова політика і т. д. З іншого боку, присутній ризик незаконного відшкодування ПДВ як елемента процесу легалізації кримінальних капіталів [146].

Для України досить актуальним є питання посилення контролю за вивозом за межі митної території окремих товарів і запобігання випадкам незаконного відшкодування ПДВ. Поширення подібних схем призводить до недоотримання державним бюджетом країни значних коштів.

На практиці держава не може забезпечити в повному обсязі сплату ПДВ у бюджет постачальниками й попередніми їм, за технологічними ланцюжками, фірмами. Дана проблема обумовлена як численністю учасників схеми так і складністю структури експортних ланцюжків. Елементами такого ланцюжка можуть бути фірми, які мають пільги або реструктурують заборгованість. Також активно використовуються підставні компанії, на які за допомогою трансферного ціноутворення переноситься оподатковувана база, а кошти знімаються готівкою чи за допомогою вексельних схем переводяться в інші компанії. У результаті до відшкодування з бюджету пред'являються суми, що перевищують обсяг ПДВ, сплачений до бюджету на всіх стадіях експорту товару.

Загальна схема «карусельного» типу включає: одержання експортером грошей від імпортера-нерезидента; розрив «ланцюга» операцій у схемі в момент передачі грошей імпортеру; виведення грошей нерезиденту. З метою незаконного отримання ПДВ брудні кошти проходять через конвертаційні центри (ряд фіктивних підприємств). На банківський рахунок фіктивної фірми вносяться кошти, на які банком купується валюта на замовлення цієї фірми для оплати товару, що має надійти з-за кордону за фіктивним договором з закордонною фірмою. При прове-

денні зовнішньоекономічних операцій (експорт продукції) злочинці віддають перевагу іноземним контрагентам з офшорних зон, укладаючи угоди за суттєво іншими цінами, ніж з іншими країнами.

Для передачі коштів від «експортера» до «імпортера» часто застосовуються операції із цінними паперами, у т.ч. на пред'явника. У такий спосіб у схемі і забезпечується «розрив ланцюга» документально підтверджених операцій. У випадку здійснення реального імпорту організатори схеми були б змушені заплатити ПДВ і митні платежі, одержавши в результаті збиток. Тому істотним моментом є відсутність фактичного імпорту, що супроводжується підробкою документації.

Для здійснення такого повернення злочинці застосовують кілька варіантів перерахування грошей: за контрактом по передоплаті без наступної поставки товару; нібито за поставку товару (надання фальсифікованої митної декларації); нібито за надання послуг (розробка інтернет-сайтів, маркетингові послуги і т. д.)

Однією з модифікацій шахрайства із ПДВ є по суті аналогічна схема, що реалізується у межах країни. У цьому випадку замість експорту має місце придбання товару за завищеними цінами, що надає право на податковий кредит. Для забезпечення необґрунтованого відшкодування податку в схемі обов'язково присутня фіктивна фірма (або група фірм – «конвертаційний центр»), що по закінченні операцій зникає з усією документацією. У якості продукції, експортованої за вартістю, значно вищою за світові ціни, виступають низькотехнологічні товари або звичайний металобрухт.

Розповсюдженими є експортні махінації за завищеними цінами, коли повторні експортні операції (напрямку або шляхом укладання договорів комісії) проводяться з однією і тією ж продукцією, яка за документами зазначається як високотехнологічне обладнання (автоматизовані охоронні системи тощо), а насправді є малоцінними предметами або застарілим обладнанням. У даному випадку документується експорт високотехнологічного обладнання (автоматизовані охоронні сис-

теми, лінії одержання екстрактів соків тощо), під виглядом якого провозяться інші малоцінні предмети [85, 97].

Іншим варіантом легалізації доходів є використання схеми зі збільшенням ціни за рахунок собівартості фіктивного виробництва, коли підприємство-виробник визнається банкрутом та ліквідується ще до моменту експортних операцій. У результаті проведених операцій прямо відшкодовується ПДВ і проводиться залік через податковий вексель при здійсненні імпорتنих операцій. Наприклад, підприємство згідно з даними вантажних митних декларацій здійснює операції з експорту за межі України певного обладнання. Вартість товару, зазначена у рахунку-фактурі, сягає надвеликих розмірів, необґрунтованих як з економічної, так і з ринкової точок зору.

Фактична реалізація схеми відбувається шляхом використання банківських операцій. Одним і тим самим банком обслуговуються усі основні розрахунки в процесі реалізації схеми: видача і погашення кредитів, операції з цінними паперами, валютні розрахунки. Лише незначна частина обсягу операції, яка, як правило, дорівнює сумі незаконного прибутку, відокремлюється і проходить через іншу банківську установу – партнера основного банку.

Весь ланцюг фінансових розрахунків здійснюється дуже швидко, протягом одного дня. Існує підконтрольність зазначеного механізму одному банку-оператору фінансової схеми. При використанні даної схеми експортований товар в подальшому повертається на українську територію за цінами, які в десятки разів нижчі за експортну ціну. Далі товар легалізується за завищеною ціною через ряд фіктивних та транзитних фірм і використовується в схемі повторного експорту. Злочинно здобуті кошти конвертуються у готівку та розподіляються між учасниками схеми. Залишок коштів перераховується на рахунок закордонного імпортера товару, звідки вони повертаються як офіційна виручка за експортований товар.

У більшості випадків зазначені зовнішньоекономічні угоди укладаються із підприємствами Російської Федерації, які створюються «пов'язаними» або поса-

довими особами фінансової установи. Фактичне відвантаження товару відбувається на адресу підприємств Великобританії, Кіпру, Латвії, що ускладнює перевірку фактичного експорту та подальшого руху товару.

Надходження валюти з-за кордону для здійснення експортних операцій забезпечується шляхом проведення псевдоімпортних операцій за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами та вантажно-митними деклараціям, для чого за участю обслуговуючого банку створюються фіктивні підприємства. Далі російським підприємствам надходить необхідна сума валютних коштів, які потім використовуються для розрахунків за отримане обладнання. Основними користувачами даних механізмів є підприємства, що постійно здійснюють імпорт товарів (частіше – сировини). Проведення зазначених операцій дозволяє погашати зобов'язання зі сплати «імпортного» ПДВ створеним податковим кредитом.

Узагальнюючи розглянуті практичні аспекти організації схем відмивання злочинних доходів, можна визначити характерні ознаки підозрілих угод: циклічність однотипних операцій; використання для здійснення трансакцій фіктивних контрактів; максимально стислі строки проведення розрахунків; участь у схемі фіктивних фірм; використання в схемах офшорних компаній; відсутність економічного ефекту від операцій з векселями, цінними паперами на пред'явника, що включаються до схеми; фальсифікація імпорту товарів.

На основі досліджених схем легалізації можна зробити висновок, що одним із основних їх елементів є банк. Як наслідок можна сформулювати ознаки підозрілих фінансових операцій, які можуть здійснюватись через банківську установу:

- одержання банківського кредиту або позики від юридичної особи на суму повернення ПДВ (первинне фінансування схеми);
- невідповідність зазначеної в контракті вартості товарів або послуг їх реальній вартості;
- невідповідність заявленої вартості товару на митницях різних країн при вивезенні й ввезенні товару;

- очевидна невідповідність підстав вхідних/вихідних платежів у рамках єдиного виробничого циклу, який імітується у схемі;
- проходження однієї й тієї ж суми по рахунках великої кількості учасників схеми протягом банківського дня.

Враховуючи розглянутий у даному підрозділі роботи матеріал, можна зробити висновок, що система нормативно закріплених (статичних) ознак ризиковості операцій (в аспекті можливості їх використання для легалізації незаконних доходів) повинна доповнюватись динамічними ознаками, які можуть бути розроблені на основі вивчення практики відмивання грошей. Джерелом інформації щодо практичних схем відмивання грошей можуть бути звіти Державного комітету фінансового моніторингу України і дані інших компетентних органів: звіти про типології відмивання грошей FATF, збірники справ Егмонтської групи, матеріали UNDCP і т. д. Для підтримання динамічних ознак ризиковості в актуальному стані інформація щодо схем легалізації повинна вчасного оновлюватись. Використання оперативної інформації про підозрілі трансакції дозволить ефективно використовувати ризик-орієнтовану систему внутрішньобанківського фінансового моніторингу [91].

Висновки до розділу 5

1. Формування системи фінансового моніторингу як складової ризик-орієнтованого банківського нагляду повинно проходити у напрямку посилення її спрямованості на мінімізацію ризиків діяльності банку та удосконалення критеріїв оцінки ризиковості банківських операцій (з точки зору можливості їх використання для легалізації незаконних доходів та фінансування тероризму). Вирішення даного завдання дозволить органічно поєднати інтереси держави та окремої банківської установи: держава розроблятиме правила фінансового моніторингу з ураху-

ванням зацікавленості окремих банків у мінімізації власних ризиків; керівництво банку отримає можливість більш чіткого обґрунтування економічної доцільності витрат банку на формування системи моніторингу.

2. Основними ризиками діяльності банку, які можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів фінансового моніторингу, можна вважати: операційний, юридичний, втрати репутації та фінансовий. Дані ризики є взаємопов'язаними і повинні розглядатись комплексно.

3. На основі офіційної інформації Державного комітету фінансового моніторингу встановлено, що із 1 022 858 повідомлень про підозрілі фінансові операції, отриманих у 2007 році, лише близько 12 % повідомлень стали підставою для порушення кримінальних справ та лише близько 2 % повідомлень використано у справах, що передані до суду. Таким чином, закріплені у національному законодавстві ознаки підозрілих трансакцій є недостатньо ефективними. Перш за все, дана проблема стосується ознак фінансових операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу.

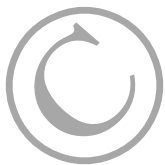
4. Враховуючи ключові положення документів, розроблених авторитетними міжнародними організаціями (FATF, Вольфсбергська група), запропоновано підходи до уточнення ознак підозрілих фінансових операцій у напрямку визначення рівня ймовірності їх використання для легалізації злочинних доходів (ризиковості). Встановлено, що основними напрямками визначення ризиковості фінансових операцій є оцінка ризику країни, ризику клієнта та ризику операції.

5. Формалізовано порядок використання уточнених ознак ризиковості фінансових операцій на основі розробленої схеми ризик-орієнтованого внутрішньобанківського фінансового моніторингу. Особливості внутрішньобанківських процедур визначення рівня ризику банківської операції залежать від наступних факторів: характер, обсяг та складність банківських операцій; різноманітність видів діяльності банку, включаючи географічну різноманітність; структура клієнтів та профіль банківських послуг, якими вони користуються; дистрибуторські канали,

що використовуються; рівень ризику, пов'язаний з кожною сферою діяльності банку; особливості внутрішніх процедур роботи банку з клієнтами.

6. Ефективна система ризик-орієнтованого фінансового моніторингу банку повинна враховувати динамічні характеристики ризиковості фінансових операцій. Процес розробки динамічних критеріїв ризиковості банківських операцій повинен проходити на основі дослідження типології схем легалізації злочинних доходів. Інформація щодо схем легалізації повинна вчасного оновлюватись для забезпечення актуальності динамічних ознак ризиковості фінансових операцій. Джерелом інформації щодо схем відмивання грошей можуть бути: офіційні документи Державного комітету фінансового моніторингу України; звіти про типології відмивання грошей FATF, збірники справ Егмонтської групи і т. д.

Основні результати розділу опубліковані в наукових статтях та монографіях [70, 74, 76, 80, 91, 94, 104, 312, 250].

ВИСНОВКИ

У дисертації надано теоретичне узагальнення і обґрунтовано нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в обґрунтуванні цілісної концепції розвитку банківського нагляду, базуючись на системній організації банківської діяльності.

За результатами дослідження сформульовані наступні висновки:

1. На основі систематизації науково-методичних підходів до визначення сутності банківської системи було визначено, що за основними характеристиками системи банківська система повністю відповідає принципам системного підходу і відображає морфологічну, функціональну та інформаційну єдність об'єктів, процесів і явищ, а також єдність законів руху.

2. Враховуючи визначені критерії системи, банківську систему доцільно визначати як об'єднання банків, побудоване за ієрархічним типом, яке має ознаки керованості, цілеспрямованості та інтегративності, що реалізується центральним банком; яке самоорганізовується за рахунок реалізації наглядових та регулятивних функцій; активно та динамічно розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників в межах окремих національних фінансово-кредитних та економічних систем.

3. Невідповідність банківської системи України ознакам системності проявляється у відсутності чіткого визначення цілей та функцій системи в цілому, що порушує дієвість принципу цілеспрямованості; саморегуляція банківської системи України часто порушується внаслідок недостатності, необґрунтованості, недосконалості методів оцінки внутрішніх умов функціонування системи; в Україні відсутній механізм визначення системних загроз та оцінки здатності банківської системи протистояти цим загрозам.

4. Визначено, що основною проблемою у функціонуванні банківської системи України є недосконалість забезпечення якісного зворотного зв'язку з зовнішнім середовищем, що має вирішуватись банківським наглядом.

5. У роботі розроблено методику розрахунку індексу незалежності банківського нагляду на основі оцінки індивідуальних критеріїв бюджетної, цільової, персональної та операційної незалежності. Відповідна методика дає можливість розраховувати рівень незалежності банківського нагляду та виявляти напрями її удосконалення. Основними недоліками, що визначають низький рівень незалежності банківського нагляду в Україні, є недостатність персональної та цільової незалежності.

6. У роботі формалізовано функціональну, організаційну та методичну складові банківського нагляду та визначено сутність банківського нагляду з точки зору кожного із зазначених підходів.

7. Дослідження дозволило визначити необхідність дотримання принципу системності в розробці методології наглядової роботи, що вимагає його переорієнтації на здійснення спостереження за загальносистемними ризиками, ризиками, пов'язаними із діяльністю НБУ, та системними ризиками, що виникають у площині діяльності банків другого рівня.

8. У результаті вивчення міжнародних рекомендацій та існуючої методичної практики банківського нагляду, визначено, що ризик-орієнтований нагляд (РОН) на сьогодні розуміється дещо однобічно, а також обґрунтовано необхідність його визначення як системи постійного моніторингу та контролю за загальносистемними ризиками банківської діяльності; ризиками, що формуються НБУ, та ризиками, обумовленими діяльністю банків другого рівня, спрямованою на виявлення сфер підвищеного ризику банківської системи та для оцінки ефективності здійснених раніше антиризикових заходів.

9. Впровадження РОН вимагає формування відповідної організаційної структури здійснення наглядової роботи, визначення її бюджету, формування кваліфі-

кованого кадрового складу наглядових органів з можливістю залучення у разі потреби зовнішніх експертних або консалтингових груп.

10. У межах обґрунтованої концепції трирівневого ризик-орієнтованого банківського нагляду загальносистемний ризик банківської діяльності визначається як можливість порушення функціональної взаємодії складових елементів банківської системи, внаслідок чого виникає ймовірність виведення її з рівноваги. Оцінку загальносистемних ризиків для цілей наглядової діяльності доцільно проводити на основі врахування не тільки оцінки відокремленого конкретного ризику, а й сукупного рівня ризику у всій системі за рахунок кумулятивного ефекту.

11. Формалізація ризиків, що формуються Національним банком України, базується на розумінні його стратегічного положення та значення в банківській системі країни, а також специфіки його діяльності, а отже, є ймовірність виникнення кризової ситуації в грошово-кредитній сфері національної економіки внаслідок невиправданих дій НБУ.

12. Загальносистемні ризики, ризики, що формуються Національним банком України, та ризики банків другого рівня мають визначатись, оцінюватись та наглядатись з урахуванням факторів, що їх визначають, та виду.

13. Система нагляду за банками другого рівня не враховує національні особливості провадження банківської діяльності, стан розвитку фінансового ринку, недостатньо орієнтована на раннє попередження ризиків. У наглядову практику доцільно впровадити диференційований підхід до визначення часового інтервалу між інспектуваннями та виділити три цикли нагляду, виходячи з оцінки загального рівня ризику банку та питомої ваги його активів в активах банківської системи.

14. Діючі методики рейтингової оцінки діяльності банків доцільно будувати не тільки на узагальненні фінансових показників діяльності банку, але і з урахуванням чутливості банку до зміни факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, а також динамічних змін у розвитку банку відповідно до змін у банківській системі в цілому.

15. Доведено необхідність більш динамічного та комплексного впровадження у банках стандартів внутрішнього фінансового моніторингу на основі ризиків. Послідовна реалізація ризик-орієнтованого підходу дозволить підвищити ймовірність визначення підозрілих операцій при одночасному спрощенні процедури моніторингу операцій з низьким рівнем ризику. У свою чергу, спрощення моніторингу дозволить економити ресурси комерційного банку та підвищити ефективність здійснення банківських операцій.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження розкрито сутність системної організації банківської діяльності України, визначено концептуальні засади розвитку банківського нагляду з метою врахування системного підходу, розроблено практичні рекомендації щодо методичного забезпечення наглядового процесу в рамках визначеного наукового підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамик Б. Передавальний механізм монетарної політики та його значення для ефективності діяльності НБУ / Адамик Б., Тиркало Р. // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 7. – С. 6–11.
2. Адамик Б. П. Національний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / Адамик Б. П. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 278 с.
3. Акофф Р. О целеустремленных системах : пер. с англ. / Акофф Р., Эмери Ф. – М. : Советское радио, 1974. – 272 с.
4. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / Александрова З. Е. – М. : Русский язык, 1975. – 467 с.
5. Андрианов Д. Л. Информационно-аналитическая система «Анализ и планирование финансовой деятельности банка» [Электронный ресурс] / Д. Л. Андрианов, Г. К. Полушкина. – Режим доступа : <http://www.citforum.ru/abtec/abtec96/165.shtml>.
6. Андрианов Д. Л. Система поддержки принятия решений в среде программно-инструментального комплекса «Прогноз» / Д. Л. Андрианов // Университетское образование и регионы : тезисы докл. междунар. научно-метод. конф., 16-19 октября 2001 г. / Пермский ун-т. – Пермь, 2001. – С. 28-31
7. Андрианов Д. Л. Система поддержки принятия решений в среде программно-инструментального комплекса "Прогноз" [Электронный ресурс] / Андрианов Д. Л. – Режим доступа : <http://www.psu.ru/pub/edu/11/index.html>
8. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Андрійко Ольга Федорівна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 1999. – 38 с.
9. Андрушків Т. Банки як суб'єкти фінансових ринків України: роль і перспективи / Андрушків Т. // Банківська справа. – 1998. – № 2. – С. 50–54.
10. Андрущенко І. Боротьба з легалізацією (відмиванням) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом / Андрущенко І. // Вісник прокуратури України. – 2002. – № 3. – С. 61–65.

11. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://galactic.org.ua/Prostranstv/anoxin-7-2.htm>.
12. Афанасьев В. Г. Системность и общество / Афанасьев В. Г. – М. : Наука, 1980. – 350 с.
13. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем / Афанасьев В. Г. // Системные исследования: Методологические проблемы. – М., 1986 . – С. 24–28.
14. Банківська енциклопедія / під ред. Мороза А. М. – К. : ЕЛЬТОН, 1993. – 328 с.
15. Банківські операції: Підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін. За ред. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ , 2000, - 384 с.
16. Банківське право: українське та європейське : навч. Посіб. / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка. 1999. – 390 с.
17. Банківський менеджмент : навч. посіб. / Кириченко О. А., Геленко І. В., Роголь С. Л та ін. ; за ред. Кириченка О. А. – К. : Знання-Прес, 2002. – 438 с.
18. Банківський нагляд : навч. посіб. / Міщенко В. І., Яценюк А. П., Коваленко В. В., Коренєва О. Г. – К. : Знання, 2004. – 406 с.
19. Банковская система Украины // Банковский аудитор. – 2005. – № 7. – С. 2–6.
20. Банковская энциклопедия / под ред. С. И. Лукаш, Л. А. Малютиной. – Днепропетровск, 1994. – 250 с.
21. Барановський О. Банківська система України: сьогодні і завтра / Барановський О. // Дзеркало тижня. – 2003. – № 14. – С. 12–13.
22. Батковський В. А. Рейтингова оцінка діяльності банків / Батковський В. А. // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 145–151.
23. Белополюский Н. Г. Основы производственно-хозяйственной энвироники / Белополюский Н. Г. – М., 1990. – 188 с.
24. Бергер І. Боротьба з відмиванням грошей в Україні – глобальна перспектива / Бергер І., Коваленко В. Л // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф., [Харків] 25-26 жовтня 2001 р. / редкол. : Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К. : Юринком Інтер, 2002. – С. 145–146.

25. Бэр Х.П. Секьюритизация активов: Секьюритизация финансовых активов – инновационная техника финансирования банков. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 624 с.
26. Білан О. М. Дослідження ефекту ліквідності на міжбанківському ринку України / Білан О. М. // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування : матеріали науково-практичної конференції. – К. : НБУ, 2002. – С. 139–146.
27. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / Бланк И. А. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
28. Богомолов В. А. Антикризисное регулирование экономики. Теория и практика : учеб. пособ. / Богомолов В. А., Богомолова А. В. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 271 с.
29. Болгар Т. М. Формування системи банківського нагляду в Україні відповідно принципам Базельського комітету / Болгар Т. М. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб наук. праць. Т. 18. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 222–227.
30. Болгарін І. Деякі методологічні аспекти побудови та використання моделі механізму монетарної трансмісії в Україні / Болгарін І., Махадева Л., Штерн Г. // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 11. – С. 4–6.
31. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 2–е изд., доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
32. Бугай Д. В. Аналіз правового забезпечення політичної незалежності Національного банку України / Бугай Д. В. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць Т. 8. – Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС, 2003. – С.42–48.
33. Буренин А. Н. Рынки производных финансовых инструментов / А. Н. Буренин. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 368 с.
34. Бутенко А. І. Державне регулювання економіки в перехідний період : монографія / Бутенко А. І., Кучеренко В. Р. – Одеса : Градостроитель, 1999. – 116 с.
35. Ващишин А. М. Критика буржуазних теорій “регульованого капіталізму” / Ващишин А. М. – Львів : Вища школа, 1974. – 178 с.

36. Введение в банковское дело : учеб. пособ. / ред. Гюнтера Асхауэра. – М. : Научная книга, 1996. – 640 с.
37. Версаль Н. І. Банківська діяльність як об'єкт регулювання / Версаль Н. І. // Наукові праці НДФІ. – 2000. – № 12. – С. 65 – 73.
38. Версаль Н. І. Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку: зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції / Версаль Н. І. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 85 с.
39. Версаль Н. І. Передумови та проблеми регулювання банківської діяльності в Україні / Версаль Н. І. // Фінанси України. – 1999. – № 9. – С. 32 - 34. с. 32 – 33.
40. Версаль Н. І. Проблеми класифікації регулювання банківської діяльності / Версаль Н. І. // Банківська система України: теорія і практика становлення : зб. наук. праць : в 2 т. Т. 2. – Суми : ВВП Мрія – 1 ЛТД : Ініціатива, 1999. – С. 408 – 410.
41. Вишнеvский А. А. Банковское право Европейского Союза : учеб. пособ. / Вишнеvский А. А. – М. : Статут, 2000. – 438 с.
42. Власний капітал банків на 01.07.2007 [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Finance_b/2007/01.07.2007/kapital.pdf
43. Вовчан О. Д. Банківська справа в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / Вовчан О. Д. // Фінанси України. – 2003. – № 10. – С. 118–126.
44. Волинский Г. Современная банковская система (на примере США) / Волинский Г. // Бизнес-информ. – 1997. – № 7. – . 53–60.
45. Вольфсбергська настанова щодо підходу на основі ризиків до управління ризиком відмивання доходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wolfsberg-principles.com/risk-based-approach.html>
46. Вступ до банківської справи / ред. Савлук М. І. – К. : Лібра, 1998. – 344 с.
47. Гальчинський А. С. Стабільність гривні та проблеми її забезпечення / Гальчинський А. С. // Економіка України. – 2004. – № 2. – С.4–11.
48. Гвишиани Д. М. Теоретико-методологические основания системных исследований и разработка проблем глобального развития / Гвишиани Д. М. // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. 1982. – М., 1982. – С. 7–25.

49. Гегенхаймер Г. Закон про комерційні банки: основні розділи та положення / Гегенхаймер Гері // Закон про комерційні банки та його роль в забезпеченні умов ефективної банківської діяльності в Україні : матеріали семінару, (Україна, Пуца-Озерна, 4–5 червня 1999 р.). – К., 1999. – С. 4
50. Геєць В. М. Економічна динаміка та монетарна політика / Геєць В. М. // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування : зб. матеріалів наукової конференції . – К. : НБУ, 2002.– С. 25–51.
51. Гетьман В. П. Національний банк у системі влади / Гетьман В. П., Килимник Ю. В. – К., 1997. – 36 с.
52. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ : монографія / Кер. авт. кол. і наук. ред. Т. М. Циганкова. – К. : КНЕУ, 2003. – 660 с.
53. Головань С. В. Модели вероятности дефолта российских банков. I. Предварительное разбиение банков на кластеры : препринт / С. В. Головань, А. М. Карминский, А. В. Копылов, А. А. Пересецкий / Российская Экономическая Школа. – 2003. - № 039.
54. Горінов О. С. Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмиванню грошей комерційного банку / Горінов О. С., Колдовський М. В. // Вісник Української академії банківської справи. – 2007.– № 2.– С. 72–76.
55. Горінов О. С. Сучасні методи ідентифікації клієнтів банками України / Горінов О. С., Колдовський М. В. // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3. – С. 161–167.
56. Государственное регулирование рыночной экономики : сб. науч. трудов / под ред. В. Ф. Беседина ; Научно-исследовательский экономический институт Минэк Украины. – К., 1991. – 178 с.
57. Гребеник Н. І. Особливості інструментів монетарної політики Національного банку України / Гребеник Н. І. // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування : зб. матеріалів наукової конференції. – К. : НБУ, 2002.– С. 25–51.

58. Гриценко Р. А. Основные функции банковского надзора [Электронный ресурс] / Гриценко Р. А. – Режим доступа : <http://users.iptelecom.net.ua/~russo/a6.html>
59. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика : навч. посіб. / Гриценко О. – К. : Основи, 1996. – 180 с.
60. Грошово-кредитна та банківська статистика // Бюлетень Національного банку України. – 2003. – № 12. – С. 64–145.
61. Грошово-кредитна та банківська статистика // Бюлетень Національного банку України. – 2004. – № 5. – С. 60–156.
62. Грудзевич Я. В. Законодавче забезпечення незалежності Національного банку / Грудзевич Я. В // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С.106–111.
63. Гумен І. Складові банківських рейтингів: науково-практичний аспект / Гумен І. // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 1. – С. 57–60.
64. Державний комітет статистики // www.ukrstat.gov.ua
65. Д'яконова І. І. Банківська система України та фінансова доларизація / І. І. Д'яконова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Вип. 21. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 65–74.
66. Д'яконова І. І. Банківський нагляд і регулювання: світовий досвід / І. І. Д'яконова // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 12(78). – С. 84–95.
67. Д'яконова І. І. Визначення методичних підходів до оцінки фінансової стабільності банківської системи / І. І. Д'яконова, М. В. Вовк // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, (15–16 травня 2008 р.) / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 25–27.
68. Д'яконова І. І. Державне регулювання банківської діяльності: вивчення моделей, обґрунтування категорійного апарату / І. І. Д'яконова // Вісник Української академії банківської справи. – № 2(23). – 2007 – С. 9–16
69. Д'яконова І. І. Дослідження факторів стабілізації та підвищення надійності банківської системи України / І. І. Д'яконова, Ф. І. Шпиг // Проблеми і пер-

пективи розвитку банківської системи України : зб. науко. праць. Вип. 22. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 65–74.

70. Д'яконова І. І. Економічне зростання незалежної України у ефективності кредитної системи і розвитку виробництва / І. І. Д'яконова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Фінанси і кредит”. – 2007. – № 1(22). – С. 110–120.
71. Д'яконова І. І. Іноземний капітал у банківській системі України в умовах інтеграційних процесів / І. І. Д'яконова // Забезпечення сталого розвитку банківської діяльності : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 11 жовтня 2007 р. / відп. за випуск М. І. Діба. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 67–70.
72. Д'яконова І. І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України / І. І. Д'яконова // Экономика промышленности. – 2008. – № 2. – С. 10–18.
73. Д'яконова І. І. Кредитний брокеридж: перспективи діяльності в Україні / І. І. Д'яконова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 листопада 2007 р.) : у 2-х т. Т. 1. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 32–33 .
74. Д'яконова І. І. Мета та завдання дистанційного аналізу банківського сектору як інструмент інституту банківського нагляду / І. І. Д'яконова // Фінансові ринки та інститути : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 7–8 грудня 2007 р. : у 2-х т. Т. 2. – Х. : ІНЖЕК, 2007. – С. 250–252 .
75. Д'яконова І. І. Місце банківського нагляду в системі регулювання банківської діяльності України / І. І. Д'яконова // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції до 30-річчя факультету банківського бізнесу Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль : Астон, 2008. – С. 42–43 .
76. Д'яконова І. І. Модернізація банківського нагляду в Україні. – Суми : Університетська книга, 2008. – 279 с.
77. Д'яконова І. І. Обґрунтування системного підходу в дослідженні банківської системи / І. І. Д'яконова // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія “Економіка і управління”. Вип. 10. – 2007 – С. 252–259.

78. Д'яконова І. І. Основні чинники динамічного розвитку банківської системи України / І. І. Д'яконова // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2007. – № 2(22). – С. 123–128
79. Д'яконова І. І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України / І. І. Д'яконова // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2008. – № 1. – С. 183–191.
80. Д'яконова І. І. Пошук стратегії розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків / І. І. Д'яконова // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 2. – С. 26–31.
81. Д'яконова І. І. Проблеми та перспективи співробітництва України та СОТ в галузі фінансових послуг / І. І. Д'яконова, Л. І. Хомутенко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Євроінтеграційний курс України: фінансовий вимір : зб. наук. праць : у 2-х ч. Ч. 1. / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2006. – Вип. 3(LIX). – С. 177–182.
82. Д'яконова І. І. Реорганізація і ліквідація комерційних банків як один з ланцюгів удосконалення їх діяльності / І. І. Д'яконова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 4. – Суми : Ініціатива, 2000. – С. 47–54.
83. Д'яконова І. І. Розвиток економіки у стабільності банківської системи / І. І. Д'яконова. – Суми : СОД, Козацький вал, 2002. – 62 с.
84. Д'яконова І. І. Розвиток економіки України через підприємництво та інвестиції / І. І. Д'яконова. – Суми : СОД, Козацький вал, 2002. – 60 с.
85. Д'яконова І. І. Розвиток кредитної діяльності – шлях до стабільності банківської системи : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 108 с.
86. Д'яконова І. І. Світовий досвід страхування депозитів – шлях до зміцнення кредитної системи України / І. І. Д'яконова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 20. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 185–192
87. Д'яконова І. І. Система раннього діагностування проблемності банків: дослідження методології наглядкової роботи / І. І. Д'яконова // Економіка: проблеми

теорії та практики : зб. наук. праць. Вип. 234 : в 4 т. Т. I. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 93–100

88. Д'яконова І. І. Система управління банківськими ризиками / І. І. Д'яконова // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2008. – № 2. – С. 48–57.
89. Д'яконова І. І. Системний підхід в економічній картині світу: категорії, базові принципи й поняття / І. І. Д'яконова // Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 178–186.
90. Д'яконова І. І. Складові сучасної системи формування та управління золотовалютними резервами / І. І. Д'яконова // Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми, перспективи : тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів та молодих вчених (25–26 жовтня 2007 р.) / відп. за вип. Б. І. Пшик. – Львів : ЛІБС УАБС НБУ, 2007. – С. 15–17.
91. Д'яконова І. І. Сутність та значення фінансового моніторингу в банках / І. І. Д'яконова // Вісник Академії митної служби України. – 2008. – № 1 (37). – С. 7–14.
92. Д'яконова І. І. Сутність та принципи регулювання банківської діяльності / І. І. Д'яконова // Вісник Криворізького економічного інституту ДВНЗ “КНЕУ ім. В. Гетьмана”. – 2008. – № 2 (14). – С. 118–126.
93. Д'яконова І. І. Тенденції розвитку банківських систем в сучасних умовах / І. І. Д'яконова // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 15–16 листопада 2007 р. – Черкаси : ЧІБС УАБС НБУ, 2007. – С. 98–101 .
94. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.
95. Д'яконова І. І. У ефективності банківської системи – економічне зростання України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 92 с.

96. Д'яконова І. І. Удосконалення банківських операцій і попередження ризиків як умова зміцнення банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 88 с.
97. Д'яконова І. І. Удосконалення кредитних відносин – споживче кредитування : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 96 с.
98. Д'яконова І. І. Удосконалення ліквідності банку : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 84 с.
99. Д'яконова І. І. До питання визначення понять “банківське регулювання” та “банківський нагляд” / І. І. Д'яконова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8(86). – С. 183–193.
100. Д'яконова І. І. Исследование составляющих национальной экономической системы // БизнесИнформ. – 2008. – № 3, – С. 162–168.
101. Д'яконова І. І. Координація дій Уряду та Національного банку в процесі запровадження та подальшого функціонування в Україні інфляційного таргетування / Д'яконова І. І. // Макроекономічна політика в Україні: проблеми науки та практики : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (20-21 листопада 2007 р.). – Х. : ІНЖЕК, 2007. – 200с. – С. 23–26.
102. Д'яконова І. Кредитний брокеридж: перспективи діяльності в Україні / Ірина Д'яконова // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 69–75.
103. Д'яконова І. І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України / Д'яконова І. І. // Матеріали III науково-практичної конференції «Новости научной мысли – 2007». Т. 1. Экономические науки. – Przemysl : Наука і студія, 2007. – С. 8–13.
104. Д'яконова І. І. Система управління банківськими ризиками / Д'яконова І. І. // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доповідей п'ятої ювілейної міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, Тернопіль, 21-23 лютого 2008 р. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – С. 96–99.
105. Давыдова Л. В. Формирование системы мониторинга устойчивости банковского сектора / Давыдова Л. В., Кулькова С. В. // Финансы и кредит. – 2006. – № 13. – С.9–17.

106. Дебок Г. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующих карт : пер.с англ. / Г. Дебок, Т. Кохонен ; Нац. фонд подготовки кадров. – М. : АЛЬПИНА, 2001. – 317 с.
107. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі : навч. посіб. – К. : Алтера, 2004. – 478 с.
108. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / Дзюблюк О. В. – К. : Полігр. кн., 2000. – 512 с.
109. Добкин В. М. Системный анализ в управлении / Добкин В. М. – М. : Химия, 1984. – 224 с.
110. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика : пер с англ. / Долан Э. Дж., Кемпбелл К. Д., Кэмпбелл Р. Дж ; под ред. В. В. Лукашевича, М. П. Ярцева. – СПб. : СПб. оркестр, 1994. – 496 с.
111. Домрачев В. М. Моделі формування монетарної політики / В. М. Домрачев. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 235 с.
112. Домрачев В. М. Аналіз монетарної політики в Україні на базі лінійних моделей / Домрачев В. М., Андрійчук В. М., Горбачук В. М. // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування : зб. матеріалів наукової конференції . – К. : НБУ, 2002. – 269 с.
113. Дорофеева Н. Таргетування інфляції у відкритій перехідній економіці / Дорофеева Н., Цокол А. // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 11. – С. 9–12.
114. Дружинин В. В. Системотехника / Дружинин В. В., Конторов Д.С. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.
115. Дьяконова И. И. Стойкость функционирования банковской системы Украины: факторы и принципы / И. И. Дьяконова // БизнесИнформ. – 2008. – № 2. – С. 105–112.
116. Дьяконова И. И. Исследование составляющих национальной экономической системы / И. И. Дьяконова // БизнесИнформ. – 2008. – № 3. – С. 162–168 .

117. Хюпкес Е. Механизмы подотчетности органов регулирования финансового сектора / Хюпкес Ева, Марк Квинтин, Тейлор У. Майкл [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org>
118. Економіка розвитку / О. М. Царенко, Н. О. Бей, І. І. Д'яконова, І. В. Сало.– Суми : Університетська книга, 2004. – 509 с.
119. Економічний енциклопедичний словник: У 2-х т. – Т. 2 / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
120. Енциклопедія банківської справи України : Довідкове видання / НБУ; Ін-т незалежних експертів ; ред. В.С. Стельмах– К. : Молодь, 2001 – 680 с.
121. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Ерохина Е. А. – Томск : Узд-во Томського університета, 1999. – 160 с.
122. Єпіфанов А. О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України : монографія / Єпіфанов А. О. – Суми : Університетська книга, 2006. – 417 с.
123. Энг М. В. Мировые финансы : пер. с англ. / Энг В. Максимо, Лис А. Френсис, Дж. Лоуренс. – М. : ООО Издательско – консалтинговая компания «ДеКА», 1998. – 768 с.
124. Жидко К. Нові вимоги Базельського комітету до визначення капіталу, адекватного ризикам / Жидко К. // Вісник Національного банку України. – 2005. – №11. – С. 63–65.
125. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній , Г. Л. Вознюк., Т. С. Смовженко. – 4-е вид. випр. і доп. – К. : Знання, 2002. – 566 с.
126. Заруба О. Д. Фінансовий менеджмент у банках : навч. посіб. / Заруба О. Д. – К. : Знання, КОО, 1997.– 172 с.
127. Заєць О. В. Інструментарій економічної науки і практики. Ч.1. Гроші, банки і кредит : учбово-довідковий посібник / О. В.Заєць, О. П. Осика, Т. І. Титова. – Луганськ : СУДУ, 1998. – 368 с.
128. Захаров В. С. В России есть банковская система [Электронный ресурс] / В. С. Захаров. – Режим доступа : <http://ww.ibdarb.ru/publication/dengiikredit.htm>

129. Зверькова Н. Фінансовий моніторинг як захід протидії тіньової економіці в Україні / Зверькова Н.// Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С.8–10
130. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua>
131. Звіт про типологію способів відмивання грошей у 2002-2003 рр. [Електронний ресурс] / Група розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей (FATF GAFI). – Режим доступу : <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/12/63/34328318.PDF>
132. Иванов В. В. Экспресс-анализ ликвидности кредитной организации [Электронный ресурс] / В. В. Иванов. – Режим доступа : <http://www.bankclub.ru/library>.
133. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : затверджена постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 10. – С.3–35.
134. Інформація щодо аналізу результатів перевірки наданих Держфінмоніторингом України відомостей (станом на 01.01.2008) [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
135. Карчева Г. Т. Особливості становлення та розвитку банківської системи України / Карчева Г. Т. // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С.93–103.
136. Качан О. О. Банківське право : навч. посіб. / Качан О. О. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 37–38.
137. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей : реферат-дайджест / Кейнс Дж. М. – К. : Асоціація українських банків, 1999. – 189 с.
138. Кириченко О. Банківський менеджмент / Кириченко О., Гіленко І. – К. : Основи, 1999. – 671 с.
139. Клименко А. Фінансовий моніторинг - особлива форма фінансового контролю / Клименко А.// Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 101–106.

140. Клир Дж. Системология: Автоматизация решения системных задач : пер. с англ. / Дж. Клир. – М. : Радио и связь, 1990. – 544 с.
141. Коваленко В. В. Банківський нагляд : навч. посіб. / Коваленко В. В. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 262 с.
142. Ковзанадзе І. К. Роль денежно-кредитной политики в преодолении последствий банковских кризисов / Ковзанадзе І. К. // Деньги и кредит. – 2003. – №2. – С. 45–48.
143. Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2003-2005 роки. – К. : Національний банк України, 2003. – 25 с.
144. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
145. Контроль: інспектування, аудит, банківський нагляд : монографія / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, М. А. Єпіфанова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 432 с.
146. Корж В. Типичные способы легализации преступных доходов. Сравнительный анализ законодательства России и Украины / Корж В. // Российская юстиция. – 2002. – № 4. – С. 62–63.
147. Костюченко О. А. Банківське право : підруч. / Костюченко О. А. – 3-е вид. – К. : А.С.К., 2003. – С. 52–61.
148. Котляров А. М. Деньги и власть: вопросы эффективной организации денежного и банковского регулирования в России / Котляров А. М. // Финансы и кредит. – 2005. – № 26. – С. 30–35.
149. Кочетков В. М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Кочетков В. М. – К. : КНЕУ, 2002. – 238 с.
150. Кочетков В. М. Сучасна практика рейтингової оцінки діяльності комерційних банків / Кочетков В. М. // Економіка України. – 2002. – № 6. – С. 25–31.
151. Кредитна система України і банківські технології : навч. посіб. : у 3-х кн. / В. С. Стельмах, А. В. Шаповалов, В. Л. Кротюк та [ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. І. В. Сала. – Львів: ЛБІ НБУ, 2002.

152. Кротюк В. Базель II: контроль з боку органу нагляду та ринкова дисципліна / Кротюк В., Куценко О. // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 5. – С. 3-11
153. Крухмаль О. В. Методичні основи рейтингової оцінки фінансової стійкості банків / Крухмаль О. В. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 15. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 149–155.
154. Куприенко О. В. Интеграционное развитие банковской системы Украины / Куприенко О. В. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т.15. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 309–317.
155. Куракина Ю. Г. Оценка фактора риска в инвестиционных расчетах / Куракина Ю. Г. // Бухгалтерский учет и финансовый менеджмент. – 1995. —№ 6. – С. 22–27.
156. Лапшин П. П. Синергетический эффект при слияниях и поглощениях компаний / Лапшин П. П., Хачатуров А. Е. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – №2. – С. 21–30.
157. Лекции о деятельности центральных банков / под ред. М. Рокасса, К. Мاستро-паскуа. – Рим, 1996. – 218 с.
158. Липшиц Л. Обратить внимание на финансы / Лесли Липшиц [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2007/03/pdf/lipsch.pdf>.
159. Литвин Ю. А. Банки як суб'єкти первинного фінансового моніторингу / Литвин Ю. А. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т.20. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 352 с.
160. Литвин Ю. А. Правовий статус та повноваження Державного комітету фінансового моніторингу / Литвин Ю. А. // Держава і право. – 2007. – № 2. – С. 389–395.
161. Лобанов А. А. Регулирование рыночных рисков банков на основе внутренних моделей расчета VaR / А. А. Лобанов // Банковский менеджмент (рус.). – 2006. № 2. – С. 11–15.
162. Лук'яненко І. Г. Теоретичні та практичні аспекти координації монетарної та фіскальної політики в Україні / Лук'яненко І. Г. // Стратегія монетарної полі-

- тики: проблеми вибору та застосування : зб. матеріалів наукової конференції. – К. : НБУ, 2003. – С. 252-254.
163. Лучанінов Д. Національний банк України в системі суб'єктів фінансового моніторингу / Лучанінов Д. // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 95–97.
164. Лукачевич И. Я. Анализ финансовых операций. Методы, модели, техника вычислений : учебн. пособ. для вузов / Лукачевич И. Я. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1998. – 400 с.
165. Лысихин И. Who is мегарегулятор? / Лысихин И. // Рынок ценных бумаг. – 2007. – № 5 (332). – С. 48–53.
166. Любунь О. С. Банківський нагляд : підруч. / Любунь О. С., Раєвський К. Є. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.
167. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки / Лютий І. О. – К. : Атака, 1999. – 240 с.
168. Мазаракі А. Методологічні засади побудови рейтингової системи оцінювання діяльності комерційних банків / Мазаракі А., Шульга Н. // Банківська справа. – 1999. – № 3. – С. 26-29.
169. Макро- і мікроекономічні складові розвитку : монографія / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 505 с.
170. Мандзюк Г. В. Методи виявлення проблем та кризових явищ в діяльності комерційних банків / Мандзюк Г. В. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 14. – Суми : УАБС НБУ, 2005. – С. 141–148.
171. Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия: Полное руководства по финансовым нововведениям : пер. с англ. / Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 784 с.
172. Масленников В. В. Зарубежные банковские системы / Масленников В. В. – М. : Элит-2000, 2001. – 392 с.
173. Масленников В. В. Национальная банковская система / В. В. Масленников, Ю. А. Соколов. – М. : Элит-2000, 2003. – 244 с.

174. Мельник А. Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України) / Мельник А. Ф. – Тернопіль: Збруч, 1995. – 180 с.
175. Меньшиков И. С. Рыночные риски: модели и методы / И. С. Меньшиков, Д. А. Шелагин. – М. : Вычислительный центр РАН, 2000. – 55 с.
176. Методичні вказівки щодо організації, проведення інспекційних перевірок та встановлення рейтингової оцінки банку, затверджене Постановою Правління НБУ від 31.08.2007 року за № 312 / www.rada.gov.ua
177. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
178. Методичні рекомендації суб'єктам первинного фінансового моніторингу „Управління ризиками щодо відмивання злочинних доходів та фінансування тероризму” [Електронний ресурс] : наказ Держфінмоніторингу України від 4 липня 2008 року № 157. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=220&lang=uk.
179. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України 02.08.2004 № 361. – Режим доступу : www.bank.gov.ua
180. Методичні рекомендації щодо порядку здійснення аналізу фінансового стану банку та складання звіту про моніторинг банку – юридичної особи [Електронний ресурс] : рекомендації, схвалені Розпорядженням НБУ від 08.02.2007 №47-р. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
181. Мещеряков А.А. Организация деятельности коммерческого банка. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.
182. Методологія рейтингової оцінки комерційного банку РА «Кредит-Рейтинг» [Електронний ресурс] . – Режим доступу : www.credit-rating.com.ua.
183. Михайлов Д. М. Мировой финансовый рынок: тенденции и инструменты / Михайлов Д. М. – М. : Экзамен, 2000. – 768 с.

184. Мышкин Ф. С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков : пер. с англ. / Мишкин Ф. С. – 7-е изд. – М. : И. Д. Вильямс, 2006. – 880 с.
185. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Мишкін Ф. С. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
186. Мілай А. О. Роль комерційних банків у системі фінансового моніторингу в Україні / Мілай А. О. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Вип.21. – Суми : УАБС НБУ, 2007.– 344 с.
187. Міністерство економіки України // www.me.gov.ua
188. Міщенко В. Проблеми організації емісії та обігу готівки / Міщенко В., Набок О., Шитко О. // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 1. – С. 17–23.
189. Міщенко В. І. Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці / Міщенко В. І., Стельмах В. С. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 9. – Суми : ВВП „Мрія – 1” ЛТД, 2004. – С. 130–137.
190. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 352 с.
191. Мороз А.Н. Финансовая устойчивость коммерческого банка. – К.: КГЭУ, 1996
192. Мукерджи А. Внедрение нормативов ВТО / Мукерджи А. // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 6. – С. 9–13.
193. Мурычев А. В. Банковский надзор: каким ему быть? / Мурычев А. В. // Деньги кредит. – 2007. – № 4. – С. 7–19.
194. Мурычев А. В. Текущая ситуация в российском банковском секторе / А. В. Муричев // Деньги и кредит. – 2004. – №8. – С. 3–5.
195. Національний банк і грошово-кредитна політика : підруч. / за ред. А. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 1999. – С. 11–13.
196. Национальный банк республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nationalbank.kz
197. Незнамова А. С. Використання рейтингів надійності та ефективності банків / Незнамова А. С. // Регіональні перспективи. – 2001.– № 5.– С. 147–149.

198. Незнамова А. С. Переваги та недоліки рейтингових методик вивчення надійності та ефективності банківської діяльності / Незнамова А. С. // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С.63–69.
199. Никонова И. Разработка стратегии банка. Стратегический анализ / Никонова И., Шамгунов Р. // Банковское дело. – 2004. – № 12. – С.8–12.
200. Оптнер С. Л. Системный анализ для решения деловых и промышленных проблем : пер. с англ. / Оптнер С. Л. – М. : Советское радио, 1969. – С. 58.
201. Опитування щодо ділових очікувань підприємств [Електронний ресурс] : матеріали прес-конференції виконавчого директора з економічних питань Шумило І. А. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/Publication/index.htm>.
202. Организация деятельности Центрального банка : учеб. пособ. – СПб. : СПбГУЭФ, 2000. – 280 с.
203. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 239 с.
204. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
205. Петриченко Л. Ю. Аналіз методів оцінювання фінансової стійкості комерційних банків / Петриченко Л. Ю. // Финансовая консультация . – 2002. – № 1. – С. 75–80.
206. Поздышев В. А. Операции со связанными сторонами: международная надзорная практика / Поздышев В. А., Пашковский Д. А. // Управление в кредитной организации. – 2006. – № 2. – С.9–12.
207. Пойзнер О. Б. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: стан та перспективи : навч посіб. / Пойзнер Олег Борисович ; Генеральна прокуратура України. Прокуратура м. Одеси. – Одеса : Юридична література, 2005. — 221 с.
208. Поліщук Т. Типологія заходів впливу Національного банку України / Поліщук Т. // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 12. – С.115–119.
209. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369// www.rada.gov.ua

210. Поляков В. П. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт : учеб. пособ. / Поляков В. П., Московкина Л. А. – М. : Инфра-М, 1996. – 192 с.
211. Посібник з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, FATF 2007 рік [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua>
212. Порошенко П. Перспективи регулювання і розвитку банківської системи України. Шляхи подальшого процвітання і стабільності : доповідь Голови Ради національного банку України на другому міжнародному „Українському банківському форумі” Інституту Адама Сміта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poroshenko.com.ua/?view=7164>
213. Правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України [Електронний ресурс] : правила, затверджені постановою правління Національного банку України від 19.03.2003 №124. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1030.1286.17&nobreak=1>
214. Примостка Л. О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі : монографія / Примостка Л. О. – К. : КНЕУ, 2002. – 316 с.
215. Про антимонопольний комітет України [Електронний ресурс] : закон України від 26.11.1993 № 3659-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3659-12>
216. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 22.04.1993 № 3125-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=140-16>
217. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 07.12.2000 № 2121-ІІІ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
218. Про банкрутство [Електронний ресурс] : закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
219. Про господарські товариства [Електронний ресурс] : закон України від 19.09.1991 № 1576-ХІІ . – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

220. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : закон України від 28 листопада 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
221. Про заставу [Електронний ресурс] : закон України від 02.10.1992 № 2654-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2654-12>
222. Про затвердження Національної рейтингової шкали [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. № 665. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=665-2007-%EF>.
223. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 р. № 189 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 22. – Ст. 992.
224. Про затвердження Порядку взяття на облік Державним департаментом фінансового моніторингу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. N 646 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18-19. – ст. 858.
225. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>
226. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0352-03>
227. Про утворення міжвідомчої робочої групи з дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом : постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. N 1565 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 41. – ст. 2172.
228. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>
229. Противодействие легализации доходов полученных преступным путем // Информационный бюллетень для России и стран СНГ. Вып. 4. – 2008. – С. 13–15

230. Раєвський К. Є. Посилення контролю за ризиками як найголовніше завдання банківського нагляду в Україні / Раєвський К. Є., Домрачев В. М. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т.20. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 38–42.
231. Раяцкас Р. Л. Количественный анализ в экономике / Раяцкас Р. Л., Плакунов М. К. – М. : Наука, 1997. – 391 с.
232. Риск-менеджмент инноваций / Васильева Т. А., Диденко О. Н., Епифанов А. А. и др. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – 260 с.
233. Риск-анализ инвестиционных проектов : учебник для вузов / под. ред. М. В. Грачевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.
234. Річний звіт про діяльність банківського нагляду України у 2007 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу // www.bank.gov.ua
235. Роз'яснення щодо операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Fin_mon/Methodol/index.htm
236. Російська банківська енциклопедія / за ред. Лаврушина О. І. – М. : ЕТА, 1995. – С. 51.
237. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками / Рэдхэд К., Хьюс С. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 288 с.
238. Санникова Т. Развитие ситуации на американском рынке ипотечного кредитования // Ренессанс капитал. – 2008. – Декабрь // www.Rencap.com
239. Севриновский В. Развитие систем банковского мониторинга: анализируя мировой опыт [Електронний ресурс] / В. Севриновский. – Режим доступу : <http://www.hedging.ru/publications/337>.
240. Семенов С. К. О рейтинговых методиках анализа эффективности и устойчивости банков на основе экономических нормативов / Семенов С. К. // Банковские услуги. – 2005. – № 12. – С. 2–6.
241. Сидоренко А. М. Банковские рейтинги / А. М. Сидоренко // Финансовый анализ в банках и кредитоспособность : сборник, 2003. – 259 с.

242. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг : пер. с англ. / Джозеф Синки . – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.
243. Синки Дж. Ф. Управление финансами в коммерческих банках : пер. с англ. – 4-е изд. перераб. – М. : Каталаху, 1994. – 820 с.
244. Словник української мови. Т. 8 / Академія наук Української РСР ; ред. Винник В.О. – К. : Наукова думка, 1977. – 927 с.
245. Советское административное право / под ред. П. Т. Василенкова. – М. : Юридическая литература, 1990. – С. 240–268.
246. Солодова О. А. Модели оценки эффективности проектов с учетом факторов риска и антирисковых мероприятий / Солодова О. А. // Наукові праці ДонНТУ. Серія: Економічна. Вип. 68.– Донецьк, 2003. – С. 82–88.
247. Сорока А. А. Специфіка розвитку банківського сектора в перехідних економіках / Сорока А. А. // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9. – С. 76–83
248. Софіщенко І. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу / Софіщенко І. // Банківська справа. – 2002. – № 5. – С. 22 – 32.
249. Стельмах В. С. Національний банк України: перші десять років діяльності / Стельмах В. С. // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 4. – С. 2–5.
250. Стратегія інфляційного таргетування в грошово-кредитній політиці держави : монографія / М. І. Макаренко, І. І. Д'яконова, Ф. О. Журавка та ін. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 108 с.
251. Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д-ра екон. Наук, проф. Д.Г. Лукяненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.
252. Стрельбицька Л. М. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності / Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. – К. : Кондор, 2004. – С. 75–76.
253. Теорія статистики : ученик / под ред. проф. Р. А. Шмойловой. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 464 с.
254. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами [Електронний ресурс]

- : наказ Держфінмоніторингу України від 20 грудня 2007 р. № 230. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua>
255. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в 2005 - 2006 роках [Електронний ресурс] : наказ Держфінмоніторингу України від 22 грудня 2006 р. № 265. – Режим доступу : <http://www.sdfm.gov.ua>
256. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Т. 4. – СПб. - М. : Изд. М. О. Вольфа, 1882. – с. 89.
257. Гоффлер А. Футурошок / А. Гоффлер.– СПб. : Лань, 1997. – 464 с.
258. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / Уемов А. И. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
259. Финансы : Оксфордский толковый словарь. – М. : Весь мир, 1997. – 354 с.
260. Фишберн П. Теория полезности для принятия решений / Фишберн П. – М. : Наука, 1978. – 352 с.
261. Фетисов Г. Г. Методологические основы формирования устойчивости банковской системы / Фетисов Г. Г. // Финансы и кредит. – 2002. – № 15. – С.2–14
262. Фінансово-кредитна система України-Росії (XVIII-XX ст.) / В. С. Стельмах, І. І. Д'яконова, І. В. Сало [та ін.] ; за ред. І. В. Сала. – К. : Слобожанщина, 2000. – 312 с.
263. Фінансовий моніторинг в банку : навч. посіб. – Суми : Університетська книга, 2008. – 336 с.
264. Фомін І. Рейтингова оцінка комерційного банку в системі діагностики його конкурентоспроможності / Фомін І. // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 4. – С.11–13.
265. Хотинская Г. И. Теория и практика рейтинговой деятельности в современной хозяйственной сфере / Хотинская Г. И., Карпузов Ю. С. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – № 3. – С.41–53.
266. Хохлов Н. В. Управление риском : учеб. пособ. / Хохлов Н. В. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с.
267. Центральный банк Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cbr.ru>.

268. Циганов С. А. Банківська система України в умовах становлення ринкових відносин (питання теорії і практики) : монографія. – К. : Знання, 1999. – 200 с.
269. Циганов С. А. Генезис банківських систем у трансформаційних економіках: структурно-функціональний аналіз : монографія / Циганов С. А. – К. : Академпрес, 2006. – 412 с.
270. Чайковский Ю. В. Элементы эволюционной диатропики / Чайковский Ю. В. – М. : Наука, 1990. – 272 с.
271. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2001. – 195 с.
272. Шнирков О.І. Конкурентна політика Європейського союзу. – К., 2003. – 217 с.
273. Шреплер Х.-А. Международные экономические организации : справочник / пер. С. А. Тюпаева, И. Н. Фомичева. – М. : Международные отношения, 1999. – 456 с.
274. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. Т. 3 / гл. ред. А. М. Румянцев. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 624 с.
275. Эшби У. Р. Конструкция мозга : пер. с англ. / Эшби У. Р. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – 400 с.
276. Юрчук О. М. Деякі підходи до комплексної оцінки діяльності банків / Юрчук О. М. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 16. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 210–220.
277. Яценюк А. П. Обґрунтування моделі раннього реагування з боку Національного банку України на проблеми банківських установ / Яценюк А. П. // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3. – С. 58–65.
278. Яценюк А. П. Обґрунтування принципів і стандартів банківського регулювання та нагляду / Яценюк А. П. // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 1(14). – С. 3–7.
279. Яценюк А. П. Роль банківського нагляду в забезпеченні фінансової стійкості банківського сектора України / Яценюк А. П. // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 10 (28). – С. 92–98.
280. About the SFBC // <http://www.ebk.admin.ch/e/ebk/umfeld/index.html>

281. Abrams R.K., Naylor M.W., 2000, Issues in the Unification of the Sector Supervision. IMF Working Paper 00/213
282. Angeloni I. The Monetary Policy Strategy of the ECB / I. Angeloni, V. Caspar and Oreste Tristani. – Macmillan, 1999.
283. Bank for International Settlements (BIS) Committee on the Global Financial System (CGFS), 2004, “Foreign Direct Investment in the Financial Sector of Emerging Market Economies,” CGFS Publication No. 22 (Basel, Switzerland) // <http://www.bis.org/pud/cgfs22.htm>
284. Bank for International Settlements (BIS), 2006, “The Banking System in Emerging Economies: How Much Progress Has Been Made?” BIS Paper No. 28 (Basel, Switzerland, August)// <http://www.bis.org/pud/cgfs22.htm>
285. Bank of England : The transmission mechanism of monetary policy : report / The Monetary Policy Committee. – 2000.
286. Barro R. J. Positive Theory of Monetary Policy in a Natural Rate Model / Barro, Robert J., Gordon, David B.A // Journal of Political Economy. – 1983. – P. 589-610.
287. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards : a Revised Framework June 2004 /<http://www.bis.org/publ/bcbs107.htm>
288. Barth J. R. A Cross-Country Analysis of Bank Supervisory Framework and Bank Performance / Barth J. R., Notte D. E., Phumiwisama T., Yago, G. –. Financial Markets, Institutions and Instruments 12,2.
289. Bath, J., Caprio,G., Levine,R., 2001, The Regulation and Supervision of Banks around the world : A new data base. In: Litan, R., Herring, R.(Ed.), Integration Emerging Market Countries into the Global Financial System, Brooking Institution Press, Washington, DC
290. Batini N. Repo's procedures by FRS / Batini N // BIS, Policy Papers. – № 3. – August 2001.
291. Bernadell C. Risk management for Central Bank foreign reserves / Bernadell C., Cardon P., Coche J., Diebold F. and Manganelli S. ; European Central Bank. – May, 2004.

292. Bernanke Ben S. Inside the black box: the credit channel of monetary policy transmission / Bernanke Ben S. // *Journal of Economic Perspectives*. – 1995. – № 4.
293. Bernanke Ben S. The federal funds rate and the channels of monetary transmission / Bernanke, Ben S, Alan S. Blinder // *The American Economic Review*. – 1992. – № 4. – P. 901-921
294. Bhattacharya, S. Contemporary Banking Theory / Bhattacharya S, Thakor A.V. // *Journal of Financial Intermediation*. – vol.3 (October 1993). – P. 2-50.
295. Borio Claudio E.V. The Implementation of Monetary Policy in Industrial Countries: a survey / Borio, Claudio E.V // *BIS Economic Paper*. – 1999. – № 47.
296. Branson W. Monetarist and Keynesian Models of the Transmission of Inflation / Branson W. // *The American Economic Review*. – 1975. – № 65. – P. 115-119.
297. Brockhaus-Enzyklopaedie: in 24 Bd - 18, voellig neubearbeitet, Auflage Mannheim: Brockhaus. – . 209 s.
298. Burghof, Hans–Peter. Eigenkapitalnormen in der Theorie der Finanzintermediation. – Berlin : Duncker & Humblot, 1998. – 331 s.
299. Caprio G. Episodes of Systemic and Borderline Financial Crises/ Caprio G., Klingebiel D. – Washington : The World Bank, 1999.
300. Cabrero A. Monetary policy execution in Spain: key features and assessment / Cabrero Alberto, Jose Luis Escriva. // *Conference papers “Implementation and tactics of monetary policy”*. – BIS, Basle, 1997. – Vol.3.
301. Caspar V... The ECB's Monetary Policy Strategy: Responding to the Challenges of the Early Years of EMU / V. Caspar, K. Masuch, H. Pill // *The Functioning of EMU: the Challenge of the Early Years : conference*. – Directorate General Economic and Financial Affairs of the European Commission, 2001.
302. Cecchetti S. Distinguishing Theories of the Monetary Transmission Mechanism / Cecchetti S.; Federal Reserve Bank of St. Louis Review. –1995. – P. 83–97.
303. Clarida R. The Science of Monetary Policy : A New Keynesian Perspective / R. Clarida, J. Gali and M.Gertler // *Journal of Economic Literature*. – 1999. – № 37(4).
304. Comparing monetary policy operating procedures across the United States, Japan and euro area // *BIS Economic Paper*. – 2001. – № 9.

305. Coppens F. The performance of credit rating systems in the assessment of collateral used in Eurosystem monetary policy operations / Coppens F., Gonzalez F., Winkler G. – National Bank of Belgium Working Paper №118, September 2007.
306. Credit Suisse Group sells Winterthur to AXA//http://www.credit-suisse.com/news/en/media_release.jsp?ns=39859
307. Cukierman A. Money Market Instruments in the USA / Coppens F.// Economic Studies Issue. – 2002. – № 3.
308. Current Legal Issues Affecting Central Banks / edited by Robbert C. Effros/ –1998, IMF.
309. Dalton J. and Dziobek C. Central Bank Losses and Experiences in Selected Countries MF Technical Note №1, 1999.
310. Daniel Zuberbühler. Risk based supervision – implications for our stakeholders. – 2007 // <http://www.ebk.admin.ch/e/ebk/umfeld/index.html>
311. “Developments in national supervisory structures” June, 2003 // www.ecb.int/pub/pdf/other/supervisorystructureen.pdf.
312. D'yakonova I. Institutional organization of banking supervision: lessons for Ukraine / I. D'yakonova // Bank and Bank System. – 2008. – Volume 3, Issue 1, – P. 33–38
313. D'yakonova I. Methodological foundation for the modernization of the banking supervision in Ukraine on the basis of leading indicators / I. D'yakonova // Investment Management and Financial Innovation. – 2008. – Volume 5, Issue 2, – P. 79–84.
314. Favero C.A. The Transmission Mechanism of Monetary Policy in Europe: Evidence from Bank's Balance Sheets / Favero C.A., Giavazzi F., Flabbi, L. // NBER working paper. – 1999. – № 7231.
315. Fuhrer J. C. Inflation-Output Variance Trade-Offs and Optimal Monetary Policy / Fuhrer, Jeffrey C. // Journal of Money and Credit. – 2001. – № 29. – P. 214–234.
316. Gertler M. The role of credit market imperfections in the monetary transmission mechanism: arguments and evidences / Gertler M // Scandinavian Journal of Economics. – 1993. – № 1. – P. 43-64.
317. Goodhart Charles A. E. Central Bankers and Uncertainty / Goodhart, Charles A. E. // Bank of England Quarterly Bulletin. – 1999. – № 2. – P. 102-114.

318. Hamilton, James, 1996, The Daily Market for Federal Funds // Journal of Political Economy. – 1996. – № 104(1) – P. 26-56.
319. Hardy D.C. Leading Indicators of Banking Crises: Was Asia Different? / Hardy D.C., Pazarbasioglu C. // IMF working paper. – 1998. – June.
320. Heller, D., Y. Lengwiler. The Auctions of Swiss Government Bonds: Should the Treasury Price Discriminate or Not? // Discussion Paper in Finance and Economics (Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.)). – 1998. – № 11.
321. IMF [2001]. Manual on Fiscal Transparency, Fiscal Affairs Department, International Monetary Fund, Washington. P. 13
322. Jozef Van't Dack. Implementing monetary policy in emerging markets economies: an overview of issues / Jozef Van't Dack. // BIS, Policy Papers. – 1999. – № 5.
323. Kamin, S, Turner, P. The transmission mechanism of monetary policy in emerging market economies: an overview // BIS Policy paper. – 1998. – № 3. – P. 5-65.
324. Kashyap, A.K., Stein, J.C. Monetary policy and credit conditions: evidence from the composition of external finance // American Economic Review. – 1993. – № 1. – P. 78-98.
325. King M. Money markets operations in the USA / King M. // BIS, Policy Papers. – 2001. – № 2.
326. Krueger, J., K. Kuttner. The Fed Funds Futures Rate as a Predictor of Federal Reserve Policy // Journal of Futures Markets. – 1996. – № 16 (8). – P.865-879.
327. La Porta, R., F. Lopez-de-Silanes, A. Shleifer, R.W. Vishny. Law and Finance // Journal of Political Economy. – 1998. – № 92. – P. 40-58.
328. La Porta, R., F. Lopez-de-Silanes, A. Shleifer, R.W. Vishny. Legal Determinants of External Finance // Journal of Finance. – 1997. – № 52. – P.1131-1150.
329. Leland, H. E., D. H. Pyle. Information Asymmetries, Financial Structure, and Financial Intermediation // Journal of Finance. – 1977. – № 32. – P. 371–387.
330. Lindgren, C.-J., Garcia G., Saal M. (1996) Bank Soundness and Macroeconomic Policy. – Washington: IMF.
331. Masson P. Money Markets in Emerging Countries / Masson P // Economic Studies Issue . – 2000. – № 5.

332. Merton, Robert C. and Zvi Bodie, 1993, Deposit insurance reform: A functional approach, Carnegie-Rochester Series on Public Policy, Journal of Monetary Economics 38, 1-34.
333. Mishkin F.S. The Channels of Monetary Transmission: lessons for the monetary policy / Mishkin F.S. // NBER Working Paper. – 1996. – № 2054.
334. Nautz, D. How Auctions Reveal Information: A Case Study on German REPO Rates / Nautz, D. // Journal of Money, credit, and Banking. – 1997. – № 29. – P. 17-25.
335. Nautz, D. Optimal Bidding in Multi-Unit Auctions with many Bidders / Nautz D. // Economics Letters. – 1995. – № 48. – P. 301-306.
336. Nessen, M. Money Market Structures in Europe. Sveriges Riksbank / Nessen M. // Working Paper Series. – 2001. – № 102.
337. Our objectives // <http://www.ebk.admin.ch/e/ebk/ziele/index.html>
338. Perez-Quiros, G., Hugo Rodriguez Mendizabal. The daily market for Funds in Europe: Has Something Changed with the EMU? // ECB Working Paper. – 2001. – № 67.
339. Poole, W., R. Rasche. Perfecting the Markets Knowledge of Monetary Policy // Journal of Financial Services Research. – 2001. – № 18. – P. 255-298.
340. Quintyn, M., Taylor, M. W., 2002, Regulatory and Supervisory Independence and Financial Stability. IMF Working Paper 02/46
341. Risk based supervision of small and medium-sized banks / securities dealers. – 2007 // <http://www.ebk.admin.ch/e/ebk/umfeld/index.html>
342. Schoemaker D. Contagion Risk in Banking / D. Schoemaker. – Ministry of Finance, the Netherlands. - 1997.
343. Soderlind, P., L.E.O. Svensson. New Techniques to Extract Market Expectations from Financial Instruments // Journal of Monetary Economics. – 1997. – №40(2). – P. 383-429.
344. Stella P. Do Central Banks Need Capital? IMF Working Paper №83, 1997. Stella P. Central Bank Financial Strength, Transparency, and Policy Credibility. IMF Working Paper №137, 2002.
345. Stress Testing By Large Financial Institutions : Current Practice and Aggregation Issues. // BIS Committee on the Global Financial System. – 2000. – April. – 166.

346. Szakály, Dániel and Tóth, Henrik. Repo Markets, Experiences and Opportunities in Hungary // NBH Occasional Paper. – 2000. – № 17.
347. Taylor, John B. Discretion versus Policy Rules in Practice / Taylor, John B. // Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy. – 1999. – № 39. – P.195-214.
348. Thomas Fitzgerald, Robert Vogel Moving Towards Risk-Based Supervision in Developing Economies // Discussion paper Harvard Institute for International Development No. 66 May 2000. – P. 23-27
349. TOP 1000 World Banks 07 Published: 02 July, 2007 /http://www.thebanker.com/news/fullstory.php/aid/5050/TOP_1000__World_Banks_07.html.
350. Tuomas Välimäki. Bidding in fixed rate tenders: theory and experience with the ECB tenders. – 2002. – ISBN 951-686-763-4 (print), – 45 p.
351. Tuomas Välimäki. Variable rate liquidity tenders. – 2002. – ISBN 952-462-011-1, (print),. – 45p.
352. Virolainen K. Financial stability analysis at the Bank of Finland / K. Virolainen // BIS Papers No 1. – 2001. – March. – 105.
353. Vestin, D. Money Market Instruments in Germany / Vestin D. // Journal of Money, Credit and Banking. – 2001. – № 32.
354. Wildasin D. Factor Mobility and Fiscal Policy in the EU: Policy Issues and Analytical Approaches // Economic Policy. – 2000. – № 31. – P. 337–378.
355. Woodford M. Monetary Policy in a World without Money / Woodford Michael // International Finance. – 2001. – Vol. 3 (2). – P. 229-260.
356. World Economic and Financial Surveys Global Financial Stability Report. Market Developments and Issues April 2007 // <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2007/01/index.htm>
357. Xie Duo. Analysis of development of China's Money market // Bank of China special report. – 2001. – P. 8-16.

ДОДАТКИ

© Д'ЯКОНОВА Г. Г.

Додаток А

Показники розвитку економіки та банківської системи України

Основні показники економічного і соціального стану України
за 2001-2006 роки

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	204190	225810	267344	345113	441452	537667
Темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %						
у порівнянних цінах	109.2	105.2	109.6	112.1	102.7	107.1
Обсяг промислової продукції, млн. грн.	184276	202688	259502	—	—	—
Темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %						
у порівнянних цінах	114.2	107.0	115.8	112.5	103.1	106.2
Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення), млн. грн.	32573	37178	51011	75714	93096	125253.7
Темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %						
у порівнянних цінах	120.8	108.9	131.3	128.0	101.9	119.0
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	311.08	376.38	462.27	589.62	806.19	1041.44
Темпи зростання до попереднього періоду, %						
до грудня попереднього року ¹	127.7	117.0	124.4	127.7	144.9	125.2
Індекс реальної заробітної плати працівників, %						
до грудня попереднього року ¹	120.4	115.6	113.8	120.8	131.5	111.7
Доходи населення, млн. грн.	109391 ²	185073	215672	274241	381404	479309
Темпи зростання до попереднього року, %	125.9	117.1	116.5	127.2	139.1	125.7
Індекс споживчих цін, %						
до грудня попереднього року ¹	106.1	99.4	108.2	112.3	110.3	111.6
Індекс цін виробників промислової продукції, %						
до грудня попереднього року ¹	100.9	105.7	111.1	124.1	109.5	114.1
Рівень безробіття (на останню дату), %	3.68	3.8	3.6	3.5	3.2	2.8

¹ Річні дані - грудень до грудня попереднього року.² Грошові доходи населення.³ Грошові витрати та заощадження.⁴ Профіцит.

Додаток Б
Грошова маса в Україні на кінець періоду, млн. грн.

Період	M0	M1	M2	M3**
1991*	0.3	1.7	2.4	–
1992	5	21	25	–
1993	128	334	482	–
1994	793	1860	3216	–
1995	2623	4682	6846	6930
1996	4041	6315	9023	9364
1997	6132	9050	12448	12541
1998	7158	10331	15432	15705
1999	9583	14094	21714	22070
2000	12799	20762	31544	32252
2001	19465	29796	45186	45755
2002	26434	40281	64321	64870
2003	33119	53129	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063

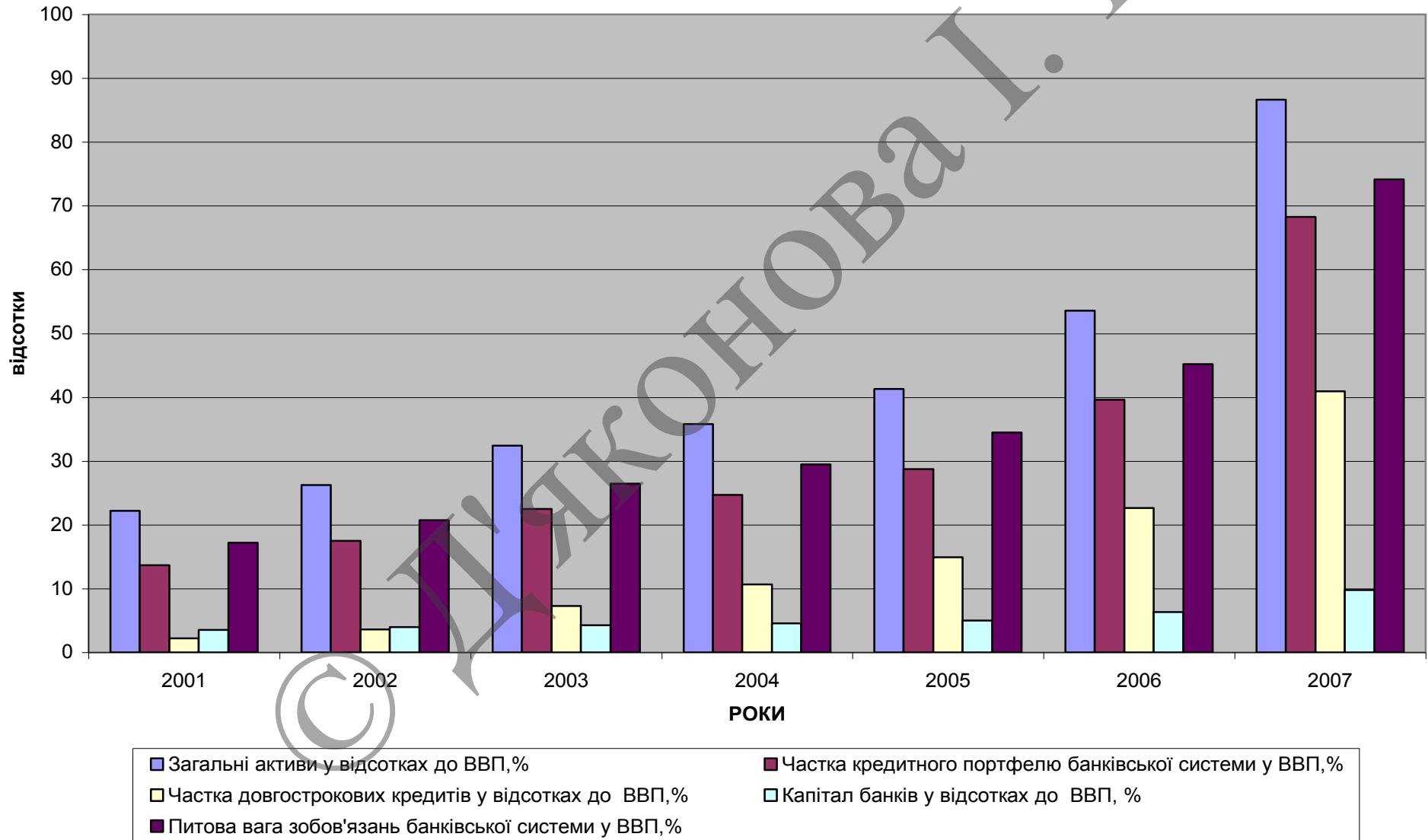
* Розрахунки МВФ;

** до 1998 року M3 = M2 + кошти клієнтів за трастовими операціями банків.

© ДЯКОПОВ

Додаток В
Динаміка відношення основних показників банківської системи до ВВП, %

Додаток Д

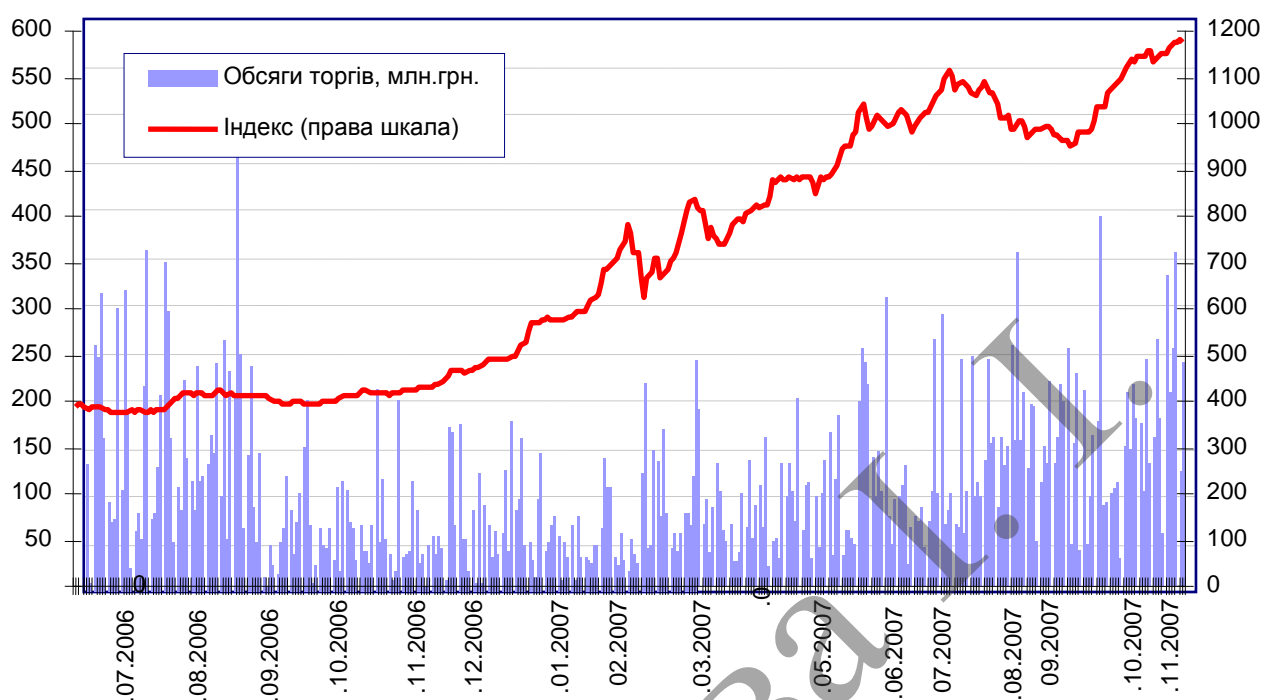

Рис. Д.1. Обсяги торгів та індекс ПФТС за період з липня 2006 р. по грудень 2007 р.

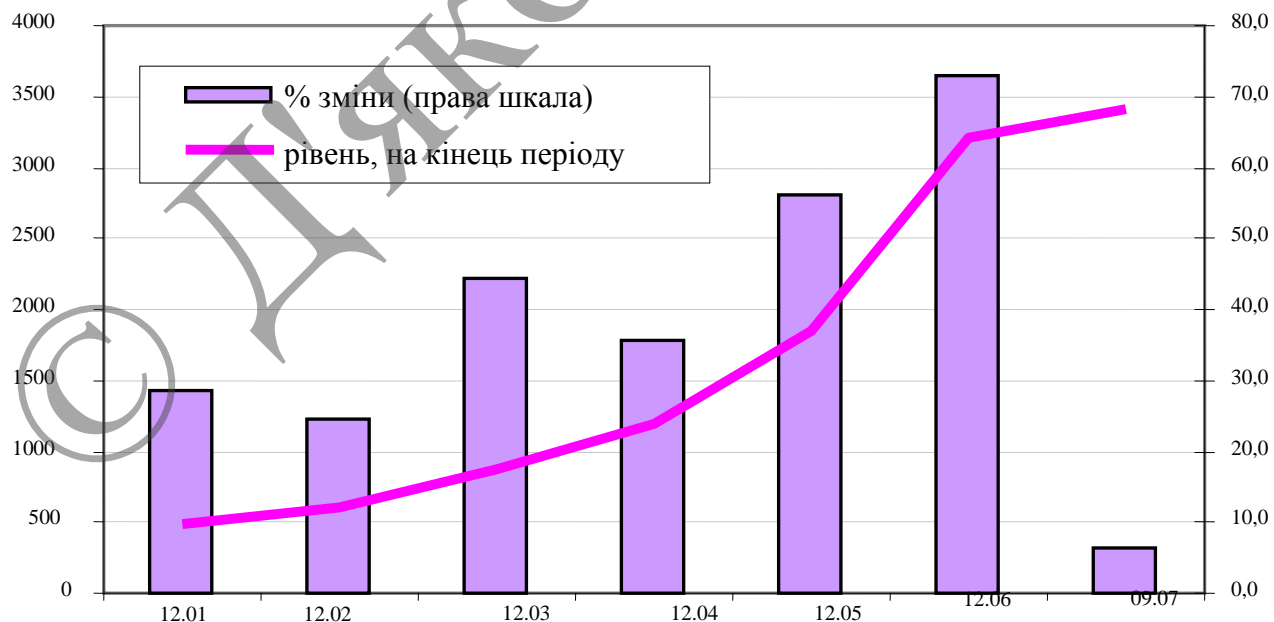

Рис. Д. 2. Зміни цін на житло в м. Києві, тис. дол. за 1 кв.м.

Додаток Е
Показники діяльності комерційних банків України, млн. грн.

№ пор.	Назва показника	01.01. 2001	01.01.2 002	01.01. 2003	01.01. 2004	01.01. 2005	01.01. 2006	01.01. 2007
1	Кількість зареєстрованих банків	195	189	182	179	181	186	193
2	Вилучено з Державного реєстру банків (з початку року)	9	9	12	8	4	1	6
3	Кількість банків, що перебувають у стадії ліквідації	38	35	24	20	20	20	19
4	Кількість діючих банків:	153	152	157	158	160	165	170
4.1	<i>Із них: з іноземним капіталом</i>	22	21	20	19	19	23	35
4.1.1	<i>у тому числі зі 100-відсотковим іноземним капіталом</i>	7	6	7	7	7	9	13
5	Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	13.3	12.5	13.7	11.3	9.6	19.5	27.6
Активи								
1	Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	39866	50785	67774	105539	141497	223024	353086
1.1	Чисті активи (скориговані на резерви за активними операціями)	37129	47591	63896	100234	134348	213878	340179
2	Високоліквідні активи	8270	7744	9043	16043	23595	36482	44851
3	Кредитний портфель	23637	32097	46736	73442	97197	156385	269688
3.1	<i>У тому числі: кредити, надані суб'єктам господарювання</i>	18216	26564	38189	57957	72875	109020	167661
3.2	<i>кредити, надані фізичним особам</i>	941	1373	3255	8879	14599	33156	77755
4	Довгострокові кредити	3309	5683	10690	28136	45531	86227	157224
4.1	<i>У тому числі довгострокові кредити, надані суб'єктам господарювання</i>	2761	5125	9698	23239	34693	58528	90576
5	Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	2679	1863	2113	2500	3145	3379	4456
6	Вкладення в цінні папери	2175	4390	4402	6534	8157	14338	14466
7	Резерви за активними операціями банків	2737	3194	3905	5355	7250	9370	13289
	<i>Відсоток виконання формування резерву</i>	61,5	85,4	93,3	98,2	99,7	100,05	100,1
7.1	<i>У тому числі резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями</i>	2336	2963	3575	4631	6367	8328	12246

Продовження додатка Е

Пасиви								
1	Пасиви, всього	37129	47591	36896	100234	134348	213783	340179
2	Балансовий капітал	6507	7915	9983	12882	18421	25451	42566
2.1	<i>У тому числі: сплачений зареєстрований статутний капітал</i>	3665	4573	6003	8116	11648	16144	26266
2.2	<i>частка капіталу в пасивах</i>	17,5	16,6	15,6	12,9	13,7	11,9	12,5
3	Зобов'язання банків	30622	39676	53913	87352	115926	188427	297613
3.1	<i>У тому числі кошти суб'єктів господарювання</i>	13071	15653	19703	27987	40128	61214	76898
3.1.1	<i>із них строкові кошти суб'єктів господарювання</i>	2867	4698	61661	10391	15377	26807	37675
3.2	<i>Кошти фізичних осіб</i>	6649	11165	19092	32113	41207	72542	106078
3.2.1	<i>із них строкові кошти фізичних осіб</i>	4569	8060	14128	24861	33204	55257	81850
Довідково								
1	Регулятивний капітал, млн. грн.	5148	8025	10099	13274	18188	26373	41148
2	Адекватність регулятивного капіталу (Н2)	15,53	20,69	18,01	15,11	16,81	14,95	14,19
3	Доходи, млн. грн.	7446	8583	10470	13949	10072	27537	41645
4	Витрати, млн. грн.	7476	8051	9785	13122	18809	25367	37501
5	Результат діяльності, млн. грн.	-30	352	685	827	1263	2170	4144
6	Рентабельність активів, %	-0,09	1,27	1,27	1,04	1,07	1,31	1,61
7	Рентабельність капіталу, %	-0,45	7,50	7,97	7,61	8,43	10,39	13,52
8	Чиста процентна маржа, %	6,31	6,94	6,00	5,78	4,90	4,90	5,30
9	Чистий спред, %	7,10	8,45	7,20	6,97	5,72	5,78	5,76

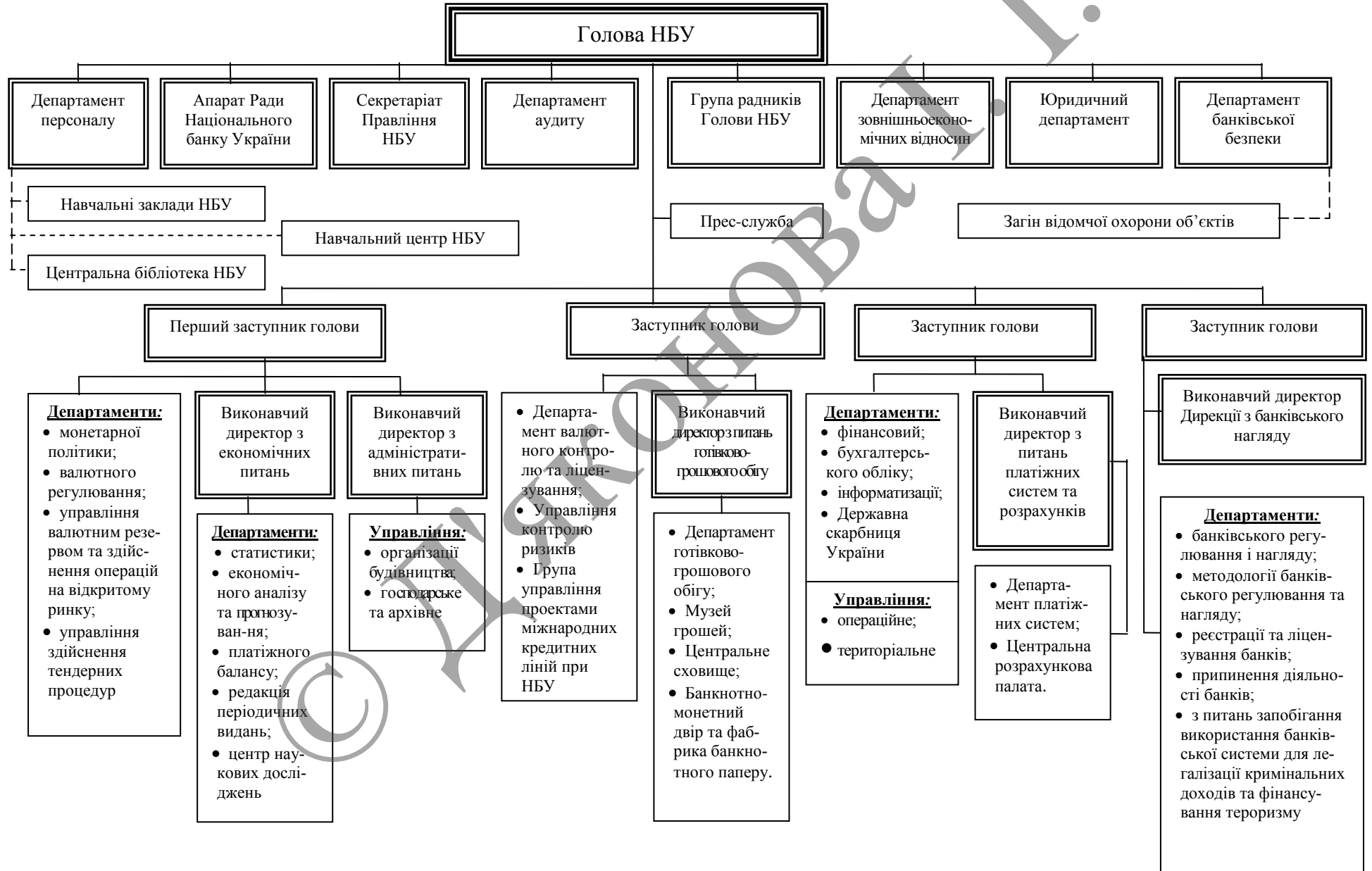
Джерело: Національний банк України (www.bank.gov.ua).

Додаток Ж

Функції Національного банку України (авторське узагальнення)

Основна функція Національного банку України – забезпечення стабільності грошової одиниці України	
Функції Національного банку України	відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику
	монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг
	виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування
	встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна
	організує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу
	визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками
	визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації
	здійснює банківське регулювання та нагляд
	веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках
	веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем
	здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку
	складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування
	представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків
	здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій
	забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами
	аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, ціннових та валютних відносин
	організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей
	реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку
	бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України
	вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України
здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю	
здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом	
визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку	

Додаток 3
Структура Національного банку України (станом на 1 січня 2008 року)

Додаток И
Структура банківського нагляду Національного банку України

Додаток К
Складові сумарного індексу незалежності органу банківського нагляду
від банківської системи та їх кодування

Критерії сумарного індексу незалежності		Вага
<i>Персональна незалежність</i>		
Чи існують повноваження у голови органу банківського нагляду, членів ради директорів та інших посадовців виступати акціонерами банків, директорів, менеджерів та інших службовців фінансових інститутів, по відношенню до яких відповідний орган виконує наглядові функції	Без певної кваліфікації, ні	1,00
	Не мають відповідних прав	0,50
	Так, або законодавство таких обмежень не визначає	0,00
Чи мають органи банківського нагляду автономію у питаннях управління персоналом, визначення заробітної плати, інших винагород	Так, банківський нагляд самостійно визначає рівень заробітної плати та премії для своїх службовців	1,00
	Так, але уряд має право вето	0,50
	Ні, компенсаційна політика наглядового органу підпорядкована певному міністерству	0,00
Чи визначає закон умови подальшої служби Голови наглядового органу, можливість роботи у фінансових інститутах протягом визначеного терміну після закінчення повноважень	Так	1,00
	Так, але такі обмеження існують тільки для голови наглядового органу	0,50
	Ні, законодавство таких обмежень не визначає	0,00
<i>Операційна незалежність</i>		
Чи існує в країні судова недоторканість службовців наглядового органу	Так, будь-які дії, які виконуються службовцями банківського нагляду в межах наглядового законодавства, не можуть бути оскаржені в суді	1,00
	Недоторканість не діє в певних випадках, передбачених законом	0,50
	Не існує	0,00
Чи існує законодавча основа для участі широкого кола учасників в консультаціях з наглядових питань	Так, будь-які зміни законодавства повинні бути опубліковані заздалегідь та бути об'єктом публічних обговорень	1,00
	Публічні консультації мають рекомендаційний характер	0,50
	Така можливість законодавством виключена	0,00
Яким чином впроваджується в життя рішення наглядового органу (відповідна юридична сертифікація, контроль)	Так	1,00
	Механізм публічного та юридичного контролю часткового існує	0,50
	Ні	0,00

Додаток Л

Визначення складових моделі та джерела даних

Змінні	Визначення	Джерело даних
ІСРБС	Індекс системних ризиків банківської системи (Індикатор банківської системи є оцінкою внутрішньої якості банківської системи, заснований на індивідуальних рейтингах банків, що надається агентством Fitch та коливається в межах від А=1 до Е=4)	Fitch
РКБ/АР	Регулятивний капітал банків по відношенню до активів, зважених на ризик	МВФ, 2007
НРА/ЗА	Відношення неробочих пасивів до загальних пасивів	МВФ, 2007
СІНБНУ	Сумарний індекс незалежності банківського нагляду по відношенню до Уряду	Авторські розрахунки на підставі аналізу законодавства країн
СІНБНС	Сумарний індекс незалежності банківського нагляду по відношенню до банківської системи	Авторські розрахунки на підставі аналізу законодавства країн
Тип	Змінна відображає організаційну структуру нагляду в країні та приймає значення 1 або 0	Додаток
ВВП на душу населення	Розрахований світовим банком за Атлас-методом, в дол. США, в середньому за 2000-2007 роки	Розрахунки автора за даними Світового банку
ВВП зростання	Зростання ВВП в річному вираженні, в середньому за 2000-2007 роки	Розрахунки автора за даними Світового банку
ІСЦ	Індекс споживчих цін в річному обчисленні, в середньому за 2000-2007 роки	Розрахунки автора за даними Світового банку

Додаток М

Складові сумарного індексу незалежності органу банківського нагляду від Уряду та їх кодування

Критерії сумарного індексу незалежності		Вага
<i>Персональна незалежність</i>		
Термін перебування голови наглядового органу на посаді	6 років та більше	1,00
	5 років	0,75
	4 роки	0,50
	Менше ніж 4 роки	0,25
	Без визначеного строку або за визначенням головної установи	0,00
Хто призначає голову наглядового органу	Рада наглядового органу	1,00
	Законодавча влада	0,75
	Спеціалізований комітет, що надає рекомендації виконавчій владі країни	0,50
	Вищі посадовці виконавчої влади (прем'єр-міністр, президент)	0,25
	Один з органів виконавчої влади (відповідне міністерство, відомство, наприклад, міністерство фінансів)	0,00
Умови зняття з посади голову наглядового органу	Виключно неполітичні причини (рішення суду щодо порушення цивільного законодавства, професійна недбалість тощо)	1,00
	Рішення Ради наглядового органу	0,75
	Політичні чи неполітичні причини погоджені з законодавством	0,50
	Рішення виконавчої влади	0,25
	Чітко невизначені причини	0,00
Якому органу чи посадовій особі голова наглядового органу особисто підпорядкований	Раді наглядового органу	1,00
	Не визначається чітка підпорядкованість	0,75
	Законодавчій владі	0,50
	Вищим посадовцям виконавчої влади (прем'єр-міністру, президенту)	0,25
	Одному з органів виконавчої влади (відповідному міністерству, відомству, наприклад, міністерству фінансів)	0,00
Чи можливе поновлення повноважень голови наглядовго органу	Голова наглядовго органу на своїй посаді не поновлюється	1,00
	Можливе поновлення голови наглядового органу на своїй посаді тільки один раз	0,50
	Можливе поновлення голови на своїй посаді більше, ніж однин раз	0,00
Існування певних політичних вподобань при призначенні голови наглядового органу	Так	1,00
	ні	0,00

Критерії сумарного індексу незалежності		Вага
<i>Цільова незалежність</i>		
Як орган банківського нагляду уповноважений встановлювати пруденційні норми та здійснювати наглядові функції	Орган банківського нагляду не має обмежень у виконанні своїх функцій та має повноваження визначати і змінювати цілі	1,00
	Орган банківського нагляду має достатньо широкі повноваження. В разі конфлікту він має право самостійно приймати рішення щодо зміни цілей та коридорів певних нормативів	0,66
	Орган банківського нагляду має широкі повноваження і в разі конфлікту Уряд має остаточно приймати рішення щодо визначення цілей та часових горизонтів	0,33
	Уряд визначає цілі банківського нагляду. Орган банківського нагляду має повноваження щодо контролю виконання визначених рішень	0,00
<i>Операційна незалежність</i>		
Орган чи посадова особа, який має повноваження встановлення пруденційних норм, здійснення ліцензування	Орган банківського нагляду має виключні повноваження в цій сфері	1,00
	Орган банківського нагляду спільно з іншим адміністративним органом мають спільні повноваження	0,66
	Органі банківського нагляду та виконавча влада мають спільні повноваження	0,33
	Орган банківського нагляду має лише консультативну та дорадчу функції	0,00
Звітність органу банківського нагляду	Орган банківського нагляду не звітує жодному з органів	1,00
	Орган банківського нагляду звітує перед законодавчою владою шляхом надання річного звіту з метою інформування	0,66
	Орган банківського нагляду звітує перед законодавчою владою шляхом надання річного звіту для схвалення	0,33
	Орган банківського нагляду звітує перед відповідним міністерством (Міністерством фінансів та ін.)	0,00
Який орган має повноваження щодо зміни організаційної структури наглядового органу, перегляду прав акціонерів, зміщення директорів структурних одиниць та ініціювання процедури банкрутства	Орган банківського нагляду має повні повноваження	1,00
	Орган банківського нагляду спільно з іншим адміністративним органом мають спільні повноваження	0,66
	Органі банківського нагляду та виконавча влада мають спільні повноваження	0,33
	Орган банківського нагляду має лише консультативну та дорадчу функції	0,00
До якої межі орган банківського нагляду може стримуватись у застосуванні санкцій	Орган банківського нагляду може не застосовувати певні регулятивні норми	1,00
	Орган банківського нагляду таких повноважень не має	0,00

Критерії сумарного індексу незалежності		Вага
Який орган чи посадова особа може скасувати рішення на які орган банківського нагляду має виключне право	Жоден орган чи посадова особа не мають права скасувати рішення органу банківського нагляду	1,00
	Суд	0,75
	Визначений на такий випадок орган (відповідний комітет законодавчої влади)	0,50
	Орган виконавчої влади, що відповідає профілю	0,25
	Не існує чіткого механізму затвердження чи скасування рішень органу банківського нагляду	0,00
<i>Бюджетна незалежність</i>		
Формування бюджету наглядового органу	З неурядових фондів (певні стягнення з регулюючих інститутів, участь у бюджетному процесі центрального банку)	1,00
	З неурядових фондів, але є суб'єктом бюджетного процесу (стягнення з регулюючих організацій)	0,66
	З уряду	0,33
	Від міністерства, до якого орган банківського нагляду адміністративно приєднаний	0,00
Який орган чи посадова особа здійснює бюджетний контроль	Орган банківського нагляду самостійно	1,00
	Орган банківського нагляду разом із урядом	0,50
	Уряд	0,00
Який орган визначає внутрішню організаційну структуру органу банківського нагляду та особливості управління персоналом	Орган банківського нагляду	1,00
	Орган банківського нагляду спільно з урядом	0,50
	Уряд	0,00

Додаток Н
Сумарна база вихідних даних

Країна	РКБ/АР	НРА/ЗА	ВВП/ДН	СІНБНУ	СІНБНС	ВВП зростання	ІСЦ	Тип
США	12,98	0,98	38677,00	0,71	0,90	2,90	2,40	1
Канада	12,77	0,80	29232,80	0,62	0,90	3,00	2,40	1
Великобританія	10,75	1,48	31014,00	0,70	0,85	2,70	2,30	0
Франція	9,53	3,88	28212,00	0,68	0,82	2,00	1,90	1
Японія	11,72	3,35	29232,80	0,35	0,82	1,60	-1,40	0
Бельгія	12,38	2,20	29317,00	0,73	0,75	2,10	2,00	0
Австралія	10,18	0,25	25864,00	0,72	0,75	3,00	4,00	0
Словаччина	17,28	4,33	5872,00	0,70	0,75	4,40	5,10	1
Казахстан	15,70	5,78	2150,00	0,69	0,75	10,60	14,50	0
Турція	25,12	6,22	3524,00	0,68	0,75	5,10	28,00	1
Ірландія	10,28	0,68	31367,00	0,55	0,75	5,90	3,90	0
Австрія	12,75	2,23	30170,00	0,50	0,75	1,90	1,70	0
Швейцарія	10,57	0,95	52866,66	0,50	0,75	1,70	1,00	1
Фінляндія	16,15	0,38	30881,00	0,78	0,65	3,40	1,30	1
Греція	12,02	6,37	19116,00	0,78	0,65	4,30	3,30	1
Нідерланди	12,15	1,40	32044,00	0,65	0,65	1,90	2,90	0
Іспанія	10,25	0,88	19640,00	0,62	0,65	3,70	3,90	1
Угорщина	11,85	2,62	7275,00	0,61	0,65	4,30	5,90	0
Норвегія	11,85	1,13	48571,00	0,31	0,65	2,70	5,70	0
Швеція	10,22	0,88	33147,00	0,60	0,60	2,90	1,40	0
Польща	13,75	9,18	5857,00	0,79	0,57	3,60	2,80	1
Португалія	8,73	1,58	13804,00	0,71	0,50	1,10	3,30	1
Данія	11,30	0,95	38377,00	0,63	0,50	1,90	2,30	0
Ісландія	10,87	1,25	37284,00	0,58	0,50	4,10	5,00	0
Росія	17,15	3,80	2630,00	0,50	0,50	6,00	17,00	1
Україна	15,52	21,80	1704,43	0,40	0,50	5,80	12,92	1
Чехія	12,77	4,67	8327,00	0,71	0,40	4,10	2,40	1
Італія	11,07	5,22	24573,00	0,65	0,40	1,30	2,60	1
Німеччина	10,67	3,75	28633,00	0,51	0,40	1,30	0,60	0

Додаток П
Органи банківського пруденційного нагляду

Країна	Наглядове агентство	Тип*
Австралія	Австралійське пруденційне регулятивне агентство	0
Австрія	Агентство фінансового ринку	0
Бельгія	Банківська, фінансова та страхова комісія	0
Канада	Управління директорів фінансових інститутів	1
Чехія	Національний банк Чехословаччини	1
Данія	Агентство фінансового нагляду Данії	0
Фінляндія	Агентство фінансового нагляду Фінляндії	1
Франція	Банківська комісія	1
Німеччина	Федеральне агентство фінансового нагляду	0
Греція	Банк Греції	1
Угорщина	Агентство фінансового нагляду Угорщини	0
Ісландія	Агентство фінансового нагляду	0
Ірландія	Агентство регулювання фінансових послуг	0
Італія	Банк Італії	1
Японія	Агентство фінансових послуг Японії	0
Корея	Комісія фінансового нагляду	0
Нідерланди	Банк Нідерландів	1
Нова Зеландія	Резервний банк Нової Зеландії	1
Норвегія	Агентство фінансового нагляду Норвегії	0
Польща	Національний банк Польщі Комісія банківського нагляду	1
Португалія	Банк Португалії	1
Словаччина	Національний банк Словаччини	1
Іспанія	Банк Іспанії	1
Швеція	Агентство фінансового нагляду Швеції	0
Швейцарія	Федеральна банківська комісія Швейцарії	1
Туреччина	Агентство по банківському регулюванню та нагляду	0
Великобританія	Агентство фінансових послуг	0
США	Контролер грошового обігу, Федеральна резервна система, Федеральна корпорація страхування депозитів, Контролер за діяльністю страхових інститутів	1
Україна	Національний банк України	1
Росія	Центральний банк Росії	1
Казахстан	Мегарегулятор фінансового ринку	0

* Тип «1» надається країні, де банківський нагляд інтегрований чи має універсальний характер; «0» – країні, де нагляд виконує центральний банк самостійно, або разом з агентством нагляду за страховим ринком, або спільно з агентством нагляду за фондовим ринком.

Додаток Р
Сумарна статистика вихідних даних

	РКБ/АР	НРА/ЗА	СІНБНУ	СІНБНС	ВВП/ДН	ВВП зростання	ІСЦ	Тип	ІСРБС
Середнє	12,7006	3,4144	0,6193	0,6572	22091,1041	3,4241	4,8662	0,5172	2,5172
Стандартна похибка	0,6067	0,7757	0,0231	0,0274	2514,6281	0,3675	1,1199	0,0944	0,1961
Медіана	11,8500	2,2000	0,6500	0,6500	28212,0000	3,0000	2,8000	1,0000	2,0000
Мода	11,8500	0,9500	0,5000	0,7500	29232,7956	1,9000	2,4000	1,0000	2,0000
Стандартне відхилення	3,2671	4,1770	0,1244	0,1476	13541,6869	1,9789	6,0306	0,5085	1,0563
Дисперсія вибірки	10,6742	17,4477	0,0155	0,0218	183377283,1524	3,9162	36,3681	0,2586	1,1158
Експес	6,5393	13,5341	0,4033	-0,8727	-1,1451	4,9882	7,4863	-2,1481	-1,1805
Асиметричність	2,1934	3,2922	-0,9312	-0,2454	-0,2051	1,7961	2,6093	-0,0728	0,3420
Інтервал	16,3833	21,5500	0,4800	0,5000	46866,5714	9,5000	29,4000	1,0000	3,0000
Мінімум	8,7333	0,2500	0,3100	0,4000	1704,4286	1,1000	-1,4000	0,0000	1,0000
Максимум	25,1167	21,8000	0,7900	0,9000	52866,6600	10,6000	28,0000	1,0000	4,0000
Сума	368,3167	99,0167	17,9600	19,0600	640642,0197	99,3000	141,1200	15,0000	73,0000
Рахунок	29,0000	29,0000	29,0000	29,0000	29,0000	29,0000	29,0000	29,0000	29,0000
Рівень надійності (95,0%)	1,2428	1,5889	0,0473	0,0562	5150,9821	0,7527	2,2939	0,1934	0,4018

Додаток С

Національна рейтингова шкала «Довгострокові кредитні рейтинги»

Інвестиційні рівні	
uaAAA	Позичальник з рейтингом uaAAA характеризується найвищою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками
uaAA	Позичальник з рейтингом uaAA характеризується дуже високою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками
uaA	Позичальник з рейтингом uaA характеризується високою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками. Рівень кредитоспроможності чутливий до впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
uaBBB	Позичальник з рейтингом uaBBB характеризується достатньою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками. Рівень кредитоспроможності залежить від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
Спекулятивні рівні	
uaBB	Позичальник з рейтингом uaBB характеризується кредитоспроможністю нижчою ніж достатня порівняно з іншими українськими позичальниками. Висока залежність рівня кредитоспроможності від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
uaB	Позичальник з рейтингом uaB характеризується низькою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками. Дуже висока залежність рівня кредитоспроможності від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
uaCCC	Позичальник з рейтингом uaCCC характеризується дуже низькою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками. Потенційна ймовірність дефолту
uaCC	Позичальник з рейтингом uaCC характеризується високою ймовірністю дефолту
uaC	Позичальник очікує дефолт за борговими зобов'язаннями
uaD	Дефолт. Виплата відсотків і основної суми за борговими зобов'язаннями позичальника припинена без досягнення згоди з кредиторами щодо реструктуризації заборгованості до настання строку платежу

Додаткові позначення:

- 1) - або + – проміжні категорії рейтингу відносно основних категорій;
- 2) (рі) – рейтинги, визначені на підставі використання лише публічної інформації;
- 3) прогноз кредитного рейтингу (позитивний, стабільний чи негативний) є коментарем стосовно переважних тенденцій, які впливають на кредитний рейтинг, з точки зору його можливої (але не обов'язкової) зміни в подальшому.

Додаток Т
Розрахунок поточного індексу надійності за методикою Кромонава
для банків України станом на 01.01.2008*,** (приклад для перших 35-ти банків)

№ пор.	Назва банку	Ін-декс надійності	Місце в ренкінгу за розміром активів	Значення коефіцієнтів					
				k_1	k_2	k_3	k_4	k_5	k_6
1	“Рада банк”	249,7	151	0,88	9,29	0,91	1,29	0,03	1,15
2	Міжнародний Комерційний Банк	102,7	49	0,10	3,98	1,20	0,39	0,99	2,19
3	“Унікомбанк”	84,8	146	1,02	0,97	1,13	0,91	0,08	1,07
4	“Столичний”	81,7	147	0,53	2,52	0,60	0,21	0,12	1,01
5	“Єврогазбанк”	71,8	121	0,26	2,25	0,79	0,57	0,48	1,02
6	“Укоопспілка”	68,2	136	0,76	0,60	0,98	0,74	0,80	2,15
7	“Ікар-Банк”	65,7	141	0,74	0,64	1,14	0,65	0,55	2,07
8	“Прикарпаття”	60,5	115	0,61	1,08	0,72	0,41	0,20	1,13
9	“Фінбанк”	55,6	105	0,30	1,34	1,06	0,31	0,83	1,67
10	“Юнекс”	54,3	137	0,60	0,78	0,77	0,43	0,18	1,13
11	Банк “Універсальний”	51,7	37	0,20	1,67	0,92	0,24	0,13	1,15
12	Банк “Фамільний”	51,5	140	0,39	0,94	1,03	0,40	0,59	1,77
13	“Аркада”	50,4	60	0,31	0,73	1,50	0,59	1,16	1,40
14	“ТММ-Банк”	49,8	148	0,61	0,35	1,08	0,45	0,55	1,36
15	“Фінростбанк”	49,6	119	0,18	1,74	0,91	0,07	0,08	1,41
16	“Металург”	48,9	92	0,20	1,02	1,02	0,31	0,32	5,94
17	“Причорномор'я”	47,3	122	0,43	1,01	0,71	0,18	0,08	1,35
18	“Земельний”	46,6	94	0,32	1,26	0,82	0,16	0,02	1,16
19	“Фінексбанк”	46,3	112	0,30	0,89	1,50	0,51	0,08	1,14
20	“Фортуна-Банк”	46,0	99	0,30	0,89	1,13	0,34	0,53	1,77
21	“Полі комбанк”	45,5	128	0,44	0,36	1,00	0,39	1,01	2,56
22	“Львів”	44,5	96	0,30	1,00	0,90	0,21	0,39	1,64
23	“Укркомунбанк”	44,5	107	0,30	0,66	1,31	0,43	0,80	1,90
24	“Комерційний Індустріальний”	43,9	145	0,62	0,28	0,74	0,31	0,15	1,41
25	“Земельний Капітал”	42,5	149	0,47	0,53	0,76	0,27	0,22	1,69
26	“Інвест-Кредит Банк”	42,3	126	0,22	1,22	0,98	0,07	0,15	1,72
27	“СЕБ-Банк”	39,9	55	0,25	0,49	1,29	0,33	0,85	3,37
28	“Коопінвестбанк”	39,0	117	0,29	0,76	0,98	0,25	0,36	1,13
29	“Укрпромбанк”	38,8	16	0,15	1,14	1,10	0,14	0,29	1,24
30	“Легбанк”	38,7	123	0,32	0,67	1,17	0,28	0,07	1,42
31	“Діамант банк”	38,1	59	0,16	0,83	1,21	0,26	0,72	1,65
32	“Український Капітал”	37,8	108	0,30	0,59	0,98	0,27	0,48	1,60
33	“Полтава-Банк”	37,8	76	0,33	0,34	1,11	0,29	0,66	2,78
34	“Морський”	37,1	131	0,36	0,51	1,04	0,21	0,29	1,47
35	“ЧБРР”	36,6	100	0,21	0,66	1,17	0,27	0,63	1,81

Додаток У

Формули розрахунку факторів за модифікованою методикою Euromoney

Прибутковість капіталу:

$$ROE = \frac{ЧП}{K}, \quad (У.1)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток;
 K – середній розмір балансового капіталу за період.

Прибутковість активів:

$$ROA = \frac{ЧП}{СА}, \quad (У.2)$$

де $СА$ – середній розмір активів за період.

Співвідношення доходів та витрат:

$$CIN = \frac{Д}{В}, \quad (У.3)$$

де $Д$ – доходи за період;
 $В$ – витрати за період.

Чиста процентна маржа:

$$NIM = \frac{ПДКЦП - ПВДБЗ}{СА}, \quad (У.4)$$

де $ПДКЦП$ – процентні доходи за наданими кредитами та від інвестицій в цінні папери;
 $ПВДБЗ$ – процентні витрати за депозитами та іншими борговими зобов'язаннями.

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора (X_k)
і вектора локальних пріоритетів для показників капіталізації (P_k)

Показники капіталізації	k_1	k_2	k_3	k_4	k_5	X_k	P_k
1. Коефіцієнт загальної капіталізації, k_1	1	2	3	4	5	2,6052	0,4174
2. Коефіцієнт адекватності регулятивного капіталу, k_2	0,5000	1	2	3	4	1,6438	0,2634
3. Коефіцієнт адекватності основного капіталу, k_3	0,3333	0,5000	1	2	3	1,0000	0,1602
4. Коефіцієнт фондової капіталізації, k_4	0,2500	0,3333	0,5000	1	2	0,6084	0,0975
5. Коефіцієнт захищеності капіталу, k_5	0,2000	0,2500	0,3333	0,5000	1	0,3839	0,0615
Сума	2,2833	4,0833	6,8333	10,500	15,000	6,2411	1,0000
Сума * P_k	0,9531	1,0754	1,0949	1,0235	0,9226		

$\lambda_{\max} = 5,0695$, ступінь узгодженості для вектора $P_k = 1,55\% < 10\%$

Таблиця Ф.2

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора ($X_{яа}$)
і вектора локальних пріоритетів для показників якості активів ($P_{яа}$)

Показники якості активів	k_6	k_7	k_8	k_9	$X_{яа}$	$P_{яа}$
1. Коефіцієнт покриття чистих активів, k_6	1	2	3	4	2,2134	0,4668
2. Коефіцієнт ризику цінних паперів, k_7	0,5000	1	2	3	1,3161	0,2776
3. Коефіцієнт прибуткових активів, k_8	0,3333	0,5000	1	2	0,7598	0,1603
4. Коефіцієнт дебіторської заборгованості, k_9	0,2500	0,3333	0,5000	1	0,4518	0,0953
Сума	2,0833	3,8333	6,5000	10	4,7411	1
Сума * $P_{яа}$	0,9726	1,0641	1,0417	0,9530		

$\lambda_{\max} = 4,0314$, ступінь узгодженості для вектора $P_{яа} = 1,16\% < 10\%$

Додаток X

Таблиця X.1

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора (X_l)
і вектора локальних пріоритетів для показників ліквідності (P_l)

Показники ліквідності	k_{10}	k_{11}	k_{12}	k_{13}	k_{14}	X_l	P_l
1. Коефіцієнт миттєвої ліквідності, k_{10}	1	2	2	5	5	2,5119	0,3940
2. Коефіцієнт поточної ліквідності, k_{11}	0,5000	1	1	4	4	1,5157	0,2377
3. Коефіцієнт короткострокової ліквідності, k_{12}	0,5000	1	1	4	4	1,5157	0,2377
4. Коефіцієнт валютної позиції, k_{13}	0,2000	0,2500	0,2500	1	1	0,4163	0,0653
5. Коефіцієнт міжфілійних ресурсів, k_{14}	0,2000	0,2500	0,2500	1	1	0,4163	0,0653
Сума	2,4000	4,5000	4,5000	15	15	6,3759	1,0000
Сума * P_l	0,9455	1,0698	1,0698	0,9793	0,9793		

$\lambda_{\max} = 5,0437$, ступінь узгодженості для вектора $P_l = 0,98\% < 10\%$

Таблиця X.2

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора (X_p)
і вектора локальних пріоритетів для показників рентабельності (P_p)

Показники рентабельності	k_{25}	k_{26}	k_{27}	X_p	P_p
Коефіцієнт рентабельності регулятивного капіталу, k_{25}	1	1	3	1,4422	0,4286
Коефіцієнт рентабельності чистих активів, k_{26}	1	1	3	1,4422	0,4286
Коефіцієнт приросту рентабельності, k_{27}	0,3333	0,3333	1	0,4807	0,1429
Сума	2,3333	2,3333	7	3,3652	1
Сума * P_p	1	1	1		

$\lambda_{\max} = 3$, ступінь узгодженості для вектора $P_p = 0\% < 10\%$

Додаток Ц

Значення матриці порівнянь та розрахунків власного вектора ($X_{кр}$)
і вектора локальних пріоритетів для показників кредитного ризику ($P_{кр}$)

Показники кредитно-го ризику	k_{15}	k_{16}	k_{17}	k_{18}	k_{19}	k_{20}	k_{21}	k_{22}	k_{23}	k_{24}	$X_{кр}$	$P_{кр}$
1. Коефіцієнт ризикованої кредитної політики, k_{15}	1	1	1	3	3	3	3	4	4	4	2,35	0,1927
2. Коефіцієнт забезпеченості ризиків, k_{16}	1	1	1	3	3	3	3	4	4	4	2,35	0,1927
3. Коефіцієнт втрачених кредитів, k_{17}	1	1	1	3	3	3	3	4	4	4	2,35	0,1927
4. Коефіцієнт ризику відкритої валютної позиції, k_{18}	0,3	0,3	0,3	1	2	2	2	3	3	3	1,23	0,1009
5. Коефіцієнт кредитної активності, k_{19}	0,3	0,3	0,3	0,5	1	1	1	2	2	2	0,83	0,0677
6. Коефіцієнт заставного забезпечення кредитів, k_{20}	0,3	0,3	0,3	0,5	1	1	1	2	2	2	0,83	0,0677
7. Коефіцієнт кредитної політики банку, k_{21}	0,3	0,3	0,3	0,5	1	1	1	2	2	2	0,83	0,0677
8. Коефіцієнт максимального розміру кредитного ризику, k_{22}	0,25	0,25	0,25	0,33	0,5	0,5	0,5	1	1	1	0,48	0,0393
9. Коефіцієнт ризику міжбанківських кредитів і депозитів, k_{23}	0,25	0,25	0,25	0,33	0,5	0,5	0,5	1	1	1	0,48	0,0393
10. Коефіцієнт портфельних вкладень, k_{24}	0,25	0,25	0,25	0,33	0,5	0,5	0,5	1	1	1	0,48	0,0393
Сума	5,08	5,08	5,08	12,5	15,5	15,5	15,5	24	24	24	12,21	1
Сума * $P_{кр}$	0,98	0,98	0,98	1,26	1,05	1,05	1,05	0,94	0,94	0,94	24,41	

$\lambda_{\max} = 10,1787$, ступінь узгодженості для вектора $P_{кр} = 1,33 \% < 10\%$

Додаток Ш

Таблиця Ш.1

Значення матриці порівнянь та розрахунків власного вектора ($X_{яп}$)
і вектора локальних пріоритетів для показників якості пасивів ($P_{яп}$)

Показники якості пасивів	k_{28}	k_{29}	k_{30}	k_{31}	k_{32}	k_{33}	$X_{яп}$	$P_{яп}$
1. Коефіцієнт термінових депозитів, k_{28}	1	1	2	3	4	4	2,1398	0,2940
2. Коефіцієнт міжбанківських ризиків, k_{29}	1	1	2	3	4	4	2,1398	0,2940
3. Коефіцієнт клієнтської бази, k_{30}	0,50	0,50	1	2	3	3	1,2849	0,1766
4. Коефіцієнт кредиторської заборгованості, k_{31}	0,33	0,33	0,50	1	2	2	0,7783	0,1069
5. Коефіцієнт рівня капіталізації, k_{32}	0,25	0,25	0,33	0,50	1	1	0,4673	0,0642
6. Коефіцієнт фінансового левериджу, k_{33}	0,25	0,25	0,33	0,50	1,00	1	0,4673	0,0642
Сума	3,33	3,33	6,17	10,00	15,00	15,00	7,2775	1,0000
Сума * $P_{яп}$	0,98	0,98	1,09	1,07	0,96	0,96		

$\lambda_{\max} = 6,0449$, ступінь узгодженості для вектора $P_{яп} = 0,72 \% < 10\%$

Таблиця Ш.2

Значення матриці порівнянь та розрахунків власного вектора ($X_{фс}$)
і вектора локальних пріоритетів для показників фінансового стану банку ($P_{фс}$)

Показники фінансового стану	$ПК$	$ПЯА$	$ПЛ$	$ПКР$	$ПР$	$ПЯП$	$X_{фс}$	$P_{фс}$
1. Показники капіталізації ($ПК$)	1	2	3	4	5	6	2,994	0,3806
2. Показники якості активів ($ПЯА$)	0,5	1	2	3	4	5	1,979	0,2516
3. Показники ліквідності ($ПЛ$)	0,333	0,5	1	2	3	4	1,26	0,1602
4. Показники кредитного ризику ($ПКР$)	0,25	0,333	0,5	1	2	3	0,798	0,1009
5. Показники рентабельності ($ПР$)	0,2	0,25	0,333	0,5	1	2	0,505	0,0643
6. Показники якості пасивів ($ПЯП$)	0,167	0,2	0,25	0,333	0,5	1	0,334	0,0425
Сума	2,45	4,283	7,083	10,83	15,5	21	7,866	1
Сума * $P_{фс}$	0,936	1,078	1,135	1,093	0,99	0,892		

$\lambda_{\max} = 6,1256$, ступінь узгодженості для вектора $P_{фс} = 2,03 \% < 10\%$

Додаток Щ

Таблиця Щ.1

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора ($X_{cnф}$) і вектора локальних пріоритетів для зовнішніх факторів глобального сегмента соціально-політичних факторів ($P_{cnф}$)

Сегменти	<i>ДР</i>	<i>ПС</i>	<i>СКТ</i>	<i>Т</i>	$X_{cnф}$	$P_{cnф}$
1. Державне регулювання, <i>ДР</i>	1	5	6	6	3,66	0,64
2. Політична ситуація в країні, <i>ПС</i>	0,20	1	3	2	1,05	0,18
3. Соціокультурні тенденції в країні, <i>СКТ</i>	0,17	0,33	1	2	0,58	0,10
4. Технології, <i>Т</i>	0,17	0,50	0,50	1	0,45	0,08
Сума	1,53	6,83	10,50	11,00	5,74	1,00
Сума * $P_{cnф}$	0,98	1,25	1,06	0,87		

$\lambda_{max} = 4,1474$, ступінь узгодженості для вектора $P_{cnф} = 5,46\% < 10\%$

Таблиця Щ.2

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора (X_{ef}) і вектора локальних пріоритетів для зовнішніх факторів глобального сегмента економічних факторів (P_{ef})

Сегменти	<i>ЗЕС</i>	<i>РТП</i>	<i>ФР</i>	X_{ef}	P_{ef}
1. Загальна економічна ситуація в країні, <i>ЗЕС</i>	1	1	5	1,71	0,48
2. Стан ринків товарів та послуг, <i>РТП</i>	1,00	1	3	1,44	0,41
3. Стан фондового ринку в країні, <i>ФР</i>	0,20	0,33	1	0,41	0,11
Сума	2,20	2,33	9,00	3,56	1,00
Сума * P_{ef}	1,06	0,95	1,03		

$\lambda_{max} = 3,0291$, ступінь узгодженості для вектора $P_{ef} = 2,51\% < 10\%$

Додаток Ю

Значення матриці порівнянь та розрахунок власного вектора ($X_{зф}$) і вектора локальних пріоритетів для зовнішніх факторів глобального сегмента грошових факторів ($P_{зф}$)

Сегменти	<i>ГР</i>	<i>РБП</i>	<i>МБК</i>	<i>РСК</i>	<i>РІК</i>	<i>СФР</i>	$X_{зф}$	$P_{зф}$
1. Стан грошового ринку України, <i>ГР</i>	1	2	2	3	4	4	2,40	0,33
2. Ринок банківських послуг, <i>РБП</i>	0,50	1	1	2	3	3	1,44	0,20
3. Міжбанківський кредитний ринок, <i>МБК</i>	0,50	1	1	2	3	3	1,44	0,20
4. Ринок споживчого кредитування, <i>РСК</i>	0,33	0,50	0,50	1	3	4	1,00	0,14
5. Ринок іпотечного кредитування, <i>РІК</i>	0,25	0,33	0,33	0,33	1	1	0,46	0,06
6. Світові фінансові ринки, <i>СФР</i>	0,25	0,33	0,33	0,25	1,00	1	0,44	0,06
Сума	2,83	5,17	5,17	8,58	15,00	16,00	7,18	1
Сума * $P_{зф}$	0,95	1,04	1,04	1,20	0,96	0,97		

$\lambda_{\max} = 6,1484$, ступінь узгодженості для вектора $P_{зф} = 2,39\% < 10\%$

Додаток Я
Перелік факторів у грошовому сегменті та показники для оцінки
ступеня залежності банку від зміни цих факторів

Фактор	Показники для оцінки ступеня залежності банку від зміни фактора	
<i>Грошовий ринок</i>		
Індекс інфляції	- питома вага високоліквідних коштів банку у гривні; - питома вага довгострокових кредитів; - показники та коефіцієнти ліквідності банку; - рівень необхідних резервів, які банк повинен тримати на кореспондентському рахунку в НБУ	
Темпи росту грошової маси		
Залишок коштів на кореспондентських та транзитних рахунках банків в НБУ		
Рівень обов'язкових резервів, які банки повинні тримати на кореспондентських рахунках в НБУ		
Зміна грошової бази НБУ (показник емісійної активності НБУ)		
Облікова ставка НБУ		
Динаміка грошових агрегатів НБУ		
<i>Ринок банківських послуг</i>		
Кількість банківських відділень на 1 млн. населення	- величина активів банку; - розвиток мережі філій (відкриття та закриття філій та відділень); - ступінь контролю над діяльністю філій; - ступінь залежності банку від окремих операцій і ринків - структура кредитного портфеля банку - залежність банків від ринку депозитних ресурсів; - динаміка запозичень та витрат населення	
Приріст активів, капіталу і зобов'язань в банківській системі країни		
Рівень конкуренції небанківських фінансових установ		
Приріст обсягів наданих кредитів		
Середня ставка депозитних ресурсів		
Приріст обсягів отриманих депозитів		
Структура вкладів фізичних осіб за строковістю		
<i>Міжбанківський кредитний ринок</i>		
Загальний обсяг наданих кредитних ресурсів		- залежність банку від ринку МБК; - питома вага коштів у банках в загальному обсягу активів; - питома вага коштів банків у загальному обсягу пасивів; - кореспондентська мережа банку
Зміна середньозваженого рівня ставок по кредитам overnight		
Зміна ставок KIBOR та KIBID		
Зміна ставок рефінансування Національного банку		
Залишки коштів Міністерства фінансів на єдиному казначейському рахунку в НБУ		
<i>Ринок споживчого кредитування</i>		
Відношення позик фізичних осіб до ВВП	- питома вага кредитів фізичних осіб у кредитному портфелі банку	
Кредити приватного сектору (% зміни)		
<i>Ринок нерухомості</i>		
Прогноз динаміки цін на нерухомість	- частка іпотеки у структурі кредитного портфеля банку; - частка нерухомості серед залогового майна; - частка нерухомості в активах банку	
Обсяг операцій з нерухомістю в країні		
<i>Світові фінансові ринки</i>		
Рейтингова оцінка країни	- валютна позиція банку за видами валют; - залежність банку від зовнішніх запозичень; - доступність банку до ринків зовнішніх запозичень; - структура валютної позиції банку	
Вартість зовнішніх запозичень		
Ставки LIBOR		
Курс гривні		
Співвідношення долара до євровалюти на світових ринках		
Реальний курс гривні		
Обсяг офіційних резервів		

Додаток АА
Деякі ознаки ризиковості клієнтів банку та їх операцій

Ознака	Рівень ризику		
	Низький	Середній	Високий
Клієнтська база	Стабільна та відома клієнтська база	Клієнтська база збільшується за рахунок відкриття філій, злиття та купівлі підприємств	Велика та зростаюча клієнтська база на широкому та різноманітному географічному просторі
Електронний банкінг	Немає електронного банкінгу, веб-сайт є суто інформаційним	Банк починає надавати послуги електронного банкінгу для обмеженого переліку продуктів та послуг	Банк пропонує широкий спектр електронних продуктів та послуг (наприклад перекази, оплата за електронними рахунками, відкриття рахунків по Internet).
Кількість клієнтів (ЮО та ФО), що становлять високий ризик	Існує небагато клієнтів та підприємств, що становлять високий ризик	Існує середня кількість клієнтів та підприємств, що становлять високий ризик: суб'єкти, що переводять чеки в готівку, цілодобові магазини, пункти обміну валют, компанії імпортерів-експортерів, офшорні корпорації, політичні діячі та іноземні громадяни	Існує велика кількість клієнтів та підприємств, що становлять високий ризик: суб'єкти, що переводять чеки в готівку, цілодобові магазини, пункти обміну валют, компанії імпортерів-експортерів, офшорні корпорації, політичні діячі та іноземні громадяни
Інтенсивність надання послуг іншим банкам щодо посередництва у готівкових та безготівкових розрахунках	Немає рахунків іноземних фінансових установ-кореспондентів. Банк не бере участі у діяльності з перевезення готівки, не пропонує спеціальні рахунки, або не пропонує рахунки до сплати	Банк має небагато рахунків іноземних фінансових установ-кореспондентів, але зазвичай фінансових установ з адекватною політикою боротьби з відмиванням коштів та процедурами з країн з низьким ризиком, а також мінімальна діяльність щодо перевезення готівки, спеціальних рахунків або рахунків до сплати	Банк обслуговує велику кількість рахунків іноземних фінансових установ-кореспондентів з адекватною політикою та процедурами боротьби з відмиванням коштів, що частково знаходяться у країнах з високим ризиком, або пропонує суттєві послуги з перевезення готівки, спеціальні рахунки або рахунки до сплати
Рівень розвитку приватного банкінгу та операцій з управління активами	Банк пропонує обмежені або непридатні фінансові послуги, або кредити та продукти, або послуги щодо управління активами	Банк пропонує обмежені послуги внутрішнього приватного банкінгу, або кредити та продукти, або послуги щодо управління активами, або послуги, над якими має інвестиційний контроль. Може існувати стратегічний план щодо збільшення кредитного бізнесу	Банк пропонує численні внутрішні та міжнародні послуги з приватного банкінгу, кредитування та управління активами. Обсяг реалізації зазначених послуг постійно зростає. Продуктовий портфель включає послуги управління інвестиціями
Обсяги міжнародних розрахунків	Небагато міжнародних рахунків або дуже низька активність на даних рахунках. Обмежена кількість переказів коштів та операцій для третіх сторін, також немає міжнаціональних переказів	Середня кількість міжнародних рахунків з непоясненою валютною діяльністю. Середня кількість переказів коштів. Небагато міжнаціональних переказів з особистих рахунків та рахунків підприємств з типовими країнами низького ризику	Велика кількість міжнародних рахунків з непоясненою валютною діяльністю. Велика кількість операцій щодо переказу коштів для неклієнтів та операцій по сплаті за належної ідентифікації. Часті перекази з приватних рахунків або рахунків підприємств з (у) країни з високим ризиком
Обсяги операцій з країнами з високим ризиком	Немає операцій з країнами з високим ризиком	Мінімум операцій з країнами з високим ризиком	Суттєва кількість операцій з країнами з високим ризиком
Плинність персоналу	Низька плинність персоналу	Низька плинність ключового персоналу, але звичайний персонал філій може змінюватися	Висока плинність ключового та звичайного персоналу